

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1995 **3** letnik 49

ZGODOVINSKI
ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

UDC 949.712(05)
UDK

ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 9. 1995.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Niko Hudelja, Vlado Valenčič in Katja Sturm-Schnabl (nemščina), Lidija Berden (angleščina), Jožica Pirc (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 17-69-210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 3900 SIT, za društvene člane 2700 SIT, za društvene člane-upokoјence 2000 SIT, za društvene člane-študente 1350 SIT (vse za leto 1995)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **1080 SIT**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Naročnina za tujino znaša za ustanove 80 DEM, za posameznike 55 DEM in za študente 35 DEM (ali ekvivalent v nacionalni valuti). Plačuje se na račun Zveze zgodovinskih društev Slovenije pri Novi Ljubljanski banki: 50100-620-133-27620-10295/4

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, november 1995

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415- 348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

- Ob stotem zvezku Zgodovinskega časopisa (Vasilij Melik) 339–340
 On Occasion of the 100th Number of Zgodovinski časopis-Historical Review

RAZPRAVE – STUDIES

- Ferdo Gestrin, Slovani v Pesaru od 15. do 17. stoletja 341–351
 Slavs in Pesaro in the 15th–17th Century
- Stane Okoliš, Izseki iz zgodovine Loža in okolice (1. del) 353–378
 Fragments from the History of Lož-Laas (Part 1)
- Igor Grdina, Nekaj opazk o vlogi Primoža Trubarja v začetkih slovenskega knjižnega jezika . . . 379–398
 Some Observations Considering the Role of Primož Trubar in First Stages of Slovene
 Literary Language Development
- Vlado Valenčič, Statistični prikaz zemljiških gospodstev na Kranjskem ob koncu 18. stoletja . . 399–409
 Statistical Survey of Seigniories in Carniola at the End of the 18th Century
- Katja Sturm-Schnabl, Dunajska slavistika in njen prispevek k slovenski kulturi 411–420
 Viennese Slavic Philology and Its Contribution to Slovene Culture
- France Kresal, Davki na Slovenskem od avstrijske davčne reforme 1896 do jugoslovan-
 ske 1928 421–425
 Taxes in Slovenia in the Time from the Austrian Tax Reform 1896 up to the Yugoslav
 One 1928
- Marjeta Keršič-Svetel, Češko-slovenski stiki med svetovnimi vojnami (2. del) 427–454
 Czech-Slovenian Relations Between the World Wars (Part 2)
- Nevenka Troha, Politične usmeritve med primorskimi Slovenci v coni A Julijske krajine
 (1945–1947) 455–469
 Political Views of Slovenes Living in Coastland in the Zone A of Julian March (1945–1947)

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- France Kresal – šestdesetletnik (Miroslav Stiplovšek) 471–472
 France Kresal – Sexagenarian

IN MEMORIAM

- Miloš Rybář (1928–1995) (Martin Žnideršič) 473–474
 Prijatelju Milošu Rybāru v spomin (France M. Dolinar) 474–475
 In Memory to My Friend Miloš Rybář

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES,
 SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

18. kongres zgodovinskih ved, Montreal, 27. avg.–3. sept. 1995 (Matjaž Klemenčič) . . . 477–480
 18th International Congress of Historical Sciences, Montreal, 27th August–3rd Sep-
 tember 1995
- Mednarodni simpozij ob 50-letnici konca II. svetovne vojne in zmage nad nacifašizmom
 »Primorska in Trst od Rapalla do londonskega memoranduma (1920–1954)« (Metka
 Gombač) 481–482
 International Symposium at the 50th Anniversary of the End of the 2nd World War and
 Victory over Nazifascism "Coastland and Triest from Rapallo Treaty to London Memo-
 randum (1920–1954)"
- XVI. arhivsko zborovanje Ptuj 95 (Metka Gombač) 482–484
 XVIth Meeting of Archivists Ptuj 95

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Olga Janša-Zorn, Eva Holz, Nataša Kandus, Slovenian Historiography in Foreign Languages,
 published from 1918–1993 (Janez Stergar) 485–486

Paul Robert Magocsi, Historical Atlas of East Central Europe (Matjaž Klemenčič)	486–487
Josef Holzer, Zgodovina Cerkve v stotih slikah (France M. Dolinar)	487–488
Željko Demo, Ostroghotic coinage from collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina (Darko Knez)	489
Medioevo goriziano 1001–1500 (Branko Marušič)	489–490
Lojzka Bratuž, Manoscritti sloveni del Settecento (Branko Marušič)	490–491
Jože Maček, Schwizenova inštrukcija za upravnike državnih posestev iz leta 1788 (Stane Granda)	491–492
Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850–1940 (Damijana Zelnik)	492–497
Feliks J. Bister, Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju; Feliks J. Bister, »Majestät, es ist zu spät...« (Vasilij Melik)	497–498
Dušan Moravec, Novi tokovi v slovenskem založništvu: od Schwentnerja do prvih publikacij Akademije (Anja Dular)	499–500
Marko Kravos, Marko Pozzeto, Milan Pahor, Sandi Volk, Bogomila Kravos, Pavle Merku, Narodni dom v Trstu 1904–1920 (Boris M. Gombač)	500–501
Marta Verginella, Alessandro Volk, Katja Colja, Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem (Boris M. Gombač)	501–503
Bogdan Žolnir, Mile Pavlin, Protifašistični odpor: Koroška – od začetkov vstaje do konca leta 1943 (Boris Jesih)	503–504
Jože Gregorič, Rast, revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja (Stane Granda)	504–505

OBVESTILA – INFORMATIONIS

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	507–509
Informationis on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	
Statistika prejemnikov Zgodovinskega časopisa (Rok Stergar)	510
Statistics of Zgodovinski časopis – Historical Review Receptents	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 49, 1995, 2 in 3	IX–XIV
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 49, 1995, 2 and 3	

OB STOTEM ZVEZKU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Tale tretja številka 49. letnika je obenem stoti zvezek *Zgodovinskega časopisa*. Čeprav ni v navadi, da bi obhajali jubileje zvezkov, naj nam bo vendarle dovoljeno zapisati nekaj zgodovinsko-spominskih besed. Najstarejši predhodnik *Zgodovinskega časopisa*, *Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain* so začele izhajati 1. januarja 1846. Ta dan je natisnjen na prvi številki, ki je štela štiri strani velikega formata. Vsak mesec je prinesel novo številko; ene so imele po štiri, druge po osem strani, prvi letnik skupaj 76 strani¹. Mesečnemu izhajanju so ostale *Mitteilungen* zveste večino svojega življenja. V 23 letnikih (1846–1868) je izšlo lepo število 215 zveščičev. Največji letnik je imel 166 strani (1857)².

Muzejsko društvo je bilo sicer starejše od Historičnega, z izdajanjem pa je začelo pozneje. Najprej je izdal Dežman tri *Jahreshefte* (1856, 1858, 1862) in prvi letnik *Mitteilungen* (1866). Vsi štirje zvezki so bili nekakšni zborniki. Dva sta imela preko 200 strani oktava. Pravo nasprotje drobnih številok pri Historičnem društvu. Vsebina pa je bila skoraj v celoti prirodoslovna. 2. julija 1885 se je Historično društvo razšlo oziroma spojilo z Muzejskim. Tako se je rodil drugi letnik *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* (1889). Z njim se je začelo neprekinjeno izhajanje naših zgodovinskih časopisov. Združitev društev je povzročila enakovredno upoštevanje zgodovinskih in prirodoslovnih razprav. Od 4. do 7. letnika (1891–1894) je imel vsak del posebno paginacijo. Ko so, kot bomo videli, letne zvezke opustili in prešli na dvomesečno izhajanje, je bilo te stroge delitve konec.

Anton Koblar, kurat v ljubljanski prisilni delavnici in arhivar v deželnem muzeju, je dosegel, da se je slovenščina uvedla v društvene publikacije. Poleg *Mitteilungen* so začela 1891 izhajati *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*. Prvi letnik je imel 86 strani in 3 razprave, ki jih je vse napisal Koblar. Drugi letnik je imel že 160 strani in 6 razprav. Poleg Koblarja so jih prispevali Josip Apih, Anton Kaspret, Franc Kos in Simon Rutar. Ne smemo misliti, da so v *Izvestja* pisali Slovenci, v *Mitteilungen* pa Nemci. V obeh glasilih so bili pisči večinoma Slovenci. Prirodoslovnih razprav pa je bilo manj v *Izvestjih* kot v *Mitteilungen*. Na občnem zboru 21. junija 1892 je bilo sklenjeno, naj izhajajo *Izvestja* vsak drugi mesec na približno dveh tiskovnih polah. Na ta način je izšel 3. letnik (1893) v šestih sešitkih, kakor so takrat rekli, na skupaj 256 straneh. Štirje sešitki so imeli po 40 strani, dva pa nekaj več. Malo pozneje, z letnikom 1895, so tudi *Mitteilungen* prešle na šest sešitkov na leto. To ni bilo tako lahko. Okrog začetka novega stoletja so tako *Izvestja* kot *Mitteilungen* prešla na dvojne številke, tako da so večinoma izhajali po trije zvezki na leto. *Mitteilungen* so v 20 letnikih izdale 57 zvezkov, *Izvestja* pa v 19 letnikih 77 zvezkov.

17. januarja 1908 je odbor neposredno po občnem zboru sklenil dati nemškemu glasilu ime *Carniola* in ga izdajati štirikrat na leto v večjem formatu. Taka *Carniola* je izhajala samo dve leti (5 zvezkov), kajti 11. februarja 1910 je sklenil občni zbor, da se »opusti dvojno glasilo, slovensko in nemško ter naj se strne v enotno poliglotsko«³. Poliglotsvo se je kazalo v tem, da so uvedli na ovitkih in v kazalnih trojezičnost – slovenske, nemške in francoske naslove in sporočila, časopis pa je bil v glavnem slovenski, nekatere razprave pa so bile tudi nemške. Prevzeli so malo prej uvedeno ime *Carniola*, toda z oznako *Nova vrsta* in z novim štetjem letnikov.

29. aprila 1919 je občni zbor sklenil preimenovati Muzejsko društvo za Kranjsko v Muzejsko društvo za Slovenijo. Kot zanimivost naj povemo, da se je v debati pojavila pripomba, »da je izraz nekoliko preoster, in bi se nam znal očitati separatizem z ozirom na Hrivate in Srbe«⁴. *Carniolo* so preimenovali v *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*. Drugič so ločili zgodovinski in prirodoslovni del. Odslej sta izhajala vsak s svojo paginacijo.

¹ Našteli so jih sicer samo 72, ker se je paginacija zamešala.

² Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko, *Zgodovinski časopis* 46, 1992, str. 41.

³ *Carniola* NV 1, 1910, str. 184.

⁴ *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 1, 1920, str. 40.

Deseti letnik (1929) pa je bil zadnji te vrste. Zgodovina in prirodoslovje sta se popolnoma ločila. Najprej sta nastali v okviru društva dve sekciji, potem pa je Muzejsko društvo ostalo zgodovinarjem, prirodoslovci pa so šli na svoje. Podobno je bilo z glasilom. Namesto prirodoslovnega dela *Glasnika* so začele izhajati *Prirodoslovne razprave* (1931), *Glasnik* pa je ostal zgodovinarjem. Letniki 11–14 (1930–1933) so izhajali s podnaslovom *Zgodovinska sekcija*, s 15. letnikom (1934) pa je ta podnaslov odpadel.

Prva *Carniola* je uvedla sistem štirih letnih številke, prevzela ga je tudi druga *Carniola* in se je ohranil do današnjega dne. Praksa je bila zelo različna. Že v prvi in drugi *Carnioli* so le enkrat (3. letnik 1912) res izšle štiri številke, navadno smo imeli tri zvezke ali dva. Nova vrsta *Carniole* je dala v 9 letnikih 25 zvezkov. *Glasnik* je imel še večje težave. V letih 1921–1927 so izšli samo 3 zvezki, eden za tri letnike, dva za po dva letnika. Navadno je imel en letnik en zvezek, trikrat pa se je posrečilo izdati po dva zvezka na leto (1937, 1938, 1941). 26 letnikov *Glasnika* je dalo 24 zvezkov. *Zgodovinski časopis* je najprej nadaljeval *Glasnikovo* pot. Prvih 21 letnikov je imelo 16 zvezkov, ker sta bila petkrat po dva letnika združena v en zvezek. Z letom 1968 sta začela izhajati po dva zvezka na leto, z letom 1977 po trije, z letom 1987 pa po štirje. Tako smo, upajmo da za dlje časa, uresničili sklep z dne 17. januarja 1908.

Vasilij Melik

Ferdo Gestrin

SLOVANI V PESARU OD 15. DO 17. STOLETJA

Od konca 14. in še tja do začetka 17. stoletja (v manjšem obsegu tudi še pozneje) moremo slediti močnemu transjadranskemu migracijskemu toku v smeri od severovzhoda proti jugozahodu iz balkanskih dežel v Italijo. Vzroke zanj je iskati v takratnih razmerah na Balkanu, zlasti v gospodarskih motivih in turškem osvajanju in gospostvu, a tudi v pričakovanju izseljencev, da bodo našli boljše pogoje za življenje v Italiji. Ljudje ne bi tako množično zapuščali svoje zemlje, svojih hiš, delavnic, živine itd., tudi ne sorodnikov in sosedov, če se jim življenjske razmere ne bi poslabšale do neznosnosti. Prav tako tudi ne, če ne bi upali na boljše življenje drugje. Italija pa je bila zavoljo gospodarsko prometnih povezav med obema jadranskima obalama med prebivalci balkanskih, zlasti obalnih dežel, poznana kot Italia – felix. Ljudje, ki so emigrirali, so iskali izhod iz bede oziroma pogoje za boljše življenje. In zanj so v Italiji, tedaj gospodarsko najbolj razviti evropski deželi, vsekakor obstajali, kljub pogostim kugam še v 15. in 16. stoletju in kljub pogostim širšim in lokalnim vojnām, ki so jo pretresale. Pomanjkanje delovne sile v mestih in na podeželju, kjer je bilo zaradi pustošenj in tudi sicer še vedno veliko za kmetijstvo ugodnih neobdelanih in pustih površin, je dajalo priseljencem najrazličnejše možnosti za življenjski obstoj.¹

Migracijski tok je zajel vse zahodnojadranske italijanske dežele in segal globoko v notranjost Italije in celo v dežele Tirenskega morja. Vanj so se vključevali pripadniki jugoslovanskih ljudstev, Albanci, Grki pa tudi člani drugih manjših etničnih skupin, kot npr. Morlaki. Obravnavali bomo v naslednjem migracije Slovanov v Pesaru v pokrajini Marke.²

Pesaro je bilo v obravnavanem času eno izmed pomembnejših trgovskih in pomorskih središč v Markah z večjim podeželskim območjem kot svojim okrožjem (contado). Šlo mu je tedaj nedvomno mesto takoj za Ancono. Formalno so bili njegovi gospodje člani rodbin Malatesta (1285–1445), Sforza (–1512) in Della Rovere (–1631), vendar je imel status blizu svobodnega mesta. Proti koncu srednjega veka je trgovsko gospodarski pomen mesta tako porasel, da so vanj prihajali številni trgovci iz velikega dela srednje in severne Italije. Živahne so bile trgovske povezave s Firencami, Benetkami, tudi z Brescio in Bergamom. Prav tako pa so njegove pomorske vezi segale v mnoga mesta na obeh jadranskih obalah. Proti koncu srednjega veka in dalje v novi vek je trgovsko gospodarski pomen Pesara toliko porasel, da v njem srečujemo trgovce iz Nizozemske, Flandrije, Francije, Krete (Kandije), Cipra itd. Vsakodnevne so postale, naj tako rečemo, zveze z vzhodno-jadransko obalo in slovenskim zaledjem. V Pesaro so tedaj prihajali trgovci iz Ljubljane, Ptuja, Gorice in Beljaka.³ S tem je bilo v procesu velikih migracij iz balkanskega prostora v Italijo povezano tudi precejšnje naseljevanje Slovanov v to mesto.⁴

Razprava je, podobno kakor že objavljeno besedilo o poselitvi Slovanov v Fanu,⁵ nastala na osnovi arhivskega gradiva, ki ga hranita državni in mestni arhiv v Pesaru. Gre zlasti za notarske knjige v Archivio di Stato di Pesaro in kodekse mestnega katastra ter nekaj drugih serij mestne administracije, ki se hranijo v Biblioteca Oliveriana.⁶ V navedenih in pregledanih

¹ Prim. S. Anselmi, *Aspetti economici dell'emigrazione balcanica nelle Marche, v Italia felix. Migrazioni slave e albanesi in Occidente: Romagna, Marche, Abruzzi secoli XIV–XVI*, Ancona 1988, str. 57–93; tudi v S. Anselmi, *Adriatico, Studi di storia secoli XIV–XIX*, Ancona 1991, str. 117–130; F. Gestrin, *Le migrazioni degli slavi in Italia nella storiografia jugoslava*, v *Quaderni storici* XIV, 40, 1979.

² S. Anselmi, *Slavi e albanesi nell'Italia centro-orientale*, v *Adriatico*, o.c. str. 87–116.

³ F. Gestrin, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*, Ljubljana 1991, str. 147 sl.

⁴ Prim. S. Anselmi, *Schiavoni e Albanesi nell'agricoltura marchigiana dei secoli XIV e XV*, *Atti e memorie ... per le Marche*, n.s. 82, 1977, str. 141 sl.

⁵ F. Gestrin, *Migracije Slovanov v Fanu v 15. stoletju*, *Zgodovinski časopis* 32, 1978, str. 233 sl.

⁶ Pregledal sem notarske knjige naslednjih notarjev v ASP: M. Paladini (1434–1452), F. Damiani, G. Damiani in M. Compagni za tretjo četrtino 15. stoletja; M. G. Lepri 11/not. knj. 1–40, M. Milioni 19/not. knj.

virih se Slovani pojavljajo v več kakor 630 aktih. Toda mnoge notarske knjige drugih notarjev in kodeksi mestne administracije niso bile vključene v raziskavo. Razprava daje torej le približno sliko resničnega stanja: V obravnavanem obdobju, vsaj tja do srede 17. stoletja, je bilo Slovanov v Pesaru precej več.

Prve slovanske priseljence bi mogli pričakovati v Pesaru že v 14. stoletju. Vendar smo jih tudi še v prvi polovici 15. stoletja v pregledanih virih našli le skromno število (41). Prebivalci ali celo meščani mesta so bili tedaj Slovani iz dalmatinskih mest in Dubrovnika, dalje iz Istre, slovenskih dežel in Hrvaške, zlasti iz Zagreba. Migracije Slovanov v Pesaro se izredno povečajo v drugi polovici 15. stoletja. V pregledanih aktih smo našli 399 Slovanov. V prvi polovici 16. stoletja se ob mnogo večjem številu nepregledanih notarskih knjigah še vedno v najdenih aktih pojavlja 157 Slovanov. Upravičeno lahko trdimo, da so migracije Slovanov v Pesaro in z njimi povezano naselitev v drugi polovici 15. in v prvi polovici 16. stoletja dosegli vrhunec. V ta čas odpade okoli 78% vseh v mestu ugotovljenih Slovanov. Za drugo polovico 16. in za 17. stoletje imamo le slučajnostne podatke o Slovanih; vsega skupaj 39. Čeprav je bilo njihovo število verjetno večje, zlasti v drugi polovici 16. stoletja, je vendar dejstvo, da je začel migracijski tok pojenjevati; v 17. stoletju so imeli doseljenci iz Slovenije celo večino v naših podatkih. Naj bo resnično število Slovanov že kakršnokoli, razpad slovanske bratovščine, ki se leta 1656 poslednjič omenja,⁷ kaže na isti proces.

Slovani, ki so se naseljevali v Pesaru, so bili v velikem številu iz dalmatinskih in drugih primorskih mest ter krajev. Med mesti, iz katerih so bili emigranti, se izrecno omenjajo Reka, Bakar, Senj, Nin, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Dubrovnik, Hercegnovi (Castro novo), Kotor in Budva, na otoku Cresu Osor in Cres, Rab, v Istri Trst, Koper, Piran in Pulj. Precej priseljencev, ki so jih notarji sicer označevali kot Slovane (Sclavus) in prebivalce Pesare (habitator Pisauri), so akti opisali tudi s pokrajinsko pripadnostjo »de Dalmatia«, »de Histria« in tudi »de partibus Sclavonie«. Med njimi so bili številčno močno udeleženi prebivalci iz Zadra in okolice, ki so v virih po oznaki izenačeni, ter tudi iz Senja. Med njimi so prevladovali obrtniki in mornarji. Po gospodarski vlogi so med priseljenci imeli najvidnejše mesto pripadniki močne dubrovniške kolonije, čeprav je po tej plati ne gre primerjati s kolonijo v Anconi. Le redki med njimi so pripadali najnižjim družbenim plastem (služinčad, mornarji), prevladovali so raznovrstni obrtniki (tkalci, marangoni in kalafati, peki, krojači), toda med njimi so bili tudi veliki trgovci in ladjarji, dalje člani mestnih plemiških, patricijskih, družin. Že v 15. stoletju so bili v Pesaru predstavniki znane meščanske rodbine Nalješkovč (Nale) in patricijske družine Gučetić (de Gotia), ki so se jim nato pridružili še člani plemiških družin Gundolić (Gondola de Ragusio), Crijević (de Ceruis de Ragusio) in Bunić (Bona), a med meščanskimi trgovci člani rodbine Tristan in Gra(n)di.⁸

1–10 za četrto četrtino 15. stol., Lepri do 1508; B. Fattori 20/not. knj. 1–40, S. Peponi 22/not. knj. 1–6, P. D. Ambrosi 38/not. knj. 13, 14, 18, 23, 26, C. Zacconi 35/not. knj. 1, G. B. Vaccari 42/not. knj. 2, M. Fattori 52/not. knj. 1–7, A. Milioni 60/not. knj. 1–13, P. D. Norsini 95/not. knj. 1 in L. Vignatoli za prvo polovico 16. stol.; A. Conti 45/not. knj. 1, A. Ginga 86/not. knj. 1–40 za drugo polovico 16. stol., in N. Montoni 208/not. knj. 1 in 2. V mestnem arhivu pa sem pregledal naslednje: ACP, Catasto S. Nicolo 1560, 158, Palchetto XI d 4; Catasto S. Terenzio 21, 1505–1560. Palchetto XII e 4; Catasto S. Arcangelo 183, 1505–1560, Palchetto XII d 4; Catasto S. Terenzio 1505, 91 (bis) Palchetto XII e 3; Bolette del Porto, Ser. VIII Porto, F 11; Libro degli introiti e spese del comune di Pesaro; Libro di entrata e uscita 193; Consigli 49 (1580–1609); Scritture sopra la botegha sotto el palatio duchale 281; Libro delle bollette 307; Libro dei morti 816, 823 in 843 ter Repertorio alfabetico di tutti i decreti 1208.

⁷ ACP, Catasto S. Nicolo, 1560, 158, Palchetto XI d 4, f 37.

⁸ Prim. Johannes Stefani Nali de Ragusio – ASP, F. Damiani – 1464 jul 6; Alexius Georgii de Gotia de Ragusio – ASP, B. Fattori 20/2 – 1495 febr. 21; Dominus Stephanus de Ceruis de Ragusio – ASP, P. D. Ambrosi 38/1 f 159' sl. – 1532 april 8, B. Fattori 20/12 – 1524 maj 18. Že aprila 1514 je v pristanišču kupil 2 skladišča in hišo za 60 forintov, a v decembru istega leta še karavelo od Tomaža, Kozminega sina iz Hvara – ASP, C. Zacconi 35/1 f 176 sl. – 1514 april 7, P. D. Norsini 95/1 – 1514 dec. 11. Jacobus Petri Boni, prebivalec Pesara in lastnik ladje, in Dominus Bernardus de Bona – ASP, B. Fattori 20/8 f 23' – 1516 febr. 27, 20/9 f 393' – 1521 avg. 30 in f 403 – 1521 sept. 3. Dominus Blaxis quondam Johannis Bona de Ragusio mercator – ASP, M. Milioni 19/10 f 205 – 1527 maj 6. V četrti sv. Jakoba je živel Joannes Gondola de Ragusio, imel je tudi zemljiško posest na območju Pesara – ACP, Catasto S. Terenzii 21, Palchetto XII e 4 f 202. Egregius vir dominus Bernardinus Tristanis mercator de Ragusio – ASP, B. Fattori 20/8 f 90 – 1516 dec. 22, skupaj z Bernardom Bunićem je kupil hišo v četrti sv. Jakoba za 312 forintov. Dominus Dominicus Tristano – ASP, B. Fattori 20/29 f 17 – 1536 avg. 28. Spectabilis vir dominus Mattheus de Grandis de Ragusio habitator Pisauri – ASP, S. Peponi 22/2 f 163 – 1510 april 12.

Dubrovniška kolonija v Pesaru je že leta 1480 imela duhovnika Jakoba iz Dubrovnika, ki je bil kaplan v farni cerkvi sv. Kascijana.⁹ V prvi polovici 16. stoletja pa se poleg drugih slovenskih redovnikov omenjata dva dubrovniška dominikanca: Timotej Paqualin in Rafael, sin Frančiška de Thomasiis.¹⁰

Med člani dubrovniške kolonije so se posamezniki povzpeli v sam vrh pesarske družbe. Tak je bil npr. Peter Gučetić, ki je v Pesaru živel od leta 1516 do 1535, ko se 23. septembra omenja kot pokojnik.¹¹ Viri ga pogosto omenjajo kot dubrovniškega plemiča in kot pesarskega meščana in trgovca.¹² Trgoval je na veliko in na drobno prek Jadranskega morja – morda kot član družinske družbe – in v velikem delu Mark, kjer je imel več prokuratorjev, med njimi velikega pesarskega trgovca Nikolaja Streinerja. Ukvarjal se je z denarnimi posli in je posegal v založništvo. Pridobil si je veliko zemljiško posest (njive, vinograde, sadovnjake, trstičevje, travnike in gozd) na pesarskem okrožju (contado) in celo v Senigalliji, za katero je plačal 168 dukatov. Imel je hiše v pesarski četrti sv. Jakoba in sv. Nikolaja ter izven mestnega obzidja in v Senigalliji.¹³ Tudi sicer je imel veliko premoženje. Poročil se je z Margareto, hčerko pesarskega trgovca in meščana. Imel je številno družino: dve hčerki, Jelo in Bartolomejo, ter sinove Marina, Mateja, Jeronima, Avgušтина, Pavla, Ambroža, Frančiška in Perina (Petra). Leta 1535 ob očetovi smrti je bil od sinov Frančišek že mrtev. V testamentu, ki ga je napisal že leta 1531, je hčerkama namenil vsaki po 1000 dukatov dote, vse premoženje pa je zapustil ženi Margareti in vsem še živim sinovom. Pokopali so ga po njegovi zadnji želji v cerkvi sv. Janeza Krstnika ter cerkvi in tamkajšnjim frančiškanom zapustil 20 forintov in še posebej 5 forintov za oblačila.¹⁴

Med uspešne predstavnike kolonije je sodil tudi trgovec Bernard Tristan, ki so ga viri pogosto naslavljali z »Egregius vir dominus . . . mercator de Ragusio«. Trgoval je z različnim blagom v velikem delu srednje Italije z zelo razvejanim kreditnim poslovanjem. Imel je hišo v četrti sv. Jakoba skupaj z dubrovniškim plemičem Bernardom Bunićem (Bona).¹⁵

Velik, morda nič manjši delež priseljenih Slovanov v Pesaro je bil tudi iz notranjih zahodnobalkanskih dežel. Vendar se redki označujejo po krajih, iz katerih so prišli. Med kraji v notranjosti, iz katerih – predvsem pa iz njihove okolice – so izšli, se na hrvaškem ozemlju omenjajo Zagreb (s precejšnjim številom), Veprinac, Modruš, Zrinj, Krapina, Hrastovice in Kostajnice. Iz hrvaških dežel so bili praviloma tudi vsi, ki so jih v Italiji označevale z vzdevkom »Ungarus« oziroma »de Ungaria« po državnopravni pripadnosti.¹⁶ Viri za te prebivalce pišejo predvsem, da so »de partibus Sclavonie«, redkokdaj, da so »de partibus Illirie«, pogosto pa so jih notarji etnično označevali »Sclavus«, »Schiavo«. Redko se omenja priseljenc »de Bossina«, po izvoru iz Bosne pa so podrobneje opredeljeni samo »Aghina quondam Stoie de Sana Sclavona habitatrix Pisauri«; dalje Tomažin, Jurjev sin iz Uskoplja, starobosanske župe ob gornjem Vrbasu, in Simon, Jurjev sin iz Jajca (de Jiaiza).¹⁷

⁹ Frater Jacobus de Ragusio capellanus ecclesie Sancti Casciani parochialis – ASP, M. G. Lepri 11/11 – 1480 sept. 18.

¹⁰ ASP, A. Milioni 60/10 f 228 – 1539 dec. 30; B. Fattori 20/2 f 57 – 1538 dec. 9 in 20/32 f 367 – 1540 avg. 23.

¹¹ Dominus Petrus de Goze patricius ac civis Pisauri – ASP, B. Fattori 20/8 f 23' – 1516 febr. 27; Nobilis mulier domina Magdalena uxor quondam domini Petri Gotii de Ragusio olim civis et mercator pisaurensis – ASP, B. Fattori 20/24 f 60 – 1535 sept. 23; njegov testament, prav tam 20/19 f 22 – 1531 jun. 24.

¹² Dominus Petrus (quondam Marini) de Gotiis patricius Ragusinus civis et mercator Pisauri – ASP, B. Fattori 20/6 f 107' – 1518 okt. 27; ib. 20/7 f 31' – 1518 maj 10.

¹³ ASP, B. Fattori 20/7 f 219 – 1519 febr. 25.

¹⁴ ASP, B. Fattori 20/18 – 1530 jan. 25; 20/19 f 229 – 1531 jun. 24; ib. 20/12 – 1524 jun. 1 in okt. 17; A. Milioni 60/10 f 174' – 1540 dec. 16.

¹⁵ Prim. ASP, B. Fattori 20/8 f 90 – 1516 dec. 22, 1518 marec 20 in 1518 april 19; ib. 20/11 f 455' – 1523 nov. 14. f 436 – 1523 okt. 31; ib. 20/12 – 1524 maj 18; S. Peponi (1514–1529) f 107' sl. – 1519 dec. 22.

¹⁶ M. G. Lepri 11/30 f 211' – 1499 sept. 13; ib. 11/23 f 82 – 1491 avg. 1; ib. 11/21 f 91 – 1489 nov. 26; P. D. Ambrosi 38/13 f 336' – 1527 okt. 24; M. G. Lepri 11/32 f 244' – 1501 dec. 9 in f 198' – 1501 okt. 12.

¹⁷ Luca Marcus quondam Rogn (?) de Bossena – ASP, M. G. Lepri 11/6 – 1484 febr. 9; Jacobus Luce de Bossena habitator Pisauri – ASP, M. G. Lepri 11/16 – 1484 sept. 29; Georgius quondam Radi de Bossina ... piscator – ASP, S. Peponi 22/1 f 40' sl. – 1515 jul. 22; M. G. Lepri 11/9 f 15 – 1478 jan. 17; ib. 11/39 f 87' sl. – 1508 maj 3.

Priseljenci iz slovenskih dežel se v tamkajšnjih virih skrivajo predvsem pod vzdevkom »Teotonicus«, »Theotonicus« in »Tedesco«; prav tako po državnopravni pripadnosti kakor vsi z vzdevkom Ungarus na Hrvaškem. Že v začetku 15. stoletja sta bila prebivalca v Pesaru Ivan in Nikolaj Todischo, verjetno brata. Prvi je imel družino, drugi pa je bil lončar (»... fa larte de bochalj et vase ...«).¹⁸ Okoli srede 15. stoletja se v mestu omenjata Andrej Teutonicus, Janezov sin, in Krištof iz Križne gore ali morda Križa v Vipavski dolini (de Monte Croce de Alemania).¹⁹ V drugi polovici stoletja se je število slovenskih doseljencev v Pesaru nekoliko povečalo, med njimi je bil tudi Anton Teotonicus alias Todesclavo.²⁰ Čeprav so postajali celo pesarski meščani, jih tudi v prvi polovici 16. stoletja ni bilo veliko.²¹ Se pa v tem stoletju kot prebivalci Pesara – vsaj občasno – pojavljajo posamezniki iz Ljubljane, Ptuja, Gorice in Beljaka. V letu 1477 sta bila prebivalca v mestu Slovenec Peter, Simeonov sin »de Lubigliana« z vzdevkom »Procuriero Scavo« in Margarita, hčerka Jakoba »de Lubigliana de partibus Sclavonie, meretrix«.²² Med občasnimi prebivalci Pesara so bili tudi posamezni trgovci iz slovenskih dežel, čeprav neslovenskega rodu. Med njimi sta bila Jakob in Sigismund Lantheri, ki je bil prokurator ljubljanskega meščana Antona Lantherija, dalje Franc Catani, poznejši ljubljanski solastnik steklarne, in Blaž Soriz »de Lubiana«, ki je bil v Pesaru agent Volfanga Poscha iz Ljubljane. Še pred njim pa se v Pesaru omenja lončar Peter, Jurijev sin (»pignatorius de Lubiana«).²³

Iz Ptuja je bil prebivalec Pesara Aleksij Moscon (Alexius Muschonus de Pectovia habitator Pisauri). Že pred letom 1539 je imel posest v mestu, hišo s prodajalno in vrtom v četrti sv. Jakoba. Pred letom 1544 si je pridobil še precejšnjo zemljiško posest v izmeri 2692 pertik ter hišo v četrti sv. Nikolaja, ki jo je imel do tega leta. Pri vpisu lastnine v kataster je imel težave. Mestni katastik mu jo je vpisal šele, ko je Aleksij obljubil, da bo občini poravnal obveznosti, za katere mu je bil porok pesarski meščan in veletrgovec Nikolaj Streiner. Po letu 1555 je imel to posest njegov sin Krištof; pred letom 1590 pa se kot lastnik hiše v četrti sv. Jakoba pojavlja Seppe Moscone, vsekakor Krištofov sorodnik.²⁴

Tudi dva Goričana sta bila prebivalca Pesara: Jakob Frolius iz Gorice je postal prokurator pesarskega meščana Cicholina proti Petru, sinu Peterlina iz Gorice. Iz Beljaka pa je bil Matej, sin Jakoba Tortighetta (de Villaco), ki je nastopil kot priča v nekem pravnem aktu,²⁵ Tudi še v drugi polovici 16. in v 17. stoletju srečujemo ljudi iz naših krajev v Pesaru. V na hitro pregledanem gradivu smo našli še kakih deset Slovencev pod vzdevkom Tedesco.²⁶

Podobno kakor v Fanu so Slovani v Pesaru prebivali v vseh mestnih predelih. To je v četrtih sv. Arhangela, sv. Jakoba, sv. Nikolaja in sv. Terencija ter v pristanišču izven mestnega obzidja ob izlivu reke Foglie. Po sredi 16. stoletja se omenja še četrt sv. Martina,²⁷ vendar v uporabljenih virih v njej Slovanov nisem zasledil. V četrtih so Slovani imeli hiše ali dele hiš z dvorišči in vrtovi, ki so jih kupili od domačinov, ali so hiše oziroma dele hiš z delavnici ali poslovnimi prostori (lokali, skladišča) najemali. Hiše so pridobivali tudi s porokami in kot dediščino oziroma z oporočnimi volili. Tako je leta 1462 Benedik, sin mojstra Mateja

¹⁸ Archivio comunale di Fano (AGFa), Codici Malatestiani 4 f 79' – 1410 jul. 17.

¹⁹ ASP, M. Paladini f 177' – 1450 april 5; ib. f 223' – 1451 sept. 9.

²⁰ ASP, M. G. Lepri 11/6 f 182 – 1476 jun. 29.

²¹ Prim. Johannes Antonius quondam magistri Nicolai Theotonicus ... civis Pisauri – ASP, M. G. Lepri 11/17 f 122' – 1485 okt. 14; Simon Francisco alias il Todeschino de Germania civis pisaurensis – ASP, B. Fattori 20/17 – 1529 nov. 29.

²² ASP, M. G. Lepri 11/8 f 183 – 1477 nov. 29 in f 117 – 1477 jun. 26.

²³ Egregius vir dominus Jacobus Lanterii de Lubiana mercator et habitator Pisauri – ASP, B. Fattori 20/11 f 310' – 1523 avg. 18; Sigismund Lanterii habitator Pisauri – ASP, S. Peponi 22/6 f 34 – 1534 marec 7; Franciscus Cathaneus de Lubiana civis pisauri – ASP, M. Milioni 19/10 f 387 in 411 – 1527 sept. 16; Blasius Soriz de Lubiana – ASP, B. Fattori 29/28 – 1537 febr. 9; ASP, S. Peponi 22/5 f 46 – 1534 jan. 31.

²⁴ ASP, B. Fattori 20/31 f 496 – 1539 dec. 13; ACP, Catasto S. Terenzio 21-XII e 4 – pred letom 1544; Catasto S. Jacomo 179 – 108 XV c 8 (1560–1590) f 175.

²⁵ ASP, B. Fattori 20/13 – 1525 marec 6; M. G. Lepri 11/23 f 66' – 1491 jun. 20 in 21.

²⁶ ACP, Libro dei morti 816 (1604) – 1604 febr. 20, okt. 2 in 10; ACP, Catasto S. Giacomo 106 f 81 – okoli 1682/4, f 197 – okoli 1684, f 265' – 1625 okt. 8; ASFa, AAC Ser. 8 Porto fasc. 120 – 1601 maj 5; ASP, N. Montani 208/1 f 53 – 1634 maj 10.

²⁷ ASP, A. Conti 45/1 – 1554.

»de Slavonia«, kupil v četrti sv. Nikolaja za 26 liber boloninov hišo z dvoriščem, ki je bila ob hiši Slovana Rada. Slovan Lovrenc, Janezov sin pa je leta 1494 kupil del hiše v četrti sv. Jakoba za 9 forintov (forint po 40 boloninov). Rado, sin Rada iz Zagreba je od neveste Gracioze, hčerke Jurija iz Benetk in vdove po mojstru Žirardu de Tanti, dobil kot doto nepremičnin v vrednosti 240 liber, med drugim hišo v četrti sv. Jakoba v vrednosti 150 liber boloninov.²⁸ Poznejši ptujski meščan Aleksij Moscon je leta 1530, ko je že prebival na Ptujju, dal svojo hišo v Pesaru z lokalom in vsemi pritliklinami v četrti sv. Nikolaja za štiri leta v najem po 24 forintov boloninov letno. Sedem let pozneje je od svojega prokuratorja Serafina Ciarlatina vzel v najem hišo v isti četrti za tri leta z letno najemnino 20 forintov. Več kakor dve leti pozneje, ko se v viru že omenja kot »comes Pisini« pa je prodal Polidoru Ascaniju, trgovcu in meščanu v Pesaru, hišo z dvoriščem, lokalom in vsemi pritliklinami. Cena je bila 250 skudov (skud – 20 grošev).²⁹

Največ Slovanov je prebivalo v četrti sv. Nikolaja. Pripadali so predvsem obrtniškim slojem, vendar je v njej imel nepremičnine že omenjeni Aleksij Moscon, a od domačinov je v njej prebival tudi veletrgovec Streiner, ki je bil v prvi polovici 16. stoletja v poslovnih zvezah z največjimi ljubljanskimi in ptujskimi trgovci. V četrti so živeli tudi še drugi premožnejši Slovani. Eden izmed njih je bil Jurij, (Georgetto Sclavono), ki je imel v četrti dve hiši, hišo z manjim vrtom in dvoriščem je imel tudi v pesarskem pristanišču ter zemljiško posest (vinograd, obdelovalno zemljo, zemljo s trsičjem) v okolici Pesara na območju Saiano in Ardeneti.³⁰

Tesno so jim sledili Slovani v četrti sv. Jakoba, kjer so živeli mnogi Dubrovčani pa tudi Slovenci. Med njimi je v drugi polovici 15. stoletja tod stanoval Peter, sin Jurija iz Ptujja. Leta 1478 je napravil testament, želel je biti pokopan v cerkvi sv. Jakoba, svoje premoženje pa je zapustil Damijanu, Martinovemu sinu iz Senja.³¹ V tej četrti so imeli hiše in posest Mihaelov sin Vincenc (Vincentius quondam Michaelis Teotonicus), ki je veliko zemljišč zapustil slovanski bratovščini sv. Hieronima, Jakob Lantheri, ki je tod kupil hišo z dvoriščem za 178 forintov po 40 boloninov, in Aleksij Moscon.³² V četrti sv. Jakoba so še konec 16. in v prvi četrtini 17. stoletja živeli Slovenci Oktavijan, Jeronim in Julij, sinovi Janeza Krstnika (Babtisto del Tedesco). Zadnja dva sta imela hišo z dvoriščem in veliko zemljiško posest (njive, vinograd, trstiče in drugo). Vernacij Heffer Tedesco je imel poleg hiše v tej četrti še hišo in zemljiško posest na območju Pesara (corte di Pisauro). Posest v isti četrti je še leta 1625 imel Giovan Battista del Tedesco.³³

Približno za polovico manj kakor v četrti sv. Jakoba je bilo Slovanov v četrti sv. Arhangelja in še nekoliko manj v četrti sv. Terencija. V prvem je bila na glavnem trgu mestna hiša, hišo je imela ob trgu tudi skupnost pesarskih trgovcev in v njej je bil sedež arbitražnega sodišča. V isti četrti je bil tudi urad pesarskega trgovskega konzula.³⁴ V njej so prebivali zlasti prišleki iz dalmatinskih mest, med njimi Dubrovčan Ivan Gundulić ter doseljenci iz Istre. V

²⁸ Prim. ASP, G. Compagni f 26 – 1462 sept. 4; M. G. Lepri 11/24 f 6' sl. – 1494 jan. 7; ib. 11/13 f 116 – 1481 jul. 30.

²⁹ ASP, P. D. Ambrosi 38/6 f 351 sl. – 1530 dec. 19; B. Fattori 20/28 – 1537 marec 21; ib. 20/31 f 496 – 1539 dec. 13.

³⁰ Prim. ACP, Catasto S. Nicolai 156 (prva četrtina 16. stoletja), Palchetto XI d 1 f 129, 153, 156, 198, 199.

³¹ ASP, M. G. Lepri 11/9 f 15 – 1475 jan. 17.

³² ACP, Catasto S. Terentii 91 (bis), Palchetto XII e 3 (1505) f 173'; ASP, P. D. Ambrosi 38/14 f 24 sl. – 1529 jan. 12; B. Fattori 20/31 f 496 – 1539 dec. 13.

³³ ACP, Catasto S. Jacomo 176, Palchetto XV c 10 f 91 – 1590, f 92, f 306 – 1597 maj 2; Catasto S. Jacomo 106, Palchetto XVI c 2 f 265; – 1625 okt. 8.

³⁴ Pallatio comunis Pisauri sitos in quarto Sancti Argangieli – ASP, M. Paladini f 13' – 1435 avg. 28; ... piazzaro in lo palazzo del comune de Pesaro – ACP 264 f 108', 109, 110, – 1462 in 1463; Actum Pisauri in officio extimorum sitam in quartiere Sancti Arcangeli iuxta plateam magnam et palacium magnum comunis – ASP, M. G. Lepri 11/4 f 370 – 1471 febr. 1.

Collegio de mercanti della cipta de Pesaro – ASP, P. D. Ambrosi 38/23 f 147 – 1531 avg. 30; ... colegium seu universitas mercatorum Pisauri habent in quarterio S. Arcangeli iuxta Plateam magnam ... unam domum cum residentia seu tribunali offitii ... – ACP, Catasto S. Arcangelo 183, Palchetto XII d 4 f 166.

In officio consulum mercantie dicte civitatis sitam in quartiere Sancti Arcangeli – ASP, M. G. Lepri 11/12 – 1480 april 21; P. D. Ambrosi 38/23 f 143 – 1531 avg. 28.

tej četrti je prebival slikar Blaž, Markov sin iz Kopra, prebivalec in meščan mesta. Leta 1474 mu je iz nam neznanega motiva podaril del hiše ob cerkvi sv. Marije v četrti sv. Arhangela čevljarski mojster Tomaž, sin Jurija in vnuk Petra »de Bare de partibus Ungarie«. Že leto poprej pa je mojster Blaž kupil kos njive za 10 forintov po 40 boloninov in prodajalcu obljubil, da mu bo za tri in pol forinta naslikal oznanjenje Device Marije z bogom Očetom, angelom in sv. Krištofom, a preostanek bo plačal v gotovini.³⁵

V četrti sv. Terencija so Slovani prebivali, tako se kaže po podatkih iz pregledanega gradiva, predvsem v 16. stoletju. Pripadali so nižjim družbenim plastem, zlasti obrtnikom in poljedelcem. Ti so imeli zemljiško posest v Pesaru bližnjih krajih: Novilara, Genestretto, Trebiantico in drugih. V četrti so Slovani prebivali vsaj še v tretji četrtini 16. stoletja.³⁶

Slovani so prebivali tudi na območju pesarskega pristanišča izven mestnega obzidja, kjer so imeli hiše in skladišča ali pa so jih najemali. To velja zlasti za vse tiste, ki so se tako ali drugače ukvarjali s pomorstvom ali z njim povezano dejavnostjo. Podatke zanje imamo zlasti za prvo polovico 16. stoletja. Tako je Dubrovčan Štefan Crijević (Cerva de Ragusio), trgovec in prebivalec Pesara, leta 1514 kupil dva skladišča za 60 forintov. Posebej naj kot lastnika skladišč omenimo Istrana Ivana, Andrejevega sina (Zanettus Istrianus, Zanettus quondam Andree Histriani Pisauri habitator), ki je bil ladjar in leta 1531 lastnik barke nosilnosti 150 beneških sekstarijev ter vredne 61 skudov. Lastnik treh skladišč »positos in dictu portu Pisauri« je bil že leta 1524, enega je kupil že leta 1518. Sedem let pozneje je kupil od Antona, sina Istrana Nikolaja, svojega sorodnika in mornarja skladišče pri cerkvi sv. Marije v pristanišču za 100 forintov. Že naslednje leto je Ivan ta štiri skladišča dal v najem nečaku Antonu in njegovemu bratu. Anton je obljubil dati kot najemnino 23 forintov na leto, dokler bo Ivan živel. Nekaj mesecev pozneje pa je Anton, ki je medtem postal verjetno lastnik, zamenjal vsa štiri skladišča, vredna 370 forintov, za več kosov zemljišč v vrednosti 500 forintov s pesarskim meščanom Luko, sinom Dominika de Oddio. Med najemniki skladišč naj omenimo še Luko, sina Pavla iz Zadra, ki je od domačina najel skladišče (fundamentum seu magazinum) za dve leti za letno najemnino 5 forintov.³⁷

Med lastniki hiš v pristanišču (in fundo Portus) se je »odlikoval« Ivan, sin Andreja Stariča z vzdevkom Istran (Joannes quondam Andree Antichi alias Istriani). Imel je tam, verjetno z bratom Nikolajem, kar štiri hiše in še del pete, a v četrti sv. Jakoba je imel skladišče, vendar ne vemo, s čim se je ukvarjal. S pomorstvom povezano dejavnostjo si je verjetno Slovan Jurij, ki so mu rekli Jurček (Georgettus Sclavonus tricolus), pridobil sredstev za nakup hiše z majhnim dvoriščem in vrtom (25 pertik) v pristanišču poleg dveh hiš, ki jih je imel v četrti sv. Nikolaja in 370 pertik zemljišč v »fundo Sayani«.³⁸

Priseljenci so se v mestu sorazmerno hitro ustalili, t.j. dobili zaposlitev oziroma so se uveljavili z obrtno ali drugo poklicno dejavnostjo. To še posebej velja za tiste, ki so s seboj prinesli del sredstev (delovno orodje, morda denar) ali so imeli v Pesaru sorodnike in znance ter so med drugim bolj ali manj znali tudi italijanščino. Takih primerov je moglo biti veliko pri izseljencih iz primorskih mest. Le manjši del priseljencev je opravljal nižja, težaška opravila; tudi sorazmerno malo je bilo med njimi tistih, ki so se zaposlili kot služinčad, hlapci in dekle, in služili tudi že prej doseljenim rojakom, ali deklet z najstarejšim poklicem.³⁹ Del

³⁵ ASP, M. G. Lepri 11/5 f 551' – 1473 avg. 30; ib. 11/6 f 26 – 1474 avg. 27; ib. 11/8 f 46' – 1477 febr. 17, f 116 – 1477 jun. 23; ib. 11/9 f 79' – 1478 marec 16.

³⁶ Npr. Domina Andrea di Bartolo di Paolo Schiavono (prebivalka tretje generacije) – ACP, Catasto S. Terentii 742 – 1560.

³⁷ ASP, C. Zacconi 35/1 f 176 sl. – 1514 april 7; P. D. Ambrosi 38/13 f 441' sl. – 1528 sept. 23; ib. 38/17 f 68 – 1531 april 4; ib. 38/13 f 249 – 1524 april 29; 38/17 f 402 sl. – 1531 okt. 25; 38/30 f 23 – 1532 marec 20; 38/18 f 194 – 1532 maj 13, f 196' sl. – 1532 maj 13; ib. 38/19 f 110 sl. – 1535 marec 20. ib. 38/30 f 74 sl. – 1532 maj 13; B. Fattori 20/6 f 121' – 1518 okt. 30.

³⁸ ACP, Catasto S. Nicolai 156, Palchetto XI d 1 f 150 (1505) in f 247; Catasto S. Terentii 91 (bis), Palchetto XII e 3 f 112'; Catasto S. Nicolai 156 f 150, 153, 156, 198, 199, 238.

³⁹ Giorgio Schiavo famiglio di Gironimo viceofficialis del Porto – ACP 280 II a 3 f 64 – 1449 nov. 11; Giorgio Todesco, služabnik Valentina Slovana – ib. 264 f 234 – 1463 sept. 3; Simon Sclavus famulus quondam Johanni Catrilini si je prislužil toliko, da je kupil kos zemlje – ASP, M. G. Lepri 11/10 f 125' – 1479 marec 17 in f 152 – 1497 avg. 6; o služinčadi glej ASP, M. Compagni – 1458 marec 5; M. G. Lepri 11/8 f 117 – 1477 jun. 26 (Margarita quondam Jacobi de Lubigliana de partibus Sclavonie meretrix habitatrix Pisauri).

Slovanov se je preživljal tako, da je sprejel v obdelavo (ad laborandum) polje ali vinograd za eno ali več let na spolovino. Vključevali so se tudi v promet kot tovarniki in vozniki.⁴⁰ Posamezniki so, verjetno po daljšem bivanju v mestu, dobivali nižje občinske službe: bili so npr. »piazari« in »sproccani« (paži in ?), pisarji manjših uradov in tudi v vojaški službi.⁴¹ Malo je bilo med Slovani v mestu tudi poljedelcev, čeprav so potem, ko so se v novi sredini ustalili in gospodarsko dvignili, kar pogosto vlagali svoje prihranke v zemljiško posest na mestnem območju in okolnih naseljih.

Najštevilnejši so bili doseljeni rokodelci in obrtni mojstri. Zastopane so bile številne obrti: krojaška, čevljarska, sedlarska, mesarska, pekovska, kovaška, kleparska, tkalska, barvarska, vrvarska, zidarska; med njimi so bili gostilničarji in kuharji (celo pri knezu iz Urbina),⁴² branjevci in kramarji (trculus), ladjedelci in smoiarji, mornarji in čolnarji, želiščar in brivec. Najmanj je seveda bilo priseljenih slovanskih prebivalcev, ki bi sodili v vrh mestne družbene plasti; mednje so verjetno sodili najbogatejši priseljeni trgovci in ladjarji iz Dubrovnika pa tudi Lantheriji in Moscon.

Prilaganje novi sredini ni bilo brez težav. Spremljali so ga pogosti ekscesi z domačini pa tudi v medsebojnih odnosih (prepiri, pretepi, ogrožanje življenja v oboroženih spopadih; kraje, ropi, sodna preganjanja, denarne in zaporne kazni, izgoni in smrtne kazni). Po drugi strani na proces prilaganja kažejo Slovanom dani vzdevki (vulgo imena), ki jih je okolje sprejemalo in notarji zapisovali v aktih skozi daljše časovno obdobje ter so nekateri postajali celo priimki. Naj navedemo samo nekaj primerov, Pavel, ki je za leto dni sklenil hlapčevsko pogodbo z gospodarjem Slovanom, si je prislužil vzdevek »Kaj te briga«, ki ga je notar zapisal »Catabriga«, iz česar bi mogli sklepati, da je bil Pavel Slovenec. Katarina, Jurijeva hči iz Splita, ki je prebivala v pristanišču je pridobila vzdevek »Schocigore« (Skoči gore), možnih razlag zanj je verjetno več. Vzdevek Petra, Mihaelovega sina iz Zagreba, ki se je glasil »Pero Galjuffo«, je bil vsekakor povezan z njegovo goljufivo dejavnostjo. Potrjuje jo morda tudi njegov testament, v katerem je vse premoženje, v odpuščanje grehov, zapustil cerkvi sv. Avguština v Pesaru in mojstru Antonu iz Bologne.⁴³ Marsikdo je zavoljo manjše postave dobil vzdevek: Slovanček (Schiavetto), Jurček (Georgetto), Gregorček (Gregoretto), dalje po pogosto uporabljani besedi: Brattus »el frate« (brate, bre), Santo padre (sveti oče), po kraju iz katerega je prišel: Chrapinus (Krapinac), po gosposkem obnašanju: »el segnore«, po etnični pripadnosti: »Todesclavo«, po zunanji podobi: »Turcho« itd.⁴⁴

Z ustalitvijo in prilaganjem Slovanov novemu življenju, zakonom in navadam se je v novem okolju hkrati začel proces asimilacije, ki je bil med drugim tesno povezan tudi z gospodarsko in družbeno rastjo priseljencev. Že v prvi generaciji se je začel zlasti s sorazmerno ne ravno redkimi mešanimi zakonskimi zvezami in vedno večjo dvojezičnostjo priseljencev. Vendar je treba poudariti, da so se ohranjali Slovani tudi še do pete generacije.⁴⁵ Toda, čim

⁴⁰ Petrus Dominici Sclavus habitator Pisauri je dobil »ad laborandum« vinograd – ASP, M. Paladini f 48 – 1436 okt. 7; Vigo Blaxii de Jadra habitator Pisauri je dobil vinograd v obdelavo na spolovino – ASP, M. Paladini f 229' – 1451 okt. 5.

Paolo Schiavo carretaro, prebivalec Pesara – ACP 264 (Libro degli introiti e spese) f 108, 155 – 1462 sept. 9, f 172 – 1463 okt. 10; Georgius quondam Marci carretarius Sclavonus (žena Katarina) – M. G. Lepri 11/32 f 198 – 1501 okt. 12; ib. 11/39 – 1508 jan. ?; Marco Sclavonus caratarius je imel kar precejšnje premoženje: hišo z vrtom v četrti sv. Nikolaja, hišo z vrtom v četrti sv. Jakoba ter oljke in zemlje za okoli 330 pertik v Monte Barotio – ACP, Catasto S. Nicolai 156, Palchetto XI d 1 f 197, 205' in 206.

⁴¹ Stefaniza Schiavo piazaro in lo palazzo del comune de Pesaro, plača 3 libre mesečno, z njim je bil paž tudi Paolo Schiavo in nato Rigo Todesco – ACP 264 – Libri degli introiti e spese, Palchetto XIV b 9 f 108 – 1461 febr. 28, f 108; f 109 in 110 – 1463.

Rigo Todesco je bil pisar za žito pri mestnih vratih Corina – prav tam f 157 – 1462 dec. 14. V vojaški službi se omenja Nicolo Istriano da Pesaro, bil je »luogotenente delle militie de ... Pesaro – ASP, N Montani 208/2 f 156 – 1635 maj 21, f 162 – 1635.

⁴² Prim. ASP, M. G. Lepri 11/31 f 55' – 1500 maj 19; ACP, Catasto S. Nicolai 158, Palchetto XI d 4 f 7 – (1560).

⁴³ ASP, M. Paladini f 54' – 1438 dec. 21; ib. f 152' – 1449 nov. 21; M. G. Lepri 11/6 f 29 – 1474 avg. 3.

⁴⁴ ASP, M. Compagni f 8 – 1452; M. G. Lepri 11/5 f 555' – 1473 nov. 4; ib. 11/6 f 182 – 1476 jun. 29; B. Fattori 20/11 f 446' – 1523 nov. 9; A. Milioni 60/13 f 136 – 1548 avg. 23; P. D. Ambrosi 38/3 f 750 – 1520 dec. 23, 38/13 f 261 – 1528 maj 4, f 336' – 1527 okt. 24.

⁴⁵ V Pesaru imamo potrdilo za ohranjanje identitete skozi tri generacije v podatku: Johannes Bertoli Cille – ASP, M. G. Lepri 11/4 f 379' – 1471 marec 1.

bolj je rasla družbena vloga Slovanov v novi sredini, tem bolj se je uveljavljalo stremljenje, da se vanjo neposredno vključijo. Na zunaj je učinek asimilacijskega procesa prikrival vedno nov dotok priseljencev, ki so dajali koloniji nove ohranitvene sokove. Brez njega slovanska poselitev v Pesaru ne bi trajala tako dolgo.

Po drugi strani so se Slovani v tuji sredini že od vsega začetka povezovali, si medsebojno pomagali, držali skupaj, nastopali drug drugemu kot pričre pravnih aktov pred notarji, se pogosto, če ne »praviloma« poročali med seboj, se udeleževali skupaj verskih obredov, pogrebov itd., kar je bilo tedaj sestavni del družabnega življenja. Na teh osnovah so nastajale, ko je število priseljencev v kraju poraslo, organizirane slovanske skupnosti (Universitas Schlarorum) in (ali) cerkvene bratovščine (Fraternitas Sclavorum, Scola Sclavorum).

V Pesaru do ustanovitve slovanske skupnosti verjetno ni prišlo, oziroma se v množici pregledanega gradiva ne omenja. Pač pa so Slovani imeli v mestu zelo ugledno bratovščino, ki so jo poimenovali po sv. Jeronimu. V lokalnih aktih so jo označevali tudi samo kot bratovščino Slovanov in včasih celo kot bratovščino Ilirov.⁴⁶ V notarskih knjigah oziroma v listinskem gradivu, ki ga poznamo, se bratovščina prvič omenja leta 1480 skupaj s slovansko kapelo oziroma oltarjem. Ker se slovanska kapela sv. Petra pojavi v nam znanih virih že poleti leta 1474, sodimo, da je morala biti tudi bratovščina ustanovljena še pred tem časom, kar bi se ujemalo s hitro rastočim slovanskim prebivalstvom v Pesaru.⁴⁷

Bratovščina je imela sedež v škofijski cerkvi sv. Frančiška, kar samo po sebi govori o ugledu bratovščine oziroma njenih članov. V isti cerkvi je bila tudi zgoraj omenjena kapela oziroma oltar sv. Petra.⁴⁸ Vloga in pomen bratovščine v življenju Slovanov v Pesaru se da oceniti tudi po njenem dolgem trajanju, saj je obstajala še leta 1656:⁴⁹ v njej so bili tudi posamezni Slovenci.⁵⁰ Toda člani bratovščine so bili prav tako italijanski prebivalci in meščani mesta.⁵¹ Bratovščina vendar ni zajela vseh Slovanov; tako sta bila npr. Nikola Goran in Slovenec Gabrijel, Henrikov sin, člana bratovščine sv. Marije v pristanišču, kjer je prebivalo več Slovanov.⁵²

Bratovščini so načelovali izvoljeni prior in subprior ter veččlanski svet, ki so verjetno imeli dvoletni mandat. Upravljali so s premoženjem bratovščine in vodili vse druge z verskimi obredi povezane posle. Poznamo le nekatere izmed teh funkcionarjev, ki niso bili vedno le Slovani. Leta 1490 je bil prior slovanske bratovščine Jurij Filicampa. Šele za leto 1528 poznamo zopet novega subpriorja bratovščine: bil je to mojster Bernard, Benediktov sin iz Pesara, a eden izmed članov sveta («... uni de consilibus dicte scole ...») je bil Jure, Markov sin, prevoznik in prebivalec Pesara. Omenjeni Jure (Juri de Pesaro) je bil v letih 1538/9 prior, subpriorsko funkcijo pa je opravljal Santis, Markov sin iz Zadra.⁵³

Bratovščina je imela kar veliko premoženje v nepremičninah v mestu in njegovem okrožju, izviral je iz daril in volil Slovanov in drugih mestnih prebivalcev, dobrotnikov bratovščine.⁵⁴ Tako je bratovščina imela po vpisu v katastru mestne četrti sv. Terencija leta 1505 naslednjo posest: dve hiši v četrti sv. Nikolaja, dalje hišo z vrtom v velikosti pet partik v četrti sv. Jakoba. Na ožjem območju mesta, na ozemlju Saiano, je imela ob morski obali

⁴⁶ Fraternitas S. Xyeronimi delli Schiavoni, Fraternità de Santo Gerolamo dei Schiavoni nel chiesa cathedrale di Pesaro – ACP, Catasto S. Terentii 1505–1560, 21, Palchetto XII e 4 f 166; Catasto S. Arcangeli 1505–1560, 183 Palchetto XII d 4 f 189; Catasto S. Nicolo 158, Palchetto XI d f 186. Fraternitas Sancti Hyeronimi Illiricorum – Catasto S. Terenzio 1505 (bis) Palchetto XII e 3 f 112'.

⁴⁷ M. G. Lepri 11/11 – 1480 april 7, ib. 11/6 f 28' – 1474 avg. 7.

⁴⁸ Capella de li Schiavoni posita in ecclesia cathedrali civitatis Pisauri – ASP, S. Peponi 22/1 f 40' – 1515 jul. 22; M. G. Lepri 11/20 f 100 – 1488 jul. 20; ib. 11/23 f 92 – 1491 avg. 1.

⁴⁹ ACP, Catasto S. Nicolo, 1560, 158 Palchetto XI d 4 f 37.

⁵⁰ Npr. Vincentius quondam Michaelis Teotonicus, ki je leta 1505 bratovščini zapustil veliko zemlje – ACP, Catasto S. Terentii 91 (bis), Palchetto XII e 3 f 173.

⁵¹ Prim. Orlandus quondam Leonardi molinarii el Furlano de Santo Vito partibus Friuli, ki se je dal pokopati v kapeli Slovanov – M. G. Lepri 11/9 f 142' – 1476 jul. 31.

Enako Matija, sin Filipa iz Furlanije – ib. 11/20 f 100 – 1488 jul. 20.

⁵² ASP, B. Fattori 20/6 f 104' – 1518 okt. 26.

⁵³ ASP, M. G. Lepri 11/22 f 150 sl. – 1490 dec. 22; P. D. Ambrosi 38/3 f 261' sl. – 1528 maj 4; S. Peponi 24/4 f 157 – 1538 okt. 15, f 158 – 1539 april 22.

⁵⁴ ACP, Catasto S. Nicolo 1560, 158 Palchetto XI d 4 f 36 – 1577 in 1580.

270 pertik vinogradov, 20 pertik zemlje s trsjem, 60 pertik njiv, 200 pertik drugih zemljiških površin, 500 pertik pečin (rupine) in 200 pertik travnikov; prav tam še 260 pertik vinogradov, 50 pertik zemlje s trsjem, 140 pertik njiv (terra culta) in 16 pertik drugih zemljišč. Na ozemlju Novilare v področju Ordeneti je imela bratovščina Slovanov, ob posesti pesarskega meščana Antona Franciška Sabatini, še 172 pertik vinogradov in 30 pertik zemljišča, na področju Cagnani pa še 20 pertik zemlje s trsjem. Na področju Trebiantica je imela bratovščina še 140 pertik vinogradov, 95 pertik zemljišča z oljkami, 65 pertik drugih zemljišč in hišo z 10 pertikami dvorišča, kar vse je bilo poprej last Vincencija, sina Mihaela imenovanega Teotonicus. Od dedičev Jurija Sclavona je bratovščina tedaj dobila v last še eno hišo v četrti sv. Nikolaja s petimi pertikami vrta.⁵⁵

Vso to posest so aprila leta 1539 prepisali v drugo knjigo katastra četrti sv. Terencija. Po vpisih v tej knjigi bratovščina Slovanov po decembru leta 1549 ni več imela hiše s petimi pertikami vrta v četrti sv. Jakoba, že od decembra leta 1542 tudi ne več hiše s petimi pertikami vrta v četrti sv. Nikolaja, ki jo je imela kot dar dedičev Jurija Sclavona, a hiša z 10 pertikami dvorišča z ostalo posestjo v Trebianticu je bila kasirana celo že 1540. leta. Namesto njih pa je bratovščina imela novo hišo v četrti sv. Nikolaja in še drugo hišo z manjšim vrtom prav tam. Na novo je bratovščina v tem času pridobila še 400 pertik zemlje (terra) na ozemlju Pesara v območju sv. Martina, izgubila pa je nekaj zemljišč na področju Saiana in Novilare. Leta 1560 je imela bratovščina po zapisih v katastru sv. Nikolaja naslednjo posest: dve hiši, eno z dvoriščem (tri pertike) drugo z vrtom (tri pertike) v četrti sv. Nikolaja, prav tam še eno bivališče (casale). V območju Saiana je imela bratovščina tedaj 321 pertik vinogradov, 175 pertik zemljišča, 14 pertik zemljišč s trsjem in šest pertik grmičevja. Dalje je imela na istem območju še 90 pertik vinogradov, 31 pertik trsja, 310 pertik zemljišča, 13 pertik zemljišč z grmičevjem in 13 pertik druge zemlje. V območju sv. Martina je imela bratovščina še 338 pertik zemljišč. Leta 1577 so bratovščini podarili še 406 pertik zemljišč in hišo z dvoriščem v četrti sv. Nikolaja, kjer je dobila tri leta kasneje še eno hišo z vrtom.⁵⁶

Kako je bratovščina Slovanov uživala to premoženje, v podrobnostih ne vemo. Vsekakor je del posesti dajala v najem. Tako je bila leta 1536 cna izmed hiš v četrti sv. Nikolaja v najemu za 4 dukate letne najemnine.⁵⁷

K bratovščini je sodila že omenjena kapela oziroma oltar sv. Petra z grobnico, kar tudi nakazuje na precejšnjo vlogo in pomembnost Slovanov v mestu. Imela je posebno upravo. Leta 1480 se namreč omenja kot prior in rektor kapele v škofijski katedrali pekovski mojster Slovan Valentin Fabiani, ki se leto pozneje pojavlja kot upravitelj (sindicus) in čuvar (depositorius) kapele Slovanov.⁵⁸ Iz tega bi mogli zaključiti, da sta bili funkciji priorja in rektorja oziroma sindika in depozitarija volilni. Upravitelj in čuvar je poleg opravil, ki jih nakazuje že sam naziv, opravljal tudi blagajniške posle. Kapela je namreč imela posebne denarne in druge dohodke. Ni pa po doslej znanih podatkih imela lastnega nepremičnega premoženja.

Pri kapeli oziroma v tamkajšnji grobnici so Slovani po želji pokopavali svoje mrtve. Take želje so živi izražali v testamentih (»... corpus suum sepelliri voluit ... ad capellam Sclavorum ...«) in kapeli z volili zapuščali denar, sveče, vino in podobno. Volila v denarju so zajela večje ali manjše zneske denarja, ki so se gibali od 5, 10, 12, 20, 40, do 50 boloninov, kar je bila vrednost enega dukata in 10 boloninov.⁵⁹ Kapeli so v zvezi s pokopom darovali tudi večje količine vina. Prebivalec Pesara Slovan Gregor, sin Pavla de Vischio, je kapeli za pogreb zapustil sod vina, ki je držal tri tovore in eno bariglo.⁶⁰

Kakor so se Slovani vključevali tudi v druge bratovščine (za primer naj navedemo Slovenca Gabriela, sina mojstra Henrika, ki je bil »confrater scole Sancte Marie de la scala

⁵⁵ ACP, Catasto S. Terenzio 91 (bis), Palchetto XII e 3 f 173 in f 112'; cfr. še Catasto S. Arcangelo 183, Palchetto XII d 4 f 189 in Catasto S. Nicolo 158, Palchetto XI d 4 f 35.

⁵⁶ ACP, Catasto S. Terenzio 91 (bis) f 105 – 1539 april 22; Catasto S. Terenzio 21, Palchetto XII e 4 f 105 in 120; Catasto S. Nicolo 158 f 36.

⁵⁷ ASP, B. Fattori 20/27 f 293' – 1536 okt. 16.

⁵⁸ ASP, M. G. Lepri 11/11 – 1480 april 7 in 1481 jan. 30.

⁵⁹ ASP, M. G. Lepri 11/9 f 142' – 1476 jul. 31; ib. 11/6 f 106 – 1475 okt. 2, f 188 – 1476 febr. 13; ib. 11/20 f 100 – 1488 jul. 20; ib. 11/27 f 280' sl. – 1498 dec. 3.

⁶⁰ ASP, M. G. Lepri 11/6 f 28' – 1474 avg. 7.

in Porto Pisauri»),⁶¹ tako so se dali tudi pokopavati na pokopališčih različnih pesarskih cerkva.⁶² Na čelu cerkvenega odbora omenjene župne cerkve sv. Marije v pristanišču se leta 1476 kot rektor omenja Slovan Janez, čevljar, Lukov sin.⁶³

V zvezi s slovanskim prebivalstvom in njegovimi verskimi potrebami in institucijami je bila tudi prisotnost slovanskih duhovnikov v Pesaru. Od svetnih duhovnikov poznamo samo dvoje: Simona, sina mojstra Ivana Slovana, ki je bil kaplan v župni cerkvi (sodimo, da v cerkvi sv. Marije v pristanišču) in Mirko, sin Mirka Slovenca.⁶⁴ Številnejši so bili redovniki, ki so pripadali redu avguštincev, dominikancev, redu sv. Marije v pristanišču in redu kongregacije sv. Mihaela.⁶⁵

Proti koncu 16. stoletja je migracijski tok Slovanov v Pesaro iz različnih vzrokov že zelo upadel. Posledica, ki je sledila, je bila pospešena asimilacija v novem okolju že ustaljenih slovanskih priseljencev. Število Slovanov, ki je z družinskimi člani ob vrhuncu poselitve doseglo 15% in več celotnega mestnega prebivalstva, je sorazmerno hitro upadalo; zmanjšani dotok priseljencev rezultatov asimilacije ni mogel nadomestiti. Propad bratovščine sv. Jeronima po letu 1656 v grobem označuje čas, ko je močna slovanska kolonija v Pesaru že preteklost. Poslej se v mestu še tja do 18. stoletja pojavljajo le posamezniki ali majhne skupine Slovanov.

⁶¹ ASP, B. Fattori 20/6 f 104' - 1518 okt. 26.

⁶² Domina Margarita Georgii Sclava habitatrix Pisauri se je dala pokopati v cerkvi sv. Avgušтина - D. Compagni - 1465 jan. 2; Katerina uxor Petri Miraclis (ob robu Katerina Petri Sclavi) in Domina Paola Sclava uxor olim Michaelis Sclavi de Sibinicho v cerkvi sv. Nikolaja - ASP, G. Compagni - 1458 marec 5 in 1462 febr. 18. Jurij, sin Ivana iz Zadra, prebivalec Pesara, se je dal pokopati v cerkvi sv. Frančiška, Margerita, žena Slovana Frančiška, a nato žena mojstra Janeza de Padua v cerkvi sv. Marka v Pesaru - ASP, M. G. Lepri 11/6 f 132 - 1475 nov. 22; ib. 11/39 - 1508 jan. 17.

⁶³ ASP, M. G. Lepri 11/6 f 188 - 1476 febr. 13.

⁶⁴ ASP, M. G. Lepri 11/16 - 1484 avg. 15; ib. - 1485 jan. 3; ib. 11/17 f 122 - 1485 april 16.

⁶⁵ Prim. M. G. Lepri 11/16 f 83 - 1484 maj 10; ib. 11/30 f 118' - 1502 jul. 8; ib. 11/27 f 47 sl. - 1496 marec 17; ib. 11/30 f 17; sl. - 1499 jun. 8; f 181 sl. - 1499 jul. 1; A. Milioni 60/10 f 228/9 - 1539 dec. 30; B. Fattori 20/2 f 57 - 1538 dec. 9; ib. 20/19 f 52 - 1531 febr. 2; ib. 20/30 f 612 - 1538 jun. 6; ib. 20/32 f 367 - 1540 avg. 30.

Riassunto

GLI SLAVI A PESARO DAL 15 AL 17 SECOLO

Ferdo Gestrin

Le migrazioni degli slavi in Italia rappresentano un processo storico che portò nella penisola appenninica dal primo Medioevo fino al 18 e persino fino al 19 secolo moltissimi immigrati. Questo processo migratorio culminò nel 15 e 16 secolo. Si ramificò nelle diverse province italiane raggiungendo anche le Marche sia la provincia sia le città tra le quali anche Pesaro dove all'inizio dell'era moderna più di 15% degli abitanti erano slavi (habitatores Pisauri). Questi provenivano in parte dalle città costiere e dalle isole dell'Adriatico orientale e in parte dal suo retroterra cioè dalla Bosnia e dalle province croati e slovene. La colonia di Dubrovnik (Ragusa) era la più importante di Pesaro dal punto di vista del numero di suoi membri e dal punto di vista economico ma ci furono a Pesaro anche dei commercianti di Ljubljana, Ptuj, Gorica e Beljak (Villach). Gli slavi vivevano a Pesaro in tutti i quattro quartieri della città e anche nel porto fuori città.

Gli immigrati tra i quali i più numerosi erano gli artigiani e maestri artigianali, ma non ci mancavano neanche i rappresentanti delle classi sociali più umili, si stabilirono assai presto nella città anche se l'adattarsi al nuovo ambiente non era senza certe difficoltà. Questo adattamento cominciò inevitabilmente col processo di assimilazione che il successo economico e sociale degli immigrati stimolava mentre l'afflusso continuo dei nuovi immigrati slavi lo ritardava e ne nascondeva l'effetto. Senza l'afflusso continuo l'immigrazione slava in Pesaro non avrebbe durato così a lungo. Ci contribuì anche la solidarietà tradizionale e la buona organizzazione degli slavi il che si manifesta a Pesaro con la confraternità di San Geronimo (anche prima del 1480) che aveva la sua sede nella cattedrale episcopale nella quale c'era anche una capella ossia un altare salvo di San Pietro con la cripta nella quale sono sepolti molti slavi. Per motivi e delle istituzioni religiosi molti preti e monaci slavi vennero nella città.

Verso la fine del 16 secolo, l'immigrazione slava in Pesaro si ridusse moltissimo per varie ragioni sicchè non poteva più ricompensare i risultati dell'assimiliazione. E la dissoluzione della confraternita slava dopo 1656 che limita approssimativamente il momento quando la grande colonia slava di Pesaro diventa la storia del passato. D'ora in poi fino al 18 secolo la città conobbe dei rari e piccoli gruppi slavi.

SLOVENSKA MATICA, SI-1001 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah:

Fran Zwitter
O SLOVENSKEM NARODNEM VPRAŠANJU

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in dozorevanje slovenskega naroda od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je ena izmed poglavitnih, če ne sploh najvažnejša tema znanstvenega dela pokojnega akademika in zaslužnega univerzitetnega profesorja dr. Frana Zwittera.

Izbor Zwitterovih razprav ni pomemben le za spoznavanje naše najnovejše zgodovine in za zgodovinarje, marveč za široko kulturno občinstvo, ki ga zanimajo še danes žgoča slovenska narodna vprašanja in še posebej za vsakogar, ki ga zanima predvojna pot v vstajo 1941. Knjigo je uredil in s komentarjem opremil prof. dr. Vasilij Melik.

Ferdo Gestrin
SLOVENSKE DEŽELE IN ZGODNJI KAPITALIZEM

16. stoletje ni le čas reformacije in kmečkih uporov, temveč tudi čas naglega porasta prehodnega in izvoznega trgovanja ne le z nemškimi severom, temveč tudi z Italijo. Ob agrarni dejavnosti so nastajale nove zvrsti obrti, napredovalo je rudarstvo ter fužinarstvo, kjer je idrijski rudnik imel v razvoju kapitalizma evropski pomen. V novih oblikah proizvodnje se kažejo elementi kapitalizma, v povezavi s tem je prihajalo tudi do »komercializacije« zemljiškega gospostva. Gestrinovo delo pojasnjuje tudi sočasne kulturne vplive in stike.

Vasko Simoniti
**VOJAŠKA ORGANIZACIJA NA SLOVENSKEM
V 16. STOLETJU**

Knjiga predstavlja vojaško in obrambno organizacijo slovenskih pokrajin v času najintenzivnejših turških vpadov. Ob plemiški konjenici in »črni« kmečki vojski je predstavljen delež najemnikov, obveščevalna in signalna organizacija, orožarna v Ljubljani, tabori, vojaška preskrba in pomen Vojne krajine. Simonitijeva knjiga je »slovenskemu strahu pred Turki« dala realnejši zgodovinski okvir in obogatila sicer skromno vojaško zgodovino slovenskega ozemlja.

O ČEM SMO PISALI . . .

. . . pred štirimi desetletji?

»Slovenska ljudska stranka (SLS). Zelo dobro zapiše Domoljub 16. marca 1938, da je bila SLS sprva brez jasnega političnega programa, a so jo razmere vedno bolj silile v proticentralistično smer, kateri pa ni znala dati pravega poudarka. V primeri s socialdemokratsko in liberalno stranko se je SLS znašla ob nastajanju Jugoslavije v najslabšem položaju. Novembra 1917 se je sicer iznebila svojega dolgoletnega šefa Šušteršiča in se decembra 1917 pomladila z mladino Korošcem, toda iz doslej enotne stranke sta nastali dve frakciji.«

(Metod Mikuš, Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji, ZČ 9/1955, str. 111)

. . . pred tremi desetletji?

»Leta 1541 je slivniška fevdna gosposčina obsegala po zastarelem seznamu dvor pri gradišču, pusti dvor pod cerkvijo, vinograd nad dvorom, gozd pri gradišču, gozd »Kruegl« in gozd Brdo, katerega del je bil spremenjen v vinograd, 3 ribnike, sodno oblast, mlin (župnikov mlin v Slivnici je omenjen že 1252) in 19 domcev v vaseh Zgornja in Spodnja Slivnica ter 9 hub in 3 domce v Klopcah.«

(Jože Koropec, Ob urbarju gosposčine Slivnice pri Mariboru iz leta 1608, ZČ 19–20/1965–1966, str. 239)

. . . pred dvema desetletjema?

»Kot vidimo, so spomenice o novi meji med Jugoslavijo in Nemčijo oziroma z zahtevami po delu slovenskega narodnega ozemlja, ki so jih napisali v Celovcu in Gradcu, naravnost in tudi prek raznih uradov prispele v nemško zunanje ministrstvo v Berlinu. Tam so jih kmalu začeli obravnavati, kar priča o tem, da so jih imeli za perečo zadevo.«

(Tone Ferenc, Spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji leta 1940, ZČ 29/1975, št. 3–4, str. 229)

. . . pred desetletjem?

»Ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije je kmalu sledilo organiziranje in ustanovitev podružnice za Slovensko primorje. Odlok predsedstva SNOS o ustanovitvi je bil izdan 6. septembra 1944. Sedež podružnice je bil v vasi Lepenje pri Šempasu, njen prvi predsednik je postal Jože Štrukelj, njegov namestnik pa Vladimir Žvab, ki je bil obenem knjigovodja in blagajnik. V januarju 1945, po aretaciji predsednika in namestnika, se je sedež prenesel v Cerkno, postavljen je bil nov odbor, ki so ga sestavljali Lojze Kersnič, Andrej Perko, in Pavle Avbelj. Okupatorjeva ofenziva je prekinila začetno poslovanje od 19. marca 1945 do osvoboditve.«

(Metka Gombač, Denarni Zavod Slovenije – podružnica za Slovensko primorje (1945), ZČ 39/1985, št. 3, str. 283)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših, ki jih dobite na upravi ZČ!

Stane Okoliš

IZSEKI IZ ZGODOVINE LOŽA IN OKOLICE (1. del)

I. Uvodne oznake loške zemlje

Pričevanje o življenju v preteklosti, ki ga je skozi stoletja pisala zgodovina, je že samo po sebi eden največjih spomenikov kulture določenega kraja. Kljub temu, da materialna zapuščina osvetljuje temo davnosti, je mrtva prepuščena naši domišljiji. Šele prvi pisni dokumenti neposredno izpričujejo živost dogajanja in prisotnost bivajočih, hkrati pa odrejajo tudi naš celosten odnos do preteklosti.

Vednost o starejš provintia, predium.¹ Vloga kraja, predvsem pa gradu kot središča upravne in sodne oblasti, opredeljuje tako dolino, kjer se kraj nahaja in po katerem se le-ta še danes imenuje, kot tudi širše ozemlje; to je posestni, predvsem pa sodni teritorij, ki je pripadal vsakokratnemu oblastniku gradu. Ta je svoje pristojnosti navadno izvrševal prek svojih ljudi; fevdnikov ali drugih uradnikov.² Pomen Loža do okolice se odraža predvsem v dejstvu, da je kraj že leta 1221 omenjeno farno središče,³ leta 1237 pa prvič imenovan trg⁴ z izoblikovano lastno trško upravo v začetku 14. stoletja.⁵ Kot trg je takrat praviloma obveljal kraj, ki je poleg letnega sejma dobil tudi pravico tedenskih sejmov. Predvsem je primernost kraja za i loški preteklosti najprej posredujejo zgodovinski viri iz 13. stoletja, ko se Lož prvič izrecno omenja. Tedaj moremo pod tem imenom razumeti ne le kraja ali gradu tega imena, temveč tudi njegov celoten okoliš - trgovske stike, ki se je najbolj pokazala ob velikih cerkvenih praznikih, vplivala na podelitev sejemskih privilegijev.⁶

UPORABLJENE KRATICE:

AÖG	Archiv für österreichische Geschichte, Wien
ARS	Arhiv Republike Slovenije
AT	Archeografo Triestino, Trieste
CDI	Codice Diplomatico Istriano
CKSL	Centralna kartoteka srednjeveških listin, Ljubljana
FRA	Fontes rerum austriacarum, Wien
Gr.a.	Graščinski arhiv
Gradivo	Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku
IMK	Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana
MEA	Monumenta ecclesiae Aquilejensis
MHVK	Mittheilungen des historischen Vereines für Krain, Laibach
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Wien
MMVK	Mitteilungen des Musealvereines für Krain, Laibach
NL	Notranjski listi, Stari trg pri Ložu - Cerknica
TEA	Thesaurus Ecclesiae Aquilejensis
UbKr	Urkunden und Regestenbuch des Herzogthums Krain
ZČ	Zgodovinski časopis, Ljubljana

¹ M. Kos. Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500). Ljubljana 1975. str. 314-344. 644-646.

² S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961. str. 98: postavlja z loškimi gospodstvom združeno deželno sodišče v okvir prvotne razdelitve Kranjske na teritorije.

³ F. Schumi, Urkunden und Regestenbuch des Herzogthums Krain. II Band 1200-1269. Laibach 1884/1887. št. 41. str. 30-31. (1221 dec. 1. Aquileia); M. Kos. Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, peta knjiga (1201-1246). Ljubljana 1928. št. 346. str. 179-180.

⁴ F. Schumi. UbKr II. št. 96. (1237): acta sunt hec in foro: M. Kos. Gradivo V. št. 682.

⁵ Listina. 1327 dec. 10: original v ARS repertorij III. v prepisu CKSL.

⁶ S. Vilfan. Pravna zgodovina Slovencev, str. 152-153; J. W. Valvasor. Die Ehre dess Hertzogthums Crain XI. Nurnberg 1689. str. 324: poroča o letnem cerkvenem proščenju. Kirchtage. v mestu Lož.

Naselja v dolini so poleg najpogostejših oznak, ki njihovo lego opredeljujejo s pripadnostjo loški župniji (in Losser pharr), loški pokrajini ali okrožju, v skladu s središčno funkcijo Loža imenovana tudi po Loški dolini. Iz leta 1275 je ohranjen najstarejši zapis, ki vas Kozaršče natančneje določa s tem, da jo označuje po Ložu oz. Loški dolini (in valle de Los in villa Cosarich).⁷ Naselja v Loški dolini so v ohranjenih najstarejših virih iz 13. stoletja prvič omenjena v 11 primerih, v 14. stoletju v 9 in v 15. stoletju v 3 primerih.⁸ Iz teh podatkov bi mogli doumevati, da so zlasti od središča oddaljeneje naselbine (Poljane, Babno polje) kasnejšega nastanka.

Ustanavljanje novega naselja pod loškim gradom, ki prevzema tržne funkcije in ime starega središča, leta 1341 predstavlja veliko prelomnico v loški zgodovini.⁹ Prvotni trg Lož se je v nasprotju z novim trgom, poslej Ložem, poimenoval v Stari trg. V ohranjenih virih se ta prvič pojavlja leta 1384, sicer v nemški obliki Altenmarckt.¹⁰ Navzlic tej spremembi ostaja župnijsko središče v Starem trgu in se še naprej do vključno 19. stoletja uradno označuje po Ložu (parochia Laas).¹¹

O naseljenosti loške zemlje v prazgodovinskem času pričajo številna arheološka najdišča. V strnjem pasu na vzpetinah obkrožajo nižje ležeče kraško polje.¹² To je z vseh strani zaprta kraška globel s precej ravnim, deloma poplavnim dnom, ki ga obdajajo višje kraške planote od Blok in Racne gore na severu in vzhodu do mogočnega Notranjskega Snežnika (1796 m) na jugu in zahodu.¹³ Staroselski naselitvi na vzpetinah so poleg obrambne funkcije botrovale tudi pogoste poplave, ki so v večjem obsegu nastopale še do nedavnega.¹⁴ Valvasor poroča, da so loška tla sicer še kar rodovitna, toda zelo ilovnata. Po obilnem deževju in še posebej v primerih, ko se je zamašila ponikna jama loškega potoka pod vasjo v Danah, je nastopila velika povodenj. Celotno loško dno se je tedaj spremenilo v jezero tako, da je bila pot od vasi do vasi možna edino le s čolni. Zemlja v območju nekaterih vasi, na odprtem dnu doline je bila zato precej močvirnata in blatna.¹⁵

Loška dolina naj bi bila že v predslovenski dobi pomembno prometno središče. Sredi doline dominantno stojijo kastel, pred njim halštatska Križna gora in regionalno japodsko središče Ulaka. Na teh mestih se stikajo glavne prometne poti, ki vodijo; na Parje in Košano čez Stare

⁷ J. Bianchi, *Thesaurus ecclesiae Aquilejensis opus saeculi XIV*, Utini 1847, št. 271, str. 143.

⁸ M. Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije, I in II del*:

Lož - Los. današnji Stari trg 1220. 7/4, str. 341.

Podlož - Potlos 1220. 7/4. str. 445.

Breg - Rain 1220. 7/4. str. 44.

Pudob - Aich 1220. 7/4. str. 491.

Viševek - Olswisch 1260. 14/9. str. 709.

Nadlesk - Nadelesch 1269. 9/7. str. 386.

Snežnik - Snerperch 1269. 7/7. str. 561.

Vrhnik - Werchiniz 1275. str. 733.

Kozarišče - villa Cosarich 1275. str. 279.

Šmarata - villa S.Margarite 1275. str. 620.

Dane - Poden 1283. str. 94.

Markovec - Marckhowitz 1384. str. 351.

Babna polica - Polz 1327. 10/12. str. 435.

Iga vas - Ygendorf 1341. 17/2. str. 672.

⁹ V. Joppi, *Documenti Goriziani, v: Archeografo Triestino. nuova serie XV*, Trieste 1890. str. 58; listina 1341. febr.21. Videm. v prepisu CKSL.

¹⁰ Listina, 1384 junij 26; regist F. Komatar. *Das Schlossarchiv in Auersperg, v: Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 19. 1906. str. 124.

¹¹ Župnijski arhiv Stari trg; parochia Laas, v: *Status animarum* iz leta 1820.

¹² Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana 1975. str. 154-155.

¹³ Peter Habič. *Nekaj geografskih značilnosti Loške doline*. Notranjski listi I. 1977. str. 19.

¹⁴ O poplavah - H. Schollmayer. *Tageblätter* (1888-1918); Idem. *Schneeberg und die Dynasten von Schönburg*. ARS. Graščinski arhiv XXXIX. Koča vas. fasc. 12. str. 62; J. Kebe. *Križna gora nad Ložem*. Stari trg pri Ložu 1987. str. 60-62.

¹⁵ Valvasor. *Die Ehre I/III*. str. 214-219. III/XI str. 324.

Vrh - in Monte 1341. 17/2. (IMK 3/1893), str. 189.

Lož - Los. novi trg 1341. 21/2. str. 342.

Podgora - dorf ze Hinterperch 1348. 11/6. str. 439.

Knežja njiva - Graffenackher 1384. 26/6. str. 394.

Podcerkev - Sandt Merten 1384. 26/6. str. 438.

Bloška polica - Oblocher Politz 1384. 26/6. str. 453.

Babno polje - Pabenfeld 1402. 20/4. str. 461.

Koča vas - Gotschdorff 1425. 29/4. str. 674.

Poljane - Polan 1438. 19/5. str. 456.

oglenice, na Cerknico in Rakek, na Novo vas, z odcepi na Bloke, Ribnico in Golo ter na Prezid.¹⁶

Nastanek najpomembnejšega naselja v dolini, Starega trga, moremo povezovati predvsem z izkazano antično prometno funkcijo prostora. Tudi naselitev Slovencev se je načeloma navezovala na stare antične povezave in selišča. V tem smislu izstopa pomen Bloške planote, to je z gozdovi manj pokrito ozemlje, ki je eden najugodnejših prehodov z Balkana proti mejam Italije. Tu bi mogli iskati glavni prehod Slovencev na Kras in proti morju.¹⁷ Nasledovanje predсловenskih pogojev življenja; kultiviranosti zemlje ter komunikacij, je zato na osnovi posplošenih predstav o tem času dokaj realno. Podeželska vila pri Starem trgu je izrazil primer iskanja v tej smeri. Kljub temu pa še ni možno izreči dokončne sodbe.¹⁸

Po priključitvi slovenskega ozemlja na zahod, pod frankovsko in nato nemško oblast, se vpliv fevdalnega zahoda širi na področje loške zemlje iz dveh prevladujočih območij neposredne sosesčine. S severa prodira močnejši nemški vpliv posvetne srednjeveške nemške države, z zahoda pa od obdobja do obdobja različno močan italjski vpliv oglejske cerkve. Oblast nemškega vladarja na območju loške zemlje je bila bolj teoretična. Slonela je zgolj na pojmovanju, da vladar razpolaga z vso neprilashčeno zemljo. Vladar je svojo oblast lahko uveljavil prek karantansko-koroškega vojvodstva, krajinskega kneza Kranjske ali pa jo je podeljeval svojim velikašem. Ti so kot nosilci kolonizacije strmeli po zaokrožitvi svojih dinastičnih teritorijev in se v rivalstvu s krajinskimi knezi uveljavili kot samo od države odvisni gospodje.¹⁹ Oglejski patriarhi so bili, zaradi njihove službe državi, prav tako deležni vladarjevih darovnic. Na področju loške zemlje je bil oglejski vpliv še toliko bolj pomemben, kajti poleg metropolitanske cerkvene oblasti, so patriarhi tukaj združevali v isti osebi tudi posvetno teritorialno in deloma krajinsko oblast. Čeprav so patriarhi v času največjega razcveta njihove posvetne države skoraj izključno izhajali iz pomembnih nemških fevdalnih rodbin, moremo zatrditi, da je bila tradicija oglejske cerkve vseskozi vezana na italško izročilo.²⁰

Na izoblikovanje loškega teritorija so močno vplivali geografski dejavniki. Gozdni pas, ki poteka na jugu od Snežnika v smeri kraških polj proti zahodu, je temu področju vtisnil čvrste naravne meje. Hkrati se je tu izoblikovala meja stare Kranjske.²¹ Kraški prehodi, ki so na tem prostoru usmerjali promet iz slovenskih celinskih krajev proti morju, so imeli izreden pomen pri razvoju in položaju loškega teritorija v povezanosti z večjimi središči. Poleg glavnega kraškega prehoda preko Postojnskih vrat (600 m) sta bila pomembna tudi prehoda Hrušica (883 m) in Stare oglenice (997 m) na poti Lož-Zagorje.²² Ves promet iz Ljubljanske kotline proti Jadranu je potekal prav preko teh prehodov. Izpričane mitninske poti predstavljajo pomembnost poti in živahnost prometa, ki se je vršil preko teh krajev.²³ Do začetka visokega srednjega veka smer nekdanje glavne rimske poti čez Vrhniko in Hrušico ni bila veliko v uporabi. Promet preko Blok v zvezi s patriarhovo potjo iz Razdrtega čez Hrenovice, Planino, Cerknico, Lož, Bloke, Rašco in dalje proti Ljubljani ter na Dolenjsko je bil bolj uveljavljen. S pešanjem patriarhove moči so poti čez Bloke počasi stopale v ozadje, čeprav pomena, zlasti za kmečko trgovino niso izgubile. Številne mitnice ob poti so zgodaj izpričane.²⁴ Smer je bila zelo pomembna za samostan v Stični, ki je bil kot močan gospodarski center vezan na Vipavsko dolino in morje. Ob poti je dobil veliko oprostitev pri plačevanju mitnin in drugih privilegijev ter si zagotovil posest, posamezna počivališča in prenočišča.²⁵ Poleg samostana so zemljiško posest ob svojčas pomembni poti

¹⁶ J. Šašel, *Claustra Alpium Iuliarum*, v: Katalogi in monografije. Ljubljana 1971, str. 16.

¹⁷ M. Kos, *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1955, str. 52-53.

¹⁸ J. Šumrada, *Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice*. NL I. 1977, str. 32 z literaturo.

¹⁹ S. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 97.

²⁰ R. Bratož, *Vpliv oglejske cerkve na vzhodno alpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*, ZČ 44, 1990, str. 489-520.

²¹ L. Hauptman, *Die Entstehung und Entwicklung Krains*, v: *Erläuterungen zum historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer, I/IV*, Wien 1929, str. 316-317; M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 177-178.

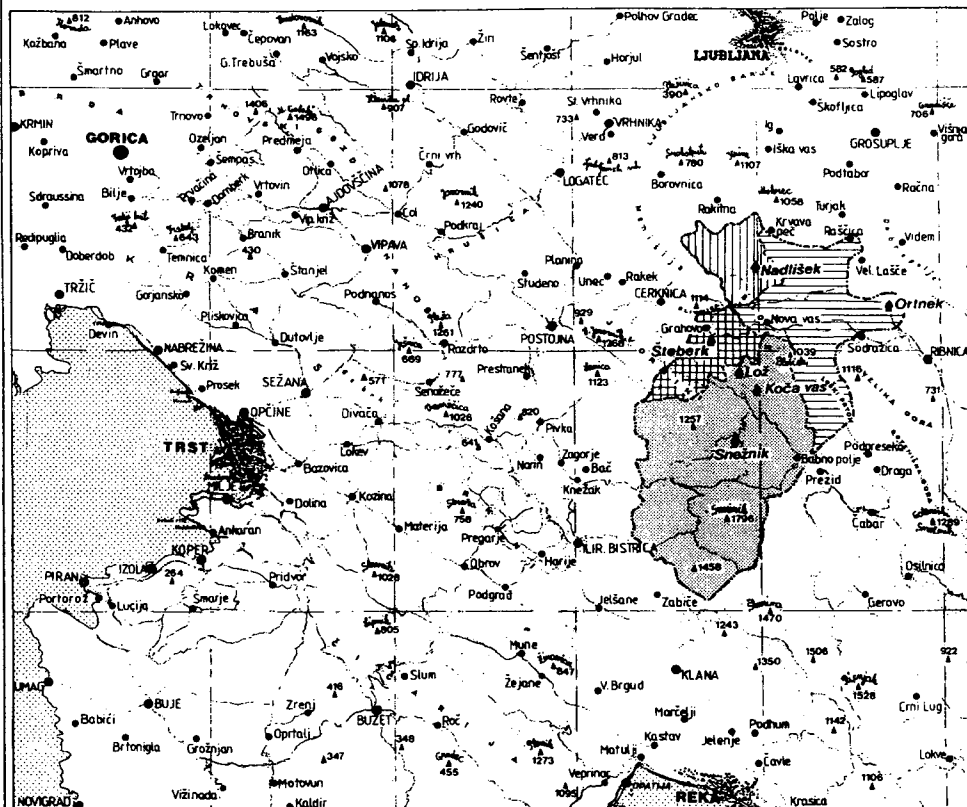
²² M. Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo III. Urbarji Slovenskega primorja 2*. Ljubljana 1954, str. 244; mitnica v Zagorju.

²³ A. Melik, *Mitnice*, v: *Drugi Trubarjev zbornik*. Ljubljana 1952, str. 37.

²⁴ F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965, str. 200-201.

²⁵ J. Grebenc, *Gospodarska ustanovitvev Stične in njena dotacija leta 1135*, *Samostan Stična* 1973, str. 123, 150.

Oblikovanje teritorija Loškega gospostva

Merilo: 0 5 10 15 20 25 30 km

Legenda:

- Loško gospostvo v obdobju 1220 - 1260.
- Loško gospostvo v obdobju 1260 - 1336.
- Loško gospostvo v obdobju 1336 - 1669.
- Loško gospostvo po letu 1669.

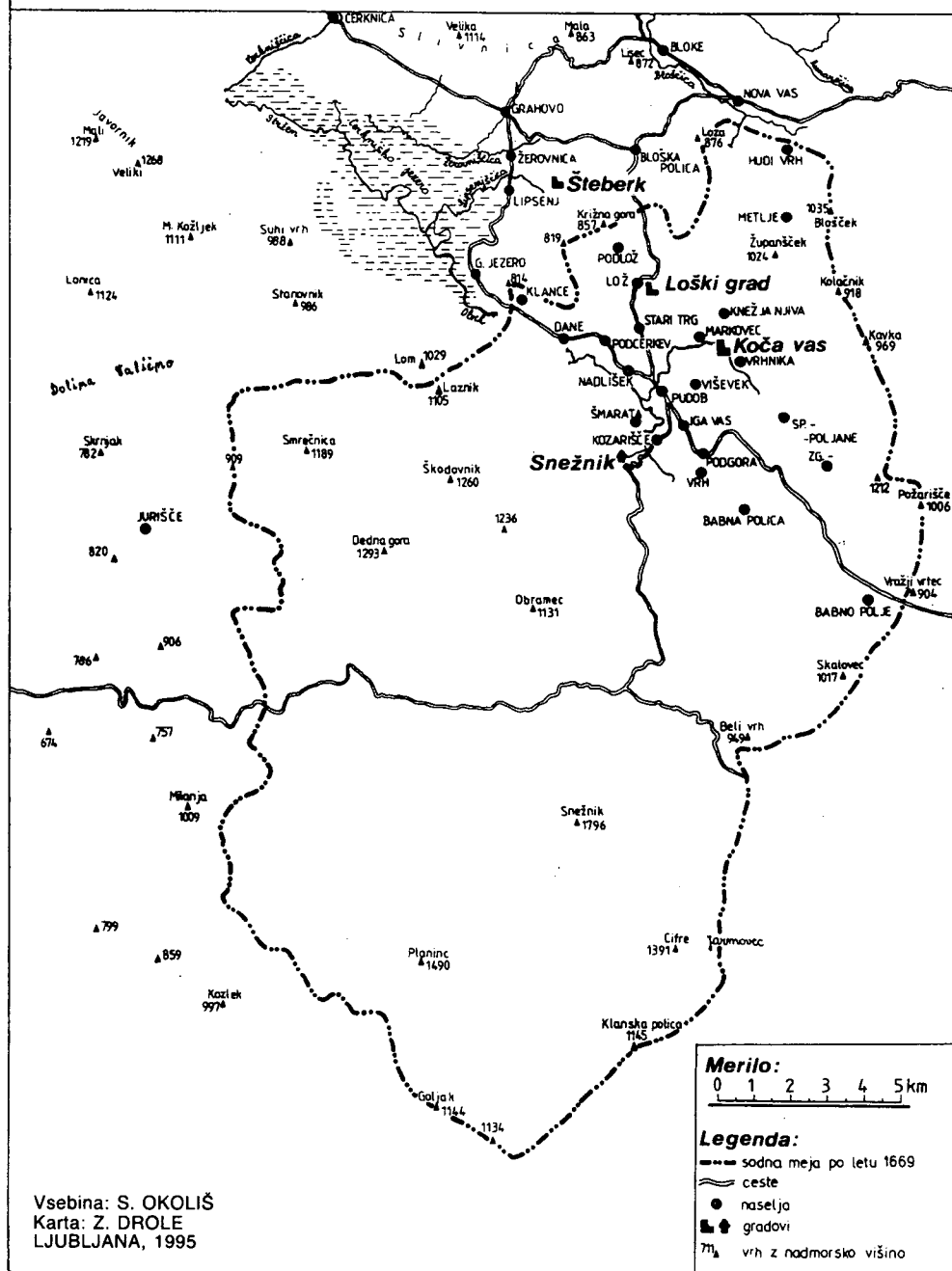
↑ gradovi

Vsebina: S. OKOLIŠ
Karta: Z. DROLE
LJUBLJANA, 1995

pridobivali tudi ljubljanski meščani.²⁶ Ob poti je patriarh podeljeval kmetije ljudem, ki so mu bili dolžni nositi pisma.²⁷ Dohodke loške mitnice je patriarh zastavil že Hugonu Devinskemu²⁸, leta 1313 pa je v Ložu oprostil stiški samostan pri plačevanja mitnine.²⁹

Sredi 15. stoletja je Reka privabljala večji del slovenskega zaledja. Poleg poti čez Pivko se uveljavi tudi pot iz loškega ozemlja čez Prezid in Gerovo. Prav tako je tisti čas zasnovana nova pot čez Snežnik. Z uveljavljanjem raznih prisilnih poti in razvojem tihotapstva so se uporabljale

Loško gospostvo po letu 1669

²⁶ Listina. 1341 nedelja po sv. Nikolaju; regist v: MHVK 15. 1860. str. 74; MMVK 13. 1900, str. 46.

²⁷ J. Bianchi. TEA. št. 320. str. 163; glej tudi S. Pahor. Rittershuebe. ZČ 19/20. 1965. str. 149-152.

²⁸ J. Bianchi. TEA. št. 795. str. 275.

²⁹ J. Grebenc. Gospodarska ustanovitev Stične. str. 17; J. Šumrada, Nekaj iz srednjeveške zgodovine. NL I. str. 33-34.

tudi druge poti, med temi so bile najbolj znane tihotapske poti čez Javornike.³⁰ Če so ostale jugovzhodne meje prvotnega loškega teritorija dokaj stalne, tega ne moremo reči za meje na severu in vzhodu. Vovbržani so v prvi polovici 13. stoletja pri Velikih Laščah mejili ob posest stiškega samostana, pri Sodražici pa na zemljo turjaškega ribniškega teritorija.³¹ Dejansko naj bi bil ta vovbrška posest sestavljena iz treh delov; iz gospodstva Lož, posestva Slivice (ta očitno odgovarja poznejšemu deželnemu sodišču Ortnek) in iz območja Blok (to odgovarja poznejšemu gospodstvu Nadlišek).³² Oglejski patriarhi so oba zadnja dva dela izločili iz obsega loške zemlje in ju podelili Turjačanom in Ortenburžanom. Na južnem delu preostalega loškega gospodstva je rimski zid pri Babnem polju delil ozemlje na loški in kočevski del.³³ V ostalem izoblikovano deželsko-sodno mejno črto natančneje beleži reformirani deželno-knežji urbar gospodstva Lož iz leta 1606.³⁴

Ko so poznejši lastniki knezi Eggenbergi prodali loško gospodstvo Turjačanu Janezu Weichartu, je bila gospodstvu leta 1669 oddeljena posest v cerkniški kotlini.³⁵ Loški del cerkniške kotline so isti gospodje priključili svojemu deželskemu sodišču v Planini. Nova mejna črta je bila nedoločena glede vasi Klance, kjer je meja potekala sredi naselja. Reformirani loški urbar iz leta 1669 jo ne šteje za svojo posest. Naselje je ostalo kljub vsemu spomo, tako, da so leta 1674 napravili nov, a povsem identičen urbar, ki je dodatno vključeval le urbarialne dolžnosti naselja Klance; osmih četrtnskih kmetij.³⁶

Z agresivnim nastopom Zrinjskih v povirje Osilniškega potoka (današnje Čabranke) in ustanovitvijo plavža v Čabru se je loškemu gospodstvu sredi 17. stoletja odtegovala tudi obsežna gozdna posest okrog Babnega polja.³⁷

Čeprav se loško področje nahaja tostran kraških prehodov, se je skupaj s Cerknico v nekem širšem smislu prištevalo pod srednjeveški pojem Krasa.³⁸ Takšno pojmovanje odgovarja politični pripadnosti in vezanosti Loža na tiste sile, ki so imele na ožjem Krasu v zaledju tržaškega zaliva poglavitno posest in najmočnejši vpliv.

Središče nekdanjega teritorija je v Ložu (današnjem Starem trgu) pogojevala zgodnja poseljenost bližnje okolice. Svojo glavno vlogo je ozemlje odigralo v času, ko se je bil oster boj za nadvlado nad slovensko zemljo v 13. in 14. stoletju. Za politiko oglejskih patriarhov je Lož predstavljal odločujočo točko, od katere je bila odvisna njihova oblast v zaledju. Kot oglejski fevd se je razvil v strateško zelo pomembno skoraj neodvisno oporišče Ortenburžanov.³⁹ Po

³⁰ F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja*, str. 84, 119, 204, 206.

³¹ M. Kos, *Gradivo V*, št. 330, 310; str. XLVII.

³² L. Hauptman, *Die Entstehung und Entwicklung Krains*, str. 394.

³³ L. Hauptman, o.c. str. 470, 468.

³⁴ ARS, Gr.a. XVII Snežnik, reformirani urbar gospodstva Lož 1606:

Mejna črta deželsko-sodnega gospodstva Lož se je začejala nad Martinjakom (Merttens Bach) na pobočju Slivnice (Stünizer Berg) pri veliki kamniti steni. Od tu se je usmerila na morišče oz. vislice (Richstatt, oder Hochgericht) ter se nadaljevala ob studencu Globček (Globschick) čez jezero na gozd Javornik (Wald Jauerniekh), kjer je loškemu gospodstvu pripadel del "Sfisle". Meja je potekala naprej čez gozd na cesto, ki je vodila v dolino Vlačno. Na tej črti je loško gospodstvo mejilo na postojnsko deželsko sodišče. Od doline Vlačno je meja potekala striktno mino gozda na studenec Stamica nad Klanom (Khlam). Na tem delu je gospodstvo mejilo s premskim deželskim sodiščem. Na mejni črti od studenca preko hriba Polič (Politsch) do križpotja je loško gospodstvo mejilo na gospodstvo Gutenek (Guettenekh). Od imenovanega križpotja do velikega previsa (Kragstein) za Snežnikom pa z gospodstvom Grobnik (Grabinek). Od previsa do izvira studenca, imenovanega "Studenž", in hriba Sotosoviča (Sotosouitsch) je mejilo na gospodstvo Kočevje. Od Sotosoviča je meja potekala na hrib Krajnlak (Khreinlagkh) in Kauta (Kautha) ter se potem usmerila na hrib Bloček (Blotschitsch) nad Topolom, kjer je mejilo z gospodstvom Ribnica. Od Bločka je mejna črta zavila na cesto, ki je držala od Topola proti Pogači (Pogatschen) in čez hrib Šnulcolca (Schnukholiza) proti Hudemu vrhu (Posenberg). Na tem odseku je mejilo z gospodstvom Ortnek. Po potoku za župnijsko cerkvijo sv. Mihaela na Blokah se je mejna črta usmerila na cesto proti Strmcu in se pri gozdu nad cerkvijo sv. Nikolaja spojila pri veliki kamniti steni z začetno mejno točko. Na tem delu je loško deželsko sodno gospodstvo mejilo s Turjaškim gospodstvom.

³⁵ ARS, Gr.a. XVII Snežnik, reformirani urbar gospodstva Lož 1669:

Na tem odseku je nova meja potekala z vrha Pečnika nad pristavo na Blokah, na Pogačo in dalje na Križno goro, od tu pa na hrib in vas Klance ter čez podolje po poti na vrh Lašnika.

³⁶ ARS, Gr.a. XVII Snežnik, loški urbar 1674.

³⁷ L. Hauptman, *Die Entstehung und Entwicklung Krains*, str. 468.

³⁸ M. Kos, *Urbarji slovenskega primorja*, str. 42-43; L. Hauptman, O. C., str. 352-353 z opombami; K. Kovač, *Ein Zehenerverzeichnis aus der Diöcese Aquileia vom Jahre 1296*, *MIÖG* 30, 1909, str. 636; Wipach, *Zirchnitz*, Laas in Carsto.

³⁹ M. Wakounig, *Die Besitzungen der Grafen von Ortenburg in Krain (1202-1377)*, *Diplomarbeit aus Geschichte an der philosophischen Fakultät der Universität Wien*, Wien 1982, str. 81.

združitvi slovenskega ozemlja pod Habsburžani in po uveljavitvi glavne prometne poti od Ljubljane čez Vrhniko in Logatec je Lož izgubil nekdanji pomen. V zavesti Slovencev je postal odmaknjen in nepoznan. Kljub povzdigu trga v mesto in še vedno živahni trgovini ni čutiti posebnega preobrata ali nekdanje veljave. Vzroki podelitve mestnih pravic so bili predvsem strateško obrambni. S podelitvijo mestnih pravic je deželni knez poskušal poživiti predvsem obnovo od Turkov popolnoma opustošenega naselja.⁴⁰ Mesto ni doživelo posebnega gospodarskega razcveta. Še naprej je bilo neznatno in je kljub privilegijem ohranjalo trški značaj.⁴¹

II. Boj za politično nadvlado

Vpliv fevdalnega zahoda v novo pridobljenih deželah se širi z razvojem zemljiških teritorijev. Težišče tega razvoja se kaže v ustanavljanju novih gospoств. Začetki loškega teritorija niso listinsko izpričani, kot je to znano v več primerih na Slovenskem. Hipotetično si lahko pomagamo le z listino iz loškega ožjega sosedstva v Cerknici. Od tam je znana cesarska darovnica 50-ih kraljevskih kmetij v Cerknici in okolici, to je v kranjski mejni grofiji, v grofiji mejnega grofa Eberharda, oglejski cerkvi iz leta 1040 (L regales mansos, id est villas Circhenza cum ceteris villis inibi adiacentibus ... in marchia Creina in comitatu Eberardi marchionis situs).¹

Obseg podelitve, izražen v kraljevskih kmetijah kot podlage v izmeri, povzroča nemalo težav pri točnejši določitvi velikosti ter postavitvi meja tega teritorija. Pojem kraljevske kmetije je mnogovrsten, zato so mnenja o velikosti cerkniške darovnice različna.² Nenazadnje se območje podelitve ocenjuje kot teritorij z več desetimi vasmimi, oziroma vsa vzhodna Notranjska v širokem pasu od Logatca do Loža.³

Domnevi o pripadnosti loškega teritorija sklopu te podelitve ni mogoče z gotovostjo pritrditi. Vsekakor pa je potrebno naglasiti, da je ravno področje Cerknice in Loža nekoliko kasneje v začetku 13. stoletja glavni kompleks in središče oglejske posesti na Kranjskem.⁴ Pri podelitvi kranjske mejne grofije oglejski cerkvi v dveh cesarskih darovnicah; najprej leta 1077 in nato vnovič potrjeno 1093,⁵ tudi ne moremo zanemarjati pomena cerkniške darovnice. V kolikor je bil investiturni boj, v katerem si je cesar v sporu s papežem poskušal zagotoviti zvesto oporo na zelo občutljivem območju, poglavitni vzrok, da so oglejski patriarhi izključno nemškega rodu postali kranjski mejni grofje, se zdi, da je cerkniška darovnica materialna osnova, na kateri so patriarhi mogli pridobiti mejno krajinsko oblast. Na poznejši položaj oglejskih patriarhov v kranjski mejni grofiji pa je določalo predvsem njihovo vsakokratno razmerje do rimsko - nemških cesarjev, ki so oglejski cerkvi in njenim patriarhom potrjevali ali pa odvzemali privilegije.

Pri oblikovanju teritorialnih enot v hipotetičnem obsegu cerkniške darovnice, stopa zemlja okrog Loža v neposreden stik s teritorialno oz. krajinsko oblastjo oglejske patriarhatske cerkve. Neglede na prevladujočo oceno o skorajšnji vključenosti loške zemlje v cerkniški darovnici iz leta 1040 pripadnost tega ozemlja h kranjski mejni grofiji v tistem času izpričujejo predvsem naravni okviri in vse kasnejše oz. prve listine, ki imenujejo Lož in njegovo zemljo. S sodobnimi viri si v tem oziru ne moremo pomagati. Čeprav vprašanje o obsegu in mejah cerkniškega teritorija kljub vsemu ostaja odprto,⁶ nobena kasnejša listina o tem izrecno ne spregovori, se Lož nahaja na izrazitem interesnem območju oglejskih patriarhov. Oglejska patriarhatska cerkev, nosilka višje cerkvene in krajinske oblasti, predstavlja enega najpomembnejših dejavnikov, ki je v večji meri vplival na izoblikovanje in podobo loške zemlje v času, ko še ni dotičnih virov, ki

⁴⁰ Ustanovna listina mesta Lož, 1477 marec 8, NL I, str. 54-64.

⁴¹ Valvasor, Die Ehre III / XI, str. 324.

¹ F. Schumi, UbKr I. Laibach 1882/3, št. 27. str. 34.

² S. Vilfan, Zemljiška gospodstva, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II. Ljubljana 1980, str. 109-111.

³ Idem, Zemljiška gospodstva, str. 116.

⁴ M. Kos, Gradivo V, str. XLVII.

⁵ F. Schumi, UbKr I, št. 52. str. 62-63 in št. 59, str. 67-68; F. Kos, Gradivo III. Ljubljana 1911, št. 331. str. 195.

⁶ Vilfan, Zemljiška gospodstva, str. 110, 116.

bi jo izrecno omenjali.⁷ Veliko posesti na Kranjskem je oglejska cerkev vsled takšne oblasti podelila nekaterim samostanom in posvetnim velikašem.⁸ Izmed najodličnejših fevdalnih rodbin, ki so se uveljavile na slovenskih tleh v času, ko moremo v najstarejših listinskih virih prvič slediti dogodkom na območju Loža in prej, se pojavljajo vovbrški grofje, imenovani tudi kot grofje iz Loža, v ožjih odnosih z oglejskimi patriarhi.⁹

VOVBRŽANI

O izvoru vovbrških grofov so si zgodovinarji različnih pogledov. Glavna rodbinska posest, kakor tudi grad, ki je dal rodu ime, je ležala na Koroškem, vendar so člani te rodbine tudi na Štajerskem zavzemali pomembno mesto.¹⁰ Začetki tega rodu se vežejo na breško - selške (Friesach-Zeltschach) grofe iz družine sv. Heme Krške¹¹ kakor tudi na grofe iz Pustertala na Koroškem.¹² Predvsem sorodstvene vezi Vovbržanov z grofi iz Pustertala in koroškimi Aribonci so preusmerile pozornost na vovbrško sorodnost s saškimi visokim plemstvom.¹³

Po sebi samoumevno dejstvo bi bilo, da bi naslov grofov pri Vovbržanih konkretno pomenil, da posedujejo tudi pravo grofijo. V času od leta 1103 do 1322, ko se omenjeni grofje imenujejo po Vovbrah, ni v virih nobenih poročil o obstoju takšne grofije. V nasprotju s pričakovano grofijo nam viri izpričujejo le gospodstvo Vovbre. Omenjena grofija (comitium Iunotal iz okrog leta 1000) Podjuna, ki bi sicer lahko veljala za predhodnico vovbrške grofije, je razpadla že pred prvim gotovim nastopom Vovbržanov.¹⁴

Grofije v pravem izvornem pomenu Vovbržani niso imeli. Kdaj so si pridobili grofovski naslov, pa tudi ni natančno znano. V 13. stoletju postane grofovski naslov pogosto le še dedni naslov v rodbini. Grof Viljem je grofovski naslov prevzel po svojem očetu Geru. V središču ozemlja, kjer mu je pripadalo višje sodstvo, je postavil rodbinski grad Vovbre, po katerem so se on in njegovi potomci zapisali zgodovini. Tudi njegovi nasledniki so prevzeli grofovski naslov v rodbini, vendar so k temu naslovu pridali tudi imena drugih rodbinskih posestev. Tako kot Malta, Lessach in Strmec je tudi Lož postal naslovna grofija Vovbržanov. Razen stranske veje strmških grofov je ostala rodbina v moškem deblu enotna, njihova posest pa nedeljena.¹⁵

Večina podatkov in težišče iz njih izhajajočih argumentov namiguje na podrejenost grofovskega položaja Vovbržanov koroški vojvodski oblasti. Najmanj polovico vovbrške posesti so tvorili fevdi, ki so bili v večji meri cerkvenega, delno pa tudi vojvodskega izvora. Čeprav se Vovbržani ne omenjajo ne v kraljevskih listinah visokega srednjega veka, ne na sprejemnih na cesarskem dvoru, ne v vojaškem spremstvu, niti ne pri kakšni državni podelitvi, to še ne more zmanjšati pomembne vloge, ki so jo predstavljali kot prvaki nastajajočega deželno stanovskega plemstva na Koroškem in predvsem na Štajerskem.¹⁶

Oglejski patriarhi pojmujejo v izstavljenih listinah predstavnike vovbrške grofovske rodbine na področju Loža za svoje podanike. V prvi tozadevni listini iz leta 1221 oglejski patriarh Bertold naznanja spor, ki je nastal med njim in njegovim fevdnikom grofom Viljemom iz Loža (*dilectum fidelem nostrum comitem Willeimum de Lous*), zaradi patronatske pravice v

⁷ S. Rutar, Završniška gosposčina na Krasu. Izvestja muzejskega društva za Kranjsko (IMK) V. 1895. str. 217: omenja, da je oglejski patriarh Popon leta 1028 premagal Ogrje, ki so takrat pridrli na Kranjsko. V zahvalo naj bi mu nemški cesar Konrad III. podaril ves Kras (totam Carsiam), kamor Rutar prišteva tudi Lož. V Postojni in Cerknici - Ložu naj bi kmalu zatem nastale posebne gosposčine.

⁸ F. Kos, Gradivo IV. str. XI: patriarh Peregrin I je podelil leta 1136 več posestev oglejske cerkve na Dolenjskem plemenitim bratom Henriku, Dietriku in Majnhalmu, leta 1145 pa stiškemu samostanu v Litiji, pri Št. Vidu in Cerknici.

⁹ M. Kos, Gradivo V, št. 346. Oglej 1221..nov. 15 in št. 283. 1238 oktober: F. Schumi, UbKr II. št. 41. Aquileia 1221. dec. I. listina objavljena tudi: P. Kandler, Codice diplomatico Istriano (CDI), in kratek regest: A. Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae IV. Klagenfurt 1906. št. 1833.

¹⁰ H. Dopsch, Die Grafen von Heuenburg. Carinthia 160. 1970. str. 311.

¹¹ K. Tangl, Die Grafen von Heuenburg. AÖG 19. 1858. str. 49-115.

¹² A. Jaksch, Erläuterungen zum historischem Atlas der Österreichischen Alpenländer I/4. Kärnten. Wien 1914. str. 136: Idem, MHDC IV. Stamtafel VIII.

¹³ Dopsch, Die Grafen von Heuenburg. str. 313-320.

¹⁴ Idem, o.c. str. 336-340.

¹⁵ Ibidem, str. 340.

¹⁶ Ibidem, str. 341-342.

cerkvi v Ložu.¹⁷ Imenovani grof je zatrjeval, da mu pripada patronatska pravica v loški cerkvi, vendar mu je oglejska cerkev ni priznavala. Ker pa je z verodostojnimi in mnogimi pričami dokazal, da sta že njegov ded in oče imela tovrstno pravico v imenovani cerkvi ter jo tudi uporabljala, je zahteval isto pravico tudi zase. Ko je poleg tega s prisego potrdil, da je bila oglejski cerkvi v zamenjavo za imenovano patronatsko pravico izročena neka vas, katero je imel tedaj koroški vojvoda od oglejske cerkve, je patriarh izjavil, da noče nikomur kratiti njegovih pravic, ter želi, da grof odslej uživa vse svoje pravice pri imenovani cerkvi.

K. Tangl je že konec 19. stoletja ugotavljal, da grofov iz rodu imenovanega grofa Viljema iz Loža ne poznamo, niti ne srečamo grofov podobnega imena v tistem času ne na Kranjskem ali Koroškem niti ne v Furlaniji. Grofa iz Loža je možno istovetiti le s tistim grofom, ki naj bi se tako imenoval zaradi posedovanja gradu in gospostva Lož, ki naj bi bilo oglejski fevd. Ta grof je moral izhajati iz rodbine, preko katere je loška posest kasneje prešla pod neposredno oglejsko oblast.¹⁸

Pred neposrednim prehodom loškega gradu in pokrajine (castri et provincie de Los) pod oblast oglejskih patriarhov leta 1244 je bil ta grof grof Ulrik s Strmca (Sternberg, sv od Beljaka), iz rodu vovbrške stranske veje Strmških.¹⁹ Pravice do Loža si je pridobil skupaj z bratom, grofom Viljemom iz Malte na Koroškem, iz dediščine po očetovi smrti.²⁰ Njun oče Gero II., grof vovbrški, se omenja v listinah kot priča skupaj z očetom Ulrikom in bratom Viljemom. Potem, ko je leta 1195 končal spor s samostanom sv. Jurija na Jezeru na Koroškem, se v dolgem presledku kot vovbrška priča vnovič omenja šele leta 1212.²¹ Kasneje o njem, razen postumnega poročila o treh darovanih kmetijah šentpavelskemu samostanu iz leta 1238, ni nič znanega.²² Očetovo očitno odsotnost je nadomeščal njegov sin Viljem, ki se je v ospredje vovbrške grofovske rodbine uveljavil v senci svojega strica istega imena (Wilhalmus comes de Hunburk et nepos eius comes Wilhalmus).²³

Za razliko iz leta 1220 imenovanega nečaka, grofa Viljema, se po tem datumu vovbrški grof Viljem starejši nekajkrat tudi uradno naslavlja: "comes Wilhelmus senior de Hunburch".²⁴ Kljub temu se v nekaterih primerih v tem času pri splošni oznaki vovbrškega grofa Viljema, posebno kadar se naslavlja po kaki drugi rodbinski posesti (Lož, Malta), postavlja vprašanje, za katera grofa gre v dotičnem primeru.

Rodbinska posest se je v rokah rodbinskih članov menjavala; podobno temu sledi tudi njihovo naslavljanje. Odnosi med isto imenskima grofoma - starejšim (comes Wilhelmus senior de Mallentin) in mlajšim (comes Wilhelmus iunior de Huenburch) so se celo toliko zaostrovali, da sta leta 1226 poravnala nek spor le vsled prošnje njunih sorodnikov, prijateljev in ministerialov.²⁵

Radodarnost, blesk in številnost spremstva mlajšega vovbrškega grofa Viljema je na breškem knežjem zboru, v času viteškega turnirja leta 1224, navdušilo celo znanega trubadurja Ulrika Lichtensteinskega, ki ga je poimenoval: "der milde von Hunenburg". Toda velika popularnost in razkošje se je kmalu prevesilo v denarne težave in spore, ki so vodili v zastavljanje fevdov ortenburškemu grofu Hermanu (den Niemand um Milde rühmte).²⁶

Na Kranjskem se je Viljem, starejši vovbrški grof, dalj časa prepiral s stiško cerkvijo, zaradi posestva Slivice (Zillovecz).²⁷ Spor se je končal leta 1230, ko je Viljem imenovani cerkvi oz.

¹⁷ F. Schumi. UbKr II. (1221) št. 41 : M. Kos. Gradivo V, št. 346.

¹⁸ K. Tangl. Die Grafen von Ortenburg in Kärnten (I von 1058 bis 1256). AÖG 30, 1863, str. 299.300.

¹⁹ A. Jaksch. MHDC IV, št. 2285; M. Kos. Gradivo V, št. 836.837; F. Schumi. UbKr II, št. 128.

²⁰ F. Schumi. UbKr II. (1237) št. 96; M. Kos. Gradivo V, št. 682.

²¹ F. Kos. Gradivo IV. (1191) št. 786; (1192) št. 810; (1195) št. 873; M. Kos. Gradivo V. (1212) št. 199.

²² M. Kos. Gradivo V. (1238) št. 703; K. Tangl. Die Grafen von Heuenburg, AÖG 19, 1858 str. 99: doumeva njegovo smrt kmalu po letu 1212, v času 17 letne listinske neizpričanosti naj bi bil na križarskem pohodu in za posledicami nato hitro umrl.

²³ M. Kos. Gradivo V. (1208) št. 131. (1220) št. 307.

²⁴ M. Kos. Gradivo V. (1221) št. 344. (1223) št. 372. (1230) št. 530.

²⁵ M. Kos. Gradivo V. (1226) št. 444.

²⁶ K. Tangl. Die Grafen von Heuenburg, AÖG 19, 1858, str. 102-105.

²⁷ F. Schumi. UbKr II. (1230) št. 70; Gradivo V, št. 530:

V današnjem izrazoslovju naj bi navedena nova mejna črta pomenila križišče cest na Mali Slevici proti severu

samostanu odstopil del tega svojega posestva. Nova razmejitev je tako potekala od razpotja, kjer so stale vislice v treh smereh: "do Velikih Lašč, proti zahodu do reke Rašice in proti gozdu, kjer je izviral nek studenec".

Poleg te razmejitve je grof Viljem starejši potrdil svoboščine stiškim ljudem pri prehodu čez Bloke. Grofovi uradniki na samostanskem posestvu vovbrškega odvetništva na Blokah naj ne bi delali več nobenih težav zaradi priprege in drugih davkov. Pri tej pogodbi je poleg številnih koroških prič s Strmca, Kameringa in Malte izpričanih tudi več grofovih ministerialov iz Loža (ministeriales comitis de Los), t.j. ministerialov vovbrškega grofa Viljema na njegovem posestvu v Ložu, ki naj bi se v zavesti pomiritve s stiškim samostanom umiril in kmalu nato umrl.²⁸

Prizopznati moremo, da je omenjeni grof iz Loža dejansko vovbrški grof Viljem starejši, ki je leta 1221 izpričan grof Viljem iz Loža. Vovbrško oblast v Ložu nasledita brata Viljem, grof v Malti, in grof Ulrik s Strmca. Leta 1237 potrđita svojim ministerialom in plemenitnikom v Ložu vse pravice, katere jim je podelil že njun pokojni oče.²⁹ Vovbrška dediščina je očitno prešla od Gera II. na njegova sinova takoj po njegovi smrti (cum igitur post obitum progenitoris nostri pie memorie hereditas ipsius ad nos devoluta fuisset), dejansko pa je bil prvi naslednik njegov brat Viljem starejši, glava rodbine, preko katerega je loška dediščina šele kasneje prešla na zakonita dediča. Iz naslovov in pečatov, ki so jih Vovbržani uporabljali, se vse do tega časa izkazuje njihova skupna loška posest.³⁰

Razsežnost te loške posesti se postavlja v okvir širše teritorialne oblasti Vovbržanov, ki zavzema posest Slivice na severu ter se širi preko bloške planote do Loža na jugu, kjer se zaokroža v obširnejšem loškem gospodstvu. V obsegu tega teritorija so imeli Vovbržani pravico do višjega sodstva. Svojim ministerialom so podelili pravico do patrimonialnega sodstva nad njihovimi ljudmi, sami pa si privzamejo naslov deželnega gospoda (dominus terre), ki je imel oblast pri razsojanju v sodnih primerih, ko je šlo za roparje in tatove zrele za vislice. Takšen položaj vovbrških grofov na Kranjskem bi že v naslovu zanikal mnenje o izključno enem vsakokratnem gospodu Kranjske.³¹ Naziv deželnega gospoda pri Vovbržanih v Ložu odseva zgolj prenos oblasti pokrajinskega organa na teritorialnega gospoda. Vovbržani naj bi si tak položaj pridobili v obliki sodnega fevda (gerichtslehen), katerega naj bi jim podelili oglejski patriarhi še kot kranjski mejni grofje.³²

Dolgoletno prisotnost vovbrških grofov na tem ozemlju utemeljuje izpričana prisvojitve pravice do patronata v loški cerkvi za dve generaciji pred grofom Viljemom starejšim. Njegov oče Ulrik³³ se prvič omenja v listini iz leta 1141.³⁴ Ker je dotična pravica v loški cerkvi pripadala že njegovemu predhodniku, se prav ta čas postavlja v ospredje zanimanja, posebej še zato, ker je o njem zelo malo znanega. Poročilo o njem posredujejo le zapisi iz nekrologija šentpavelskega samostana (necrologium monasterii St. Pavli).³⁵ Vovbrški grof Ulrik je bil v tem samostanu pokopan z očetom Otwinom kot samostanski dobrotnik (Udalricus comes de Hinburg cum patre Ottwino sepultus in sumno templo, benefactor). Toda treba je dodati, da se nekaterim ta vir ne zdi nič kaj zanesljiv.³⁶ Drugi viri nam o njem nič ne poročajo, tako da se o tem Otwinu ne da nič gotovega reči. Če si domnevno privzamemo edino omenjenega Ulrikovega predhodnika za resničnega ali pa tudi ne, moremo zaradi prve izpričanosti Ulrika iz leta 1141 povzeti daljšo odsotnost, bolezen ali zgodnjo smrt njegovega predhodnika. To pa hkrati pomeni, da so v tem času Vovbržani omenjeno pravico v Ložu gotovo že imeli.

tako, da bi pripadli Male in Velike Lašče stiškemu samostanu, do reke Rašice pri Karlovinci in proti vzhodu onkraj vasi Škrlovice do Velikih Poljan pri Ortneku, po: J. Šumrada, Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice, NL I. str. 36.

²⁸ K. Tangl, Die Grafen von Heuenburg, AÖG 19, 1858, str. 96.

²⁹ glej op. 20. (UbKr II, št. 96; Gradivo V, št. 682).

³⁰ L. Hauptman, Die Entstehung und Entwicklung Krains, str. 414 op. 2.

³¹ Ibidem, str. 413, 414, z opombami; prim. V. Levec, Die krainischen Landhandfesten, MIÖG 19, 1898, str. 250.

³² L. Hauptman, o.c. str. 470.

³³ F. Kos, Gradivo IV, (1188) št. 747, 748: "comes Ulricus de Heunburg et filius eius comes Willehelmus". (1191) št. 786: "comes Ulricus (de Heunburg) et filii eius c. Gero, c. Willehalmus".

³⁴ F. Kos, Gradivo IV, št. 167.

³⁵ K. Tangl, Die Grafen von Heuenburg, AÖG 19, 1858, str. 66-67.

³⁶ F. Kos, Gradivo IV, št. 562, op. 2, str. 286.

V rod vovbrških grofov se uvrščajo tudi imenovani nosilci posesti iz Pozzuola, severno od Vidma v Furlaniji.³⁷ Tako Viljem iz Pozzuola kot Viljem I. vovbrški sta imela sina Pilgrima. Ta je bil patriarhov točaj (pincerna), imenovan gospod iz Pozzuola, ki je imel od patriarha dvorni službi zavezano, a nam nepoznano posest. Na Koroškem je posedoval gospostvo Hohenwart (med Osojskim in Vrbskim jezerom), po katerem je v listinah admontskega samostana imenovan "Pilgrimus de Hohenwarte". Njegov sin Günther je bil zadnji mejni grof v Savinjski marki (marchio de Soune).³⁸ Kot brat vovbrškega grofa Popona pa je Pilgrim brez grofovskega naslova omenjena priča v Ogleju izdani listini.³⁹

V zvezi z vovbrškim nazivom v Ložu, "domini terre" iz leta 1237, se postavlja tudi domneva, da je prav vovbrški grof Popon tisti "comes de Creine", ki je leta 1141 v Brežah na Koroškem imenovana priča.⁴⁰ V prvi vrsti tukaj postavljamo vseskozi prisotno vprašanje, ki nas najbolj zanima; odnos vovbrških grofov do oglejskih patriarhov. S tem bi se bolj približali času in načinu prihoda Vovbržanov na loško območje. Žal pa pri tem kaj več kot že imenovano točajsko mesto Pilgrima v oglejski službi in osebno navzočnost nekaterih pripadnikov vovbrške rodbine v Ogleju sredi 12. stoletja, ni mogoče izslediti. Štirideseta leta 12. stoletja bi se glede pogostejših listinskih omemb Vovbržanov na različnih mestih in pridobitve patronatske pravice v loški cerkvi še najbolj prilegala prihodu tega rodu na loška tla.

V začetku 13. stoletja nastali spor med Vovbržani in oglejskim patriarhom Bertoldom zaradi patronatske pravice v loški cerkvi postavlja njuno razmerje v nekoliko jasnejši podobi. Predvsem zaznamujemo naraščajočo moč Ogleja, ki stremi za starimi pravicami na tem ozemlju. Bistvo napetosti se kaže v tem, da Vovbržani uporabljajo patronatsko pravico v imenovani cerkvi, medtem, ko jim oglejska cerkev tega ne priznava. Oglejsko odklanjanje bi pomenilo, da loška cerkev ne more biti grofovska ustanova. To so potrdili tudi Vovbržani s tem, ko so dokazali, da so za patronatsko pravico, ki je prej očitno morala pripadati oglejski cerkvi, odstopili neko vas. Patriarh Bertold, ki je velikopotezno obnavljal moč in posest posvetne države oglejskih patriarhov, je našel osnovo, na kateri je slonela njegova zahteva. Toda izkazalo se je, da je bila zahteva neupravičena, kar je nazadnje priznal tudi sam patriarh, ko je izjavil, da noče grofu kratiti njegovih pravic. Patriarhov nastop je mogoče razumeti kot prvi poskus, da si preko posameznih pravic postopoma pridobi večje možnosti utrjevanja oglejske prisotnosti na področju, kjer je bila pred tem enkrat že močno zasidrana. Loški teritorij se mu zato v tej nameri zdi strateško zelo pomemben.⁴¹

Ulrik grof Strmški, ki je nasledil prej skupno loško posest Vovbržanov, je nastopil proti oglejskim nameram (Ulricus Sternimbergi comes erga ecclesiam sanctam principem agens).⁴² Kakor Viljem je tudi on izpričan vovbrško-strmški grof, ki si je naslov privzel tudi po svoji posesti v Ložu (comes Ulricus de Lose).⁴³ Z oglejskim patriarhom Bertoldom je sklenil več pogodb z izdanimi listinami, ki nam žal niso poznane. Rezultat njunih pogajanj je ostal Ulrikov dolg 600 mark.⁴⁴

Ob tem se Vovbržani zapletejo tudi v dolgotrajen spor s svojimi sorodniki in tekmeci, grofi iz Ortenburga. Ortenburški grof Herman je zahteval dedno pravico do vovbrških posestev grofa Viljema za svoje dediče. Da bi izravnal nastali spor in zadostil ortenburškim zahtevam, je vovbrški grof Viljem leta 1239 izgovoril grofu Hermanu in njegovim dedičem grad in posestvo

³⁷ H. Dopsch, Die Grafen von Heuenburg, Carinthia 160. 170. str. 313, 319; K. Tangl, Die Grafen von Heuenburg, AÖG 19, 1858, str. 69.

³⁸ F. Kos, Gradivo IV, št. 199, 198, 441.

³⁹ F. Kos, Gradivo IV, št. 76.

⁴⁰ H. Dopsch, Die Grafen von Heuenburg, Carinthia 160. 170. str. 320; glej tudi: L. Hauptman, Grofovi Višnjegorski, v: Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knjiga 250, Zagreb 1935, str. 221-222.

⁴¹ Primerjaj: M. Wakounig, Die Besitzungen der Grafen von Ortenburg in Krain, str. 71, 81.

⁴² M. Kos, Gradivo V, št. 283.

⁴³ M. Kos, Gradivo V, št. 803, F. Schumi, UbKr II, št. 92; J. Valvasor, Die Ehre XI, str. 325; ga uvršča med "Herren von Laas". T.j. med grofove ministeriale v Ložu. Po njem prevzeli: P. Ribnikar, Posestne in gospodarske razmere loško - snežniškega gospostva od XVI-XVIII stoletja, Kronika III, 1955, str. 35; M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana, 1982, str. 269.

⁴⁴ A. Jaksch, MHDC IV, (1244) št. 2285; glej op. 19; F. Schumi, UbKR II, št. 128: "...instrumentis et privilegiis universis, que invenirentur inter nos et eundem comitem Vlricum de quodam debito sexcentarum marcarum, quas confessi sumus eidem ...

Lessach na Salzburškem s pritliklinami v slučaju smrti svojega brata Alberta, kanonika pasavske cerkve, ter sklenil dedno pogodbo.⁴⁵ Nekaj mesecev kasneje je prišlo do novih pogajanj. Tokrat je imenovani grof Viljem iz Loža predal za prejetih 300 mark grad Kamering na Koroškem s pritliklinami v fevd ortenburškim ministerialom. Ti so bili poroki s svojimi posestvi za 2000 mark, katere naj bi ortenburškima grofoma Otonu in Hermanu izplačal grof Viljem iz nezastavljenih dohodkov v Kameringu, v obrokih vsako leto o sv. Mihaelu, tako dolgo, dokler se celotna vsota ne bi odplačala.⁴⁶ Že naslednje leto 1240 je imenovani grof Viljem iz Loža vse svoje pravice do gradu in posestva Kamering prodal oglejskemu patriarhu.⁴⁷ Toda te pravice od tokrat imenovanega grofa Viljema s Strmca niso prešle v patriarhove roke, temveč se jih je polastil Viljemov brat grof Ulrik s Strmca. To je povzročilo nasprotovanje pri Ortenburžanih, ki stopijo s strmškim grofom v odkrit spopad.⁴⁸ Grof Herman iz Orienburga je medtem ujel strmškega grofa Ulrika, ga zadržal v ujetništvu ter zanj zahteval odkupnino. Novo nastali položaj je postal ugoden za oglejskega patriarha, ki je v spor posegel tako, da je za osvobojenje svojega fevdnika, plemenitega grofa Ulrika s Strmca (nobilis viri comitis Ulrici de Sterenberch dilecti fidelis nostri), prevzel poroštvo za 1000 mark breških novcev. Ker grof Ulrik v času od 9.5.1244 do sv. Mihaela istega leta ni mogel dobiti drugih porokov, ki bi jamčili za omenjenih tisoč mark, je obveljala patriarhova obveza, da bo on plačal omenjeno vsoto. Zato pa je patriarh zahteval in dobil grad Lož s pripadajočimi svobodnimi in nesvobodnimi ministeriali (castrum Los cum ministerialibus servis et liberis) ter vsemi pravicami, ne da bi temu ugovarjali grof Ulrik ali njegovi dediči.⁴⁹

Ko je grof Ulrik zaradi patriarhovega poroštva še leta 1244 prišel iz ortenburškega ujetništva, je oglejski cerkvi najprej odstopil svojo pravico do gradu in posestva v Kameringu. Patriarh je nato imenovani grad in posestvo podelil v fevd grofu Hermanu iz Ortenburga. Ker je patriarh prevzel poroštvo tudi nad mirovnimi pogoji, mu je grof Ulrik predal grad Lož. Poleg tega je grof s Strmca obljubil Ortenburžanu tisoč mark, če bi prelomil odpoved maščevanja.⁵⁰ Tako grad kot pripadajoča loška zemlja z ministeriali in drugimi pravicami ter pritliklinami je tako že leta 1244 trdno prešla v oglejske roke. Grof Ulrik, ki se je odpovedal vsem svojim pravicam v Ložu, se je tudi zavezal, da povrne patriarhu dolg 600 mark v roku naslednjih dveh let.⁵¹ Patriarh je moral pri dokončni prisvojitvi loške posesti (castrum et provincia) plačati omenjenih tisoč mark ortenburškemu grofu Hermanu. Ker naj bi strmški grof Ulrik tudi ne izpolnil svoje obljube zaradi večnega miru (que vulgo appellatur uruehy), mu je patriarh zastavil dohodke od svojih posestev v Tiffenu in Trebnjem na Koroškem, od tega naj bi dobil 50 mark dohodkov v zakonit fevd, če se mu v treh letih ne bi vsega odplačalo.⁵² Patriarh Bertold tudi do grofa Ulrika s Strmca še dolgo ni imel povsem poravnanih računov. V letih 1250 in 1251 mu je s privoljenjem oglejskega kapitlja zastavil dohodke od svojih posestev v Trebnjem na Koroškem.⁵³ Poleg dolga od celotnega zneska kupne pogodbe za posest v Ložu je bil patriarh

⁴⁵ M. Kos, Gradivo V, (1239) št. 705; A. Jaksch, MHDC IV, št. 2171.

⁴⁶ A. Jaksch, MHDC IV, št. 2175; M. Kos, Gradivo V, št. 711.

⁴⁷ J. Zahn, Austro - Friulana, Sammlung von actenstucken zur Geschichte des conflictes Herzog Rudolfs IV von osterreich mit dem Patriarchen von Aquileia 1358-1365, Fontes rerum austriacarum (FRA) II/40, Österreichische geschichtsquellen, Wien 1877, str. 335.

⁴⁸ Wakounig, Die Besitzungen, str. 56, 57: opirajoč se na listinski fragment iz leta 1238 (Gradivo V, št. 283) razlaga, da je grof Ulrik Strmški iz "freien Stucken" vrnil grad in gospostvo v Ložu patriarhu, ki je nato omenjeno gospostvo podelil grofu Hermanu iz Orteburga v fevd s tem, da ta podpira oglejsko cerkev proti njenim upornikom in zunanjim sovražnikom. Med temi naj bi bil tudi strmški grof. Ta patriarhova fevdna podelitev bi vendarle odgovarjala kasnejšemu času.

⁴⁹ M. Kos, Gradivo V, št. 836; F. Schumi, UbKr II, št. 128; A. Jaksch, MHDC IV, št. 2285.

⁵⁰ M. Kos, Gradivo V, št. 837.

⁵¹ J. Zahn, FRA II/40, str. 321.

Imprimis in millesimo CC XLIII constat manifeste olim illustrem dominum Vrlicum comitem de Stermberch concessisse, dedisse et cessisse libere et inperpetuum olim reuerendissimo patri domino Bertoldo patriarche recipienti pro se et suis successoribus castrum et prouinciam de Los cum omnibus ministerialibus et aliis quibuscunque iuribus et pertinenciis suis, et ultra hec dare stetit et se obligauit idem comes ipsi domino patriarche usque ad duos annos subsecuturos in sexcentis marcis denariorum Aquilegensium monete.

glej tudi: J. Zahn, FRA II/40 str. 334; prim.: J. Šumrada, NL I, str. 37.

⁵² A. Jaksch, MHDC IV, (1245) št. 2320; M. Kos, Gradivo V, (1245) št. 871.

⁵³ A. Jaksch, MHDC IV, (1251) št. 2457, (1250) št. 2445.

dolžan strmškemu grofu Ulriku tudi za neporavnane vojne stroške, kajti strmški grof je takrat pomagal patriarhu Bertoldu v vojni proti goriškemu grofu Majnhardtu. Oglejski dolgovi strmškemu grofu so nato še več let po smrti patriarha Bertolda ostali neporavnani. Prizadevanja patriarha Bertolda, da bi utrdil posest v prehodnem kraškem pasu okrog Loža, so kljub denarnim težavam oglejskega patriarhata, zato pa večji diplomatski spretnosti, dosegla velik uspeh. Patriarh je izkoristil nasprotovanje med grofovskima rodbinama Vovbržanov-Strmec in Ortenburžani ter finančno nezmožnost prvih, da bi ubranili svojo posest v Ložu.⁵⁴

PATRIARHI

Ob neposrednem nastopu oglejske oblasti v Ložu leta 1244 je patriarh Bertold podelil kraju njegove pravice in privilegije.⁵⁵ Prej glavno vovbrško posest na Kranjskem je patriarh preoblikoval v oglejsko urbarialno posest v lastni upravi (gastaldijo). Najmanj od srede 12. stoletja postane gastaldija osnovna upravna enota, na katero je bila razdeljena zemljiška posest oglejske patriarhatske cerkve. Glavni patriarhov funkcionar v takšni enoti postane gastald. Njegove funkcije so gospodarsko upravne, nadzorne in sodne, še posebej je bil odgovoren za pobiranje dajatev in davščin. Gastald svojih funkcij nikdar ni dobil v fevd, niti ni bila njegova funkcija v rodbini dedna.⁵⁶

Prvi znani gastald iz Loža, Carolus castaldio in Los, je omenjen leta 1269 v Čedadu, kjer nastopa v vlogi priče in poroka v zadevah ljudi iz loške okolice.⁵⁷ Vitalis, gastald v Vipavi in Ložu, je znan po tem, da je leta 1282 omenjen med tistimi patriarhovimi podložniki, ki so samostanu v Bistri povrnili nastalo škodo zaradi nasilnega odvzema samostanske živine.⁵⁸ Naslednji znani gastald v Ložu je omenjen Auliver de la Turre. Prebivalci (habitatores) iz Loža so leta 1293 obljubili tako gastaldu, kakor tudi patriarhu in drugim oglejskim uradnikom, ki se bodo mudili v Ložu, Postojni, Cerknici, Vipavi ali na Krasu, vso svojo pomoč.⁵⁹ Razen imenovanih gastaldov je iz leta 1296 poznana tudi gastaldova dolžnost; izmenoma dvakrat na leto je moral plačati stroške in nuditi konja prenašalcu patriarhovih pisem.⁶⁰ V naslednjih letih v Ložu ni več nikakršnih sporočil o gastaldih. Novi zastopniki patriarhove oblasti v Ložu se pojavijo pod naslovom glavarjev oziroma kapitanov (capitaneus).

Iz obsega oglejske gastaldije v Ložu je leta 1260 patriarh Gregor de Montelongo, od leta 1251 naslednik patriarha Bertolda na oglejski patriarhatski stolici, podelil svojemu zvestemu ministerialu Herbordu s Turjaka (getrewen Herwartem von Aversperg dienstmanne) in njegovim dedičem gozdno posest na Blokah (das holcz ze Oblukch) z vsemi pritliklinami.⁶¹ Herbord in njegovi dediči so smeli svobodno razpolagati z bogastvom podeljenega sveta ter tam naseljevati svoje ljudi (ir pawlewt), ki bi predvsem krčili obsežne gozdove. Patriarh je podelil Turjačanu tudi sodno oblast nad ljudmi in posestvi, ki jih je Herbord dobil v fevd od patriarha. Ta mu je izkazal veliko milost še s tem, da v primeru, ko bi Herbord ali njegovi dediči kupili kakšno posest, ki bi bila v fevdu od oglejske cerkve, velja enako kakor, da bi se to zgodilo pred patriarhom in bi bilo to potrjeno z njegovim pismom ali pečatom. Podeljena posest je zaobsegala svet, ki se razteza v območju mejne črte, ki je potekala od Blok proti zahodu na Stražišče, Sebovnik in po Zali navzdol do izvira Iške. Od tam se je mejna črta usmerila na

⁵⁴ Glej tudi: M. Kos, Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vlado patriarha Bertolda iz rodovine Andechs, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 1928, str. 28, 29, 41; M. Kos, Gradivo V, str. XLVII.

⁵⁵ J. Bianchi, TEA, str. 6: "privilegia et iura super locis .... de Los, data per dominum Bertoldum Patriarham 1244".

⁵⁶ M. Kos, Srednjeveški urbarji, (gl. op. I/22), str. 61.

⁵⁷ F. Schumi, UbKr II, (1269) št. 395, št. 396, št. 396a.

⁵⁸ F. Komatar, Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, regist listine 1282, MMVK 13, 1900, str. 44,45.

⁵⁹ J. Bianchi, Documenta historiae forojuliensis saeculi XIII ab anno 1200 ad 1299, AÖG 26, 1865, str. 251: listina 1293 jan.26.

⁶⁰ J. Bianchi, TEA, (1296) št. 320, str. 163, glej op. I/27.

⁶¹ F. Schumi, UbKr II, št. 270, str. 209: listina 1260 september; regist: F. Komatar, Ein Copialbuch, MMVK 18, 1905, str. 125

Strmec in čez izvir Rašce segla nazaj na Bloke. To podeljeno območje je predstavljalo osnovo novega urbarialnega urada, ki so ga pozneje poimenovali v Nadlišek.⁶²

Konrad iz Žovneka je že leta 1241 imenovanemu Herbordu s Turjaka podelil v fevd vse desetine v Dobrepoljah, Ribnici in na Poljanah, na isti način in z istimi pravicami tako, kakor jih je tudi on prejel v fevd od oglejskega patriarha Bertolda.⁶³ Herbord (Herwardus seu Herbatus dominus ab Auersperg), ki naj bi bil rojen leta 1230 in bi torej tedaj imel šele 11 let, je bil v sorodstvu z rečenim Konradom iz Žovneka.⁶⁴ Ustanovna listina kartuzije v Bistri iz leta 1260 Herborda prav tako omenja. S koroškim vojvodom Ulrikom, ustanoviteljem kartuzije, ki Herborda v pismu iz leta 1257 imenuje "ministerialis de Obersperg", sta deset let pozneje sklenila medsebojno pogodbo, po kateri je bilo določeno, naj bodo otroci, rojeni iz očeta podložnega Herbordu, in matere, podložne koroškemu vojvodu in gospodu na Kranjskem Ulriku, pod Herbordovo oblastjo in obratno.

Ko se v listini iz leta 1220 prvič omenja gospodarstvo v Ribnici, so Turjačani njeni lastniki (scilicet in dominio nostro in Rawenicz).⁶⁵ Zelo hitro so bili nato od tam izrinjeni. Do spremembe naj bi prišlo vsled tega, ker Engelbert s Turjaka ni imel potomstva in je posest prodal, ko je odhajal v sveto deželo.⁶⁶ Kot turjaški alod je Ribnica prešla k oglejskim patriarhom, ki so jo najkasneje leta 1263 podelili v fevd Ortenburžanom.⁶⁷ V tej spremembi bi mogli iskati vzroke, ki so vodili preostale Turjačane, zdaj spanheimske ministeriale, v prizadevanju za ustanovitev nove župnije v Škocjanu leta 1260.⁶⁸ Oglejski patriarh jih je v tem podprl s podaritvijo neizkoriščenega gozdnega sveta na Blokah. Novo vejo turjaških gospodov je patriarh s tem bolj vezal nase, hkrati pa vzpostavil novo ravnotežje do vse močnejših ortenburških grofov.

Toda svetna oblast oglejskih patriarhov, ki je v propadajočem srednjeveškem cesarstvu izgubila svojo glavno oporo, je po smrti mogočnega patriarha Bertolda (1218-1251) naglo propadala, tako gospodarsko kot tudi politično. Z zahoda jo je zlasti ogrožala gospodarska moč in trgovska prevlada Benetk, katerim Oglej dolgo obdobje počasi a vztrajno popušča. V slovenskem zaledju pa se na račun oglejske posesti širijo predvsem tiste sile, ki si vsakokrat v brezobzirnem boju izborijo prevlado nad vzhodno alpskimi deželami. Stremljenje teh je vsakič usmerjeno čez oglejske kraške prehode proti morju. V fevdalni razdrobljenosti, na ruševinah oglejske posvetne oblasti se dvigajo tudi posamezne visokoplemiške rodbine, ki poskušajo na račun oglejske oblasti zaokrožiti svojo dinastično posest.⁶⁹

V Furlaniji je plemstvo nasprotovalo oblasti oglejskih patriarhov že od sredine 13. stoletja. Oslabljeni patriarhat se je zato vse bolj vezal na mesta, za razcvet katerih se je poslej zavzel. Tudi odvetniki oglejske cerkve, goriški grofje, oblikujejo svojo politiko v smeri oslabitve patriarhata tako, da bi razprtije v njem lažje kontrolirali. Zgodovino Furlanije na prehodu iz 13. v 14. stoletje se sploh označuje kot verigo preprirov, ki si sledijo med stalnim izmenjavanjem strank in interesov v brezkončni vrsti.⁷⁰

Dogodki iz tega vnetljivega žarišča nasprotij se posredno odražajo tudi v Ložu. Bolj kot na Kranjsko je loška zemlja v tem času vezana na Furlanijo in drugo oglejsko posest na Krasu. Ko je leta 1267 prišlo do konflikta med patriarhom Gregorjem in goriškim grofom Albertom, so se tudi številni osamosvojeni oglejski fevdniki udeležili vojnih operacij.⁷¹ Med temi, ki so storili

⁶² L. Hauptman, Die Entstehung und Entwicklung Krains, str. 465, 470.

⁶³ M. Kos, Gradivo V, št. 765; F. Schumi, UbKr II, št. 116.

⁶⁴ A. Skubic, Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine, Buenos Aires 1976, str. 284, op. 56, na str. 579; Arbor Genealogicus familiae Auersperg: "Nomjatur hic Herbertus I. in litteris Ducis Charinthiae Ulrici anno 1257, ministerialis de Obersperg, hic acquisivit anno 1241 in dominium perpetuum a Chunrado de Saanegkh suo consanguineo omnem decimam in confinio Reiffniz ...".

⁶⁵ M. Kos, Gradivo V, (1220) št. 310; F. Schumi, UbKr II, št. 34.

⁶⁶ A. Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 283.

⁶⁷ M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 34.

⁶⁸ J. Höfler, O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem, v: Razprave filozofske fakultete, Ljubljana 1986, str. 39, 40; A. Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 285; Župnija v Škocjanu ustanovljena l. 1260.

⁶⁹ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 297-300.

⁷⁰ M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 47, 48.

⁷¹ Eadem, o.c. str. 42.

oglejski cerkvi poglavitno škodo, so tudi Šteberški.⁷² Od časa, ko so prestopili od patriarha na stran goriškega grofa in Hugona Devinskega, so v grofovi službi in skupaj z njegovimi ljudmi napravili škodo patriarhovim ljudem v Cerknici in Ložu.⁷³

Po mirovnih pogajanjih iz leta 1274, pod novim patriarhom Rajmundum (1273-1299), je med stranema prihajalo konec 13. stoletja do novih napetosti, ki so se po patriarhovi smrti in po imenovanju goriškega grofa Henrika za glavarja Furlanije, lahko le kratkotrajno polegla. Patriarh Peter de Gerra (1299-1301) se je zapletel v nove sovražnosti, katere je povzročil spor okrog pristojnosti nad krajem Sacile v Furlaniji. Ta kraj je Petrov nečak Nikolaj, ki je vodil patriarhove svetne zadeve, brez njegovega dovoljenja podelil Girardu de Caminu. Patriarh Peter je prišel svojemu nečaku na sled kasneje, ko je imel namen podeliti Sacile Girardu de Castellis. Odtujeni kraj je zahteval nazaj, toda Girardo de Camino se je zahtevi uprl in s pomočjo svojih zaveznikov, predvsem svojega zeta, goriškega grofa Henrika, prisilil patriarha k obrambi. Toda patriarh je dobil močno oporo v ortenburškemu grofu Majnhardu, kateremu je podelil glavarstvo oblast v Furlaniji. Kljub začetim sovražnostim je s posredovanjem starega goriškega grofa Alberta prišlo do mirovne pogodbe, po kateri je Girardo de Camino obdržal Sacile.⁷⁴

Goriški grof Henrik je v tem času vrnil patriarhu Petru stolp in grad v Ložu, kar so oblasti oglejske cerkve iztrgali pripadniki plemiške rodbine Tomaža de Cucanea (*turrim et castrum de Los amissum per familiam d. Thomasia de Cucanea*).⁷⁵ Vitez Herman iz Loža je nato patriarhu obljubil (*d. Hermanus miles de Los fecit securitatem*), da bo varoval imenovani stolp in grad v Ložu in z njim služil patriarhu in njegovim naslednikom, kadarkoli bo to potrebno.⁷⁶

Razprtije v zelo nestabilnih razmerah so se nadaljevale z nezmanjšano ostrino ob vključevanju novih strank; še zlasti v času volitev novih patriarhov. Osebnosti posameznikov so bile v tej politiki prevladujoče. Goriški grof Henrik (*hostis crudelis et persecutor manifesto Aquilegensis ecclesie*) se je s pomočjo loškega župnika Friderika vnovič polastil loškega gradu. Z zvijačo in prevaro je Friderik predal grad grofu Henriku, ki je tam ujel oglejskega glavarja Hektorja (*Hectorem capitaneum*) in tako njega kot grad trdno držal v svoji posesti. Vsled takšnega ravnanja je bil loški župnik Friderik postavljen pred patriarhovo sodišče. Ker se pred sodiščem v določenem času ni pojavil in je še naprej vztrajal pri svoji odločitvi, je sodišče aprila leta 1306 nad njim razglasilo večno izobčenje od vseh cerkvenih beneficijev.⁷⁷ Zaradi sodelovanja pri zajetju oglejskega glavarja in gradu v Ložu ter velike škode, ki so jo povzročili pristaši goriškega grofa, so obtoženi Otil in bratje iz Loža (*Otil et fratres filii olim Scrimi de Los*) izgubili svoj oglejski fevd; kmetijo v Ložu. To posest je patriarh Ottobonus (1302-1315) maja leta 1308 podelil (*de speciali gratia*) zvestemu vazalu (*fidelem vassallum*) Nikolaju iz Vogrskega (*de Hungerspach*).⁷⁸

Medtem, ko je imel goriški grof loški grad, s tem pa tudi vse druge grajske pritikline leta 1306 še trdno v svojih rokah, je bilo vse to dve leti kasneje zopet v oglejski oblasti. Do vnovičnega preobrata ni dolgo trajalo. V letih 1309-1312 se je patriarh Ottobonus zapletel z goriškim grofom Henrikom v novo vojno. Med drugim se je Henrik zopet polastil gradu v Ložu in ga potem ni hotel vrniti, dokler ga k temu ni prisilil patriarh po ponovnem sporu.⁷⁹ Vzhodno alpske dežele so bile takrat povsem v znamenju spora med Habsburžani in Tirolsko - Goriškim vojvodom Henrikom. Velik del odločilne vojne za nasledstvo se bje prav na slovenskih tleh, kjer nastopata tako oglejski patriarh kot goriški grof na strani Habsburžanov. Ni povsem znano,

⁷² J. Šumrada, Šteberški in njihova posest v srednjem veku. NL III, 1986. str. 47-56.

⁷³ 1274 avgust 19 : J. Bianchi, Documenta historiae forojuliensis. AÖG 22. 1865. str. 400; P. Kandler, CDI. str. 7.

⁷⁴ M. Wakounig, Die Besitzungen. str. 48-50.

⁷⁵ J. Bianchi, TEA, št. 1011. str. 306.

⁷⁶ J. Bianchi, TEA, št. 1012. str. 307.

⁷⁷ J. Zahn, FRA II/40. (1306, april 12) št. 17. str. 30. 31:

In nomine patris et ..... volentes cum apostolo omnem inobedientiam vlcisci. quia nil humilitas prodesse uideretur humilibus si contumacia contumacibus prodesset. presbiterum Fredericum plebanum plebis sancti Georgii in Los Aquilegensis diocesis. notorium proditorem qui castrum de Los Aquilegensis ecclesie proprium per dolum et fraudem tradidit Henrico Goricie comiti. hosti crudeli et persecutori manifesto ejusdem Aquilegensis ecclesie. qui adhuc idem castrum notorie detinet occupatum, et Hectorem capitaneum in eodem castro pro predicto reuerendo patre domino nostro patriarha ipsius plebani proditione nefaria captiuauit. et adhuc duro tenet carceri mancipatum. ita quod .....

⁷⁸ V. Joppi, Documenti Goriziani. AT XV. 1890. (1308. maj 28. Videm) str. 307. št. XXII.

⁷⁹ P. Hitzinger, Geschichtliche Notizen über Laas und Zirknitz. MHVK 9. 1854. str. 54. 55.

na kakšen način je patriarh prisilil goriškega grofa k temu, da je vrnil loški grad oblasti oglejske cerkve. Patriarh Paganus (1319-1332) je moral leta 1319 zastaviti goriškemu grofu Henriku II. glavarstvo v Postojni z gradom in drugimi pritliklinami za šest let, da je lahko poleg Loža mogel pridobiti tudi Tolmin in Tarčent nazaj v oglejsko posest.⁸⁰

Po na novo vzpostavljenem ravnotežju in kasnejši Henrikovi smrti so Habsburžani leta 1335 prejeli Koroško kot državni fevd. Tudi na Kranjskem, kjer je bil deželni glavar še naprej habsburški podanik Friderik iz Žovneka, so bili še istega leta splošno priznani.⁸¹ S tem ko so Habsburžani postali bližnji sosedje oglejskemu patriarhu in goriškemu grofu, se je to kmalu odrazilo tudi na loški zemlji. Lož namreč postane eno tistih žarišč, kjer se v boju za nadvlado zapletajo vedno nove sile.

Da bi se Oglejska cerkev lahko zoperstavila številnim sovražnikom, ki so kratili njene pravice, se je patriarh Bertrand (1334-1350) najprej zblížal z Habsburžanoma Otonom in Albrehtom, vojvodom Avstrije, Štajerske in Koroške. Prijateljstvo z oglejskim patriarhom je bilo velikega pomena tudi za Habsburžane, saj so takšno prijateljstvo zelo potrebovali zaradi utrditve svoje oblasti v novo pridobljenih deželah. Rezultat zblížanja je sklenjena zveza o medsebojni pomoči, z dne 24. junija 1335.⁸² Habsburžana sta se obvezala, da bosta pomagala oglejskemu patriarhu Bertrandu pri vnovični pridobitvi vseh posestev, dobrin in pravic oglejske cerkve v svojih deželah. Patriarh se je v pogajanjih s Habsburžanoma še posebej zavzel za grad Lož, ker ga je medtem oblasti oglejske cerkve iztrgal ortenburški grof Herman (specialiter castrum de Los quod nunc detinet comes Hermannus de Ortenburch). Prav tako naj bi Habsburžana pomagala patriarhu v boju proti njegovim upornikom. Patriarh se je zato zavezal, da jima bo pomagal proti vsem njunim sovražnikom v Furlaniji in na drugih teritorijih oglejske cerkve. Ta zveza naj bi bila usmerjena v celoti predvsem proti ortenburškemu grofu Hermanu III, ker je bil patriarh mnenja, da mu Ortenburžan krati pravice do gradu v Ložu in da podpira nasprotnike oglejske cerkve.⁸³

Že patriarh Paganus je s privolitvijo oglejskega sodišča z dne 25. julija 1327 postavil posebnega sodnika, ki naj bi sodil ortenburškemu grofu Majnhardu, protipravnemu posestniku gradu v Ložu.⁸⁴ Loški grad s pritliklinami je pripadal patriarhu in oglejski cerkvi, toda grof Majnhard si ga je prilastil kot svojo posest, čeprav je bil samo fevd. Patriarh je izjavil, da je grof Majnhard ta fevd izgubil zato, ker si ga je krivično prilastil.

Spor zaradi loškega gradu je preživel tako imenovanega grofa Majnharda kot patriarha Paganusa in se je končal šele za časa njunih naslednikov leta 1335. Tedaj je prišlo do pomiritve s posredovanjem habsburškega vojvoda Otona tako, da je ortenburški grof Herman vrnil Lož patriarhu Bertrandu, ta pa mu ga je podelil v fevd.⁸⁵ Imenovani ortenburški grof Henrik⁸⁶ je grad in gospostvo Lož prejel zase in za svojega brata (Majnharda II).⁸⁷ Ortenburški grof Herman III. pa se je k temu zavezal, da bo patriarhu in oglejski cerkvi služil tri mesece osebno z 20 čeladarji in 10 strelci na svoje stroške, kadarkoli ga bo patriarh pozval, da brani in obnavlja pravice oglejske cerkve.

⁸⁰ L. Hauptman, Die Entstehung und Entwicklung Krains, str. 434, op. 5.

⁸¹ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 294-296.

⁸² J. Zahn, FRA II/40, str. 41, št. 31; K. Tangl, AÖG 36, str. 143-144.

⁸³ M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 67, 71.

⁸⁴ J. Bianchi, Documenti per la storia del Friuli II, Udine 1845, str. 85, 86; A. Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 302; L. Hauptman, Die Entstehung, str. 434, op. 4.

⁸⁵ K. Tangl, AÖG 36, str. 145-146; M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 67; A. Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 304.

⁸⁶ K. Tangl, ibidem, kot prvi popravlja: De Rubeis, MEA. commentario historico - cronologico critico, Argentinae 1740, str. 880: pri imenovanju dotičnega ortenburškega grofa, ki naj ne bi bil Henrik ampak Herman; M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 67: domneva, da spor za Lož ni zajel celotne ortenburške rodbine, ampak samo Majnhardovo linijo.

⁸⁷ J. Zahn, FRA II/40, str. 322:

Item in MCCCXXXV. reuerendissimus beato memorie patriarcha Bertrando inuestiuit magnificum comitem Hermannum de Ortimburch pro se et fratre recipientem et debitum fidelitatis omagium ut uasallus ecclesie Aquilegensis. sacramentum prestantem de castro et prouincia de Los cum suis iuribus et pertinenciis. Qui quidem comes promisit et se obligauit eidem domino patriarche et ecclesie Aquilegenſi fideliter seruire cum persona sua per tres menses cum XX elmis et decem balistariis suis sumptibus et expensis. quandocunque semel et pluries fuerit requisitus. precipue in guerris pro defensandis. tenendis et recuperandis iuribus ecclesie Aquilegensis. ut hec omnia clare patent.

Oglejski patriarhi, ki so sprva uveljavljali svoje pravice v Ložu neposredno prek svojih uradnikov, s pešanjem moči oglejske cerkvene države in po razdiralnem obdobju spopadov z goriškimi grofi, postopoma izgublajo pravice nad strateško zelo pomembnim gradom v Ložu s tem, da ga podeljujejo v fevd. Nad njim ohranjajo čedalje manjši vpliv.

ORTENBURŽANI

Ortenburžane zasledimo prvič leta 1141 kot koroške plemiče. Od začetka 13. stoletja nastopajo vedno pogosteje tudi na Kranjskem. Posest v slovenskih pokrajinah so širili predvsem na račun cerkvene gospode. Večji del ortenburških posestev na Kranjskem je izviral od oglejskega patriarhata, ostali manjši del pa je odpadel na škofijska sedeža v Freisingu in Bambergu. Stike z goriškimi grofi, katere so Ortenburžani poleg sosesčine utemeljili še s sorodstvom, so konec 14. in v začetku 15. stoletja začeli skupno s celjskimi grofi izrabljati. S tem so omogočili in pospešili propad goriške velesile na Kranjskem, Koroškem in v Istri.⁸⁸

Ortenburški grofje so v Ložu prisotni že pred letom 1327. Ker si podeljeni oglejski fevd povsem prisvojijo, se zapletajo v sovražnosti s patriarhi, ki pa razen obsodbe nimajo prave moči, da bi uveljavili svoje pravice. Leta 1336 jim je patriarh podelil tudi Ortnek s sodiščem. Ta je prej spadal pod patriarhovo oblast v Ložu, vendar so ga že pred tem Ortenburžani imeli za svoj fevd.⁸⁹ Spori med patriarhom in Ortenburžani za gospostvo Lož pa s tem še niso bili rešeni.

Čeprav je patriarh Bertrand leta 1335 podelil grad in gospostvo Lož v fevd ortenburškemu grofu Hermanu, je temu še istega leta, neposredno po pogodbi s habsburškima vojvodoma, 24.6.1335, imenovani fevd ponovno odvzel. Že 5.7.1335 ga je poveril v varstvo Juriju iz Loža.⁹⁰ Zakaj je prišlo do takšnega razpleta, v ohranjenih virih ni pravih sporočil. Ugotoviti moremo le, da so Ortenburžani začasno izrinjeni iz loškega območja. Patriarh Bertrand je nato zopet 8.3.1337 podelil grad in glavarstvo v Ložu z vsemi pravicami Juriju iz Loža za 80 mark solidov od dneva sv. Jurija za eno leto.⁹¹ Podeljevanje v zakup je s tem postal nov način oglejske politike v Ložu. V zelo nepredvidljivih razmerah je oglejski patriarh iskal nove zaveznike, tako da ni nič čudnega, da je svojo oblast tudi v Ložu uravnaval na novih temeljih.

Zaradi koristi gradu in trga v Ložu, trških prebivalcev in drugih okoličanov ter na prošnje oglejskega glavarja v Ložu "Dyetrica de Wendenstan" je patriarh (de speciali gratia) dne 21. februarja 1341 privolil v privilegij, s katerim je bilo določeno, da se sme enkrat tedensko pod imenovanim gradom vršiti javni sejem.⁹² Vsem tistim, ki bi prihajali na ta sejem, razen javnim razbojnikom, izobčencem oglejske cerkve in cestnim roparjem, se v času sejma zagotavlja posebna varnost, t.i. sejmski mir. Za stvari, ki naj bi se na sejmu kupovale ali prodajale, pa se ne plačuje nobenih davkov. Da bi se sejem lažje in bolje razvijal, je patriarh tudi želel in odredil, da se prebivalci in koloni trga Lož iz varnostnih razlogov in v svojo očitno korist preselijo na kraj, kjer bo sejem in si tam postavijo svoje domove.

Selitev loških tržanov pod grad, na kraj podeljene sejmske pravice, zaradi varnostnih in drugih razlogov ter koristi, predstavlja nastajanje novega naselja, ki z umetnim vzpodbujanjem in privilegiji sčasoma prevzema vse pomembnejše funkcije ter samo ime prvotnega trga Lož. Tega kmalu zatem, v ohranjenih virih prvič leta 1384, poimenujejo Stari trg.⁹³ Novi trg Lož, ki se kot tak omenja leta 1355 "marcht ze Los",⁹⁴ je novim naseljencem zagotavljal večjo varnost. Ko je patriarh Bertrand kraju podelil sejmski privilegij, je poudaril pomen varnosti loškega prebivalstva, ki je v stalnih bojih med plemiči najbolj trpelo. Novi trg so zato obdali z obzidjem in obrambnimi jarki, ki so bili napolnjeni z vodo.⁹⁵ Stisnjen na pobočju pod gradom, na obrobju

⁸⁸ M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 84.

⁸⁹ L. Hauptman, Die Entstehung, str. 470; K. Tangl, AÖG 36, str. 147.

⁹⁰ J. Bianchi, Indice dei documenti 1200-1400 per la storia del Friuli, Udine 1877, št. 2397.

⁹¹ A. Koblar, Drobtnice iz furlanskih arhivov, IMK III, 1893, str. 189.

⁹² V. Joppi, Documenti Goriziani, AT XV, 1890, str. 58, CLVIII; glej tudi NL I, str. 45, 66.

⁹³ 1384 junij 26: regest, F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg, MMVK 19, 1906, str. 123-124.

⁹⁴ M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije, za Kranjsko do leta 1500, str. 343.

⁹⁵ 1380 nov. 5: regest, F. Komatar, Das Schlossarchiv, MMVK 19, 1906, str. 118; glej tudi B. Otorepec, Grb in pečat mesta Loža, NL I, str. 66: v primeru, da bi bil trg Lož potreben popravljanja obzidja, jarkov ali pa stražarjenja in bi k temu bili pritegnjeni podoželani iz okolice, bi morala tudi Katarina pomagati kakor drugi.

stranskega dela doline in z zagotovljeno pitno vodo, se je novi trg, novi Lož, oddaljil od prvotnega naravnega središča doline v Starem trgu. Zdi se, da so se prebivalci v novem trgu povsem predali v varstvo loškega gradiščana. S tem pa ni znano, koliko so utrpele njihove pravice, ki so jih imeli na starem kraju.

Le nekaj mesecev po tem privilegiju so bratje Ditrik, Herman in Jurij Werdenstainski na Ortneku 12. avg. 1341, obljubili, da bodo zvesto služili ortenburškemu grofom, posebno z gradom Lož, v boju teh proti Janezu Šteberškemu (Hansen von Steberg). Obenem pa so zatrjili, da ta obljuba ne pomeni njihove obveznosti, da bi Ortenburžanom pomagali v boju proti patriarhu ali Juriju Devinskemu in njegovemu bratu. Omenjeni bratje so se Ortenburžanom zaobljubili zaradi zahtev, katere so do njih, kot ortenburški služabniki, imeli otroci pokojnega Jurija in Otona iz Loža.⁹⁶ Šteberški je bil tedaj s patriarhom še v dobrih odnosih in tudi v njegovi vojaški službi. Potek dogodkov v Ložu pa je vodil do njenega nasprotovanja. Kot oglejski glavarji se Werdenstaini podajo v ortenburško službo proti Janezu Šteberškemu, pri tem pa obdržijo do patriarha nevtralen status. Ortenburžani naj bi pričakovali, da se bo Janez Šteberški zoperstavil njihovim starim načrtom, da bi si pridobili oglejski Lož, zato so celo predvidevali spopad z Šteberškimi in si v ta namen zagotovili zaveznike v Ložu.⁹⁷

Patriarh je naslednje leto, 13. feb. 1342, podelil loški grad Otonu iz Loža (leta 1338 imenovani Otto de Los) in njegovim sinovom.⁹⁸ Že dva meseca pozneje je patriarh vnovič podelil grad in kraj Lož z vsemi pravicami in sodstvom, ki pripadajo imenovanemu kraju, zvestemu Otonu iz Loža.⁹⁹ Tem podelitvam navkljub se je patriarh še istega leta, 26. avgusta, dokončno odločil in podelil grad Lož za čas svojega življenja Hermanu in Juriju iz Werdenstaina.¹⁰⁰ Toda že na večer pred vsemi svetimi (31. oktobra, leta 1342) so bratje iz Werdenstaina izjavili, da so grofom iz Ortenburga prodali vse svoje pravice do gradu v Ložu z vsem pripadajočim; odvetščino in sodiščem, kar so imeli od oglejskega patriarha Bertranda za 2940 mark oglejskih pfenigov.¹⁰¹ Od celotne vsote kupoprodajne pogodbe so Werdenstainski neposredno zase dobili le 340 mark, 600 mark so dali Ortenburžani že pred formalno izvedbo nakupa¹⁰² Janezu Šteberškemu v poravnavo werdenstainskih dolgov, ostalih 2000 mark pa so dobili ortenburški služabniki za škodo, ki so jo utrpeli v času vojne.

Zdi se, da je prišlo do spopada med nasprotujočima stranema že tedaj, ko je bil Janez Šteberški še v oglejski službi. Toda o tem razen omenjene škode in bankrota Werdenstainskih ni nič znanega. Ortenburžani so prevzeli pravice oglejskega glavarja v Ložu, a vsekakor še kot oglejski fevd. Ortenburžani v Ložu tudi niso bili edini gospodarji. Turjačani so bili že od nekdaj glavni tekmeči Ortenburžanom v zaledju loških mej. V številnih in dolgotrajnih bojih (fajdah), kjer so bili na obeh straneh množično udeleženi tudi podložniki, ki so se medsebojno obračunavali po načelu pripadnosti svojemu fevdnemu gospodu, so prevladali Ortenburžani. V eni izmed zadnjih mirovnih pogodb, sklenjene na sredo pred kresom leta 1343 na Ortneku, se v nekaterih določilih dotikajo tudi položaja v loški sodniji. Ortenburška grofa Oton in Friderik sta si zase in za svoje brate in dediče, glede na svoje prepire izvolila celjskega grofa Friderika za glavnega razsodnika, ki je ob Rajnerju Ostrovškem in Otonu Himmelberškem med drugim določil:

- če imajo Turjačani o meji (Pymerk) v Ložu od patriarha pisma in listine, naj pri tem ostanejo, o morebitnih spornih točkah pa naj razsodi pet najstarejših mož, ki žive v tamkajšni okolici,

- pri mitnici v Ložu naj Turjačani od tega, kar vozijo v svojo hišo, ne plačajo mitnine, dokler imajo Ortenburžani to mitnico v zakupu,

- glede na posestvo, ki ga imajo Turjačani v loški sodniji, naj v smislu patriarhovega pisma izvršuje sodno oblast ortenburški sodnik.¹⁰³

⁹⁶ 1341 avgust 12: orig. listina v državnem arhivu na Dunaju, rep. s24: prepis CKSL, Ljubljana.

⁹⁷ J. Šumrada, Šteberški, NL III, str. 49.

⁹⁸ A. Koblar, Drobthinice, IMK I, 1891, str. 25.

⁹⁹ L. Hauptman, Die Entstehung, str. 435, op. 5.

¹⁰⁰ A. Koblar, Drobthinice, IMK I, 1891, str. 25.

¹⁰¹ 1342 okt. 31: orig. listina v držav. arhivu na Dunaju, rep. 24: prepis CKSL, Ljubljana.

¹⁰² J. Šumrada, Šteberški, NL III, str. 49.

¹⁰³ A. Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 309, 300-3; M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 57-63.

Valvasorjeva upodobitev gradu Šteberk

Patriarhova pisma v razsodbah med fevdalnimi rodbinami na omenjenem loškem primeru zavzemajo najpomembnejšo pravno utemeljitev pravic in zahtev za posamezno stran. V zadevah, ki jim sodniki ne morejo priti do konca, se zatekajo k staremu običajnemu pravu. Najstarejši ljudje iz okolice predstavljajo vez s starimi načeli in običaji. Temelj pravnega reda je izkušnja iz preteklosti. Oblast Ortenburžanov, ki so osem mesecev pred tem odkupili pravice oglejskih glavarjev na gradu v Ložu, temelji predvsem od tu izvirajočih sodnih pristojnostih, ki sicer posestno razdrobljeno loško ozemlje povezujejo v sodno celoto. V tem smislu pripoznava sicer nepoznano patriarhovo pismo sodno oblast ortenburškega sodnika nad turjaškim posestvom v območju loškega sodnega teritorija.

Gospodje s Šteberka so bili že zaradi rodbinske posesti in gradu v neposredni loški okolici pozorni do dogajanja v samem Ložu.¹⁰⁴ Loška mitnica je še posebno vplivala na njihovo usmerjenost. Kot oglejski ministeriali so se bojevali tako za svoje fevdne gospode kot tudi proti njim; v službi tistih, ki so jim glede na razmere nudili večje koristi, svoje bojne sposobnosti in politične načrte pa so izkazovali tudi povsem samostojno. Čeprav so bili v najrazličnejših oglejskih službah,¹⁰⁵ pa v ohranjenih virih ni moč zaslediti, da bi kdaj od patriarha dobili loški grad s pritiklinami v fevd. Da pa so podobne načrte v tej smeri imeli, nas prepričuje nastop Šteberških med goriško-oglejsko vojno, ko so na strani goriških grofov storili večjo škodo patriarhovim ljudem v Ložu. Kakor že omenjeno poročilo iz oglejsko-goriške mirovne pogodbe iz leta 1274,¹⁰⁶ tudi odgovor oglejskega patriarha beneškemu poslaniku Bertucciu aprila leta 1344 kaže na obseg škode, ki jo je beneškim podložnikom naredil Janez Šteberški kot prijatelj

¹⁰⁴ ARS. Urbar gospostva Lož iz leta 1606: Graščina Šteberk v območju loškega deželskega sodišča.

¹⁰⁵ L. Hauptman. Die Entstehung. str. 435; J. Šumrada. Šteberški NL III. str. 49.

¹⁰⁶ glej op. 73 (oglejsko-goriška pomiritev 1274).

goriških grofov in drugih poveljnih sovražnikov oglejske cerkve.¹⁰⁷ Ko je leta 1343 izbruhnila vojna med goriškim grofom Albertom IV. in Benečani, zaradi gradu sv. Lovreč v Istri, so goriški zavezniki, Janez (Šteberški), Gal in Galucij, vsi iz Postojne, tako grozovito opustošili beneško posest v Istri in povzročili, zlasti Koprčanom, toliko škode, da so bili izvzeti iz beneško-goriškega mirovnega sporazuma iz avgusta leta 1344 in razglašeni za odkrite sovražnike Benetk. Patriarh je v odgovoru na beneške obtožbe najprej izkazal svojo privrženost mirnemu sožitju in prijateljstvu z beneško republiko, nato pa med drugim navaja, da Janez s Šteberka proti njegovi volji zadržuje postojnski grad v svoji posesti. Postojnski grad je pripadal oglejski cerkvi, toda patriarhovemu predhodniku ga je z lopovščino odvezel že brat imenovanega Šteberžana. Ko je patriarh brez uspeha poskušal, da bi prišel Janez predenj zavoljo beneških obtožb, je ta sklenil zvezo s patriarhovimi nasprotniki in prav v zadnjem času (novissime autem tempore - t.j. nekaj pred aprilom 1344) z oboroženo silo napadel patriarhov grad Lož, ga oblegal 15 dni ter požigal in ropal, kar je mogel. Oglejski glavar v Ložu, ki je pribežal k patriarhu in mu potožil glede strahu, ki ga je povzročil Janez Šteberški v tistih dneh, si o tem ni upal govoriti. Po pravici pa je povedal, da ne bi bilo oglejski cerkvi nič tako ljubšega storiti, kakor oni grad, če je le mogoče, iztrgati oblasti Janeza s Šteberka. Patriarh bi grad sicer rad osvojil, vendar za to ni imel pravih možnosti, ker je bil kraj neosvojljiv, do njega pa tudi ni bilo prehoda drugače kot preko ozemelj goriškega grofa, s katerim je Janez Šteberški sklenil proti patriarhu uperjeno zvezo. Medtem so nekateri oglejski vazali prodali grad (Zgornja) Vipava na škodo oglejske cerkve avstrijskemu vojvodi. V Vipavi je bil poslej močan glavar avstrijskega vojvodstva z mnogimi ljudmi, z njim pa so bili povezani tudi Janez Šteberški in drugi mogočnejši tistih krajev, namreč Ptujski, ki je bil glavar Kranjske in marke, grof Ortenburški, grof Celjski in drugi bližnji kastelani, ki so pomagali Janezu pri zločinih.

Razmere v Ložu so se ob tako samovoljnih nastopih posameznih fevdalnih rodbin čedalje bolj zapletale. Ortenburžani so najprej pravice na loški grad s prituklinami odkupili, kot oglejski fevd od Werdenstainskih, vendar je patriarh na gradu očitno še zadržal svojega glavarja. Tega je od tam izgnal Janez Šteberški, ko je osvojil loški grad. Vloga Ortenburžanov pri tem ni prav jasna. Tako kot Janez Šteberški nastopajo proti patriarhu na strani avstrijskih vojvod. Ortenburžani imajo mitnico v Ložu v zakupu od Ogleja in tam izvršujejo tudi sodno oblast. O sovražnosti do Šteberških pa ni nikakršnih sledi.

Proti oglejska povezava Janeza Šteberškega z Goriškimi je bila le kratkotrajna, kajti že naslednje leto je Šteberški ponovno v oglejski službi. Očitno mu poprejšnja povezava ni prinesla pravih rezultatov.¹⁰⁸ Ob takšnem preobratu ne moremo pričakovati, da bi Šteberški lahko obdržal loški grad. L. Hauptman¹⁰⁹ meni, da je vsled padca Vipave v habsburške roke prišlo do verižne reakcije tudi v Ložu. Po uboju patriarha Bertranda leta 1350 je loško gospostvo kot zrel sadež padlo v habsburško naročje.¹¹⁰

Kljub temu nasledniki patriarha Bertranda niso izgubili upanja, da si Lož ponovno podvržejo. Poveljni zaveznik v njihovem tovrstnem prizadevanju je lahko postal le rimsko-nemški cesar Karel IV. iz rodbine Luksemburžanov, ki nikakor ni mogel z mirnimi očmi gledati takšnega porasta habsburške sile na jugu. Patriarh Ludvik della Torre (1359-1365) je zato leta 1359 nastopal pri cesarju proti Avstrijcem z zahtevo, da se mu povrnejo odvzeta posestva; med drugim tudi Lož, ker so grofje iz Ortenburga menda pozabili na svoje fevdne obveznosti.¹¹¹ Ortenburžani so v Ložu postali popolnoma samostojni. Navzkrižne interese Habsburžanov in oglejskih patriarhov so dobro izkoristili za utrditev svoje moči na zelo občutljivem območju. Prisotnost v Loški dolini vse bolj krepijo tudi z nakupi. Leta 1351 sta Oton in Friderik, grofa Ortenburška, kupila od Jurija Zandela, njegove žene Marjete in sina Merta njihov delež na gradu

¹⁰⁷ V. Joppi. Documenti Goriziani. AT XV. 1890. str. 76-78. št. CLXXIV (april. 1344).

¹⁰⁸ J. Šumrada. Šteberški. NL I. str. 50.

¹⁰⁹ L. Hauptman. Die Entstehung, str. 436.

¹¹⁰ J. Zahn, FRA II/40, št. 130, str. 149. za leto 1350: Et non solum patria predicta summissa exitit ut prefertur. sed prouinciam Windisgraz, castra Los et Wipachi que ad mensam spectant patriarchalem, aliaque nonnulla iura in illis partibus tunc temporis occupata fuerunt, et hodie per modernum ducem occupata tenentur.

¹¹¹ J. Valvasor. Die Ehre XI. str. 326; P. Hitzinger. Notizen. MHVK 9. 1854. str. 54. 55.

Snežnik z vsem, kar je zraven pripadalo.¹¹² Že v naslednjih letih nastopa ortenburški grof Oton kot posredovalec v zadevah ljudi iz loške okolice.¹¹³

Zaradi vse hujših nasprotij med patriarhom Ludvikom della Torre in avstrijskim vojvodom Rudolfom IV., predvsem v zadevi gradov v Postojni in Vipavi, ki sta ju avstrijska vojvoda Albreht II. in Oton dobila po svoji materi od goriških grofov, ki so omenjena gradova ugrabili patriarhu, se nasprotujoča tabora nista mogla pobotati. Miru ni bilo mogoče doseči niti leta 1360, ko se je med poklonom novemu deželnemu knezu Rudolfu IV. v Ljubljani zbrala množica imenitnih gospodov; med temi oglejski patriarh Ludvik, ortenburški grof Oton, celjska grofa Urh in Herman, mnogo cerkvenih knezov in drugih. Papež Inocenc VI. je gospodovi v Vipavi in Postojni že leta 1358 zahteval nazaj za novoizvoljenega patriarha Ludvika della Torre, vendar stvari tudi na zboru v Ljubljani niso prišli do konca. Ko je cesar Karel IV. naslednje leto oba gradova kot izpraznjena državna fevda kratkotalo podelil vojvodi Rudolfu IV., se je patriarh Ludvik z Rudolfom zapletel v vojno.¹¹⁴

Avstrijski vojvoda Rudolf je v tem času spretno pridobival še preostale postojanke na kraških prehodih. Ob osebni prisotnosti leta 1360 na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem pa si je zagotovil tudi podporo vseh pomembnejših fevdalnih rodbin.¹¹⁵ Turjaški so mu predali svoj oglejski fevd Nadlišek (Wald Nadlischekh). Rudolf jim ga je že istočasno vrnil kot avstrijsko-habsburški fevd.¹¹⁶ Gospod iz Jame se, pravtako kot vrsta furlanskih plemičev, zateče v varstvo mogočnega avstrijskega vojvode. Da bi dosegel v območju zgornjega Jadrana še večje uspehe se je vojvoda Rudolf povezal z ogrskim kraljem Ludvikom I. iz rodbine Anjou. Ta koalicija ni bila naperjena le proti Benetkam, ki jim je Ludvik z zadarskim mirom leta 1358 odvzel Dalmacijo, ampak tudi proti cesarju.

Za časa vojne je Rudolf patriarha ujetega pripeljal na Dunaj in ga prisilil, da je 21. aprila 1362 sklenil predhodni mir z zelo težkimi pogoji za Oglej. Avstrijski vojvoda je v času patriarhovega življenja lahko postavil svojega glavarja z oboroženim spremstvom in trdnjavo v Furlaniji ali izven, po želji ogrskega kralja, na deželne stroške. Patriarh je moral po določenih tega miru vojvodu Rudolfu pomagati z vsemi sredstvi v vsaki njegovi stiski. Lož in Slovenj Gradec z vsemi pritliklinami je moral predati v fevd rečenemu vojvodu, njegovim bratom, dedičem in naslednikom.¹¹⁷ Pravtako je patriarh predal tudi vse fevde, ki jih je imela oglejska cerkev na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v Slovenski marki in na Krasu. Poleg tega je moral še istega leta plačati tisoč mark od treh mest in druge dajatve.

Končni mir je bil s posredovanjem ogrskega kralja sklenjen 2. maja 1362 v Koprivnici na Hrvaškem in je nekoliko omilil pogoje dunajskega predmiru s tem, da patriarhu ni bilo treba plačati tisoč mark niti ne vzdrževati avstrijskega glavarja in njegovega oboroženega spremstva v Furlaniji.¹¹⁸

Proti habsburški politiki se je postavil cesar, ki je 4. aprila 1363 odvezal patriarha vseh pogodb z Rudolfom.¹¹⁹ Ker se patriarh ni držal določb koprivniškega miru, je vojvoda Rudolf že v začetku septembra 1363 poslal svoje zaupne odposlance k patriarhu z zahtevo, naj izpolni dvostranske pogodbe, potrdi oglejske fevde v habsburških rokah, izroči nekatere furlanske gradove in potrdi, da je avstrijskim vojvodom med drugim prepustil tudi Lož, Slovenj Gradec in Postojno.¹²⁰ Čeprav je cesar nekoliko spremenil svoje mišljenje, ko je 10. februarja 1364 sklenil s Habsburžani dedno pogodbo in jim še istega leta dovolil, da si privzamejo vojvodski naslov za Kranjsko, je patriarh postal opogumljen ter začel sklepati nova zavezništva s furlanskim

¹¹² 1351 marec 26. listina v ARS.

¹¹³ 1355 april 22. listina v ARS: Nikel von Stain se poravna po posredovanju grofa "Otl von Ortenburg" s svojim pastorkom "Hanslein von Las".

¹¹⁴ A. Skubic. Zgodovina Ribnice. str. 315. 316.

¹¹⁵ M. Kos. Zgodovina Slovencev str. 300-301; L. Hauptman. Die Entstehung, str. 436. 437.

¹¹⁶ 1360 april 4: regest. F. Komatar. Das Schlossarchiv. MMVK 19, 1906, str. 37.

¹¹⁷ 1362 april 21, Wien. J. Zahn, FRA II/40, str. 166-167, št. 135: Item quod nos conferre debemus in feodum dicto domino duci. suis fratribus, hereditibus et successoribus Windischgrecz et Los cum suis pertinentiis vniversis ... etc.: avstrijski vojvoda je zasedel Lož že leta 1350. glej op. 110.

¹¹⁸ J. Zahn. FRA II/40, (1362 mai 2 Kapronza), str. 169-170, št. 137.

¹¹⁹ J. Zahn. FRA II.40, (1363 april 4 Nürnberg), str. 90-91, št. 152; L. Hauptman. Die Entstehung, str. 437.

¹²⁰ J. Zahn. FRA II/40, (1363 septem. 10), str. 208, št. 165; prim. J. Šumrada, Šteberški. NL III, str. 51.

plemstvom in aprila leta 1365 je tudi goriškega grofa Majnharda VII. pridobil na svojo stran. Ko je vojvoda Rudolf 27. julija 1365 umrl v Milanu, je bila Furlanija hitro očiščena avstrijskih podanikov. Ko je kmalu potem okrnjeno patriarhatsko oblast prevzel odločni Markvard (1365-1381), se je zrušil habsburški položaj tudi na Krasu, pa čeprav le za kratek čas.¹²¹

S prenehanjem vojnih operacij je patriarh aprila 1366 v prizadevanju po vzpostavitvi pravnih odnosov s Habsburžani pripravil vrsto pritožb in zahtev, ki jih je z prilogami listinskih dokazov predložil cesarju Karlu IV.¹²² Izhajajoči iz novonastalih razmer in oglejskih zahtev, da se Janeza s Šteberka, podanika oglejske cerkve, odveže vseh vezi in priseg do Habsburžanov, Šteberški gospodje (im. Postojnski) ponovno priznavajo oglejsko fevdno oblast.¹²³ Loško zemljo oz. grad, ki je pomenil oblast nad njo, je po obdobju habsburške nadvlade dobil tisti čas patriarhov zaveznik, goriški grof Henrik, ki jo je leta 1368 podelil Janezu iz Šteberka.¹²⁴

Pomen in velika teža loškega gradu za patriarhat in njegovo oblast v širšem zaledju navdaja tehtnost odločitve patriarha Markvarda leta 1377 pri podelitvi gradov Ortneka, Poljan, Kostela in Čušperka z vsemi prituklinami, ki jim pripadajo, v fevd ortenburškemu grofu Frideriku. V okvir te podelitve patriarh namreč ni hotel vključiti gradu v Ložu, ker ga je smatral za svojo posebno last (et in hac investitura prefatus D. Patriarcha nuluiit includi castrum de Los, tamquam ad ipsum pleno iure spectans).¹²⁵ Ortenburžani so že pred oglejsko-habsburškimi spori imeli na področju loške zemlje velik vpliv in pravice, tako, da moremo zaznati njihovo vsakokratno prisotnost. Njihova vloga ni povsem jasna, toda tako oglejskemu patriarhatu kot tudi Habsburžanom navkljub se javljajo kot povsem samostojni gospodje. Loško posest upravljajo v obliki oglejskega fevda povsem neodvisno. Patriarh Markvard je bil še toliko močan, da je Lož vsaj pravno zadržal v svoji lasti. V naslednjih letih so Ortenburžani še uspešnejši in si Lož popolnoma pridobe.

Ortenburški grof Friderik je 5. nov. 1380 osvobodil hišo in pristavo Katarine, hčerke pokojnega loškega kramarja Mihaela in žene tržana Goloba v Ložu, običajnih trških davkov in ji dovolil točiti vino. Razen v primeru, če bi šlo za uboj, je prepovedal vstop svojemu gradiščanu in sodniku v njeno hišo.¹²⁶ Kljub temu Ortenburžani v Ložu tudi po tem niso bili povsem neodvisni. Po svojem pooblaščenju sta Albert, škof v Tridentu, in Friderik, grofa Ortenburška, 24. maja 1381, poslala patriarhu prošnjo, da bi njima in njunim moškimi in ženskimi potomcem ponovno podelil grad Lož.¹²⁷ Še preden je oglejski patriarh Filip de Alenconio (1381-1387) 1. junija 1384 izpolnil to ortenburško prošnjo,¹²⁸ je grof Friderik 25. nov. 1383 iz svojega gradu v Ložu (in castro nostro Los) sporočil svojemu kaplanu in župniku Nikolaju v Ribnici, da je cerkev sv. Marije v Kostelu, na katero ima patronatno pravico, podelil svojemu kaplanu Nikolaju iz Brega (de Rayn).¹²⁹

Svetna oblast oglejskih patriarhov v Ložu je bila na ta način omejena zgolj na potrjevanje pravic in privilegijev svojim vazalom. Na samo dogajanje pa niso imeli večjega vpliva. Razen Ortenburžanom so tudi drugemu plemstvu, ki je na loških tleh imelo oglejske fevde, še v začetku 15. stoletja potrjevali njihove fevde.¹³⁰ V nasprotju s patriarhi so Ortenburžani s kolonizacijo Kočevske v tistem času dosegli velik razmah. Ustvarili so si izredne možnosti utrditve svoje oblasti na zaokroženem teritoriju ob hrvaški meji. Zadnji Ortenburžan Friderik IV, ki je kot eden redkih iz vrst višjega plemstva rezidiral tudi na loškem gradu, se je s svojo

¹²¹ L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 437; M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 301-302.

¹²² J. Zahn, *FRA II/40*. (1366 april), str. 323-324, št. 235, 234; M. Wakounig, *Die Besitzungen*, str. 71.

¹²³ J. Šumrada, *Šteberški*, NL III str. 51: je mnenja, da se to ni zgodilo. Res. da je bila to bolj pirova zmaga, vendar se Šteberški za patriarha kaže kot "solita fidelitas", prim.: L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 437, op. 6.

¹²⁴ MMVK 19, 1906, str. 55, št. 171 (1368); L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 437, op. 6: navaja, da je 1368. januarja 7. patriarh Markwart med ostalimi postavil tudi Janeza Šteberškega za razsodnika v sporu z Goriškimi, prav zaradi njegove "solita fidelitas". V tej vlogi bi mogel Šteberški še istega leta dobiti deželno sodišče v Ložu od Henrika Goriškega, toda očitno kot oglejski fevd.

¹²⁵ J. Bianchi, *TEA*, str. 391, št. 1357 (1377 sept.22), L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 438, op. 1.

¹²⁶ Glej op. 95/II (regest list. 1380 nov. 5).

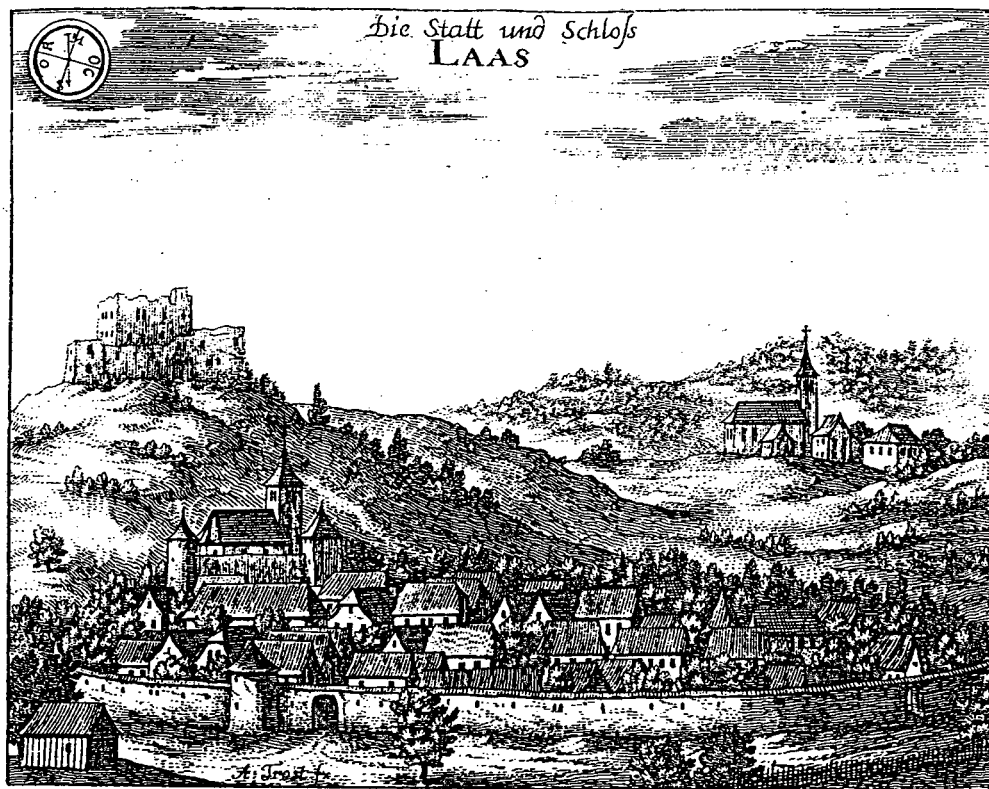
¹²⁷ L. Hauptman, *Die Entstehung*, str. 438, op. 9.

¹²⁸ 1384 junij 1, Čedad, orig. listina v drž. arh. Dunaj, v prepisu CKSL.

¹²⁹ 1383 november 25. Lož, orig. list. ARS rep.XIV, v prepisu CKSL.

¹³⁰ ARS, listine, (regesti) 1403 april 24; 1395 maj 28; 1425 apr.29; A. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 481-482, op. 4; F. Komatar, *Das Schlossarchiv in Auersperg*, MMVK 18, 19, 20.

Valvasorjeva upodobitev mesta in gradu Lož

velikopotezno politiko vmešaval v oglejske, beneške in avstrijske zadeve ter tako ni izkoristil te enkratne priložnosti. Njegova politika je bila močno usmerjena v smeri Furlanije in Benetk.¹³¹ Oblast nad Ložem je bila zato zanj odločilnega pomena. Pred tem je imelo to območje podobno vlogo za patriarha zaradi njegove posesti v Slovenski marki. Svojo prisotnost in oblast v Ložu je Ortenburžan dopolnjeval z novimi nakupi zemljišč,¹³² in kot vrhovni razsodnik poravnal spore ter reševal druge zadeve svojega plemstva.¹³³ Okrepljeni stiki Friderikā IV. s celjskimi grofi so morali tudi za Habsburžane pomeniti veliko nevarnost. Skupno s Celjani je oslabil goriško silo in pravtako z njimi nastopal v protihabsburški politiki pod plaščem luksemburške kraljevske dinastije. S Celjani je leta 1377 na pobudo Hermana I. Celjskega sklenil tudi dedno pogodbo, ki se je leta 1420 po skrivnostni smrti Ortenburžana Friderika IV. (+1418) in njegovega adoptivnega sina Ludvika Celjskega iztekla Celjskim v prid. Koroška, predvsem pa Kranjska dediščina Ortenburžanov, je s tem utemeljila dejansko navzočnost celjskih grofov na območju Koroške in Kranjske.¹³⁴

CELJSKI GROFJE

V virih od prve polovice 12. stoletja se prvotno ta rod svobodnih gospodov imenuje po gradu Žovnek (Sannegg) v Savinjski dolini. Ko je leta 1322 izumrl rod Vovbrških, je Friderik

¹³¹ M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 81-84.

¹³² 1406 maj 25, orig. listina držav. arh. Dunaj, v prepisu CKSL. Od Tristana iz Sajeveca (naselje pri Ribnici) je kupil tudi 8 hub v loškem gospodstvu.

¹³³ ARS. listine (regesti): 1397 april 24. 1403 marec 28. 1403 april 24, v prepisu CKSL. poravnave sporov zaradi dediščine gradu in dvora Snežnik in drugih zemljišč.

¹³⁴ M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 81-84.

Žovneški nasledil obsežno vovbrško posest na Štajerskem, med drugim tudi Celje, kjer si utrdi svoj glavni grad. Friderik I, ki je v službi Habsburžanov postal deželni glavar na Kranjskem, z nakupi in fevdnimi pridobitvami znatno poveča svojo posest v Savinjski dolini in doseže leta 1341 zase in za svoj rod grofovsko dostojanstvo. Svobodni gospodje Žovneški oz. Celjski si od takrat privzamejo tudi naslov celjskih grofov.¹³⁵

Ortenburška dediščina iz leta 1418 je pomenila najmanj polovico vseh tedanjih celjskih fevdov.¹³⁶ S tako veliko pridobitvijo so se globoko zajedli v habsburško zemljo na slovenskih tleh. Habsburško prodiranje proti Jadranu je bilo v veliki nevarnosti. Ob podpori Luksemburžana kralja Sigmunda so se Celjski leta 1423 osvobodili tudi habsburškega fevdnega gospostva. Boj Celjanov za osvoboditev od Habsburžanov je dosegel svoj višek leta 1436 s povišanjem grofov celjskih v državne kneze rimsko-nemške države.¹³⁷

Celjani se za potrditev podedovanih ortenburških fevdov v Ložu obračajo na oglejske patriarhe kot na svoje fevdne gospode. Ludvik von Teck, ki je bil za patriarha izvoljen s podporo Luksemburžanov, je s svojim delovanjem služil celjskim interesom. Cerkevno življenje je hkrati z pretresom celotne fevdalne družbe v 15. stoletju zašlo v težko krizo, ki je postala pereča zlasti v času, ko so Benetke strmoglavile trhlo svetno oblast oglejskega patriarha v Furlaniji in Istri leta 1420. V tistem času je v Ogleju stoloval patriarh Ludvik II. von Teck (1412-1439), ki je kljub izgubi svetne oblasti še vedno bolj svetni knez in vojak kot škof in duhovnik. Pred Benečani se je zatekel k celjskim grofom, tako, da postane Celje prek deset let (1420-1430) sedež oglejskega patriarha. Vendar je delovanje patriarha Ludvika poslej omejeno le na slovenski del patriarhata.¹³⁸ Leta 1425 je celjskemu grofu Hermanu II. med drugim potrdil tudi loški fevd.

Spori s Habsburžani, ki so na področju Loža sprva nastali zaradi pravice do ribarjenja v Cerkniaškem jezeru, so po letu 1436 ob povzdigu Celjskih v državne kneze, dosegli višek. V dolgotrajni vojni, ki je sledila, Habsburžani niso dosegli želenega, kajti Celjani so ob vojaških pustošenjih nasprotnika, spretno izigravali notranja nasprotja v habsburški hiši. Nadvojvoda Friderik V, poznejši cesar Friderik III. (1440-1493) je v začetnih spopadih poslal svoje ljudi iz Postojne in Istre nad celjski trg Lož, ki je predstavljal pomembno postojanko na poti iz Ljubljane čez Gerovo do celjskih posestev v Kvarnerju. Ložani so vsiljivce pognali v beg, velik del pa zajeli in pobili.¹³⁹ Napadalci so se kmalu vrnili in v novem naskoku kraj osvojili in požgali. Pri tem pa so utrpeli veliko škodo, saj je enega izmed poveljnikov, Kristofa Smledniškega, potolkel neki loški čevljar.

Pustošenja, ki so v tej vojni hudo prizadela velik del slovenske zemlje, so ponehala leta 1443, ko sta sprti strani sklenili dedno pogodbo. Habsburžani so obenem Celjanom priznali tudi knežje dostojanstvo. Loško gospostvo je nato ostalo pod oblastjo celjskih knezov do izumrtja tega rodu leta 1456, ko so se za ogromno celjsko zapuščino priglasiли številni dediči.¹⁴⁰

HABSBURŽANI

Glede na dedno pogodbo in položaj je bil cesar Friderik glavni in najpomembnejši kandidat za prevzem celjske dediščine. Da bi svoje pravice in zahteve lahko uveljavil, pa je potreboval veliko diplomatske spretnosti in močno vojaško silo. V celjski nasledstveni vojni (1456-1460) je uresničil svoje težnje. Pridobil je ogromni in večji del celjske posesti v mejah rimsko-nemške države.¹⁴¹

¹³⁵ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 308-309.

¹³⁶ M. Wakounig, Die Besitzungen, str. 83.

¹³⁷ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 310-312.

¹³⁸ Idem, o.c. str. 351-352; J. Šumrada, NL I. str. 38 z literuro.

¹³⁹ Celjska kronika, slov. prevod, Maribor 1972, str. 143; V. Habjan, Celjsko-avstrijska vojna, Kronika XIX, 1971, str. 141-144; J. Valvasor, Die Ehre XI, str. 326 poroča, da so Ložani ob napadu odprli mestna (prav. trška) vrata ter spustili del napadalcev noter, jih pobili ter naredili izpad, pognali druge v beg in se obenem polastili avstrijskega orožja.

¹⁴⁰ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 314-315, zadnji Celjan Ulrik II. ubit 9. novembra 1456 v Beogradu.

¹⁴¹ Idem, o.c. str. 318-322.

V Ložu je habsburška oblast cesarja Friderika uveljavljena že sredi junija leta 1457. Cesar je takrat, dobrih sedem mesecev po uboju zadnjega Celjana, ukazal svojemu oskrbniku v Ložu Martinu Snitzenpawmerju, da dopusti Turjačanom ribolov na Cerkniskem jezeru. Cesar Friderik je Turjačanu Engelhardu in njegovim dedičem dovolil, da smejo ribariti za svoje potrebe v delu jezera, ki je pripadal loškemu gradu.¹⁴²

Boj za politično nadvlado nad Ložem je bil s tem končan. Habsburška zmaga pomeni zaključek dolgotrajnega procesa združevanja slovenskih dežel pod enim žezlom. Habsburžani sčasoma postanejo popolni gospodarji podložnih dežel. Kot deželni knezi so podedovano loško gospostvo pritegnili svoji kameralni posesti.¹⁴³ Friderik III. je poleg loškega gradu in gospostva tudi trško sodišče podeljeval v zakup. Martin Snitzenpawmer, ki je imel vse to v zakupu že v času Celjskih, je leta 1457 v Kranju sprejel habsburško vrhovno oblast ter tako še naprej obdržal svojo loško zakupščino.¹⁴⁴ Za Snitzenpawmerjem je postal novi zakupnik leta 1460 Herman Ravbar. Pravice do gradu in gospostva Lož s trškimi sodiščem vred je dobil v nadomestilo za desetinske pravice, ki jih je imel v ribniškem gospostvu.¹⁴⁵ Tržaški škof Antonio de Goppo pa je že naslednjega leta 1461 od Ravbarja celotno zakupščino odkupil.¹⁴⁶

¹⁴² 1457 junij 13, Krainburg, F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg, Carniola nova vrsta I, 1910, str. 24; J. Šumrada, NL I, str. 38, povzema: P. Hitzinger, Geschichtliche Notizen, MHVK 9, 1854, str. 54-55, ki navaja: J. Valvasor, Die Ehre XI, str. 326, po katerem naj bi Lož prešel v avstrijske roke šele leta 1460.

¹⁴³ M. Smole, Graščine, str. 269.

¹⁴⁴ 1456 avgust 10, Nadškofijski arhiv Ljubljana; regesta, MHVK 15, 1860, str. 75; MMVK 17, 1904, str. 47; Snitzenpawmer tačas grajski grof v Ložu (Burggraf zu Laas); B. Otorespec, NL I, str. 66; Idem, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 98.

¹⁴⁵ 1460 feb. 13, držav. arh. Dunaj; A. Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 399-340; B. Otorespec, Srednjeveški pečati, str. 98.

¹⁴⁶ B. Otorespec, ibidem.

(nadaljevanje sledi)

Zusammenfassung

AUSSCHNITTE AUS DER GESCHICHTE VON LOŽ

Stane Okoliš

Lož (Laas) wird zum ersten Mal ausdrücklich in den historischen Quellen der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts erwähnt. Damals waren unter diesem Namen nicht nur der Ort oder die Burg gleichen Names zu verstehen, sondern auch die ganze Gegend, also provincia oder praedium. Von der zentralen Rolle von Lož in dieser Gegend zeugt die Erwähnung des Ortes im Jahre 1221 als Pfarrrsitz und seine Ersterwähnung als Markt im Jahre 1237, der seine Marktverwaltung am Anfang des 14. Jahrhunderts herausgebildet hat.

Die nahegelegenen Orte in dem nach Lož benannten Tal (Loška dolina/Laastal), sind zum ersten Mal in den Urkunden des 13. und 14. Jahrhunderts bezeugt. Sie werden im Zusammenhang mit der Anwesenheit von Ministerialen und Edelleuten aus einzelnen Orten bei verschiedenen Rechtsakten erwähnt. Eine große Veränderung erfuhr das Gebiet von Lož durch die Gründung einer neuen Siedlung unterhalb der Burg, welche die Marktfunktionen und den Namen des alten Mittelpunktes übernahm. Im Gegensatz zu dem privilegierten neuen Lož, blieb der Alte Markt noch weiterhin Pfarrrsitz, der bis zum 19. Jahrhundert nach Lož benannt wurde.

Von der Besiedlung des Gebietes von Lož in der urgeschichtlichen Zeit zeugen viele archäologische Funde, deren Fundgebiet auf den Anhöhen das darunter gelegene Karstfeld in einem geschlossenen Ring umfaßt. Dieses Karstfeld war bereits in der Zeit vor der slowenischen Besiedlung ein bedeutender Verkehrsmittelpunkt. Die nahe Hochebene von Bloke stellte einen der geeignetsten Durchzugswege vom Balkan zur italienischen Grenze dar. Hier dürfte auch der wichtigste Durchzugsweg der Slowenen zum Karst und zur Adria gelegen haben.

Die weiten Waldgebirge von Snežnik und Javornik im Südwesten stellten für die Gegend um Lož, feste Naturgrenzen dar. Im Vergleich zu den anderen Abschnitten blieb die Grenze des Territoriums von Lož in diesem Bereich unverändert. Da die weiten und hohen Wälder eine Sperre bildeten, wurde die Bedeutung der wenigen offenen Passagen noch verstärkt (Postojna, Hruščica

und Stara Ogljenica auf dem Wege von Lož zum Pivkatal), auf denen sich der gesamte Verkehr vom Ljubljanaer Becken zum Meer abwickelte. An diesen Wegen sind in den historischen Quellen schon früh die ersten Mautstellen belegt, die von einem regen Güterverkehr in diesen Orten zeugen.

Landbesitz an dem bedeutenden Weg über Lož und Bloke wurde von allen wirtschaftlich bedeutenden Zentren in Krain erworben. Die Bürger Ljubljanas und das Kloster Stična sind nur zwei typische Beispiele dafür. Die Patriarchen von Aquileia verliehen den Landbesitz an ihre Vasallen, die mit Sonderaufgaben beauftragt waren. Darunter war der Postdienst von besonderer Bedeutung. Nicht nur durch den überwiegenden Transithandel war das Gebiet von Lož attraktiv, sondern durch den wirtschaftlichen Einfluß des Cerknica-Sees.

Auch die Kaufleute auf dem Weg nach Rijeka (Fiume) reisten durch das Gebiet von Lož; besonders im 15. Jahrhundert übernahm Rijeka einen beträchtlichen Teil des Handels aus Krain. Nach der Verlegung des Hauptweges nach Logatec und Vrhnika, verlor das Gebiet von Lož, das im Norden an den Auersperger Waldbesitz in Bloke und an den Ortenburger Besitz in Ribnica grenzte, an geostrategischer Bedeutung. Trotz der Erhebung des Marktes zur Stadt im Jahre 1477, gab es keine wesentlichen Veränderungen. Zur Zeit der Agleier Herrschaft unterhielt das Gebiet von Lož enge Verbindungen zum Friaul. Im weiteren Sinne zählte man Lož damals zum mittelalterlichen Karst.

Die ersten Herren, die durch Quellen bezeugt werden können, waren die Grafen von Heunburg. Ihr Hauptbesitz befand sich in Kärnten und Steiermark, nach ihrem Besitz in Krain nannten sie sich auch Grafen von Lož (comites de Lous). Bereits die ersten Urkunden berichten über ihren Streit mit den Patriarchen von Aquileia, die wegen ihrer ehemaligen Rolle als Markgrafen in Krain, infolge einer königlichen Schenkung von fünfzig Höfen in der Nähe von Cerknica und aufgrund ihrer höheren geistlichen Gewalt großen Einfluß auf das Gebiet von Lož ausübten, und zwar in einer Zeit, in der die dortigen Ereignisse noch nicht in den Quellen erwähnt werden.

Im Jahre 1244 erwarb Patriarch Bertold den Ložer Besitz für die Kirche von Aquileia. Im Streit zwischen den Ortenburgern und dem Heunburger Grafen Ulrich aus der Seitenlinie der Sternberger vermittelte Bertold durch die Verpfändung seiner Kärntner Einkünfte als Bürgschaft für den gefangenen Grafen Ulrich. Wegen der Zahlungsunfähigkeit des Grafen von Sternberg zwang der Patriarch den Grafen, ihm Lož mit allem Zubehör zu überlassen. Für die Patriarchen von Aquileia war Lož von großer strategischer Bedeutung, denn der Agleier Besitz im Hinterland, in der Windischen Mark, hing von Lož ab.

Die ersten Agleier Amtleute in Lož hießen Gastalden. Bereits am Ende des 13. Jahrhunderts tauchten Hauptleute auf, später erhielten die Vasallen von Aquileia die Agleier Rechte in Pacht und als Lehen. Wegen der immer geringeren Macht des Agleier weltlichen Staates, eigneten sich einzelne Agleier Vasallen immer mehr Rechte an. Der Agleier Lož-Besitz stand zunächst mit politischen Ambitionen der Grafen von Görz in Verbindung, welche die Burg von Lož nach mehrmaliger Einnahme durch militärische Macht immer wieder den Patriarchen zurückgeben mußten, später mit denen der Ortenburger, die sie endgültig erlangten. Am Anfang des 14. Jahrhunderts befand sich die Burg von Lož in den Händen der Ortenburger, die als Agleier Vasallen ihre Verpflichtungen gegenüber den Patriarchen gern vergaßen. Nach scharfen Auseinandersetzungen mit den Patriarchen traten sie am Jahrhundertende als ganz unabhängige Herren auf.

Mit dem Ausstreben der Ortenburger ging das Erbe von Lož 1418 auf die Grafen von Celje (Cilli) über. Bereits in der Mitte der fünfziger Jahre des 15. Jahrhunderts gelangte Lož auf die gleiche Weise in die Hände der Habsburger. Als landgerichtliche Herrschaft, welche die ehemaligen territorialen Rechte beibehielt, wurde die nunmehrige landesfürstliche Herrschaft Lož in Pacht gegeben – bis 1613, als sie verkauft wurde.

Igor Grdina

NEKAJ OPAZK O VLOGI PRIMOŽA TRUBARJA V ZAČETKIH SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Precej dolgo časa se je zdelo, da začetke slovenskega knjižnega jezika v najbistvenejšem pojasnjuje odlomek iz Trubarjevega nemškega posvetila k *Ta prvemu delu tiga Noviga testamenta*, ki je bil natisnjen v Tübingenu 1557. leta. Reformator tam pravi: »Pri tem prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Kraševce, Istran, Dolenjec ali Bezjak. Zaradi tega sem ostal kar pri kmečkem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, kjer sem se rodil.«¹ Dve leti prej je v izdaji Matejevega evangelija še zapisal: »Lubi Slovenci! Vom inu nom je vedejoč, de le-ta naša slovenska beseda dosehmal se nej z latinskimi, temuč leta krovaska s krovaskimi puhštabi pisala.«²

Toda Fran Ramovš je v svoji *Kratki zgodovini slovenskega jezika* – izšla je v Ljubljani 1936. leta – nakazal, da zadeve vendarle niso povsem neproblematične, saj je pri obravnavanju razvoja jata opozoril na to, da v Trubarjevih poznih delih kolikostno celo zelo odločno prevladuje refleks, ki ni značilen za govor Trubarjeve rojstne vasi (torej refleks *e*), nad onim, ki je tak (refleks *ei*). Statistika mu je pokazala, da v Katekizmu iz leta 1575 prevladujejo zapisi jatovskih refleksov z *e* nad tistimi z *ei*, ki so regularni v govoru Raščice in sploh v dolenjščini (razen v nekaj izjemnih primerih, ki jih Ramovš tudi navede), nekako v razmerju 2 proti 1. Tak rezultat se je Ramovšu pokazal na podlagi pregleda reprezentativnega vzorca 26 strani omenjene knjige (strani od 288 do 314; natančno razmerje je 153 zapisov jatovskega refleksa z *e* proti 82 zapisom z *ei*).³ Ramovš je nato sklepal, da je bilo razmerje v reformatorjevih prvih delih ravno obratno, ker naj bi ta v skladu z dobesednim pojmovanjem zgoraj citirane izjave iz leta 1557 pri začetkih svojega pisanja povsem upošteval raščičski govor. Vso zadevo je Ramovš razložil takole: »Kakor kaže prav vsak knjižni jezik tendenco, da postane umljiv čim večjemu številu dialektov, pa mora zato iz svojega sestava koncedirati drugemu dialektičnemu sestavu zdaj ta, zdaj oni člen, tako je bilo tudi s Trubarjevim jezikom, ki je bil za vso dobo druge polovice 16. stoletja slovenski knjižni jezik. Bila mu je gorenjščina iz Ljubljane dobro znana, razliko med njo in dolenjščino je dobro čutil in jo zavestno odstranjeval; *ei* : *e* predstavlja težnjo unificiranja zaznatnih dialektičnih diferenc /./«⁴

A še pred Ramovšem so posamezni raziskovalci – vsaj od Vatroslava Oblaka dalje – ugotavljali, da fonetični sestav slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja na posameznih mestih ni identičen s sestavom dolenskega narečja.⁵ In medtem ko je Ramovš začel – po mojem mnenju pravilno – nakazovati pojasnilo tega dejstva v smeri naddialektalne narave knjižnega jezika, se je Marijan Molè trudil poiskati vir najočitnejših razlik, to je prav tistih v zvezi z refleksom jata. Našel ga je v jeziku, vezanem na religiozno sfero življenja, saj je dognal, da so razlike med značilnostmi dolenskega narečja in prvo izmed Trubarjevih knjig (*Katekizem* iz leta 1550) največje pri petih besedah, ki so pogoste v krščanskih verskih opravilih (praviloma se v omenjenem reformatorjevem delu pišejo z *e* in ne z *ei* besede: *greh*, *večen*, *reč*, *človek*, *beseda*; druge se *e* pri refleksih za jat pojavlja sporadično).⁶ Cerkev, zlasti ljubljanska škofija kot na etnično docela slovenskih tleh edino večje središče kleriškega in hkrati laiškega verskega življenje, kjer se je naddialektalna latinščina nujno stikala z nacionalnim idiomom

¹ M. Rupel, Slovenski protestantski pisci. Druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana 1966, 80.

² M. Rupel, n. d., 67.

³ F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, Ljubljana 1936, 186.

⁴ F. Ramovš, n. d., 187, 188.

⁵ J. Rigler, Začetki slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1968, 12.

⁶ M. Molè, Z historii prasłowiańskiego *ę* w słowieskim, Rocznik slawistyczny 16, 1948, 24–27.

(pridige!), je morala razviti določeno kultivirano govorno izročilo v ljudstvu razumljivem jeziku, ki je bilo v kranjskem glavnem mestu glasoslovno prilagojeno lokalni govorici z gorenjskimi refleksi v vokalizmu.⁷

Breda Pogorelec je pozneje – po mojem mnenju tehtno – opozorila, da tradicija kultiviranega slovenskega jezika v srednjem veku itak ni pripadala dialektalni sferi; domnevala je, da gre za več vej razvoja pismenega jezika⁸ (bolje: pismenskega jezika), vendar je mnogo bolj verjetno, da se je to izročilo prenašalo pretežno ustno in je bilo le od časa do časa zapisano. Sled ohranjanja tradicije, ki je nad dialektom, je npr. zaznavna v uporabi besede bogastvo na mestu kraljestva v Očenašu, ki je izpričana tako v *Celovškem* kakor *Starogorskem rokopisu*, Trubar pa leta 1575 piše, da »bogastvu inu kraljevstvu ne imata eniga zastopa«, čeprav Gospodovo molitev »eni [očitno: še zmeraj] molijo 'pridi k nom tuje bogastvu'«. ⁹ Pomenska zveza med pojmom kraljestvo in bogastvo, ki je bila pri presaditvi Očenaša v slovenščino še prisotna (in to je moralo biti, še preden se je v našem jeziku pojavila beseda kraljestvo, ki je nastala iz osebne imena Karla Velikega), se je pozneje popolnoma izgubila (in zato Trubar razlaga, da je imel pri prevodu prste vmes »eden, kir nej zastopil latinski ne nemški«¹⁰), vendar je cerkvena tradicija ustaljeno formulo še naprej ohranjala – kot kaže: vse do 16. stoletja.

Seveda so narečja od kraja do kraja različno vplivala na tradicijo kultivirane slovenščine, kar velja zlasti za glasoslovno raven. Toda kljub temu, da se je naš jezik do Trubarja le občasno zapisoval, po njem pa pisal, v spomenikih izpred leta 1550 ne srečujemo preprosto zapisov dialektov oz. ljudskega govora, kakor smo pravkar pokazali ob primeru bogastva na mestu kraljestva v Očenašu. Upoštevati je pač treba pretežno cerkveno naravo slovenskih spomenikov srednjega veka (in jezik je v dejanjih vere vselej poskuhal biti vzvišen nad vsakdanjostjo, ki je polna greha!), ki so bili bolj ali manj umetelno oblikovani na podlagi določenih aktualnih retoričnih konceptov in pravil evropskega Zahoda. Za to stvar je denimo zelo poučno primerjati razliko v besednem redu v *Brižinskih spomenikih* in *Stiškem rokopisu*: medtem ko zgodnesrednjeveški Brižinski spomeniki pomensko tenkočutno izmenjujejo običajni in neobičajni besedni red (npr. *dela Satanova*, *dela Neprijaznega*, *Gospod sveti*, *Gospod milostljivi*: božji *Sin*, božji *sli*, božji *mučeniki* (v BS III, v BS I sta zadnji dve navedeni besedni zvezi izpričani z zaznamovanim, tj. neobičajnim besednim redom)), poznosrednjeveški Stiški rokopis teži k nezaznamovanemu, tj. običajnemu besednemu redu (npr. *huda dela*, naš *Gospod*, *sveti post* itd.).

Ta tok razmišljanja, ki bi najbrž v doglednem času vodil k ustreznim spoznanjem o Trubarjevem jeziku (Breda Pogorelec je prispevala še do danes najbistvenejša opozorila o reformatorjevem slogu – o uporabi dvojne formule in na strukturi odstavka temelječi členitvi oz. zgradbi njegovih tekstov, se pravi o razmeroma kompleksnem oblikovanju stavčnih period, ki pa vendar še ostaja pregledno, torej v skladu z reformacijskim idealom kar najširše razumljivosti¹¹), pa je bil pretrgan z resolutnim nastopom Jakoba Riglerja, ki je leta 1968 na knjižni trg lansiral obsežen traktat s hudo ambicioznim naslovom *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Zelo samozavestno je poslal v kot vse dotlejšnje raziskovalce te problematike in jim izprašil hlače. Obtožil jih je vsega mogočega in nemogočega; za njegovo pisanje pa je sploh najznačilnejša insinucija: »Včasih ima človek vtis, da so [poprejšnji raziskovalci Trubarjevega jezika] prav iskali primere, ki so si jih želeli, ali si jih celo izimišljali.«¹² Seveda

⁷ Prim. J. Koruza, *Slovstvene študije*, Ljubljana 1991, 49.

⁸ Prim. B. Pogorelec, *Razvoj slovenskega knjižnega jezika*, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Informativni zbornik (Dodatek), Ljubljana 1974.

⁹ M. Rupel, n. d., 221, 222.

¹⁰ M. Rupel, n. d., 222.

¹¹ Prim. razpravo, navedeno v op. 8. Zanimivo je primerjati Trubarjev retorični slog s Savinčevim iz predgovora v *Hišno postilo*: besedilo proti letu 1600 postaja manieristično okrašeno (besedo postila pisec kar dvakrat zapored opremi s popolnoma enako dodatno razlago, za kaj gre; doktor je prav tako dvakrat zapored pojasnen kot »doktor ali vučnik« itd.), periode, ki so dolge že poprej, pa se še podaljšujejo in izgubljajo preglednost. Nobenega dvoma ni, da Savinčevo pisanje napoveduje prehod k baročnemu načinu pomensko bolj ali manj izpraznjenega okraševanja besedila.

¹² J. Rigler, n. d., 13.

teh hudih besed Rigler nikjer ni utemeljil; niti na enem mestu svojega na moč obilnega razpravljanja ni uspel podati dokaza za to, da bi si kdor koli kateri koli primer iz Trubarjevega jezika izmislil. Riglerju je pri tem drastičnem označevanju sledil le najbolj razvpiti slovenski slovnicař vseh časov, samozvani »jezikoslovec vodnik« naših dni Jože Toporišič¹³, ki je potem, ko sem opozoril na faktično brezpredmetnost navedenih Riglerjevih besed, začel z neznansko hito prepričevati slovensko javnost, da si je primere, ki naj bi si jih želel, izmišljal nihče drug kot nekdanji predsednik SAZU ter eden naših najuglednejših lingvistov Fran Ramovš – in to na mestu, kjer je Rigler ugotovil njegov (tj. Ramovšev) lapsus (Toporišič očitno meni, da obstajajo ljudje, ki si želijo lapsusov!).¹⁴

Rigler je po več kot 200 straneh silnega pisanja dognal: »Ostane še vprašanje, kako naj ocenimo Trubarjevo razmerje do ljubljanskega govora. Ali naj v Trubarjevem jeziku vidimo samo neke vplive ljubljansčine ali Trubarjevo hotenje, da bi pisal v ljubljansčini. Mislim, da je njegovo zavestno hotenje – po vsem obravnavanem – izven vsakega dvoma.« Takoj nato se mož korigira: »Pisati je [Trubar] hotel v ljubljansčini [ki jo lahko za 16. st. le suponiramo!] in vanjo vnesti elemente svojega narečja le toliko, da bi jo – vsaj po njegovem [sic! – prav je seveda: vsaj po svojem] mnenju – obogatil.« Čez čas Rigler pribije: »Trubar ni povzdignil v slovenski knjižni jezik dolenskega narečja z Raščice, ampak po domačem narečju nekoliko modificiran govor Ljubljane.« Tako stoji zapisano na 234. strani knjige *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, ko je njen nadvse samozavestni avtor bržčas že pozabil, kaj je sam oznanil na 96. strani taistega umotvora: »Omeniti je treba tudi pojave, ki jih je Trubar poznal iz svojega dialekta, toda po vsej verjetnosti tudi iz Ljubljane [dikcija »po vsej verjetnosti« je potrebna zato, ker je ljubljansčino 16. st. mogoče le suponirati!], pa jih je vseeno odpravljal [v svojem knjižnem jeziku]. Tu gre zlasti za preglas in e v predlogih in prefiksih *na*, *za*, *nad*. Te stvari je Trubar odpravljal analogično zaradi sistema.« Poleg tega, da je ta izjava v kontradikciji s prejle navedeno, je v njej skrito tudi anahronistično razlaganje pobud Primoža Trubarja, ki nikakor ni bil od »sistema« obsedeni slovnicař naših dni, temveč človek in mislec 16. stoletja, torej časa »civilizacije renesanse«, če si izposodimo oznako Jeana Delumeauja.

Ker se dejstva ne skladajo z mislijo Jakoba Riglerja, čigar ime so po šaljivosti in šegavosti na Slovenskem svetovno znani Ribničani že vklesali na kamen v aleji svojih velikanov¹⁵, toliko slabše za dejstva! Mož si izmislil, da se Trubarjeva izjava, kako piše tako, kot se govori na Raščici, nanaša predvsem na leksiko in stil. (Reformator pravi v resnici le to, da je trud okoli besed in sloga pripeljal do tega (razlog!), da je pisal v kmečkem slovenskem jeziku (posledica!), kakor se govori na Raščici. Razlogi in posledice zaenkrat še niso eno in isto.) Vendar se Rigler takoj nato očitno zave nesmiselnosti svoje trditve, saj jadrno zapiše: »Pa še pri besednem zakladu se, kot nam kažejo pleonazmi, [Trubar] ni hotel naslanjati samo na svoj govor.«¹⁶

Če bi veljale te ekstravagantne domisljice, bi bili Raščičani 16. stoletja edini vaščani na svetu, v katerih besedišče in govorni slog bi bilo mogoče prevesti celotno *Novo zavezo*,

¹³ Gre za neko čudno funkcijo, ki je znana edino v slovenistiki. Posebej se zdi pomenljivo, da se je Toporišič razglasil kar za dvakratnega oz. dvojnega »jezikoslovca vodnika«. Prim. J. Toporišič, Enciklopedija slovenskega jezika, Ljubljana 1992, 74.

¹⁴ J. Toporišič, Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika, Slavistična revija 41, 1993, 452, točki 4 in 5 (seveda je treba pri roki imeti tudi Riglerjevo knjigo *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, da se lahko natančno ugotovi, kdo naj bi si želele primere izmišljal). Nasploh ima Toporišič o Ramovšu izjemno slabo mnenje; v *Delu* z dne 10. marca 1994 (str. 6) je »jezikoslovec vodnik« celo »dognal«, kako naj bi naš največji lingvist prve pol. 20. stoletja imel »malo smisla za knjižni jezik ali za pisno podobo«, kar je absurd ob dejstvu, da je bil soavtor reprezentativnega slovenskega pravopisa iz leta 1935.

¹⁵ To dejanje razkriva krčevito prizadevanje nekaterih krogov, da bi se Rigler posthumno instaliral v slovensko zavest kot bleščoč jezikoslovec. Videti je, da se poskuša promovirati celo nekaj njegov kult. Jože Toporišič je tako v *Delu* z dne 10. marca 1994 (str. 6) že poročal o obstoju skupine »Riglerjevih častilcev«. S trudom za ovekovečenje Riglerjevega »lika in dela« si je dal »jezikoslovec vodnik« sicer že mnogokdaj opraviti, *Slavistična revija* pa je polna prispevkov s takšno tendenco (prim. J. Toporišič, Tipologija Riglerjevega jezikoslovnega dela, Slavistična revija 38, 1990, 47–53; J. Toporišič, Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika, SR 41, 1993, 449–464; J. Toporišič, Delo Jakoba Riglerja, SR 33, 1985, 419–442, in J. Toporišič, Slovenska knjižna tonemskost govora Jakoba Riglerja, SR 37, 1989, 61–96, kjer se »časti« celo Riglerjeva posneta govornica!).

¹⁶ J. Rigler, n. d., 97.

Psalme, Luthrovo *Hišno postilo*, *Formulo concordiae* in obsežni katekizem za (predvsem) duhovniško uporabo ter zapovrh v tem idiomu ustvariti cerkveni red in prirediti augsburško veroizpoved! Kar pa zadeva t.i. pleonazme: močno dvomljivo je, ali gre v resnici za to; mnogo prepričljivejša se zdi misel Brede Pogorelec, da Trubar rad uporablja »prastaro« – vsaj antično – retorično sredstvo, ki se mu pravi dvojna formula. Starejši raziskovalci Trubarjevega dela so dvojno formulo v njegovih tekstih poskušali razložiti funkcionalno: en izraz naj bi bil znan na vasi, drugi, praviloma sinonimni germanizem, pa v mestu (določen odstotek nemško govorečega prebivalstva v naših mestih naj bi vplival na tamkajšnjo slovensko govornico).¹⁷ Stvar naj bi torej bila v službi čim širše razumljivosti. Menim, da takšna razlaga sicer ne drži, ker Trubar tudi v svojih nemških in latinskih tekstih rad uporablja dvojno formulo kot značilnost retoričnega sloga, vendar je še zmeraj boljše utemeljena, kakor Riglerjeva misel o »pleonazmih« (odvečno kopičenje sorodnih izrazov).

Katalog Riglerjevih docela nesprejemljivih in povsem neutemeljenih idej pa s tem še zdaleč ni izčrpan. Na str. 60 pretresane knjige *Začetki slovenskega knjižnega jezika* npr. beremo domislico: »Besedo svet 'Rath, Berathung' je [Trubar] pisal večkrat z ei, da jo je ločil od 'sanctus', kadar je pa bolj mislil na potrebo ločevanja z 'mundus', jo je pisal z e.« Ni pojasnjeno, kako se je mož dokopal do vednosti o tem, kaj se je kuhalo v Trubarjevi glavi. A možnosti so le štiri: spiritizem, parapsihologija, črna magija ali preprosto domišljija. Za znanstveni dokaz v slavistiki ali zgodovinopisju pa je katera koli od njih premalo.

Prav tragičen je Rigler na mestu, kjer skuša samosilniško ukazovati zgodovinskim dejstvom (oz. kjer jih milostno dopušča): »Ljubljana je verjetno morala (!) preživljati v prvi polovici 16. stoletja prav tako monoftongizacijo [kot jo baje dandanes doživljajo kraji nekoliko južno od nje], ki pa se je začela lahko (!) že znatno prej.«¹⁸ Vse te tako daljnosežne misli je Rigler zapisal ob dejstvu, da za ljubljansčino 16. stoletja nima prave nobenega pozitivnega pričevanja, saj so zapiski slovenščine iz kranjskega glavnega mesta, ki ne pripadajo trubarjanski knjižnojezikovni tradiciji (kajti le dokumenti iz drugega vira so v tem primeru lahko nedvomen in nedvoumen dokaz), izpričani šele iz 17. stoletja, torej iz časa, ko so katoliški protireformatorji že uspeli izgnati protestante iz notranjeavstrijskih mest, za katere je veljala bruška pacifikacija iz leta 1578, kar seveda ni ostalo brez posledic za podobo lokalne govornice. Nadalje je čudno, da je Riglerjev seznam po njegovem mnenju regularnih jatovskih refleksov skoraj enako obsežen kot katalog po njegovem izjemnih primerov (prvi v knjigi *Začetki slovenskega knjižnega jezika* obsega strani od 32 do 57, drugi od 58 do 82, pri čemer se mnogi t.i. izjemni refleksi, za katere Rigler ve, sploh ne navajajo, npr. na str. 71 za glagol *vedeti*, na str. 73 za paradigmo zaimka *ta*, na str. 77 za samostalnik *mesto* itd.).

Na podlagi pri Riglerju navedenega gradiva enega refleksa nasproti drugemu sploh ni mogoče razglašati njune regularnosti ali iregularnosti, saj je količina preveč izenačena; sploh pa je vprašanje, koliko je njegovo silno izpisovanje metodološko sprejemljivo – kajti nikjer ni povedano, kakšen je vzorec, iz katerega je formiral svoj raziskovalni »korpus«. Pri nekaterih besedah se mož niti ni razgledal po vseh Trubarjevih knjigah (npr. pri paradigmi zaimka *ta* na str. 73)! Ni se mogoče izogniti sklepu, da je Riglerjevo navajanje primerov podrejeno vnaprej postavljeni hipotezi, ki se hoče po vsej sili dokazati; njegovo izpisovanje je skrajno voluntaristično in intencionalno. Sicer pa je mož na nekem mestu odkritosrčno priznal, da mu navedki primerov iz Trubarjevih del služijo le »za ilustracijo«¹⁹, kar pove vse o načinu njegovega dela in o apriorističnem odnosu do gradiva. Rigler torej sploh ne podaja prave frekvence pojavljanja posameznega refleksa jata v različnih Trubarjevih delih – ne za posamezne besede ne za knjižno celoto (a kljub temu izvaja neke daljnosežne sklepe o razlikah med zgodnjimi in poznimi reformatorjevimi knjigami, ob katerih se bomo vsekakor še ustavili); tako je edini stvarni podatek o tej zadevi še vedno že navedena Ramovševa ugotovitev o raz-

¹⁷ Seveda je Toporišič povsem podprl Riglerjeve razlage; Trubar naj bi po njegovem »dvojnice večkrat uporabljal iz veselja nad obilnostjo«, torej pleonastično (J. Toporišič, *Besedni germanizmi v Trubarjevem Catechismusu*, SR 36, 1988, 109). Toda Rigler se je v sila kontradiktornih *Začetkih slovenskega knjižnega jezika* takoj nato, ko je izrekel misel o pleonazmih pri Trubarju, povrnil k starejšemu, funkcionalističnemu razlaganju dvojne formule (str. 97, 98).

¹⁸ J. Rigler, n. d., 103.

¹⁹ J. Rigler, n. d., 73.

merju jatovskih refleksov e : ei (2:1) v *Katekizmu* iz leta 1575. Značilno pa si Ramovš kot resen znanstvenik samo na podlagi tega vzorca ni dovolil podati sodbe o tem, kateri izmed obeh refleksov je za Trubarjev knjižni jezik običajen, kateri pa izjemen, saj se oba pojavljata v isti knjigi. Njega dni so slovenski jezikoslovci pač še vedeli, da so v 16. stoletju bile za mišljenje o jezikovnih pojavih bistvene in pomembne druge reči, kot so toliko in toliko let – celo stoletij! – pozneje.

Rigler nadalje sploh ni uspel dokazati veljavnosti svojih izvajanj o ljubljansčini kot idiomu, v katerem je hotel pisati Trubar, za ves čas reformatorjevega ustvarjanja: po prvem štirinajstletju (knjige, ki so izšle do njegovega dokončnega izгона iz domovine 1550–1564) oz. sedemnajstletju (po letu 1567 nastane v izdajanju njegovih knjig dolga prekinitve, ki traja do 1574) naj bi se njegov jezik glede zapisovanja refleksa jata precej spremenil (več zapisov z ei kot prej; toda Ramovš je dognal, da je celo po 1574. letu odločno pogostejši refleks e, tako da stvari v tem vprašanju sploh ni mogoče dramtizirati do tiste mere, kot to počne Rigler); za enega izmed razlogov pa se omenja dejstvo, da je nekatera svoja dela narekoval in ne sam pisal.²⁰ Ampak: Trubar je očitno narekoval že prej, 1565. leta npr. znamenito latinsko pismo Bohoriču, v katerem nastopa proti neznanjski kulturni zaostalosti zvoje ožje, tj. kranjske domovine – ta imenitni dokument je v izvorniku zapisala Kreljeva roka!²¹ Naravnost kolosalna je Riglerjeva domislica, da je Trubar pri posameh besedah začel »enostavno pozabljati«, kako jih je pisal poprej.²² Torej: senilni starček, ki ne ve več čisto dobro, kaj počenja! In celo Rigler navsezadnje prizna, da je bil reformator tudi po 1574. letu še vedno »duševno svež«.²³ Res je treba dokaj genialnosti, da se komu uspe zaplesti v toliko očitnih in uničujočih protislovij kot Riglerju! Sicer pa njegovim za lase privlečenim razlagam zadajata milostni udarec Savinčev predgovor v Trubarjev prevod Luthrove *Hišne postile*, kjer stoji zapisano, da je prevajalec to knjigo vsaj deloma še »s svojo lastno roko zapisal«²⁴ (celo svojega poslednjega dela ni samo narekoval drugim!), in Trubarjevo nemško posvetilo v izdaji celotne *Nove zaveze* iz leta 1582, kjer se najdejo sledeče besede: »Kar se pa tiče prevoda ali tolmačenja, sem pustil tale testament v svojem prvotnem prevodu [torej za novo izdajo ni na novo prevajal!], zakaj pri ponovnem branju [potemtakem je imel pri pripravi tega dela za tisk pred seboj svoje prej izdane prevode novozaveznih tekstov in bi mu bilo sila težko »enostavno pozabljati« tisto, kar naj bi po Riglerju pozabljal!] nisem našel v njem nič nepravilnega.«²⁵

Prav neverjetno se zdi, da Riglerjeva tako slabo oz. dejansko povsem neutemeljena hipoteza ni naletela na odločno zavrnitev v slovenističnih krogih. Celo več: domorodna slavistična, zlasti »strukturalistična« scena jo je – resda molče, a vendarle – večinoma sprejela na znanje (poleg zgodovinarja Boga Grafenauerja in češkega poznavalca naših razmer Jana Petra se z njo v javnosti ni strinjal edino ugledni dialektolog Tine Logar²⁶). To pač kaže na zaskrbljujoče razmere v vedi o slovenskem jeziku; preprosto je neumljivo, kako je mogoče iz žongliranja s par izoliranimi glasoslovnimi refleksi sklepati o naravi celotnega knjižnega jezika – še posebej v času »strukturalistov«, ki so prisegli na »jezik kot sistem«! Dejansko je stvar taka, da so naši samorazglašeni slovenistični »strukturalisti« vse prej kot to in je edino pri Bredi Pogorelec mogoče govoriti o resnem in tvornem strukturalnem pojmovanju jezika (pa še pri njej strukturalizem ne izhaja neposredno iz saussurejevskega ženevskega vira, temveč iz modificirane recepcije njegovih načel v vzhodnem srednjeevropskem prostoru).

²⁰ J. Rigler, n. d., 91; prim. strani 84–91, o vzrokih posebej 88–91.

²¹ J. Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, 199.

²² J. Rigler, n. d., 89.

²³ J. Rigler, n. d., 89. Resda Bohorič v predgovoru v *k Zimskim uricam* poroča o Trubarjevih starostnih težavah (nadložna starost da ga tlačí in ob moč pripravlja), toda Andrej Savinec v predgovoru k *Hišni postili* piše, da se je reformator celo svojega poslednjega dela lotil »per svojem zdravim životu«, kar pomeni, da njegovi problemi, izhajajoči iz visokih let, le niso bili tako hudi. Rigler očitno niti vseh relevantnih zgodovinskih virov ne pozna v zadostni meri. Opozoriti je treba še na to, da vest iz pravkar omenjenega Savinčevega predgovora, kako je Trubar »skuzi nekatere svoje krajnske landtsmane inu šribarje pustil zapisati« del *Hišne postile*, povsem nasprotuje Riglerjevimi razlagam, da je reformator na Nemškem »po devetletnem izgnanstvu« začel izgubljati stik z domovino (str. 89 *Začetkov slovenskega knjižnega jezika*).

²⁴ M. Rupel, n. d., 384.

²⁵ M. Rupel, n. d., 278.

²⁶ J. Pogačnik, *Starejše slovensko slovstvo*, Ljubljana 1990, 119.

Vendar je treba povedati, da so se celo »strukturalisti« pri nas počutili skrajno nelagodno spričo šibke utemeljenosti Riglerjevih razlag. »Jezikoslovec vodnik« našega časa Jože Toporišič je tako leta 1992 – v trenutku vizionarske lucidnosti – ugotovil, da Riglerjeva podoba gotovo ni znamenje, pod katerim bi lahko zmagovali.²⁷ Ugotovil je tudi: »Za Riglerja je močno značilno, da ni nikjer podal systemske podobe katere koli ravnine sestava Trubarjevega knjižnega jezika (glasovnega, naglasnega, oblikoslovnega, skladenjskega, besedijskega), ampak je systemsko proučeval [a nikakor ne tudi sistematično preučil, saj je pri obravnavi paradigme zaimaka ta opustil pretres velike večine Trubarjevih knjig, ni pa navedel mest, kjer se nahaja okoli 250 po njegovem »izjemnih« refleksov za jat!] le pisne odraze za dolgi jat in za njegov ustreznik o (ter temu ustrezni izglasni nenaglašeni o).«²⁸

A kljub temu ni niti najmanj presenetljivo, da je Jože Toporišič potem, ko sem v razpravi *Začetki slovenske književnosti med protestantsko in katoliško reformacijo* leta 1993 (*Slavistična revija*, 41. letnik, 77–129) predočil vso neutemeljenost Riglerjevih nazorov, v njihovo obrambo nemudoma sprožil silovito medijsko kampanjo, ki je bila vredna Hollywooda. Njen začetek je bil v *Slavistični reviji* priobčeni spis z dovolj starosvetnim naslovom *Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika*.²⁹ »Jezikoslovec vodnik« je v zase značilnem polemičnem tonu in ihtavem slogu, ki mu ni tuje niti najbolj poniglavo falsificiranje »nasprotnikovih« besed (da o zmerjaškem, a docela neduhovitem etiketiranju in pravopisnih pomanjkljivostih sploh ne izgubljam nadaljnih besed),³⁰ hotel reafirmirati ideje svojega »prijatelja« (pa tudi njegov »lik« naj bi zasijal v kot kres bleščeči podobi »strukturalnega« jezikoslovca), vendar je ognjemet njegovega dokaj obilnega besedovanja zbledel ob dejanskem stanju stvari in zadev. Toporišič je pri tem razdril prenekatero šegavo domisljico – kakor npr. tisto, da je v 16. stoletju obstajalo tudi nekakšno raščiško narečje³¹ (ne zgolj raščiški govor v okvirih dolenjskega narečja), ali ono o škofiji v Ljubljani od 1460. leta dalje³² (ne šele od 1461 oz. 1462)... Navsezadnje je celo zatrdil, da Bohoričeva slovnica kljub dvema vnovičnima natisoma oz. redakcijama v 18. stoletju ni imela dosti vpliva na razvoj slovenskega knjižnega jezika (ob tem, da so Slovenci v bohoričici pisali celo še v 19. stoletju!), hkrati pa s popolnim pristajanjem na Riglerjeve razlage zanikal tudi svoja izvajanja o nastanku našega knjižnega jezika: v mestoma izjemno površno spisani *Enciklopediji slovenskega jezika* je namreč Toporišič zatrdil, da je Trubar svoje spise oprl na pridigarski jezik Ljubljane³³, vendar je njegov »prijatelj« že leta 1968 oznanil (ko je dokazoval, da misel Marijana Moleta ni prava), kako si je reformator prizadeval pisati v ljubljansčini, ki ni vezana na cerkveno sfero življenja³⁴ (pridigarski jezik očitno je povezan z njo). S tem, ko je Toporišič brezrezervno podprl Riglerjeve razlage, je podrl svoje. Ni kaj, zgleden primer herostratskega zelotizma v praksi!

Kakor je bilo pričakovati, sem z nemudoma spisanim odgovorom stvari postavil na svoje mesto, saj Toporišičeva izvajanja o (hipo)tezi Jakoba Riglerja ne vzdržijo resnega in nepristranskega znanstvenokritičnega pretresa. Ker pa se je ob tem razkrila tudi žalostna resnica o naši »strukturalni« slovenistiki, večina v uredništvu *Slavistične revije*, pri kateri je Jože Toporišič »Editor in Chief for Linguistics«, vse do dneva današnjega ni omogočila objave mojih misli o tej zadevi, čeprav me je »jezikoslovec vodnik« na več mestih svojega resolutnega raz-

²⁷ J. Toporišič, Kritične pripombe k Trubarjevemu delu s strani slovenskih besedoljubov in kritikov, SR 40, 1992, 254.

²⁸ J. Toporišič, n. d., 245.

²⁹ J. Toporišič, *Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika*, SR 41, 1993, 449–464. Pozornost pritegne zlasti avtorjev militantni slovar; mene je »jezikoslovec vodnik« razglasil za »nasprotnika« samo zato, ker se ne strinjam z Riglerjevimi domisljicami (str. 464).

³⁰ J. Toporišič, n. d., prim. zlasti falsifikat v točki 3 (str. 451) in popolnoma neresno obtožbo, da o dveh tekstnih podvigih »jezikoslovca vodnika« zapisujem »prav nesramno laž« na strani, kjer se on vobče ne omenja (str. 461). Dr. Toporišič v *Slavistični reviji* objavlja celo neke »diagnoze« iz svoje »ordinacije« (npr. o »maloumnem mestu« na str. 457 navedenega dela), kar je skrajno čudno za organ, ki bi se naj pečal z lingvističnimi in literarnimi zadevami.

³¹ J. Toporišič, n. d., 453.

³² J. Toporišič, n. d., 449.

³³ J. Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, 242.

³⁴ J. Rigler, n. d., 91.

pravljjanja naravnost pozival k besedi.³⁵ Potemtakem je jasno, da v slovenistiki pri nas trenutno ni svobode izražanja znanstvenih mnenj, v njej pa se na najbolj nekulturen način teptajo veliki ideali, ki so temelj sodobne civilizacije.

Pregled dosedanjega razpravljanja o trubarjanskih začetkih slovenskega knjižnega jezika moremo zaključiti z ugotovitvijo, da je tandem Toporišič-Rigler tozadevno debato zapeljal v slepo ulico najbolj umazanega osebnega blatenja drugih raziskovalcev ter povsem neobremenjenega pristopanja k pomembni kulturnozgodovinski problematiki. Zato se je treba vrniti k virom samim in k resnim znanstvenim obravnavam starejših raziskovalcev teh vprašanj.

Zlasti na podalgi Ramovševih in Moletovih raziskav je mogoče ugotoviti, da Trubarjeve izjave iz leta 1557, kako je pisal tako, kakor se govori na Raščici, ne gre razumeti povsem dobesedno (na drugi strani pa je, kakor smo se prepričali, povsem neutemeljena Riglerjeva razlaga, da se omenjene reformatorjeve besede nanašajo predvsem na lekisko in stil). Posvetilo, v katerem se ta trditev nahaja, je pač precej retorično. Dokaz za to je mogoče najti v neki drugi reformatorjevi izjavi, ki se ravno tako nanaša na jezikovno problematiko: Trubar namreč v istem posvetilu zatrjuje, da ne zna posebej dobro nemško.³⁶ Vendar je to tipična skromnostna izjava, kajti raven njegove nemščine po ničemer negativnem ne odstopa od ravni nemščine nemških inteligentov avstrijskega prostora v 16. stoletju. Če bi bila njegova nemščina šibka, bi Trubar zagotovo ne pisal nemških posvetil za knjige drugih prevajalcev in prirejevalcev v uraškem bibličnem zavodu in bi si ne mogel pridobiti zaslug tudi za nemška mesta, ki jih leta 1595 omenja Andrej Savinec.³⁷

Dejstvo, da se Trubar še 19. marca 1584 v pismu vojvodi Ludviku Württemberškemu opravičuje zaradi svoje nemščine, ki da je okorna in izvedena »nach dem windischen stylo«³⁸, verjetno ne pomeni ničesar drugega kot to, da se je reformator zavedal drugačnosti svoje nemščine od nemščine, ki je bila običajna v njegovi drugi domovini, na Švabskem, in je to pripisal »slovenskemu slogu«, se pravi vplivom svoje materinščine. V resnici pa je šlo za razlike med nemščino jugozahodnega nemškega (alemanskega) govornega področja in nemščino jugovzhodnega (bavarsko-avstrijskega) nemškega govornega prostora. Razlike pa so bile dokajšnje (in so dokajšnje še danes); morebiti jih najlepše ilustrirajo razlike med prvo (dunajsko) in drugo (baselsko) nemško izdajo Herbersteinovih zapiskov o Rusiji, ki sta izšli 1557. oz. 1563 leta. Baselsko izdajo je iz latinščine prevedel Heinrich Pantaleon, čeprav je že obstajala nemška varianta knjige.³⁹ Toda idiom slednje je očitno bil nesprejemljiv za jezikovne standarde v jugozahodnem nemškem govornem prostoru in preprosti ponatis dunajske nemške izdaje v Baslu ni prihajal v poštev.

S trditvijo, da je pisal v kmečkem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, je Trubar verjetno samo poskušal plastično ponazoriti neposredno pred njo stoječo izjavo, kako je svetopisemske tekste prevajal tako, da bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Istran, Dolenjec ali Bezjak. Ker je med naštetimi večinoma šlo za preproste slovenske kmete, ki jih je Trubar v prvi vrsti poznal iz svoje rojstne vasi – kajti pozneje se je pretežno zadrževal v višjih cerkvenih in plemiških krogih ter mestih –, je v svoji reformatorski vnemi zatrdil, da piše tako, kot se govori v njegovi rojstni vasi, kjer je preživel otroštvo. Omenjeno mesto v posvetilu iz leta 1557 je torej treba razumeti znotraj retorične oblikovanosti teksta in reformacijskih jezikovnih idealov – kot figurativno konkretnostno podobo preprostih slovenskih rojakov, ki jim je namenjena Trubarjeva knjiga. Pomenljivo se zdi, da reformator ne pravi, kako je njegov knjižni jezik razumljiv vsakemu Slovincu, temveč le, da bi tak utegnil biti. Še manj Trubar misli, da bi ga vsak preprosti rojak govoril ali znal govoriti.

³⁵ J. Toporišič, *Jakoba Riglerja teza...*, 453, 454, 456, 457, 462 (tu bi nekaj celo »moral razložiti«!) itd. Treba je povedati, da vsi člani uredništva *Slavistične revije* ne podpirajo omejevanja svobode znanstvenega dialoga. Franceta Bernika, Mirana Hladnika, Janka Kosa in Franca Zdravca namreč v ničemer ni mogoče povezovali z mračnjaškimi težnjami v omenjenem organu.

³⁶ M. Rupel, n. d., 77; prim. o tem še opombo na strani 409 (Elzejeva sodba).

³⁷ M. Rupel, n. d., 384.

³⁸ J. Rajhman, n. d., 290.

³⁹ Prim. P. Simoniti, *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede 16. stoletja*, Ljubljana 1979, 216, 217.

Trubar se je očitno zavedal, da je knjižni jezik nekaj drugega kot narečje. V posvetilu k prevodu prvega dela *Nove zaveze* iz leta 1557 namreč pravi, da se slovenski jezik govori različno ne le v različnih deželah, temveč pogosto tudi v razdalji dveh do treh milj, včasih pa je celo v eni sami vasi mogoče srečati različne besede in naglase, ter označi to kot težavo pri prevajanju *Biblije*.⁴⁰ Torej prevajanje *Biblije* zanj ni preprosto prelivanje tujejezične vsebine v nek že obstoječ slovenski idiom, temveč gre za to, da se v knjigi pojavi »po tej ortografiji«⁴¹ uravnan tekst, ki ga more razumeti vsak izmed tako raznolikih govorcev našega jezika.

Da se Trubar povsem zaveda razlik med narečjem in knjižnim jezikom, izpričuje še eno mesto v istem posvetilu: reformator namreč pove, da je pisanje in izgovor slovenskega jezika najbolj odvisno od *vaje* in *rabe*.⁴² Uporaba črk, ki so bile ne le v 16. stoletju, temveč že dolgo pred in še dolgo po tem doživljanje kot najznačilnejša prvina knjižnega jezika, potemtakem ni stvar prirojenosti oz. vrojenosti v neko etnično skupino ali skupnost, temveč v prvi vrsti stvar vaje in nato še rabe (kajpak rabe na podlagi vaje). To je najprej povedano načelno in na splošno, v razmerju do vseh ljudi, torej tako rojakov kot ostalih, ter opisano kot stanje, ki je enako stanju v vseh drugih jezikih in pisavah, nato pa je še posebej poudarjeno v razmerju do tujcev, ki bi se trudili s pisanjem in branjem slovenščine. Trubar ob tem pripominja, da noben tujec (kot eksemplarni primer so navedeni Nemec, Italijan in Grk – naš reformator torej očitno ljubi konkretne ponazoritve svojih načelnih misli) ne bo mogel brati in izgovarjati slovenščine kot rojeni Slovenec, pomenljivo pa nič takega ne pravi o pisanju: samo branje in izgovarjanje slovenščine sta na poseben način povezana z vrojenostjo v določen jezik oz. etnično skupnost. Lahko torej sklepamo, da bi po Trubarjevi misli vaja in raba tujcu vsaj teoretično lahko zagotovila enak nivo obvladovanja slovenščine pri pisanju, kakor jo rojenemu Slovencu? Vse kaže, da je tako, kajti reformator jasno ločuje večšino pisanja in izgovarjanja oz. branja. Pisanje je eminentna značilnost knjižnega jezika ne zagotavlja pravilnega branja oz. izgovarjanja. In obratno: samo na sebi od kraja do kraja različno govorjenje oz. izgovarjanje slovenskega jezika ne jamči pravilnega (»štaltnega inu zastopnega«) pisanja »po tej ortografiji«. Treba je vaje.

Trubar se je povsem zavedal epohalnega pomena lastnega nastopa za slovenščino; v tiskani verziji nemškega registra in sumaričnega seznama svojih knjig je zapisal: »Odkar svet stoji, se to nikdar ni zgodilo, zakaj slovenski jezik se doslej nikoli ni pisal, še manj pa tiskal.«⁴³ Beseda v knjigi je zanj kvalitativno nekaj čisto drugega kakor v govoru.

Iz tega jasno sledi, da je povsem neproduktivno iskati govorni idiom 16. stoletja, ki bi ga Trubar preprosto zapisal in s tem ustvaril slovenski knjižni jezik. Jezikoslovci, ki ljubijo »korpuse«, formirane na podlagi silnega izpisovanja iz tekstov davnih dni, se morejo o tem prepričati ob različnih zapisih iste oblike ene besede oz. pri različnih zapisih enega besednega korena v Trubarjevih delih (po možnosti v eni knjigi, tako da se izključi vpliv naknadnih spoznanj oz. poznejših redakcijskih posegov). Za to čisto dobro služijo celo Riglerjevi izpisi besed z jatovskim refleksom, čeprav niso drugega kot paberki iz različnih reformatorjevih knjig. V izdaji *Matejevega evangelija* leta 1555 srečujemo npr. tako obliko *oblekli* kakor tudi obliko *obleikli*⁴⁴, tako zapis *ceftah* kot *ceifte*⁴⁵ (ti dve besedi naj bi Trubar po Riglerju od vsega začetka pisal s po njegovim regularnim refleksom za jat, torej z *e* in ne z *ei*), v *Abe-*

⁴⁰ M. Rupel, n. d., 75.

⁴¹ M. Rupel, n. d., 67. Pomembno je, da je Trubar, ko je 1555. leta pisal o »ortografiji«, ob »zastopnosti« poudaril tudi lepoto pisave (kritizira namreč češko in drugo pisanje, ki ima preveč konsonantov »k ani silabi«, »kateru je grdu viditi«). Ob reformacijskem idealu razumljivosti torej priznava še ideal lepe pisave, ki je bil zelo pomemben za humanistični pogled na in v svet (zavrnitev gotice in uveljavitev humanistike; tudi Trubar je šel to pot!).

⁴² M. Rupel, n. d., 73: »Nemec, ki se sicer ni naučil nobenega drugega jezika in pisave razen nemškega, ne bo nikoli prav bral in izgovarjal latinščine ali laščine, čeprav bi bila pisana in tiskana z dobrimi nemškimi črkami; podobno tudi Lah ali Španec nemščine ne. Tako se tudi slovenski jezik nikoli ne bo dal pisati niti z latinskimi niti z nemškimi niti z grškimi črkami, da bi ga mogel Nemec, Lah ali Grk brati in izgovarjati, kakor ga govori in izgovarja rojeni Slovenec. Zato pravim kakor prej: pisanje in branje našega jezika je najbolj odvisno od vaje in rabe.«

⁴³ M. Rupel, n. d., 113.

⁴⁴ J. Rigler, n. d., 43.

⁴⁵ J. Rigler, n. d., 36.

cedniku iz leta 1550 pa se najdeta obliki glagola *vediti* in *veiditi*⁴⁶ (čeprav naj bi Trubar to besedo po Riglerjevem mnenju skušal od vsega začetka pisati z »izjemnim«⁴⁷ refleksom za jat, torej z *ei* in ne z *e*). V dialektih je v eni obliki ene besede oz. v istem besednem korenu načelno mogoče srečati samo en refleks (kadar seveda ne gre za morfološke spremembe znotraj paradigme), a Trubar očitno piše jatovske reflekse vseskozi na dva načina – in to v isti knjigi! Riglerjev scenarij, da je reformator v slovenski knjižni jezik preprosto povzdignil nek ljudski govor (ljubljanščino), ki naj bi ga »nekoliko«⁴⁸ modificiral z nekim narečjem (dolenjskim v realizaciji raščiškega govora, iz katerega naj bi refleks *ei* za jat obdržal samo v določenih primerih in pozicijah; odstopanje od govora rojstne vasi naj bi bilo v Trubarjevih delih celo »sistematično«, kar je popoln nesmisel ob izpiskih, ki jih Rigler navaja v knjigi *Začetki slovenskega knjižnega jezika!*), torej ne drži niti glede na skrajno omejeno gradivo, ki ga je sam priobčil. Silni napor, ki jih je Rigler vložil v dokazovanje svojih domislic so najbrž vodili do tega, da je v trenutku nepozornosti na nekem mestu *Začetkov slovenskega knjižnega jezika* razodel še en scenarij: Trubar ljubljansčine (ki je Riglerju ponekod ne samo govor, temveč kar jezik!) naj ne bi »obogatil«⁴⁹ le z elementi svojega domačega govora, temveč tudi »drugih narečij«⁴⁷ (o tem, katera ima v mislih, molči kot zaliti!). Žal je to misel, ki bi ga utegnila voditi k produktivnejšim ugotovitvam, samo navrgel in jo tudi takoj opustil.

Trubar je svoj knjižnojezikovni konstrukt, ki naj bi bil pri branju lahko razumljiv vsakemu Slovencu (pri čemer bi njegovo obvladovanje bilo predvsem odvisno od »vaje in rabe«), vendar hkrati tudi lep v pisanju, ustvaril na podlagi praktične izkušnje s stanovsko in prostorsko različnimi govoricami rojakov. Toda od kod je kaj povzel v svoje knjige, je mogoče samo bolj ali manj utemeljeno domnevati, ni pa mogoče podati kakšne dokončne sodbe, ker je celo fragmentarnega gradiva netrubarjanske proveniencije, ki bi ga lahko označili za zapisani odraz kakega govora, premalo. Dejstvo je samo to, da glasoslovna raznolikost jatovskih refleksov v reformatorjevih spisih zelo temeljito zavrača misel, kako je Trubar zgolj zapisal kakšen ljudski govor, ter da retorična izdelanost in zapletenost njegovega sloga opozarjata na oblikovalna načela v okvirih učene, ne pa ljuske kulture (seveda ob upoštevanju reformacijskega ideala po čim širši razumljivosti). Potemtakem virov trubarjanske tradicije slovenskega knjižnega jezika ni mogoče iskati zgolj v narečjih kot značilnem idiomu ljudske kulture, temveč se je treba ozreti tudi v sfero učene kulture.⁴⁸ Pri tem pa se je treba najresolutneje upreti žongliranju s parcialnimi jezikovnimi pojavi in neobremenjenemu sklepanju na tej podlagi. Rojstvo slovenskega knjižnega jezika ni bilo izolirano dejstvo, temveč je bilo obseženo v rojstvu slovenske književnosti. Ustvarjalec našega knjižnega jezika ni bil kak omejen slovničar, ki bi svojo kreacijo pojmoval kot dogmatični sistem, temveč je bil mislec velikega obzorja in domovino srčno ljubeči svetovljan (ki je bil v pisemskih in siceršnjih stikih z vladarji držav in knezi duha), skratka človek, ki je, če si izposodimo slikovite besede Janka Prunka, mislil široko, dinamično in z neko vizijo. O tem poleg reformatorjevega knjižnega opusa najsijajneje pričujejo pisma.

Posebej zanimivo se zdi pismo z dne 13. marca 1557, kjer Trubar kar nekoliko hiperkritično govori o svojem znanju latinščine (boji se sintaktičnih »pregreh«⁵⁰ zoper Priscianova pravila!) in opisuje širino svoje »vzgoje srca«⁵¹ na dvoru tržaškega škofa Petra Bonoma, »poeta in zelo pobožnega moža«, ki je tudi v slovenščini razlagal Vergila, Erazmova *Parafraze* in Calvinove *Institutiones*⁵⁰. Za razlago takšnih tekstov pa ni mogla zadostovati kakšna preprosta ljudska govorica, saj gre za dela iz sfere učene kulture. (Ob tem je treba ugotoviti, da je bil dvor »prostosrčnega in gostoljubnega gospoda«⁵¹ Franca Kacijanarja, škofa ljubljanskega,

⁴⁶ J. Rigler, n. d., 71.

⁴⁷ J. Rigler, n. d., 110.

⁴⁸ Opozorilo na to je najti v nemškem posvetilu k prvemu delu *Novega testamenta* 1557, kjer Trubar omenja napačno prevajanje nekega duhovnika na Planini pod Celjem. (Po slovenski verziji *Planinske kronike* Ane Wambrechtsamer iz leta 1929 je šlo ali za Zmagoslava Bolderžana, ali za Martina Ivaniča, ali za Mohorja Krafta, ali za Gašperja Sejfriedta. Vikariat na Planini je bil v tem času prideljen gornjegrajskemu samostanu. Prim. A. Wambrechtsamer, *Kronika planinskega gradu in trga*, Planina 1995, 10, 37, 38. Razmere drugod v ljubljanski škofiji najbrž niso bile dosti boljše.)

⁴⁹ J. Rajhman, n. d., 27.

⁵⁰ M. Rupel, n. d., 74.

⁵¹ M. Rupel, n. d., 74.

očito mnogo manj intelektualno pobuden in ambiciozen; iz Trubarjevih spisov tudi ne izhaja, da bi bil kakor koli posebej pomemben za ustanovitev slovenskega knjižnega jezika; reformator se na Kranjskem v obdobju 1542–1547/48 po vsej verjetnosti ni srečeval z ravnimi materinščine, ki mu ne bi bile znane že od prej, zlasti iz časov duhovniške službe na Spodnjem Štajerskem, kjer se je prvič proslavil kot ognjevit pridigar, saj je preprečil gradnjo dveh cerkva, čeprav so nekateri preprosti laiški verniki zaradi tega hoteli obračunati z njim kar »na roko«⁵².) Vsekakor se zastavlja vprašanje, kakšna je bila oz. mogla biti kultivirana slovenščina, s katero se je Trubar srečeval pri Bonomu, saj je bila za ustanovitev našega knjižnega jezika tako pomembna, da jo je reformator v nemškem posvetilu k prvemu delu *Nove zaveze*, tj. v tekstu, kjer najpodrobneje govori o začetkih svoje slovstvene dejavnosti, posebej omenil.

Na prvi pogled se zdi, da bi bilo mogoče na Bonovem dvoru slišati edino slovenščino iz Trsta oz. njegove okolice. Toda stvar najbrž ni tako preprosta, predvsem zaradi zahtevnosti tekstov, ki jih je škof razlagal. Posebej pomembna je Trubarjeva vest, da je o Vergilu, Erazmu in Calvinu govoril Bonomo sam, zanj pa je znano, da se je do svoje dokončne ustalitve v rodnem Trstu (ob koncu leta 1523) le redko mudil v mestu sv. Justa, čeprav je tamkajšnji škofijski sedež zasedal že od aprila 1502.⁵³ Vse pozornosti je vredno dejstvo, da se je Bonomo seznanil tudi z drugimi slovenskimi kraji, ne le s tistimi v lastni škofiji (Ljubljana, Novo mesto, kraji, na katere so se glasili njegovi beneficiji), ter da se je mudil na habsburškem dvoru prav v času, ko je slovenski jezik na njem utegnil igrati neko vlogo.

Vse od konca 15. stoletja pa do vrnitve v Trst 1523 se je Bonomo grel v soncu zaupnosti najvišje oblasti v Cesarstvu in je postal celo veliki kancler dvornega sveta dolnjeavstrijskih dežel. Še posebej blizu je bil prvemu pravemu dunajskemu škofu Juriju Slatkonji, ki je bil rojen v Ljubljani in ki je bil »persona grata« pri cesarju Maksimilijanu I., »poslednjem vitezu«. Slatkonjo, okoli katerega so se poleg drugorodnih učenjakov zbirali tudi tisti iz slovenskih dežel (Avguštin Prygl Tyfenus, Andrej Perlach idr.),⁵⁴ je Bonomo kot začasni upravnik dunajske škofije za nekaj mesecev dejansko celo nasledil (kajti bil je, kakor smo že rekli, sila vpliven kot prvi človek dvornega sveta administracije Ferdinanda I. v dolnjeavstrijskih deželah).

Čeprav je Bonomo doživel najvišji vzpon v času Ferdinanda I., je tudi na dvoru Maksimilijana I. igral vidno vlogo (1518 je bil cesarski poslanec na državnem zboru v Augsburgu), za tega vladarja pa obstajajo vesti, da mu slovenščina naj ne bi bila docela tuja. Cesar, ki je dobil ime po domnevno celeianskem mučencu Maksimilijanu (ta naj bi se prikazal njegovemu očetu Frideriku III. oz. V. ob uri ene njegovih največjih stisk, ko ga je v bojih za celjsko dediščino v zgornjem celjskem gradu presenetil Jan Vitovec; sveti mož naj bi vladarja tedaj vzpodbudil in ohrabil, za kar se mu je bilo treba na primeren način oddolžiti...), se je v svoji (avto)biografiji *Weißkunig*, napisani z mislijo po ohranitvi čim lepšega spomina nase (v takem tekstu je seveda hotel veljati za zglednega moža, zazrtega v vizijo idealne monarhije) pri dveh vnukih, Karlu V. in Ferdinandu I., pohvalil z znanjem našega jezika. Tega naj bi se naučil v mladosti od nekega »kmeta«.⁵⁵

Ta podatek je hudo problematičen ne samo zaradi (psevdo)romanesknega značaja knjige *Weißkunig*, kjer se zgodovinska dejstva (to je očitno zlasti pri osebah) pojavljajo zamaskirana in v za podobo cesarja kar najugodnejši obliki, temveč tudi zaradi vesti Pavla Oberstaina, da mu je Maksimilijan I. septembra 1513 naročil izdelati slovar slovanskega jezika (lingua Sclavonica), ki je med vsemi jeziki najbolj razširjen, da bi se ga hitro naučil.⁵⁶ Ker se v neki drugi, to pot latinski (Grünpeckovi) biografiji⁵⁷ cesarja Maksimilijana I. na mestu, kjer se v *Weiß-*

⁵² M. Rupel, n. d., 93, 94; prim. še 14 in 15.

⁵³ Osnovni podatki o Bonomu so dosegljivi v SBL I, Ljubljana 1925–1932, 53, 54 (prispevek napisal F. Kidrič).

⁵⁴ P. Simoniti, n. d., 188, 189; v slovenščini je temeljni spis o Slatkonji razprava Josipa Mantuanija (naslov: Jurij pl. Slatkonja) iz *Doma in sveta* 1907, 301–309; 359–363; 398–402.

⁵⁵ J. Mantuani, n. d., 362; P. Simoniti, n. d., 152.

⁵⁶ P. Simoniti, n. d., 189 in dalje, zlasti 193; prim. še: P. Simoniti, Humanist Pavel Oberstain in njegova *De Maximiliani laudibus epistola* 1513, *Živa antika* 28, 1978, 207–229.

⁵⁷ P. Simoniti, *Humanizem na Slovenskem...*, 152; SBL, 12. zvezek, Ljubljana 1980, 80. Ker je bil Josef

kunigu pojavlja slovenščina kot »windisch«, označuje ta jezik z enakim imenom kot slovanski jezik pri Oberstainu (»Studuit linguam latinam /.../ didicit quoque autem Sclavonicam, ab uno rustico faceto et duobus suis pueris nobilebus ex Sclavonia,« beremo v Grünpackovi biografiji cesarja Maksimilijana), je precej neverjetno, da bi vladar naš jezik obvladal pred septembrom 1513 (in tedaj je bil star že 54 let!), saj bi se mu ga sicer tedaj ne bi bilo treba šele začeti želeti oz. hoteti (na)učiti!

Če iščemo razloge cesarjevega zanimanja za uk slovanskega jezika v drugem desetletju 16. stoletja, lahko najdevamo predvsem politične motive: približevala se je toliko zelena dunajska »dvojna poroka« (zaradi nje je moral humanist Janez Cuspinian kar 32-krat potovati na Ogrsko), ki se je končno srečno izvršila julija 1515. Šlo je za rodbinsko povezavo Habsburžanov z Jagiellonci, ki so tedaj z eno vejo obvladovali Poljsko in Litvo, z drugo pa dežele češke in svetoštetanske krone, torej pretežno slovanski prostor. Posredno lahko potrjuje tak motiv podatek in *Weißkuniga*, da se je Maksimilijan ob slovenščini učil tudi češčine, ki sploh ni bila razširjena v njegovih deželah, saj so deželam češke krone tedaj še vladali Jagiellonci. Perspektive, ki jih je odpirala dunajska »dvojna poroka« (poročila sta se sin jagiellonskega ogrsko-češkega kralja Vladislava Ludvik – kot ogrski kralj pozneje drugi svojega imena – z Maksimilijanovo vnukinjo Marijo in Vladislavova hčerka Ana z Maksimilijanovim vnukom Ferdinandom, ki ga je zastopal sam cesar; ta manever na ženitnem trgu se je samo dobro desetletje pozneje izkazal za zadetek v črno, saj so po tragični smrti Ludvika II. Habsburžani dobili tako češko kot svetoštetansko krono), so bile rožnate... Potem ko so se Habsburžani z otroki Filipa Lepega uspeli zasidrati na evropskem Zahodu, v deželah španske krone, so uprli pogled še na pretežno slovanski vzhod stare celine. Sanje o univerzalni svetovni monarhiji so se začele zdeti uresničljive in temu primerno je bilo treba uravnovati tudi »jezikovno politiko«, slovanskega jezika pa se je Maksimilijan mogel najlažje naučiti od svojih slovanskih podložnikov, se pravi od Slovencev, ti pa so ga, kakor smo videli, obdajali tudi na dvoru.

Ker je cesar Maksimilijan knjigo *Weißkunig* namenil svojima vnukoma, s katerima se je nameraval srečati v Bruslju leta 1517,⁵⁸ je jasno, da je svojo podobo v tem idealizirajočem delu podredil tudi misli na prihodnost, v kateri se je vloga slovanskega jezika za habsburško hišo zdela še pomembnejša kot v letih njegove mladosti. Modremu vladarju prihodnosti, ki se naj še bolj približa viziji svetovne monarhije, kakor se je uspel sam Maksimilijan, je mogoče predočiti pomen slovanskega jezika za njegovo poslanstvo z navajanjem lastnega zgleda, in zato ni presenetljivo, da se v *Weißkuniga* znajdejo tudi vesti o učenju slovenščine kot slovanskega jezika.

Če je naše razlaganje pravilno, (šaljivega) »kmeta« iz *Weißkuniga* oz. Grünpecka, od katerega se je Maksimilijan učil slovenščine, ne moremo najti v Celjanu Tomažu Prelokarju, ki je bil eden izmed cesarjevih vzgojiteljev, saj je bil le-ta v drugem desetletju 16. stoletja že mrtev (umrl je 25. aprila 1496). Doslej je namreč zgodovinopisje omenjenega slovenščine veščega »kmeta« iskalo predvsem v njem. Ker so lastna imena in nastopajoči liki v *Weißkunigu* zastrti z maskami in kostumi⁵⁹, je o pravi identiteti zgodovinskih oseb mogoče podati le bolj ali manj verjetne hipoteze. Vendar pri tem ne gre spregledovati, da je ime Jurij v latinski obliki Georgius povezano s pomenskim poljem poljedeljstva, torej z eminentno kmetijskimi opravili, kar bi utegnilo biti pomembno pri ugotavljanju realne identitete »kmeta« iz *Weißkuniga*, ki zna slovensko. Za škofa Slatkonjo, ki je nosil to ime, je znano, da se je pomena svojega priimka zavedal oz. da ga je tolmačil glede na slovenski jezik (saj je bil, kakor piše na nagrobniku, »natione Carniolus Labacensis«⁶⁰; priimek si je razlagal kot sklop besed zlat in konj), o čemer pričuje dejstvo, da je bil med dunajskimi učenjaki znan kot Chrysippus (se pravi zlat konj, preveden v grščino in zapisan z latinskim pravopisom, kakor razlaga Josip Mantuani⁶¹). To je upošteval tudi cesar Maksimilijan, ki je za Slatkonjev grb določil Grünpeck dvorni historiograf Friderika III. in Maksimilijana I., je jasno, da sta ta dva vladarja mogla vplivati na svojo podobo v njegovem pisanju.

⁵⁸ J. Mantuani, n. d., 362.

⁵⁹ P. Simoniti, n. d., 152.

⁶⁰ J. Mantuani, n. d., 401.

⁶¹ J. Mantuani, n. d., 301.

zlatega konja ne belem polju.⁶² Označevanje v Ljubljani rojenega Jurija Slatkonje kot slovenščino obvladujočega »kmeta« iz cesarjeve bližine v *Weißkunigu* bi potemtakem ne moglo biti nemogoče, še posebej ne zato, ker je škof sam sodeloval pri redakciji te knjige in je mogel sam vplivati na svoje pojavljanje v besedilu (in videli smo, da mu je bilo označevanje s pomenom priimka očitno ljubo; nekaj podobnega bi torej bilo mogoče pričakovati tudi ob imenu). Če je domneva, da se za »kmetom« iz *Weißkuniga* in Grünpeckovega teksta skriva Slatkonja, je razmeroma lahko pojasniti tudi oznako, da gre za »šaljivega« človeka: škof se je namreč z za svoj položaj s takó neobičajno vnelo ukvarjal z glasbo, da ga je to utegnilo v očeh mnogih delati za »šaljivega«. V takšni perspektivi bi eden izmed dveh plemenitih Maksimilijanovih »dečkov« (ex Slavonia), od katerih se je cesar tudi učil slovenščine, lahko bil Oberstain, ki je bil od vladarjeve milosti odvisen človek. Oberstain je – za naše razlage pomenljivo – odigral važno vlogo na dunajskem »kongresu« 1515, ko se je Maksimilijan sestel z obema jagiellonskima kraljema, ki sta obvladovala dobršen del slovanskega evropskega vzhoda, s Sigismundom in Vladislavom. Za zasluge pri tem vladarskem srečanju je bilo Oberstainu s strani cesarja celo potrjeno leta 1513 podeljeno plemstvo.⁶³ Torej bi vsekakor lahko bil njegov »plemeniti deček«. Na to bi prav tako kazala vest, da se je Maksimilijan od »kmeta« in »dveh svojih plemenitih dečkov« hkrati s slovenščino učil še češčine – in Oberstain je tudi ta jezik obvladal.

Kot tretja slovenščine večča oseba iz Maksimilijanove bližine v drugem desetletju 16. stoletja prihaja v poštev seveda predvsem Bonomo, ki je cesarju služil tudi kot diplomat. Seveda pa tega (zaenkrat) ni mogoče podpreti s kakšnimi neovrgljivimi dokazi.

Ne glede na to, kako je dejansko bilo z Maksimilijanovim ukom in znanjem slovenščine kot slovanskega jezika, pa ostaja nesporno dejstvo, da se je tedanjemu habsburškemu dvoru obladovanje naše materinščine zdelo pomembno.⁶⁴ Odnos do nje je bil na vladarjevem dvoru – vsaj načeloma – povsem drugačen kakor na podeželju, kjer je bil Sigismund Herberstein zaradi učenja našega jezika predmet posmeha plemiških vrstnikov, ki so se (vsaj nekateri) očitno hoteli v vsem in po vsej sili razlikovati od svoje neplemiške okolice.⁶⁵ Trubar pozneje, 1582. leta, celo poroča o stereotipnem mnenju, ki je bilo ukoreninjeno pred njegovim književnim nastopom, češ da je slovenščina tako barbarska in surova, da se ne da pisati, in da je bilo enako mnenje tudi o madžarščini.⁶⁶ Na dvoru pa so očitno mislili drugače; že Enej Silvij Piccolomini je kralju Ladislavu Posmrtniku oz. njegovim učiteljem svetloval učenje jezikov dežel, ki jim vlada (celo madžarščine, do katere so bili predsodki še globlji in bolj utrjeni kakor do slovenščine). Vladarju znanje različnih jezikov lahko samo koristi (kakro je Sigismundu Luksemburškemu), neznanje pa škodi (kakor je Albrehtu II.).⁶⁷

Bonomo se je na cesarskem dvoru, kjer so – kakor pričuje Oberstain – že vedeli, da je slovanski jezik med vsemi najbolj razširjen,⁶⁸ gibal v krogih, ki so se zavedali pomena obvladanja različnih jezikov; zato je po vrnitvi v Trst lahko brez predsodkov razlagal tekste vrhunske kulture tudi v slovenščini, ki pa je okoliški plemiči, kot vemo od Herbersteina, niso prav nič spoštovali. Kot humanist je Bonomo seveda prisegal predvsem na veljavo klasične literature in njenega jezikovnega izraza, toda kot človek dvora, ki mora gledati tudi na vsakodnevno pragmatiko vladanja, se ni mogel prepustiti kakšnim predsodkom proti živim jezikom. Opozoriti pa gre še na nekaj: Bonomo je po vrnitvi v Trst 1523. leta zelo očitno začel posnemati življenjski stil, kakršnega se je navadil na Dunaju: uredil si je sijajen dvor in poskrbel za dober pevski zbor (tudi Trubar je pri njem začel kot pevec).⁶⁹ Poudarjena skrb

⁶² J. Mantuani, n. d., 301.

⁶³ P. Simoniti, n. d., 193.

⁶⁴ To se v praksi pozna še za časa Ferdinanda I. pri Herbersteinovem diplomatskem poslanstvu v Moskovo (prim. S. Herberstein, Moskovski zapiski, Ljubljana 1951, 5).

⁶⁵ S. Herberstein, n. d., 188, 189.

⁶⁶ M. Rupel, n. d., 274. Tudi Bohoričevo pripovedovanje o slavi in veljavi Slovanov ter njihovega jezika je v znamenju odpravljanja negativnih stereotipov proti slovenščini pri plemiški mladini notranjeavstrijskih dežel.

⁶⁷ P. Simoniti, n. d., 153, 154.

⁶⁸ P. Simoniti, n. d., 193.

⁶⁹ M. Rupel, n. d., 14.

za glasbo ga povezuje z ideali škofa Slatkonje. Glede na vse to bi celo razlaganje različnih tekstov tudi v slovenščini lahko bilo nadaljevanje tradicij s severa. Vendar je kar koli gotovega okoli tega nemogoče reči; obstaja samo potencialna možnost in zaradi vesti iz *Weißkuniga*, da je bilo pri vladarjevem uku slovenščine udeleženih več ljudi (kar bi kazalo na nek krog slovensko govorečih okoli Maksimilijana, v katerem je glavno besedo imel »kmet«), določena stopnja verjetnosti, da učenjaki iz naših dežel na cesarskem dvoru (dva vladarjeva »dečka«) niso bili zgolj posamezniki, temveč celo nekakšna skupina, ki bi kdaj pa kdaj utegnila za svoje pogovore rabiti materinščino. Ker je Bonomo poleg reformacijskih Calvinovih misli v Trstu obravnaval v slovenščini tudi Vergila in Erazma kot izrazito humanistični in potemtakem predreformacijski avtoriteti (spor okoli svobodne oz. nesvobodne volje med Erazmom in Luthrom, ki je z vso ostrino izbruhnil 1524 in 1525, je med reformacijo in humanizem postavil opazno mejo, ki sicer ne izključuje še poznejših sintez med obema tokovima mišljenja, vendar ju najprej razmeroma jasno razloči), je verjetnost, da je škof v Trstu samo nadaljeval tisto tradicijo, ki je bila zanj bistvena že pred dokončno ustalitvijo na škofijskem sedežu pri sv. Justu, še večja.⁷⁰

Trubar pa se na Bonovem dvoru ni seznanil zgolj s praktičnim zgledom kultivirane slovenščine, ki je bila sposobna v domačo besedo ujeti misel največjih avtoritet duha in srca; doživel je tudi soočenje svoje materinščine z jeziki, ki so že razvili vsega upoštevanja vredno književno tradicijo (latinski teksti so bili razlagani v nemščini, italijanščini in slovenščini). Najbrž so mu prav v tem času postali standardi razvitih književnosti samoumevno izhodišče in merilo vrednosti pri razmislekih o uporabnosti slovenščine, ki jo je nato uveljavil tudi v knjigi. Iz reformatorjevih knjig in pisem je razvidno njegovo obvladovanje nemščine in latinščine,⁷¹ medtem ko moremo o njegovem znanju drugih tujih jezikov zgolj sklepati na podlagi sporočil. V že omenjenem pismu Bullingerju z dne 13. marca 1557 Trubar pravi, da se je v Trstu pri Bonomu naučil italijanščine, ki jo sicer težko govori, a prav lahko razume.⁷² V nemškem posvetilu k prevodu prvega dela *Nove zaveze* iz istega leta beremo, da mu je pri prevajanju poleg dveh latinskih in dveh nemških verzij svetopisemskega besedila kot vir služil tudi en italijanski prevod *Novega testamenta* (imel pa je pri sebi še eno hrvaško mašno knjigo v latinici).⁷³ Bullingerju je zaupal, da mu je ta italijanski prevod zelo všeč in mu je veliko pomagal.⁷⁴ A videti je, da je svoje znanje italijanščine še izpopolnil, zakaj v pismu baronu Ivanu Ungnadu z dne 9. decembra 1563 pravi, da je v hiši gospodov Eckov in na gradu v Rubijah 14 dni zapored pridigal nemško, slovensko in italijansko. V omenjenem pismu celo obljublja, da bo pridigo, ki jo je imel v cerkvi v Križu, kjer se je zbrala vsa Vipavska dolina, priredil za tisk – in to kar v vseh treh navedenih jezikih.⁷⁵

Zanimiv problem predstavlja vprašanje, koliko je Trubar obvladal grščino.⁷⁶ 1557. leta pravi, da je Vergeriju, ki se je pozanimal, ali bi si upal prevesti *Biblijo* v slovenski in hrvaški jezik, odgovoril: »Ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati.«⁷⁷ Ob robu strani, kjer je ta vest objavljena, piše: »Prevajalec te knjige ne zna hebrejski niti grški,«⁷⁸ kar se ponovi še enkrat v glavnem tekstu nemškega posvetila k prvemu delu *Nove zaveze*.⁷⁹ Toda malo naprej Trubar pravi, da imamo v slovenščini »pri samostalnikih in glagolih dvojino kakor

⁷⁰ Ustaviti se gre še pri enem podatku: Bonomo je bil kot humanist strpen do različnih smeri mišljenja vere; sam se je za docela reformacijsko stališče odločil šele na smrtni postelji, ko se je dal obhajati pod obema podobama. Podobno toleranco srečujemo že prej pri Slatkonji, saj Josip Mantuani, ki zastopa čvrsto katoliško stališče, pravi: »Če se da Slatkonji kaj očitati, je le njegova dobrodušnost in njegov popustljivi značaj, ki sta včasih dosegla lepe uspehe, a napram razmeram za časa lustrstva nista obveljala.« (J. Mantuani, n. d., 400.)

⁷¹ F. Kidrič je zapisal sledečo oceno Trubarjeve latinščine: »...njegova latinščina v listini z dne 22. junija 1533 [...] in v pismih z dne 13. marca in 20. decembra 1557 [...] ne kaže sicer iskanj humanista, vendar se odlikuje mimo obične cerkvene latinščine z gotovo spretnostjo.« (F. Kidrič, *Izbrani spisi I*, Ljubljana 1978, 66.)

⁷² J. Rajhman, n. d., 27.

⁷³ M. Rupel, n. d., 77.

⁷⁴ J. Rajhman, n. d., 27.

⁷⁵ J. Rajhman, n. d., 173.

⁷⁶ Prim. F. Kidrič, n. d., 66.

⁷⁷ M. Rupel, n. d., 74.

⁷⁸ M. Rupel, n. d., 74.

⁷⁹ M. Rupel, n. d., 79.

Grki»,⁸⁰ kar pomeni, da je o grščini le nekaj vedel, vendar je bil toliko samokritičen, da te vednosti ni razglašal za znanje (kajti, kakor smo videli, so bili njegovi standardi pri ocenjevanju znanja jezika sila zahtevni). V posvetilu k prevodu Matejevega evangelija leta 1555, kjer se prvič omenja »prava Cerkev božja tiga slovenskiga jezika«, pa stoji zapisano: »H drugimu vom povejmo, de mi v le-tim našim prevračenu smo veden (!) imejli pred sebo ta pravi studenec tiga noviga testamenta, kir je grški pisan; raven tiga smo mi tudi gledali na tu prevračane tih novih inu starih vučenikov, kateri so ta nov testament iz tiga grškiga jezika v ta latinski, nemški inu v laški preobrnil, nerveč pak na Erazmov Roterodamov nov testament, h timu so nom nega annotations silnu pomagale.«⁸¹ Ker sta to posvetilo podpisala Trubar in Vergerij (inicialki T. in V.), se more navedena vest v prvi vrsti nanašati na slednjega, toda ne gre spregledati, da se uporaba grškega izvornika omenja za ves čas prevajalskega dela, pri katerem pa je bil Vergerijev delež zaradi njegovega pomanjkljivega znanja slovenščine majhen (Trubar v pismu kralju Maksimilijanu II. z dne 2. januarja 1560 pravi, da bivši koprski škof »ne zna ne slovensko ne hrvaško prav govoriti, še manj prevajati«⁸²).

Nenehno soočanje nastajajoče slovenske verzije *Nove zaveze* z dvema latinskima, dvema namškima in enim italijanskim prevodom (zapovrh še z neko hrvaško mašno knjigo) ter vsaj občasno celo z grškim izvornikom pričuje o tem, da je Trubar hotel svojim rojakom ustvariti knjigo, ki bi bila primerljiva s spisi, izhajajočimi iz kultur z dolgo pismensko tradicijo. Zato se tudi ni zadovoljeval z enim samim prevajalskim virom, temveč je pri svojem delu uporabljal Erazmove in druge komentarje. Leta 1557 je reformator zapisal, da je slovenščina sama na sebi revna in glede mnogih besed pomanjkljiva,⁸³ kar je oznaka, ki je mogoča samo na podlagi temeljite izkušnje z drugimi jeziki in njihovimi bogatimi literarnimi izročili. Razvite književne in knjižnojezikovne tradicije evropskega Zahoda (humanistična z obema klasičnima jezikoma, nemška, italijanska) so torej bile za Trubarja samoumevno izhodišče slovenske književnosti in knjižnega jezika.

A to ne velja le zanj, temveč tudi za večino drugih slovstveno delujočih slovenskih protestantov (le Krelj je bil zazrt v cirilico). Bohorič je prav zato v svoji slovnici slovenščino obravnaval s pojmovnim aparatom in kategorijami, izhajajočimi iz Melanchthonovega humanističnega opisa norm latinskega jezika. Literarna veda je doslej videla pomen tega Bohoričevega dela predvsem v navdušujočem predgovoru ter v ureditvi, utrditvi in pojasnitvi črkopisa,⁸⁴ toda celovit kulturnozgodovinski pogled na *Zimske urice* da nekoliko drugačno sliko: krčevito in marsikje tudi zelo prisiljeno iskanje slovenskih primerov za konkretnostno zapolnitev čim večjega števila kategorij, ki so bile bistvene za humanistično misel o latinščini – in ta je bila na evropskem Zahodu pojmovana kot knjižni jezik par excellence vse od antike dalje, čeprav v srednjem veku drugače kot v obdobju rimskega imperija in v času »civilizacije renesanse« – , predstavlja velik napor po dokazu, da je naša materinščina kultiviran knjižni jezik, vreden zanimanja najimennitnejšega družbenega stanu, tj. plemstva, in seveda tudi učenjakov. (Bohorič v uvodu pomenljivo govori o »plemenitem duhu« in o duši, ne o plemiški krvi, čeprav se najprej obrača na mladino notranjeavstrijskega plemstva kot stanu!) Tak namen je jasno razviden iz predgovora: »Ves svoj posel pa sem prilagodil običajnim pravilom latinske pismenosti tako zelo, da tudi najsplošnejših zgledov nisem opustil, ampak se sam služil s prav tistimi, ki jih je rabil v svojih slovnicaoh mož brez primere, Philipp Melanchthon blagega spomina, učitelj moj, na katerega bom zmerom s spoštovanjem mislil: rabil pa zato, da se iz že udomačenih, povsem znanih in prav posebno poučljivih zgledov pomen neznanega tem jasneje zasveti. Pri tem sem imel tudi, zlasti v skladnji, vsaj vlogo tolmača: vendar nisem pustil vmes ničesar vneimar, narobe, prizadeval sem si z vso močjo, da bi v imenovanih izrazih vedno pokazal bodi soglasje s sintakso bodi njeno vladanje.«⁸⁵ Takoj nato pisec pristavlja:

⁸⁰ M. Rupel, n. d., 79.

⁸¹ M. Rupel, n. d., 65, 66.

⁸² J. Rajhman, n. d., 40.

⁸³ M. Rupel, n. d., 75.

⁸⁴ Zgodovina slovenskega slovstva I, Ljubljana 1956, 248.

⁸⁵ M. Rupel, n. d., 364.

»Nikoli pa nisem prikrival, v čem se kranjski jezik loči od latinskega,«⁸⁶ kar spet poudarja izhodiščnost kategorij latinske slovnice oz. slovnične zgradbe latinskega jezika za njegovo obravnavo slovenščine.

Glede na merila 16. stoletja Bohoričeva slovnica nikakor ni šibko delo, kakor jo iz perspektive mnogo poznejših časov ocenjuje Mirko Rupel⁸⁷: za humanistično mišljenje o jezikih in mišljenje jezika je latinska slovnica pač bila merodajna. Takšno stališče je napovedano že na naslovnem listu Bohoričeve knjige: *Zimske proste urice o latinsko kranjski pismenosti, po priliki (!) latinskega jezika uravnani, iz katere se moskovitskega, rutenskega, poljskega, češkega in lužiškega jezika sorodnost z dalmatinskim in hrvaškim lahko spozna*.⁸⁸ »Latinsko kranjska pismenost« je torej doživljana kot vezni člen med južnoslovanskimi in drugimi slovanskimi jeziki, torej kot vezni člen jezikov najbolj razširjenega ljudstva. Zanimivo je, da uporablja Bohorič za dokazovanje veljave Slovanov tako zgodovinske kakor sodobnostne argumente ter da oboje najdemo tako v predgovoru kakor v razpravljalnem delu knjige. V uvodu je opisana razprostranjenost Slovanov v 16. stoletju (pri tem se avtor pomembno sklicuje tudi na Sigismunda Herbersteina) in nekda (seveda tu veliko vlogo igra domišljija, utemeljena na spletu asociacij ob posameznih besedah ali vesteh), navedeni pa so tudi znameniti dogodki v preteklosti, ki so oz. naj bi bili povezani s slavo in veljavo njihovega jezika. V razpravljalnem delu se analizira na eni strani latinsko kranjsko pismenstvo, ki se je začelo razvijati 1550. leta, na drugi pa se pretresa tudi mnogo starejša cirilska tradicija, za katero je Bohorič mislil, da je nekoč bila razširjena tudi na Kranjskem⁹⁰ (obravnavava se npr. nagrobni napis kraljice Katarine Bosenske v Rimu).

Bohoričeva teoretična potrditev kultiviranosti trubarjanskega knjižnojezikovnega izročila po aktualnih standardih evropskega Zahoda je toliko pomembnejša zato, ker je delo človeka, ki se je osebno izoblikoval še pred ustvaritvijo slovenske književnosti. Bohoriču ničesar ni bilo treba sprejeti po inerciji tradicije ali celo šolske (pri)učenosti, temveč je pri presoji zadev (okoli) slovenskega knjižnega jezika mogel izhajati iz lastnih predstav in svoje nemajhne humanistične vednosti (ne pozabimo: učitelj mu je bil sam Philipp Melanchthon!) o drugih knjižnih jezikih, zlasti latinščini. In vendar je praktično povsem sprejel od Trubarja izhajajoče izročilo, kakor se je v prvi vrsti izražalo skozi Dalmatinov prevod *Biblije* (to je mogoče razbrati iz predgovora v razpravljalnem delu slovnice).⁹¹ Torej je tudi po docela neodvisnem Bohoričevem mnenju Trubarjevo prizadevanje za slovenski knjižnojezikovni izraz, ki bi bil primerljiv s stanjem pri drugih civiliziranih narodih, povsem uspelo (Bohorič pravi o Trubarjevih in Dalmatinovih prevajalskih podvigih: »...zasijal je tisti veseli dan, ko morejo tudi Kranjci in Slovenci videti in slišati Boga samega, patriarhe, preroke, apostole in evangeliste, kako v kranjskem jeziku govore.«⁹²). Trubar sam je takšno Bohoričevo stališče do svojega dela opazil in v pismu vojvodi Ludviku Württemberškemu 19. marca 1854 zapisal: »Častiti kranjski deželni stanovi pošiljajo vaši knežji milosti tri vezane izvode Biblije, dve pesmarici s psalmi, dva izvoda slovenske umetelne slovnice, ki jo je dobro (!) priredil (!) prednik doktorja Frischlina [na položaju ravnatelja stanovske šole, tj. Bohorič] ./.«⁹³ Bohoričeva knjiga je torej tudi po reformatorjevem mnenju »prirejena«, se pravi, da se ravna po nekem zgledu ter sprejema že obstoječe in uveljavljene slovniške kriterije oz. merila ter si ne izmišlja česa novega. Pomembno je, da je Trubar *Zimske urice* imel za uspelo delo (»dobro«). Teorija

⁸⁶ M. Rupel, n. d., 364. To pomeni, da se Bohorič svojega »prilaganja« slovenščine strukturi latinskega jezika ponekod sploh ni zavedal (npr. pri navajanju nekaterih sklonov).

⁸⁷ M. Rupel, n. d., 37.

⁸⁸ A. Bohorizh, *Arcticae horulae succisivae/Zimske urice proste*, Maribor 1987, 1. Toporišičeva poslovenitev je napačna že pri naslovnici, podobna prevajalska malomarnost pa se najde še na drugih straneh. »Jezikoslovec vodnik« – denimo – kar naprej napačno prevaja Rutence z Ukrajinci (v Moskovskih zapiskih Žige Herbersteina bi lahko prebral, da je Rutence v 16. stoletju zgolj latinsko ime za Rusa).

⁸⁹ A. Bohorizh, n. d., 23.

⁹⁰ A. Bohorizh, n. d., 20. Bohorič (domnevni) zaton cirilice (in glagolice) na Kranjskem le ugotavlja in ga ne omenja z žalostjo oz. otožnostjo kot Krelj.

⁹¹ A. Bohorizh, n. d., 9, 10.

⁹² A. Bohorizh, n. d., 10.

⁹³ J. Rajhman, n. d., 289.

je pač potrdila njegovo prakso, in to teorija, ki je izhajala iz tradicije humanistične modrosti evropskega Zahoda!

Slovenski knjižni jezik se torej ni razvijal kakor večina drugih od primitivnih oblik k zapletenim, temveč je bil že njegov začetek sredi 16. stoletja zaznamovan s priznavanjem standardov, ki so tisti čas bili običajni v kulturah z dolgo in bogato izkušnjo vsakovrstnega slovstvenega ustvarjanja. Trubar se je zavedal ne le veličine, temveč tudi težavnosti svojega dosežka; že leta 1557 je v nemškem pošvetilu k prevodu prvega dela *Nove zaveze* nedvoumno zapisal: »Tudi sem mnogo premišljal o pravopisu in drugih potrebnih stvareh, ki sodijo k pravemu prevajanju in ki bi koga drugega, kot sem jaz, po pravici odvrnile od tega dela.«⁹⁴ 1582 je, kakor je bilo navedeno že ob zavračanju Riglerjevih domislic, poudaril, da je prevod *Nove zaveze* ob vnovični izdaji mogel pustiti tak, kakršen je bil ob prvem natisu. Izrecno je v tej zvezi omenil pravopis: »Puščam tudi prejšnji pravopis, ker lahko vsakdo, ki ne zna slovenskega jezika, tako bere, da ga vsak slovenski kmet s poslušanjem dobro razumeti utegne.«⁹⁵ Spremembe glede na prejšnje redakcije (2 pri *Matejevem evangeliju* – 1555 in 1557, po 1 pri ostalih delih *Nove zaveze* – od 1557 do 1577) so se mu zdele preneznatne, da bi nanje posebej opozarjal. Glede na to, da Trubar 1557 piše o težavah z materinščino, 1582 pa podaja samozavesten obračun o lastnem hiševanju (pod naslovom *Truber od Slovenov slovo jemle*⁹⁶), iz katerega je razbrati njegovo zadovoljstvo ob dobro opravljenem delu in željo, da bi rojaki spomin nanj ohranili predvsem skozi izdajo celotne *Nove zaveze* (še le za tem delom so navedeni drugi njegovi spisi), je jasno, da je svojo poslednjo v času življenja izdano knjigo štel za še posebej reprezentativno in uspelo, spremembe v redakciji besedila pa za izboljšave. Torej je Riglerjevo »razbiranje« Trubarjevih knjižnojezikovnih idealov (teženj, hotenj) predvsem iz reformatorjevih prvih del napačno; treba je upoštevati metodološko pravilo »zadnje roke«!

Nekaj besed je treba reči še o razmerju Trubar – Krelj, ker je v slovenistični literaturi že dolgo mogoče brati povsem neutemeljena povzdigovanja drugega na račun prvega. Jože Toporišič je ta proces prignal do vrhunca z izjavo, da je »Trubarjev pisni sistem [nasproti Kreljevemu] kar nebogljn«.⁹⁷

Dejstvo je, da se Kreljeve reforme »gospud Trubarjove kranščine«⁹⁸, čez katero se je drugi superintendent protestantske cerkve v Ljubljani nekoliko potožil v predgovoru svoje *Postile slovenske* leta 1567 (kar pa je treba razumeti tudi v kontekstu spora med Kreljevim flacijanskim in Trubarjevim tedaj že čvrsto filipističnim stališčem; a tega spora protestanti zaradi pritiska katoliškega deželnega kneza niso obešali na veliki zvon in se je mogel v javnosti kazati le kot boj med Trubarjevo in Kreljevo »ortografijo«), večinoma niso prijele. V cerkvi slovenskega jezika omenjena Kreljeva knjiga ni igrala kakšne vidnejše vloge, saj pravi Andrej Savinec v predgovoru k Trubarjevemu prevodu Luthrove *Hišne postile* tole: »Kedar pak dosehmal mi ubozi Krajnci inu Slovenci obene obilne inu popolnome postile ali izlage čez te nedelske inu druge prazniške evagelije nejsmo imejli, samuč to samo edino kratko, ali vsaj dobro izlago tiga časti vrejdniga inu v Bugi vučeniga inu nikar le za-to našo kranjsko deželo, temuč tudi za druga dajlna v nemških deželah mejsta dobru zasluženiga moža, gospuda Primoža Truberja rajnciga, katera se je njemu samimu in drugim dobriga srca krščenikom dosehmal prekratka inu premajhina zdejla, taku je on sam, ta zdaj imenovani gospud Primož Truber rajnik, per svojem zdravim životu iz svejta družih dobru vučenih inu zvejstih doktorjev ali vučenikov tiga svetiga pisma to postilo ali izlago čez te nedelske inu druge prazniške evangelije tiga v Bugi visoku rezsvičeniga moža, doktorja ali vučenika Martina Lutherja ranciga, sam iztolmačoval, en dejl te iste sam s svojo lastno roko zapisal, en dejl pak skuzi nekatere svoje krajnske landtsmane inu šribarje pustil zapisati.«⁹⁹ Savinec torej dobro ve za Trubarjevo kratko postilo, ki je bila natisnjena 1558. leta, prav nič pa ne (ali morda: prav nič pa noče

⁹⁴ M. Rupel, n. d., 79.

⁹⁵ M. Rupel, n. d., 278.

⁹⁶ M. Rupel, n. d., 283, 284.

⁹⁷ J. Toporišič, Kritične pripombe k Trubarjevemu delu..., 246.

⁹⁸ M. Rupel, n. d., 313, 314.

⁹⁹ M. Rupel, n. d., 384, 385.

vedeti) o Kreljevem prevodu prvega dela tovrstne Spangenbergove knjige, ki je, kot že rečeno, izšel 1567, in o Juričičevem nadaljevanju, ki je zagledalo luč sveta 1578. Juričičevemu delu je zanimivo posvetilo napisal tiskar Janž Mandelc, ki pripoveduje, da so kranjski deželni stanovi po Kreljevi smrti izrečno naročili njegovemu »tovarišu« (= Juričiču), naj konča prevod »v Kreljevem pravopisu«¹⁰⁰ (isto pripoveduje tudi Juričič v svojem predgovoru v to knjigo¹⁰¹). Vendar je potem prevod drugega in tretjega dela Spangenbergove postile v Kreljevem pravopisu obležal za celih deset let, čeprav je bila potreba po tovrstni knjigi v slovenski cerkvi velika. Šele potem, ko je bil Juričičev prevod popravljen in prestavljen v Trubarjev pravopis (Mandelc piše, da ga je dal »pregledati in popraviti učenim in jezika večšim ljudem«¹⁰²), je mogel iziti. Za tem so morali stati zelo tehtni razlogi, ki jih najdemo predvsem v sporu med flacijanci in filipisti, kajti Mandelc ne omenja pregleda in poprave Juričičevega prevoda Spangenbergove postile le s strani »jezika večših ljudi«, temveč tudi učenih, ki so se očitno ukvarjali z dogmatično, ne pa jezikovno platjo knjige. Izgleda, da so bili spori o verskih usmeritvi v ljubljanski protestantski srenji v drugi polovici 60-ih let 16. stoletja razmeroma ostri.

Iz Klombnerjevega pisma Nikolaju Gallusu z dne 5. junija 1568 izvemo, da je Krelj odstranil Trubarjev katekizem iz slovenske cerkve, ker ga je imel za zwinglijanskega v pojmovanju zakramentov kot zgolj znamenj.¹⁰³ Res so se pri Trubarju nekaj časa kazali tudi zwinglijanski viri njegove reformacijske misli, toda ob trenjih v slovenski cerkvi v drugi polovici 60-ih let 16. stoletja je stal že trdno na filipističnem stališču (kar je pozneje s prevodom *Formule concordiae* in zavzemanjem zanjo samo še potrdil). Ker je Trubar po pričevanju že omenjenega Klombnerjevega pisma od 5. junija 1568 odločno podpiral stališče württenberških teologov, ki so bili pod Andreajevimi vodstvom seveda čvrsto filipističnih nazorov, je popolnoma neverjetno, da bi bil naš najpomembnejši reformator tedaj v resnici še pristaš zwinglijanskih razlag. Regensburškemu superintendentu Gallusu Klombner postreže s celo vrsto Trubarjevih »pregreh« nad »pravovernostjo« iz ene njegovih starejših knjig (slovenski predgovor k prvemu delu *Nove zaveze* iz leta 1557), medtem ko za prevod psalterja (izšel 1566) ne ve povedati drugega očitka, kakor da je narejen po Zwingliju in ne po Luthru, a da bi kaj stvarnega bilo narobe, ne omenja.¹⁰⁴ Očitno so si flacijanci v Ljubljani, katerih stališče sta zastopal Krelj in Klombner, na vse kriplje prizadevati očrniti Trubarja kot zwinglijanca ter so zato reševali njegove spise. Vendar jim maneuver ni uspel, ker je Trubar medtem že realistično pristal pri docela filipističnem stališču, saj se je zavedal, da je cerkvi slovenskega jezika zaradi vse hujšega pritiska katoliškega deželnega kneza potrebna pomoč od zunaj, iz dežel, kjer je protestantizem zmagal, te pa so bile v okvirih Cesarstva filipistično, ne pa zwinglijansko ali flacijansko usmerjene. Zato je tudi z vso močjo podprl stališče tübingenskih teologov v sporu okoli Kreljevega naslednika in pomagal prepričati prihod njegovega sošolca in somišljenika Gašperja Melissandra na Kranjsko. Da to Klombnerja ni ravno razveselilo, je popolnoma jasno, in zato je Trubar v njegovem pismu Gallusu opisan kot mračen spletkar in zelo sumljiv teolog. Klombnerju bi kajpada bilo všeč, da bi se uresničila Kreljeva želja po nasledniku, ki bi ga izbral Nikolaj Gallus in ki bi seveda bil flacijansko usmerjen. Jasno je, da po vseh teh dramatičnih dogodkih, ki so se iztekli tako, da je novi superintendent protestantske cerkve v Ljubljani postal kandidat tübingenskih teologov in Primoža Trubarja Krištof Špindler, za Kreljeve tekste ni moglo biti velikega zanimanja. V rabi se je obdržal le njegov učbenik *Otročja biblija* (v petih jezikih), ki je izšel brez avtorjevega imena 1566. leta.

Kreljeva postila je bila po prevladi filipistov v slovenski cerkvi očitno prepuščena pozabi. Njegov pravopis se je uveljavil le toliko, kolikor sta ga sprejela Dalmatin in Bohorič.¹⁰⁵ Dalmatin je sebe štel za nadaljevalca Trubarjevega dela in mu je v nemškem posvetilu k *Bibliji*

¹⁰⁰ M. Rupel, n. d., 374.

¹⁰¹ M. Rupel, n. d., 369.

¹⁰² M. Rupel, n. d., 374.

¹⁰³ M. Rupel, Povabilo in odpoved Gašperju Melissandru, SR 8, 219.

¹⁰⁴ M. Rupel, n. d., 220.

¹⁰⁵ Ker je bila *Otročja biblija* učbenik v stanovski šoli, je njen vpliv na Bohoriča razumljiv. Trubar, ki je bil 1565. leta izgnan iz domovine, na ta dogajanja ni mogel imeti vpliva. Kreljev učbenik se je mogel ohraniti v protestantski stanovski šoli kljub filipistični prevladi v slovenski cerkvi zato, ker je bil anonimen (poleg tega pa je prinašal celo eno Trubarjevo verzifikacijo).

1584 namenil nekaj laskavih besed; imenoval ga je kar za »izvoljeno orodje«. Takšno razumevanje je bilo povsem ustrezno, zakaj Trubar je že 1557. leta v nemškem posvetilu k prvemu delu *Nove zaveze* napovedal, da bo poskusil prevesti celotno *Biblijo*, najprej *Novi testament*, nato pa še *Starega*. To nalogo mu je pomagal izpolniti Dalmatin, za čigar ustrezno izobrazbo je Trubar tudi primerno poskrbel.

Če že dejstvo, da je jezikoslovje pri nas za časa prevlade t.i. »strukturalizma« v redakciji brezkompromisnega slovnika Toporišiča toliko poudarjalo Kreljeve vrline nasproti domnevnim Trubarjevim slabostim, ni ravno presenetljivo, je pa vsekakor čudno, da so se podobni nazori že prej pojavili tudi v literarni vedi. Mirko Rupel je – denimo – s precej zanesenimi besedami povzdigoval Kreljevo učenost (predvsem znanje grškega in hebrejskega jezika) in miselno ostrino nasproti Trubarjevi avtodidaktičnosti in prizadevnosti.¹⁰⁷ Toda čeprav Trubar ni imel potrdil o formalni izobrazbi, nikakor ni bil neuk; znal je latinsko, nemško in italijansko, kar je bilo velikega praktičnega pomena, saj so v njegovem času bili svetopisemski teksti že dosegljivi v kvalitetnih prevodih. Obvladovanje grščine (o kateri je Trubar, kakor smo videli, vendarle nekaj vedel!) in hebrejščine v drugi polovici 16. stoletja že ni več zagotavljalo takšne izjemnosti v učenosti kakor poprej. Razlik v osebnem temperamentu, ki se kažejo v Trubarjevem nagnjenju k živahnemu pojasnjevanju v obliki pripovedi in v Kreljevi razpravljalški, do bralca mestoma kar neprijazno vzvišeni protinarativnosti, pa ne gre razglašati za razlike v globini in ostrini teološke misli. Dejstvo je samo to, da se je Trubarjevo teološko stališče razvijalo od zelo osebnih reformacijskih nazorov pod vplivom švicarskih mislecev (stiki z Bullingerjem) k najširše pojmovanemu martinovstvu¹⁰⁸ (ustvaritev veroizpovedi slovenske cerkve v Artikulih, ki zajemajo iz različnih luteranskih virov, ne le iz najvažnejšega za »pravovernost«, iz augsburške veroizpovedi; na podoben način je iz več luteranskih virov nastala tudi Cerkovna ordnina) ter nazadnje, po izgonu iz domovine 1565. leta, pristalo pri filipističnih načelih (pač zaradi realističnih razmislekov o moči in nemoči ter o možnostih in nemožnostih preživetja cerkve slovenskega jezika pod oblastjo čvrsto katoliškega deželnega kneza). Krelj pa je vseskozi vztrajal pri učenosti svojega jenskega učitelja Flacija Ilirika; morda se zato zdi strožji in ostrejši mislec kakor Trubar, toda nujno tudi bolj dogmatičen, skratka manj reformator kakor protestant. Njegova želja, da bi se med našimi ljudmi spet uveljavila cirilica (»Bog otel pak, da bi to isto, zlasti čurilsko lepo pismo, mogli spet v ljudi perpraviti«¹⁰⁹), dokazuje njegovo nerazumevanje bistva položaja Slovencev med narodi zahodnoevropskega kulturno-civilizacijskega kroga. To dejstvo temeljito zamaje vsa »utemeljevanja« Kreljeve miselne prodornosti.

Ni dvoma: težko si je predstavljati vso zapletenost in kompleksnost Trubarjeve ustvaritve slovenskega knjižnega jezika. To v ničemer ni bil samoumeven korak, ki bi ga prej ali slej zmožel kdor koli, saj ni šlo za preprosto zapisovanje neke že obstoječe govornice, temveč za globoko premišljeno dejanje kulture, ki je ustvarilo novo tradicijo. A ta je izšla iz izkušnje dotedanjega razvoja kulture evropskega Zahoda na eni ter iz temeljitega poznavanja različnih slovenskih govoric na drugi strani. Ta dva pola je mogel združiti v harmonično celoto zgolj reformator najširših obzorij, ki je upošteval tako kultiviranost izraza, skozi katerega se razodeva Najvišje, kakor tudi ideal ljudstvu razumljivega knjižnega jezika. Trubar se ni ustrašil predrugečevanja že uveljavljenega izročila; v nemškem posvetilu k prvemu delu *Nove zaveze* npr. razlaga, kako je ustaljeno frazo *Ave Marija* prevedel drugače kakor poprejšnja slovenska tradicija. Reformator je potemtakem bil v polnem pomenu besede kreator slovenskega knjižnega jezika, ta njegova stvaritev pa je bila kar najširše sprejemljiva (skozi Dalmatinov prevod *Biblije* in dve vnovični redakciji Bohoričeve slovnice v 18. stoletju so jo sprejeli tudi katoliki) in odprta v prihodnost, v spremembe in razvoj. Takšen nedogmatičen odnos do knjižnega jezika je uveljavil že Trubar sam, saj je ob vnovičnih natisih svojih del besedilo tudi izboljševal, vendar tega ni imel za kaj posebej dramatičnega (kakor toliko in toliko let pozneje Jakob Rigler).

¹⁰⁶ M. Rupel, Slovenski protestantski pisci, 335.

¹⁰⁷ M. Rupel, n. d., 30.

¹⁰⁸ Tu je tudi razlog, zakaj do pregona iz domovine 1565. leta ni nasprotoval flacijancu Krelju; kot filipist pa je 1568 energično nastopil zoper flacijanizem v slovenski cerkvi.

¹⁰⁹ M. Rupel, n. d., 313.

Trubarjev dosežek je najbolj presenetljiv zato, ker na Slovenskem ni bilo razvite pismenske ali celo knjižne tradicije srednjeveške (in renesančne) učene kulture v nacionalnem jeziku, kakor npr. v sosednjem etnično nemškem in italijanskem prostoru. Luther je ustvaril standardni nemški knjižnojezikovni idiom tako v razmerju do učenjaške tradicije (nekaj deset prevodov bibličnih tekstov v nemščino pred njim, ki pa niso širše odmevali itd.) kakor do ljudske kulture v nacionalnem jeziku. Naš reformator si je izročilo učene kulture v materinščini v glavnem lahko le predstavljal (le na Bonovem dvoru v Trstu je zanesljivo bil deležen njenih fragmentov, seveda le v ustnem izročilu), vendar je kljub temu za Slovence ustvaril nekaj povsem enakega kakor Luther za Nemce – izhodišče modernega vsenarodnega knjižnojezikovnega standarda. Je pa zato pri nas pozneje bilo treba povsem na novo razviti še knjižnojezikovni nadstandard, kar se je poskušalo šele od konca 18. stoletja dalje (pri tem je najbrž ključen dogodek pojav *Pisanic od lepeh umetnost*). V tem se slovenski položaj loči od nemškega, čeprav so tudi na severu – kljub tradiciji – bile velike težave z razvojem najvišje plasti nacionalnega jezikovnega izraza (»francoska moda« v 18. stoletju).

Zagotovo se Andrej Trost, ki je v slovenščino prevedel Andreaejevo posmrtno pridigo v slavo in čast Primoža Trubarja, ni motil, ko je našega reformatorja v svojih latinskih verzifikatorskih vložkih v izvirnik primerjal z Luthrom in ugotovil, da je za Slovence to, kar je bil slednji za Nemce.¹¹⁰ Vse do zadnjih let 16. stoletja je to veljalo v vsem, pozneje pa – zaradi »bestialne piromanije rekatolizatorjev«¹¹¹ – le še v kulturnozgodovinskem smislu.

¹¹⁰ M. Rupel, n. d., 377–379.

¹¹¹ To slikovito oznako si izposojamo iz pravkar izšle knjige M. Štuhca *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren* (Ljubljana 1995, 101).

Zusammenfassung

EINIGE ANMERKUNGEN ZUR ROLLE PRIMOŽ TRUBARS BEI DEN ANFÄNGEN DER SLOWENISCHEN SCHRIFTSPRACHE

Igor Grdina

Lange Zeit schien die Entstehung der slowenischen Schriftsprache durch Trubars deutsche Widmung zu dem 1557 in Tübingen erschienenen ersten Teil des Neuen Testaments geklärt worden zu sein. Der Reformator behauptet dort, die slowenische Sprache der Bauern, so wie sie in seinem Geburtsort Raščica gesprochen wird, verwendet zu haben. Doch die rhetorische Vollkommenheit seiner slowenischen Texte, die grundsätzlich identisch ist mit jener seiner deutschen und lateinischen Texte (Briefe, Widmungen), wo die sogenannte Doppelformel hervortritt, weist darauf hin, daß die Struktur der Schriftsprache Trubars komplizierter ist. Davon zeugt auch die Uneinheitlichkeit in der Schreibweise von Reflexen für den urslawischen *Jat-Laut* (in einer Form desselben Wortes kommt innerhalb desselben Buches die Schreibweise mit *e* sowie die mit *ei* vor), was gegen die Behauptung spricht, Trubars Schriftsprache sei eben die Niederschrift irgendeiner im 16. Jahrhundert existierenden slowenischen Sprechweise (in jeder fixierten Sprechweise ist nämlich prinzipiell in einer Form desselben Wortes nur ein Reflex möglich). Trubars Schriftsprache ist demzufolge eine deutliche Schriftform. Die Äußerung, er hätte so geschrieben, wie in Raščica gesprochen werde, ist seiner rhetorisch enthusiastischen, auf dem protestantischen Ideal von einem möglichst breiten Zugang vom Worte Gottes und von Büchern für einen möglichst breiten Personenkreis beruhenden Beteuerung zuzuschreiben, die Sprache in seinen Büchern sei so beschaffen, daß sie von jedem einfachen Slowenen verstanden werden könne. Als einfache Slowenen lebten in Trubars Vorstellungen zweifelsohne vor allem die Einwohner seines Geburtsdorfes, denn im reifen Lebensalter verkehrte der Reformator vor allem in höheren kirchlichen, adeligen und städtischen Kreisen seines Heimatlandes.

Eine wichtige Rolle bei der Herausbildung des rhetorischen Stils von Trubar spielte die Tradition, deren Träger der Triester Bischof Bonomo war, an dessen Hof in deutscher, italienischer und slowenischer Sprache disputiert wurde (alle drei Sprachen beherrschte Trubar in dem Maße, daß er in ihnen predigen konnte!). Als Ursprung dieser Tradition käme ein Kreis der slowenischen bzw. slowenisch sprechenden Gelehrten in Wien in Betracht, war Bonomo doch ein guter Bekann-

ter des Bischofs Jurij Slatkonja (an dieser Stelle sei nebenbei – mit aller gebotener Vorsicht – die Annahme erwähnt, daß Jurij bzw. Georg/Georgius Slatkonja der »Bauer« gewesen sein könnte, der – laut ungesicherten Behauptungen aus dem Buch »Weißkunig« – Kaiser Maximilian die slowenische Sprache beigebracht hätte). Trubar verglich ferner seine slowenischen Übersetzungen der biblischen Texte stets mit Übersetzungen (bzw. seinen Vorlagen) in lateinischer, deutscher und italienischer Sprache, außerdem berücksichtigte er Kommentare von Erasmus und von anderen namhaften Gelehrten.

Die bisherigen Erforscher der Schriftsprache von Trubar, die sich vom Prinzip des gesunden Menschenverstandes haben leiten lassen, nach dem die Entwicklung zwangsweise von einfachen zu komplizierteren Formen verlaufen sein müsse, konnten sich zu keinem richtigen Bild vom tatsächlichen Stand der Dinge durchringen. Am unproduktivsten war Riglers Suche nach Trubars Vorlage für die slowenische Schriftsprache in der Ljubljanaer Sprechweise (dazu siehe: *Začetki slovenskega knjižnega jezika* / Die Anfänge der slowenischen Schriftsprache, Ljubljana 1968). Riglers Unternehmen entbehrt in wissenschaftlicher Hinsicht jeder Grundlage (Rigler selbst stellte phonetische Besonderheiten der Schriftsprache Trubars fest, die für die Ljubljanaer Sprechweise des 16. Jahrhunderts, für die es sowieso keine handfesten Beweise gibt, nicht angenommen werden können). Riglers »Erklärungen« wurden bisher am stärksten von Jože Toporišič unterstützt, der sich 1992 als eine Art »wegweisenden Sprachwissenschaftler« proklamiert hat. In seinem in ganz Slowenien stark popularisierten Buch »*Enciklopedija slovenskega jezika*« (Enzyklopädie der slowenischen Sprache, Ljubljana 1992, S. 318) hat er sich sogar auf die Suche gemacht von etwas so wenig Existierendem, wie es die protestantischen Heiligen(sic!)- Namen sind. Dennoch war seine Kampagne für die Affirmation von Riglers Erklärungen, die an ein Hollywood-Szenarium erinnert, trotz der äußerst radikalen Wortwahl, nicht besonders überzeugend.

Aus Mangel an Vergleichsmaterial ist es nicht möglich festzustellen, woher das eine oder andere Einzelement bzw. die Besonderheit der Schriftsprache Trubars stammt (aus welchem Dialekt, aus welcher städtischen Sprechweise oder aus welcher mündlich überlieferten kultivierten Kirchensprache). Dennoch kann aufgrund der komplizierten Strukturen festgestellt werden, daß es sich nicht einfach um die Niederschrift irgendeiner der bestehenden slowenischen Sprechweisen des 16. Jahrhunderts handelt, sondern um Trubars Schöpfung, die auf seinen reformatorischen Idealen, auf seinen Kenntnissen verschiedener slowenischer Dialekte und Sprechweisen sowie auf seiner unformalen, jedoch beachtenswerten Bildung beruht.

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših številk ZČ sta spomladi 1995 izšla dva zvezka in sicer št. 3–4 letnika 29/1975 in št. 3 letnika 31/1977. To sta že 32. in 33. ponatisnjeni zvezek.

ZČ 3 letnika 29/1975 predstavlja razpravo Toneta Ferenca o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji 1940. Tone Zorn je raziskal narodno podobo dela kočevskega območja po italijanskem popisu iz 1941. O problemu slovenske univerze v Trstu piše Jože Pirjevec, Janko Pleterški pa objavlja referat z zborovanja slovenskih zgodovinarjev leta 1974 o jugoslovanski misli pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade. Zadnja razprava je prispevek Antona Svetine o zgodovini Šmihela pri Pliberku. Cena zvezka je **960 SIT**.

ZČ 3 letnika 31/1977 objavlja razprave Mirka Stiplovska o raziskovanju delavskega gibanja in partije med vojnoma na Slovenskem, Ferda Gestrina o verskem življenju in institucijah Slovanov v Markah v času od 15. do 17. stoletja, Darje Mihelič o pogledu zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja na Karantanijo, Vlada Valenčiča o slovenskem jeziku v uradih in uradni publicistiki od srede 18. do srede 19. stoletja in Toneta Zorna o delovanju Družbe sv. Cirila in Metoda v času pred prvo svetovno vojno na Koroškem. Cena zvezka je **1040 SIT**.

Vse številke ZČ lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/16-97-210. Cenik dostopnih zvezkov iz zaloge je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo **25 odstotkov**, študenti pa **50 odstotni popust**.

Vlado Valenčič

STATISTIČNI PRIKAZ ZEMLJIŠKIH GOSPOSTEV NA KRANJSKEM OB KONCU 18. STOLETJA

Iz konca 18. stoletja je ohranjena rokopisna knjiga, nasloveljena *Ganz kurz gefasste Beschreibung von dem Herzogtum Krain*, z mnogimi številčnimi podatki, ki nas seznanjajo z več področji tedanjega družbenega življenja.¹ Vsebuje podatke o številu prebivalstva po okrožjih, škofijah in župnijah. Navaja vsa zemljiška gospostva s številom hub in z nekaj finančnimi podatki. Ti zavzemajo največji del knjige. Obsežno je tudi poglavje o špitalih in ubožnicah v deželi. Obravnavani so rudniki, komercialne ceste in cestne mitnine, deželne finance in finančne obveznosti deželnemu knezu.

Pod naslovom je sicer letnica 1780, toda knjiga je bila napisana nekaj let pozneje. V njej so navedeni dohodki cestnih mitnin za leto 1781. Pri deželnih finančnih podatkih avtor omenja leto 1782. Med državnimi zemljiškimi gospostvi navaja samostane, ki jih je ukinil Jožef II. leta 1781, sicer jih pa izkazuje med cerkvenimi gospostvi.

Avtorja tega opisa kranjske dežele nisem mogel ugotoviti, tudi mi ni znano, ali je vsebovane podatke v našem zgodovinopisju že kdo uporabljal. Je pa na prvi strani bila pozneje vpisana pripomba: Einiges für die Mittheilungen geeignet, kar kaže, da je knjigo imel v rokah kdo iz kroga sodelavcev revije *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain*.

I.

Zemljiška gospostva so v knjigi izkazana po okrožjih Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko. Kranjska je tedaj obsegala tudi kraški del Goriške in Istro, kolikor je bila pod avstrijsko oblastjo. Ti področji sta bili vključeni v notranjsko okrožje. Gospostva so bila razporejena po pripadnosti vrstam lastnikov, ti so bili cerkev, avtor jo označuje kot duhovščino (Geistlichkeit), plemstvo, navadne stranke (gemine Parteien), svobodniki in mesta. V seznamu so gospostva razvrščena po abecednem redu nemškega naziva. Gospostva so po večini navedena po kraju, kjer so bila, ali pa po nazivih gradov, ne pa z rodbinskimi imeni lastnikov, kar je bilo le izjemno. Ponajveč z imeni lastnikov so navedena gospostva navadnih strank, zato se pri teh ne da vedno ugotoviti, kje so bila. Svobodniki so bili v vsakem okrožju navedeni skupaj v eni postavki brez označbe števila in kraja.

Poleg označbe kraja ali gradu oziroma lastnika je v številnih primerih označena kategorija, v katero so gospostva uvrščali. Te so bile grofije, gospostva (Herrschaften), imenja (Gülten), graščine (Güter), dvorci (Höfe), Gospostva so imela večja ozemlja, navadno z utrjenim gradom kot gosposčinskim sedežem, bila so tudi deželska sodišča. Imenje je obstajalo iz večjega ali manjšega števila kmetij in graščine ter pristave, ni pa imelo ozemlja z deželskosodnimi pravicami. Kot graščine in dvorci pa tudi imenja so navedena manjša zemljiška gospostva, včasih celo brez rustikalne zemlje, torej brez podložnih kmečkih zemljišč. Te označbe nam ne nudijo zanesljive opore za porazdelitev po kakšnih gospodarskih ali pravnih kategorijah.² Pri cerkvenih gospostvih so take označbe le pri večjih in pomembnejših, katerih lastniki so bile škofije, samostani ali redovi, sicer so bili navedeni le lastniki, največ župnijske in podružnične cerkve. Pri gosposčinah navadnih strank pa je razen lastnika bolj redko navedena kaj o njihovem značaju.

Za zemljiška gospostva so v seznamu navedeni podatki za dominikalno posest (pristave) užitek (Nutzung), davščine (Gietheit) in vrednost (Schätzungs-Werth), pri rustikalni posesti

¹ Arhiv Republike Slovenije, Rkp II – 24 r, *Ganz kurz gefasste Beschreibung von dem Herzogtum Krain* – 1780.

² Prim. S. Vilfan, *Zemljiška gospostva, Gospodarska in družbená zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II.* zvezek, Ljubljana 1980, str. 194 sl. in 235.

(kmetije) pa kontribucija, davek in število hub (celih kmetij). Skupni užitek vseh gospostev je bil izkazan po rektifikaciji v znesku 602.144 gold. Avtor pripominja, da je bil po takratnih zakupninah 752.680 gold., to je četrtno višji. V užitku so bili zajeti donosi gosposčinske pristave in urbarskih dajatev podložnikov. Na osnovi pri davčni rektifikaciji ugotovljenega užitka je bila vsa zemljiška posest ocenjena na 12.688.581 gold., kar pomeni, kot sem izračunal, kapitalizacijo po 4,7%-ni obrestni meri. Glede davščin zemljiških gospodov ni pravega pojasnila; preračunani podatki za vso deželo pa kažejo, da so znašale povprečno 15,7% od užitka. Davščini za rustikalno (kmečko) posest sta bili kontribucija in davek. Kontribucija je znašala 6 gold. od hube, to je od cele kmetije. V postavki davka sta bili zajeti dve davščini in sicer 1 gold. 45 kr. ter 2 gold. na cele kmetije. Manjše kmetije so vse davščine plačevale sorazmerno svojemu obsegu. Na Notranjskem je bila obdavčitev rustikalne posesti deloma drugačna. Kmetije ob benečanski meji niso plačevale davščin v isti višini. Kot kontribucijo so plačevale le 1 gold. 30 kr., kot rekrutni ali rustikalni davek pa so plačevale 1 gold. 18 kr. Take kmetije so označevali kot fundalne hube. Preračunano za celo deželo je povprečje znašalo za kontribucijo 5 gold. 44 kr., za davek pa 3 gold. 43 kr.³ Zadnja postavka v seznamu gospostev je število hub, ki nam najbolj služi za spoznavanje njihovega obsega.

II.

Seznam vsebuje 1051 gospostev v vsej deželi, od teh 472 na Gorenjskem, in sicer 321 cerkvenih, 77 plemiških, 67 jih je pripadalo navadnim strankam, 5 je bilo mestnih, 2 vpisa ne nanašata na svobodnike.

Najpomembnejša cerkvena zemljiška gospostva o gorenjskem okorožju so bila:

	Vrednost gold.	Hub
Gospostvo Fužine	66.488	108
Gospostvo Loka, škofija Freising	455.408	1811
Graščina Loka, ženski samostan	42.094	80
Ljubljanska škofija	229.747	362
Ljubljana, proštija Radovljica	42.380	56
Stolni kapitelj, Ljubljana	172.836	250
Križevniška komenda, Ljubljana	116.884	306
Križevniška komenda, mestno imenje	55.941	52
Kolegij Družbe Jezusove	155.847	337
Kolegij Družbe Jezusove za imenje Vipava	596	—
Semenišče Družbe Jezusove	5.575	8
Samostan Velesovo	137.908	463
Samostan Velesovo, župna cerkev	347	—
Samostan Mekinje	84.386	223
Malteška komenda sv. Petra	47.627	113
Samostan Studenice, Štajersko, za imenje	20.565	49
Gospostvo Bled (škofija Brixen)	130.044	472
Proštija na blejskem otoku	12.320	67

Med navedenimi gospostvi z vrednostjo 1.776.993 gold. in 4757 hubami jih je nekaj, ki so bila prej sicer cerkvena, toda po ukinitvi jezuitskega reda in nekaterih samostanov so prišla pod državno upravo. Razen gospostev Družbe Jezusove je pripadalo jezuitom tudi gospostvo Fužine. Ukinjeni ženski samostani, katerih gospostva je upravljala država, so bili Loka, Mekinje z imenjem Studenice in Velesovo.⁴ S podržavljenjem omenjenih gospostev, ki so bila ocenjena na 513.806 gold. in so imela 1268 hub, se je cerkvena posest znatno zmanjšala. Vrednost cerkvenih gospostev na Gorenjskem je znašala 2.258.066 gold., imela pa so 5686 hub. Po vrednosti in po številu hub je bilo na prvem mestu daleč pred vsemi drugimi gospostvo škofije Freising, ki je bilo največje v deželi.

³ Arhiv Republike Slovenije, Rkp II – 24 r, fol. 7 sl.

⁴ Arhiv Republike Slovenije, Rkp II – 24 r, fol. 28.

Lastniki največ cerkvenih gospostev so bile župnije, beneficiji, cerkve in bratovščine. Brez rustikalne posesti, torej brez hub, jih je bilo 166. Dominijev s hubami je bilo 133, ki so jih imeli kvečjemu 20, večinoma le po nekaj, 22 jih je imelo več kot dvajset. Šlo je v splošnem za drobno posest, nekoliko večjo so imele posamezne župnije. Zelo številni so bili dominiji, katerih lastniki so bile cerkve, župnije z več podružnicami so imele večje število takih dominijev. V župniji Kranj jih je bilo 48, Stari Loki 10, Preddvoru 16, Igu 21, Ljubljani z beneficiji in cerkvami v okolici 30, Nevljah 11, Selcah 14, Vačah 18, Cerkljah 14.

Plemstvu je na Gorenjskem pripadalo 77 gospostev v vrednosti 1,770.715 gold. in s 4063 hubami. Več kot 100 hub so imela naslednja gospostva:

	Vrednost gold.	Hub
Gospostvo Križ	124.756	247
Imenje Križ	28.881	127
Gospostvo Brdo pri Kranju	106.842	183
Gospostvo Smlednik	93.016	238
Graščina Jablje z beneficijem sv. Janeza Krstnika v Kamniku	61.170	117
Tržiški grad, Stari Gutenberg	54.567	193
Gospostvo Ponoviče in Lubek	53.547	137
Gospostvo Radovljica	173.839	441
Gospostvo Ig	114.584	243
Gospostvo Kamnik	103.335	201
Graščina Thurnau (slovenski naziv ni ugotovljen)	48.289	163
Graščina Turn (Breg pri Preddvoru)	48.294	103
Gospostvo Bela peč	45.394	149

Gospostva z več kot 100 hubami so imela več kot polovico celotne vrednosti, še večja pa je bila razlika pri številu hub. Od gospostev je bilo 15 brez hub, 21 jih je imelo do 20, 18 od 21 do 50, 10 od 51 do 100 in 13 nad 100 hub. Kot gospostva je bilo označenih 10 dominijev, 11 je bilo imenj, 38 graščin in 17 dvorcev, pri 16 so bile druge označbe. Med takimi so Vojvodov gozd kneza Auersperga, lovišče (Wildpan) Bistrica (Kamniška), Utiški gozd.

Kot gospostva v Ljubljani so navedena imenje dvornega špitala v vrednosti 17.924 gold. z 41 hubami, prej komendsko, tedaj magistratno imenje v vrednosti 11.453 gold. in s 44 hubami, županija Kozarje, tudi magistratno imenje, v vrednosti 25.882 gold. in 41 hubami, stolni kapitelj z vrednostjo 3105 gold. in 12 hubami ter Leopoldsrue (Cekinov grad). Kakor kažejo ti primeri, so med plemiška gospostva uvrščena tudi tista, ki so pripadala mestu Ljubljana, eno je bilo prej v lasti križevniškega reda in bi sodilo med cerkvena. Pri uvrščanju v posamezne kategorije torej ni bilo doslednosti.

Posebna postavka v seznamu plemstvu pripadajočih gospostev so svobodniki. Ti so bili neplemiški lastniki nepodložnih svobodnih zemljišč. Njihovo število ni navedeno, postavka se ne nanaša na vse svobodnike, temveč le na gospostvom prideljene. Vrednost njihove dominikalne posesti je znašala 59.025 gold., pripadalo jim je tudi 7 hub. Polec navaja, da je bilo takrat na Gorenjskem 110 prideljenih svobodnikov.⁵

Navadne stranke so imele 67 gospostev vrednosti 266.453 gold. s 459 hubami. Večja dominija sta bila gospostvo Gamberk v vrednosti 64.006 gold. z 237 hubami in imenje Fedransperg z gozdom v vrednosti 24.767 gold. z 42 hubami. Brez hub je bilo 43 dominijev, 21 dominijev je imelo do 20 hub, le trije dominiji so presegali to število. Pri teh dominijih je bil le enkrat uporabljen naziv gospostvo, 8 je bilo imenj, 7 graščin, 8 dvorcev, v petih primerih je šlo le za posest desetine. Med lastniki so bili ljubljanski trgovci, duhovniki, cerkvene bratovščine in rokodelski chei. Deželski svobodniki, ti so bili deželi podložni, so imeli posest v vrednosti 101.260 gold, bilo jih je 130. V skupini navadnih strank so mesta Ljubljana, Loka, Kranj, Radovljica in Kamnik, vrednost njihove dominikalne posesti je bila 1,104.502 gold. Na prvem mestu je bila Ljubljana z 869.535 gold., nato Kranj s 110.508 gold., Radovljica z 71.679 gold., Kamnik s 47.347 gold. in Škofja Loka s 5.433 gold.

⁵ J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XVII/1936 str. 67 in str. 128 sl., seznam svobodnikov na Kranjskem. Podatki o številu svobodnikov so iz tega seznama.

III.

Na Dolenjskem je bilo 330 gospostev, 193 cerkvenih, 94 plemiških, 34 pripadajočim raznim strankam, 7 mest in 2 postavki svobodnikov. V seznamu je sicer navedenih 193 gospostev, toda za dve niso navedeni podatki o kakšni posesti.

Samostani, zagrebški stolni in novomeški kapitelj so imeli naslednja gospostva:

	Vrednost gold.	Hub
Zagrebški stolni kapitalj, za gospostvo Metlika	26.828	71
Samostan Jurklošter	4.934	8
Samostan Kostanjevica za dvorec Straža in špitalsko imenje	107.430	214
Samostan Kostanjevica za zastavno gospostvo	71.621	125
Samostan Kostanjevica za Ruperčvrh in Mehovo	53.599	147
Samostan Kostanjevica za dvorec Grundelj	12.370	22
Samostan Kostanjevica za gospostvo Klevevž	63.925	173
Križevniška komenda Metlika	44.266	130
Avguštinsko imenje Radeče	14.325	35
Avguštinsko imenje za graščino Poganeč	9.894	28
Kapitelj Novo mesto	91.681	169
Samostan Stična z Bajnofom in Čretežem	357.501	1368
Križevniška komenda Črnomelj	27.657	65

Lastniki drugih cerkvenih gospostev so bile župnije, beneficiji, cerkve, bratovščine, tudi rokodelske, in špitali. Hube je imelo v posesti 94 gospostev, 99 jih je bilo brez hub. Od gospostev s hubami jih je 72 imelo do 20 hub, 13 od 21 do 50, 2 od 51 do 100 in 7 nad 100 hub. Vrednost cerkvenih gospostev je znašala 1.223.640 gold., imela pa so 3236 hub. Toda na samostane, križevniško komendo in na dva kapitlja je odpadlo 886.031 gold. in 2555 hub. Na prvem mestu glede vrednosti in števila hub je bil samostan v Stični, sledil mu je samostan v Kostanjevici s svojimi dominiji. Za freisingškim v Škofji Loki sta bila največji gospostvi na Kranjskem. Oba samostana sta bila ukinjena in je njujina posest prešla pod državno upravo.

Plemstvu je na Dolenjskem pripadalo 95 gospostev, šest jih je bilo brez hub, 27 jih je imelo do 20, 22 od 21 do 50, 20 od 51 do 100 in 20 več kot 100 hub. V tej zadnji skupini so bila sledeča:

	Vrednost gold.	Hub
Graščina Soteska	36.842	104
Grofija Turjak	161.816	540
Gospostvo Pobrežje	48.396	150
Grofija Kočevje	236.809	543
Gospostvo Krško z inkorporiranimi imenji	44.622	152
Gospostvo Rakovnik	52.534	122
Gospostvo Mokrice	83.401	129
Gospostvo Mokronog	94.552	289
Gospostvo Mirna	56.809	111
Gospostvo Poljane	55.223	229
Gospostvo Ribnica z graščino Breg	138.413	314
Gospostvo Žužemberk	67.836	385
Gospostvo Trebnje	34.323	104
Gospostvo Šrajberski turn	98.783	349
Gospostvo Turn – Gallenstein	54.764	156
Gospostvo Zastava in Gradac	32.962	110
Gospostvo Boštanj	58.922	139
Boštanj za desetino od Štangarskega gozda	16.945	–
Gospostvo Višnja gora	55.588	208
Gospostvo Otočec	30.454	113
Gospostvo Čušperk	88.080	279

Vrednost navedenih gospostev je znašala 1.548.074 gold., imela po so 4526 hub. Vsa plemiška gospostva na Dolenjskem so bila vredna 2.538.646 gold. Tri petine vrednosti in dve tretjini hub je odpadlo na nekaj več kot petino gospostev. Od gospostev s hubami jih je 28 imelo do 20, 23 je imelo od 21 do 50, 19 od 51 do 100, 20 pa nad 100 hub, 4 gospostva jih niso imela. Dve gospostvi sta bili označeni kot grofiji, 27 kot gospostvo, 11 je bilo imenj, 46 graščin in 5 dvorcev.

Posest prideljenih svobodnikov je znašala 17.582 gold., imeli so tri hube. Po Polčevi navedbi je bilo 51 svobodnikov.

Vrednost posesti navadnih strank je znašala 204.340 gold., imele so 459 hub. Med temi dominiji sta bila dva z nazivom gospostva in sicer Kostel v vrednosti 31.936 gold. z 91 hubami in Lanšprež v vrednosti 28.488 gold. in s 65 hubami. Brez rustikalne posesti je bilo 7 dominijev, 21 jih je imelo do 20 hub, 6 jih je imelo več. Z označbo imenja je bilo 8 dominijev, z označbo graščine 10, dvorcev tudi 10, ostali so bili brez označbe. Brez hub je bilo 7 dominijev. Posest deželno stanovskih svobodnikov je imela vrednost 14.164 gold., imeli so 4 hube. Teh svobodnikov je bilo 27.

Na Dolenjskem so bila deželnoknežja mesta Krško, Kostanjevica, Metlika, Novo mesto (Rudolfovo), Črnomelj in Višnja gora, municipalno mesto je bilo Kočevje. Vrednost njihove posesti je znašala 194.421 gold., od tega je odpadlo 75.597 gold. na Novo mesto.

IV.

Notranjska v tedanjem obsegu, to je z delom Istre in Goriške, je imela 249 dominijev, 141 cerkvenih, 65 plemiških, 40 navadnih strank, prideljene in deželno stanovske svobodnike in eno mesto.

Cerkveni dominiji so bili:

	Vrednost gold.	Hub
Glavarstvo Kastav	44.181	60
Ženski samostan na Reki, za Mune	8.616	28
Samostan Bistra	112.247	235
Samostan Bistra, za urad Preserje	16.224	36
Opatija sv. Jakoba pod Preluko	5.213	–
Proštija Pazin	10.844	–
Samostan Naše ljube gospe ob jezeru	3.181	–
Škofija Poreč	3.110	–
Škofija Pičen	10.449	–
Samostan sv. Petar u šumi	12.188	15
Škofija Trst s Samez hubami	47.015	121
Samostan sv. Ciprijana v Trstu	3.602	5
Trst za Berg Perze	25.624	–
Avgušinski samostan Reka	8.442	39

Samostani Bistra, Naše ljube gospe ob jezeru in pri sv. Petru u šumi so bili ukinjeni, njihova posest je prešla v državno upravo. Ostalih 127 dominijev poleg zgoraj navedenih so bile župnije, beneficiji, cerkve, bratovščine in špital v Pazinu. Od teh je bilo 85 na ozemlju Notranjske znotraj njenih poznejših mej, 9 jih je bilo na nekdanjem Goriškem, ostali pa v Istri, toda le 8 v njenem slovenskem delu. V nekaterih župnijah, seveda v njihovem tedanjem večjem obsegu, je bilo večje število cerkvenih dominijev. V župniji Košana jih je bilo 13, v župniji Vipava 14, in v župniji Vrhnika 21. Hube je imelo 56 dominijev, 85 jih je bilo brez hub. Do 20 hub je imelo 47 dominijev, 9 jih je imelo več, povečini so bili malega obsega in pomena.

Vrednost cerkvenih gospostev na Notranjskem je znašala 547.238 gold., pripadalo jim je 794 hub. Na navedenih 14 dominijev je odpadlo 310.937 gold. in 539 hub. Tistih 85 dominijev, ki so bili na ozemlju poznejše manjše Notranjske, je imelo vrednost 269.679 gold., pripadalo jim je 479 hub. Dominiji, bilo jih je 17, v župnijah Devin, Komen, Podvir, Tomaj, Hrušica,

Jelšane in Podgraje, ki so pozneje pirpadle deželama Goriški in Istri, so imeli posest v vrednosti 28.157 gold., imeli pa so 37 hub.

Plemiških gospostev je bilo 65 v vrednosti 2,017.190 gold., imela so 4224 hub. Gospostva z več kot 100 hubami so bila:

	Vrednost gold.	Hub
Gospostvo Postojna	110.987	314
Gospostvo Postojna za Lipico in Prestranek	33.696	—
Gospostvo Planina	161.284	304
Gospostvo Lož in Snežnik	62.267	107
Gospostvo Logatec	102.943	246
Grofigija Pazin	261.469	1009
Gospostvo Polhov gradec	81.827	211
Gospostvo Prem	103.455	333
Graščina Ravne	52.662	115
Gospostvo Senožeče	88.528	149
Gospostvo Devin	224.623	214
Gospostvo Vipava	126.141	203

Vrednost teh gospostev je bila 1,409.882 gold., imela so 3205 hub. Ta velika gospostva so zajela več kot dve tretjini celotne vrednosti plemiške posesti, hub pa so imela kar tri četrtine. Dominiji so bili na splošno manjšega obsega. Do 20 hub je imelo 28 dominijev, od 21 do 50 hub 9, od 51 do 100 hub 7, več hub pa 11; 10 dominijev je bilo brez hub. En dominij je imel naziv grofigija, 19 je bilo gospostev, 13 imenj, 11 graščin, 2 dvorca, 19 jih je bilo brez označbe. Na ozemlju Notranjskega v poznejših mejah je bilo 35 gospostev v vrednosti 1,115.621 gold. z 2418 hubami, kar je bilo nekaj več kot polovica tako po številu kot po vrednosti in številu hub. V slovenskem delu Istre so bila gospostva Podgrad, Gotnek, Socerb, imenje Odolina in tri manjši dominiji, na Goriškem pa Devin in Sesljan. Vrednost teh dominijev je znašala 442.437 gold, pripadalo jim je 515 hub.

Vrednost posesti prideljenih svobodnikov je znašala 15.954 gold. Po navedbi Polca jih je bilo 81.

V posesti navadnih strank je bilo 40 dominijev z vrednostjo 128.670 gold. in s 144 hubami. Brez hub jih je bilo 24, 15 jih je imelo do 20 hub, le eden je imel nekaj več. Kot imenje je bilo označenih 8, kot graščine 5, kot dvorca 2 in eden kot grad (Burg), ostali so bili brez označbe. Večina dominijev je navedena le z imenom lastnika, brez navedbe kraja, zato jih ni mogoče točneje lokalizirati. Med lastniki je naveden trgovec Tschopp iz Trsta, z latinico so vpisani štirje lastniki z italijanskimi imeni in priimki, bili so gotovo Italijani, drugi lastniki so vpisani z gotico, med njimi najbrž tudi Italijani z neitalijanskimi priimki (npr. Lazarovich, Millosich). Le za 13 dominijev v vrednosti 77.059 gold. z 89 hubami se je dalo ugotoviti, da so v mejah poznejše Notranjske.

Deželno stanovski svobodniki, bilo jih je 55, so imeli posest v vrednosti 19.587 gold. z desetimi hubami.

Na Notranjskem je bilo izkazano kot deželnoknežje mesto Lož, vrednost njegove dominikalne posesti je znašala 15.955 gold.

V.

Po obravnavanju zemljiških gospostev po okrožjih podajam pregled številčnih podatkov za celo deželo. Številčno stanje zemljiških gospostev na nekdanjem Kranjskem je bilo:

Dominiji	Gorenjsko	Dolenjsko	Notranjsko	Kranjsko
Cerkveni	321	193	141	655
Plemiški	77	94	65	236
Navadnih strank	67	34	40	141

Dominiji	Gorenjsko	Dolenjsko	Notranjsko	Kranjsko
Mestni	5	7	1	13
Svobodniki	2	2	2	6
	472	330	249	1051

Ker so v številkah za Notranjsko zajeti tudi podatki za tedanjo avstrijsko Istro in del Goriške, to je ozemlje, ki je bilo pozneje izločeno iz notranjskega okrožja, navajam še podatke za Notranjsko v poznejšem obsegu. Pripominjam pa, da se je število dominijev za dele razdeljene Notranjske dalo le deloma ugotoviti iz že navedenih razlogov. Na poznejšem Notranjskem je bilo 85 cerkvenih dominijev, 35 plemiških, 13 navadnih strank, 1 mestni dominij in svobodniki, skupaj 136. V slovenski Istri in delu Goriške je bilo 22 cerkvenih in 9 plemiških, dominijev navadnih strank 27 na vse istrskem ozemlju, ki ni več pripadalo kranjski deželi.

Naslednje tabele vsebujejo skupni pregled vseh podatkov o zemljiških gospostvih po kategorijah lastnikov in po okrožjih. Podatki so v goldinarjih v prvih treh kolonah za dominikalno posest in sicer užitek od posesti, nato davščina od užitka, v tretji koloni pa vrednost posesti. Četrta in peta kolona se nanašata na rustikalno posest, v četrti je znesek kontribucije, v peti znesek davka. V šesti koloni je navedeno število hub.

Cerkvena gospostva

Gorenjsko	106.873	16.551	2.258.066	34.119	25.327	5.687
Dolenjsko	57.795	8.849	1.223.641	19.581	12.500	3.263
Notranjsko	25.969	4.079	547.238	4.104	3.274	794
	190.637	29.479	4.028.945	57.804	41.101	9.744

Plemiška gospostva

Gorenjsko	93.119	14.271	1.970.716	24.383	16.182	4.064
Dolenjsko	120.242	18.696	2.538.646	41.676	23.386	6.946
Notranjsko	95.604	14.917	2.017.191	19.556	12.315	4.222
	308.965	47.884	6.526.553	85.615	51.883	15.232

Navadne stranke

Gorenjsko	12.992	2.334	266.453	2.758	1.601	459
Dolenjsko	9.998	1.824	204.340	2.757	1.723	459
Notranjsko	6.274	1.127	128.670	747	669	144
	29.264	5.285	599.463	6.262	3.993	1.062

Prideljeni svobodniki

Gorenjsko	2.877	516	59.025	42	24	7
Dolenjsko	845	142	17.583	20	16	3
Notranjsko	329	44	7.114	—	—	—
	4.051	702	83.722	62	40	10

Deželno stanovski svobodniki

Gorenjsko	4.872	822	101.261	2	—	—
Dolenjsko	683	116	14.164	26	16	4
Notranjsko	1.038	254	19.587	58	61	10
	6.593	1.192	135.012	86	77	14

Mesta

Gorenjsko	52.613	8.433	1.104.502			
Dolenjsko	9.261	1.484	194.427			
Notranjsko	759	121	15.955			
	62.633	10.038	1.314.884			

Seštevek za okrožja in deželo						
Gorenjsko	273.346	42.927	5.760.023	61.304	43.134	10.217
Dolenjsko	198.824	31.111	4.192.801	64.060	37.641	10.675
Notranjsko	129.973	20.542	2.735.755	24.465	16.319	5.170
	602.143	94.580	12.688.579	149.829	97.094	26.062

K tej rekapitulaciji je treba pripomniti, da je tedaj po ukinitvi cerkvenih redov in samostanov država prevzela upravo njihovih gospostev. Vrednost te cerkvene posesti je znašala 1,318.598 gold. pripadalo pa ji je 3593 hub.

Od vrednosti in števila hub je odpadlo na posamezna okrožja:

Gorenjsko	od vrednosti 45%	od hub 39%
Dolenjsko	od vrednosti 33%	od hub 41%
Notranjsko	od vrednosti 22%	od hub 20%

Delež na vrednosti posameznih kategorij gospostev po okrožjih je znašal:

Gorenjsko	cerkvena 56%	plemiška 30%	navadnih strank 45%
Dolenjsko	cerkvena 30%	plemiška 39%	navadnih strank 34%
Notranjsko	cerkvena 14%	plemiška 31%	navadnih strank 21%

Na splošno je v vsej deželi pripadalo posameznim kategorijam zemljiških gospostev: cerkvenim 31,8%, plemiškim 51,5%, navadnim strankam 4,7%, svobodnikom 1,7% in mestom 10,3%. Hube so bile razdeljena na gospostva: cerkvena 37,4%, plemiška 58,6%, navadnih strank 4%. Plemiških gospostev je bilo sicer mnogo manj kot cerkvenih, toda njihova vrednost je bila več kot polovico vrednosti vseh gospostev. Še močneje so presežala pri številu hub.

Od vseh gospostev v deželi je bila skoraj polovica brez hub, 363 jih je pripadalo cerkvenim gospostvom. Ta so torej imela le dominikalno posest. Lastniki so bili povečini podružnične cerkve župnij, vrednost takih dominijev je bila na splošno skromna. Na Gorenjskem jih je le 23 imelo posest v vrednosti nad 1000 gold, na Dolenjskem 16, na Notranjskem in v slovenskem delu Istre 6, precej pa je bilo med temi dominijev v vrednosti pod 100 gold. bili so celo taki z vrednostjo po nekaj goldinarjev. Drugače je bilo v hrvaškem delu Istre, kjer je bilo 27 cerkvenih gospostev z dominikalno posestjo v vrednosti več tisoč goldinarjev. Posestniki cerkvenih dominijev v večji vrednosti so bili ponajveč župniki ali drugi duhovniki, ki jih je ta posest vzdrževala. Pri tem se nam postavlja vprašanje, kako so majhni cerkveni dominiji nastali. Verjetno je upravičena domneva, da so jih ustanovili fevdalni gospodje s podaritvijo dominikalnega zemljišča, na katerem so zgradili cerkve in tudi zagotovili njihovo vzdrževanje. Med cerkvenimi dominiji jih je bilo 98 vpisanih na župnije, župnišča ali župnika, po vrednosti so sodili med večje. Župnije, ki so tedaj imele večje število dominijev v skupni vrednosti po več deset tisočev goldinarjev, so bile Stara Loka, Ig, stolna župnija v Ljubljani, Mengeš, Moravče, Kamnik, Vače, Šmarje, Trebnje in Vipava.

Vrednost plemiških gospostev so bila v mnogo večjem razponu kot cerkvena. V naslednjem pregledu je navedeno število dominijev v skupinah, ki prikazujejo njihovo razvrstitev po vrednosti.

	Gorenjsko	Dolenjsko	Notranjsko	Kranjsko
do 10.000	32	32	37	101
od 10.000 do 20.000	16	23	6	45
od 20.000 do 50.000	17	26	8	51
od 50.000 do 100.000	7	10	7	24
nad 100.000 gold.	5	3	7	15
	77	94	65	286

Plemiška gospostva so bila glede na njihove vrednosti precej neenakomerno razdeljena. Na Notranjskem jih je več kot polovica bila v najnižji skupini, toda glede na število gospostev sta bili močno zastopani zadnji dve skupini. Tudi na Gorenjskem je bila najnižja skupina sorazmeroma močna, med dolenjskimi gospostvi so prevladovali srednje skupine.

Dominiji navadnih strank so bili po vrednosti razvrščeni v naslednjih skupinah:

	Gorenjsko	Dolenjsko	Notranjsko	Kranjsko
do 1000 gold.	30	7	16	53
od 1000 do 10.000	32	21	21	74
od 10.000 do 20.000	3	4	2	9
nad 20.000 gold.	2	2	1	5
	67	34	40	141

Pri navadnim strankam pripadajočim gospostvom so močno prevladovali z manjšo vrednostjo. Naš vir nam ne odkriva, kako so ti dominiji nastajali, vendar je najbrž upravičena domneva, da so lastniki večjih gospostev prodali ali na kak drugi način prepustili dele svoje dominikalne posesti neplemičem. Kolikor je mogoče presoditi je le malo plemiških gospostev prešlo do tedaj v celoti v neplemiško posest.

Podatki o številu gospostvom podložnih hub nam dajejo razen podatka o obsegu in pomenu posameznega dominija tudi nekaj vpogleda v sestavo zemljiških lastnikov. V naslednjih tabelah so gospostva razvrščena v več skupin glede na število podložnih hub.

		Brez hub	Do 20	21–50	51–100	Nad 100	Skupaj
Gorenjsko	cerkvena	166	133	6	6	10	321
	plemiška	15	21	18	10	13	77
	navadna	43	21	2	–	1	67
		224	175	26	16	24	465
Dolenjsko	cerkvena	99	72	13	2	7	193
	plemiška	4	28	23	19	20	94
	navadna	7	21	4	2	–	34
		110	121	40	23	27	321
Notranjsko	cerkvena	85	47	5	2	2	141
	plemiška	10	28	9	7	11	65
	navadna	24	15	1	–	–	40
		119	90	15	9	13	246

Pregled gospostev po številu hub za celo Kranjsko

cerkvena	350	252	24	10	19	655
plemiška	29	77	50	36	44	236
navadna	74	57	7	2	1	141
	453	386	81	48	64	1.032

Tako cerkveni kakor tudi dominiji navadnih strank s hubami so jih imeli le po nekaj, le maloštevilni so jih imeli več. Pri plemiških dominijih so pa bile glede števila podložnih hub po okrožjih precejšnje razlike. Na Gorenjskem sta dve tretjini gospostev s hubami imeli manj kot 50 hub, na Dolenjskem so bile skoraj enakomerno razporejene po vseh velikostnih skupinah, na Notranjskem pa kar polovica dominijev ni imela več kot 20 hub.

Naš vir ima tudi podatke o številu prebivalstva in kmetov na Kranjskem. Prebivalcev je bilo 412.298 in sicer na Gorenjskem 144.743, na Dolenjskem 148.772 in na Notranjskem 118.783. Kmetov je bilo v celi deželi 47.941, za posamezna okrožja ni podatkov.⁶ Glede na število kmetov je prišlo na enega v povprečju nekaj več kot pol hube. Ker so hube od 18. stoletja naprej vedno bolj delili, je naraščalo število pol- in četrtzemljakov. To kažejo tudi popisi dominijev, ki so bili izvedeni za terezijanski kataster. Verjetno se je omenjeno povprečje po okrožjih nekoliko razlikovalo. To sklepam iz različnega razmerja med številom hub in številom prebivalstva. Na Gorenjskem in na Dolenjskem je prišlo okrog 14 oseb na eno hubo, 23 pa na Notranjskem. Sodeč po teh številkah je huba na Notranjskem morala preživljati več ljudi kot v drugih delih dežele.

⁶ Arhiv Republike Slovenije, Rkp II – 24 r, fol. 5 in 41 sl.

Davščine zemljiških gospostev so znašale dominikalne 94.580 gold., rustikalne označene kot kontribucija 149.829 gold. in kot davek 97.094 gold. Dominikalna davščina, ki je bremenila lastnike, je bila odvisna od višine užitka. Kot sem izračunal po podatkih v seznamu za posamezna okrožja in kategorije gospostev, je znašala za cerkvena in plemiška gospostva od 15,3 do 15,7%, za navadne stranke pa je bila višja, gibala se je od 17,9 do 18,2%. Davščine od rustikalne posesti, ki so bremenile kmetije, so obračunane od hube. Kontribucija je znašala 6 gold. na hubo, to je od cele kmetije, le hube ob beneški meji so bile manj obdavčene. To potrjuje tudi obračun na podlagi podatkov v seznamu, v katerem za Gorenjsko in Dolenjsko skupni znesek ustreza taki obdavčitvi. Na nekdanjem Notranjskem, to je z delom Istre in Goriške, je prišlo povprečno 4 gold. 44 kr. na hubo, bila so različna povprečja pri posameznih kategorijah gospostev. V delu Notranjskega brez Istre so bila povprečja višja, znašala so krajcar manj kot 6 gold., kar je bila predpisana kontribucija. Primerjava podatkov po posameznih gospostvih pa je pokazala, da niso kontribucije povsod enako predpisovali. Pri gospostvu Bistra se je izkazalo, da je na hubo prišlo 7 gold. 8 kr. kontribucije, ponekod pa le 5 gold. Razlog za različno obremenjevanje podložnikov se ni dal ugotoviti. Povprečna davščina, označena kot davek, se je razlikovala tako po kategorijah kot po posameznih gospostvih, obremenitve so se na hubo gibale od 2 gold. 31 kr. do 5 gold. 31. kr.

Podatki v rokopisni knjigi nam ne dovoljujejo sodbe, ali so upoštewane vse davščine, ki so bremenile zemljiška gospostva. Na vsak način vzbuja pozornost, da so rustikalne davščine več kot dvakrat tolike kot dominikalne. V našem viru je prikazana tudi bilanca deželnih dohodkov in izdatkov. Med dohodki je izkazana kontribucija skupaj z mesnim krajcarjem z zneskom 228.111 gold. 23 kr. in davek z zneskom 116.378 gold. 40 kr. Zneska sicer nista ista kot v seznamu gospostev, kar je razumljivo, saj je v bilanci skupaj s kontribucijo izkazan mesni krajcar, tudi gre v bilanci za dejanski dohodek, v seznamu gospostev pa za predpisano davščino.

Bilanca deželnih dohodkov in izdatkov vsebuje tudi podatke o donosnosti nekaterih zemljiških gospostev. Tako je v njej vpisana postavka 3.803 gold. kot dohodek od postojnskega gospostva, ki je bil v državni lasti. Če je bil to ves dohodek, je pomenil komaj 3%-no obrestovanje oziroma le 71% od izkazanega užitka, kar je bil slab donos. Pri drugem gospostvu so bili bolj uspešni. Dežela je prejela 9.940 gold. zakupnine za prejšnja jezuitska posestva. Vrednost dveh jezuitskih gospostev (Kolegij Družbe Jezusove in Fužine) je znašala 222.072 gold., zakupnina je pomenila 4½%-no obrestovanje. To je bila tedaj dobra obrestna mera, država in dežela sta za prejeta posojila povečini plačevala 4%-ne obrsti.⁷

Številčni podatki iz »Kratkega opisa vojvodine Kranjske«, ki omogočajo splošni pregled stanja zemljiških gospostev in njihovih gospodarskih razmer, so gotovo pomemben prispevek za boljše poznavanje te družbene ustanove. So toliko pomembnejši, ker prikazujejo stanje konec 18. stoletja, to je v času, ko je fevdalni družbeni red doživel zadnje velike spremembe in se je bližal svojemu koncu. Zemljiška gospostva so bila temelj fevdalnega reda, saj so bila lastniki zemljišč, odločala so o njihovem obdelovanju in izkoriščanju. Naše zgodovino pisje se je z zemljiškimi gospostvi mnogo ukvarjalo, toda splošnega pregleda, kot ga nudi »kratek opis«, ni bilo. Nekaj takega pregleda daje sicer knjiga »Gračine na nekdanjem Kranjskem«.⁸ Pri opisu posameznih gračin so po podatkih v deželni deski navedeni število hub in zneski davkov gosposočinske ter podložniške zemlje. Dve tabeli pa prikazujeta razvrstitev zemljiških gospostev glede na število hub in zneske obdavčevanja. Toda v tabeli glede hub je upoštevanih 236, v tabeli z zneski davkov pa 252 gospostev, torej je zajeta le nekako četrtnina vseh dominijev. Avtorica je sicer zajela največje in najpomembnejše, vendar knjiga le ne daje popolnega pregleda te družbene ustanove na nekdanjem Kranjskem. Podatki za sestavo splošnega pregleda nad zemljiškimi gospostvi so tudi v gradivu terezijanskega katastra. Na osnovi tega gradiva bi si mogli napraviti celotno sliko temeljne ustanove fevdalnega družbenega reda ne le v deželi Kranjski temveč na vsem slovenskem ozemlju. Obdelava gradiva terezijanskega katastra pa seveda ne more biti naloga enega zgodovinarja.

⁷ Arhiv Republike Slovenije, Rkp II 24 r, fol. 83 sl. in 87.

⁸ M. Smole, Gračine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982. V tekstu omenjeni tabeli gl. str. 16–19.

Zusammenfassung

**DIE STATISTISCHE DARSTELLUNG DER GRUNDHERRSCHAFTEN IN KRAIN
AM ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS**

Vlado Valenčič

Die »Ganz kurz gefaßte Beschreibung von dem Herzogtum Krain 1780« enthält das Verzeichnis aller Grundherrschaften im Lande mit Angabe der Nutzung, der Giebigkeit, des Schätzungswertes des Grundbesitzes, der Kontribution und der Steuer der untertänigen Bauern, dann folgt die Zahl der Huben. Die Grundherrschaften sind in folgende Kategorien eingeteilt: Geistlichkeit, Adel, gemeine Parteien, dem Adel zugeteilte und landständische Freisaßen, Städte. In Krain waren 1051 Grundherrschaften, der Geistlichkeit gehörten 655, dem Adel 236, den gemeinen Parteien 141, den Städten 13, die Freisaßen wurden in jeden Kreise in zwei Positionen ausgewiesen.

Der Schätzungswert der Grundherrschaften betrug 12,688.579 Gulden, davon entfiel an die Geistlichkeit 4,028.945, an den Adel 6,526.553, an die gemeinen Parteien 599.463, an die Städte 1,314.884 und an die Freisaßen 218.732 Gulden. Der Prozentsatz vom Gesamtwert war: die Geistlichkeit 31,8%, der Adel 51,5%, die Städte 10,3%, die gemeinen Parteien 4,7%, die Freisaßen 1,7%. Nach der Auflösung des Jesuitenordens und einiger Klöster übernahm der Staat die Verwaltung ihrer Grundherrschaften, deren Schätzungswert 1,318.598 Gulden betrug. Nur wenige von den kirchlichen Grundherrschaften haben einen größeren Wert ausgewiesen, es überwogen solche im Werte unter 1000 Gulden.

Von den 236 dem Adel gehörenden Grundherrschaften hatten es 101 den Wert bis zu 10.000 Gulden, bis zu 50.000 hatten es weitere 96, bis zu 100.000 Gulden 24, einen höheren Wert 15. Den 141 gemeinen Parteien gehörten Grundherrschaften im Wert bis zu 1000 Gulden, 74 hatten es solche im Werte bis zu 10.000 und 14 im höheren Werte.

Den Grundherrschaften in Krain waren 26.062 Huben untertänig. Der Geistlichkeit gehörten 9.744 Huben, dem Adel 15.232, den gemeinen Parteien 1062. Die in die staatliche Verwaltung übernommenen kirchlichen Grundherrschaften hatten 3593 Huben. Im Besitz der Huben waren 579 Grundherrschaften, 386 hatten nur bis zu 20 Huben, 252 von diesen waren im Besitz der Geistlichkeit, 129 Grundherrschaften besaßen 21 bis 100 Huben, 64 hatten es mehr. Die größte Grundherrschaft war das Bistum in Freising mit 1811 Huben, es folgten die Zisterzienserstiften Stična (Sittich) mit 1368 und Kostanjevica (Landstraß) mit 681 Huben. Ohne Huben, nur mit dem Dominikalbesitz, waren 453 Grundherrschaften, 350 davon waren im Besitz der Geistlichkeit. Auch bei den gemeinen Parteien überwogen Grundherrschaften ohne Rustikalbesitz und solche mit kleiner Zahl der Huben.

In Krain waren damals 47.941 Bauern, bei 26.062 Huben kam es auf einen Bauer etwas mehr als eine halbe Hube. Doch das Verhältnis der Zahl der Huben zu der Bevölkerungszahl in den Kreisen des Landes war nicht gleich. In Oberkrain und in Unterkrain kam es eine Hube auf 14, in Innenkrain aber auf 23 Einwohner.

Die dominikale Giebigkeit der Grundherrschaften betrug 94.520 Gulden bei der Nutzung im Gesamtbetrag 602.143 Gulden, dadurch wurde die Nutzung der kirchlichen und der adeligen Grundherrschaften von 15,3 bis 15,7% und der gemeinen Parteien von 17,9 bis 18,2% belastet. Von dem bäuerlichen Besitz wurden die Kontribution und die Steuer erhoben. Die Kontribution betrug 6 Gulden von einer Hube, der aufgelegte Gesamtbetrag betrug 149.829 Gulden. Auch die Steuer wurde für die Hube festgesetzt, es wurden insgesamt 97.094 Gulden auferlegt, die Besteuerung der Huben bewegte sich von 2 Guld. 31 Kr. bis 5 Guld. 31 Kr.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: 061/17-69-210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 2, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 2000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 2250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej novejšje zgodovine, 3000 Celje, Prešernova ul. 11 (3001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 4000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo R. Slovenije – organizacijska enota, 8000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 4220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 8330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 3210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postfach 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej, 2380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 6000 Koper-Capodistria, Gramscijev trg 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Katja Sturm-Schnabl

DUNAJSKA SLAVISTIKA IN NJEN PRISPEVEK K SLOVENSKE KULTURI

Predavanje na filozofski fakulteti v Ljubljani 8. maja 1995

V dunajskem časopisu »Die Zeit«¹ št. 21, je dne 23. februarja 1895 v zvezi s problematiko paralelnih razredov Celjske gimnazije natisnjen članek, ki skuša pokazati, kako je nemško-nacionalno hujskanje s posledico protizakonskega postopanja uradnih institucij ali posameznih uradnikov proti posameznim državljanom ali celim narodnostnim skupinam, živečim v okviru habsburške monarhije, ravno v primeru Slovencev najostreje in tudi najbolj nesmiselno. V svoji kratki predstavitvi zgodovine in zgodovinskih okoliščin Slovencev piše avtor med drugim: »Zum Verständnis der österreichischen und der Nationalitätenkämpfe überhaupt, bietet der südwestlichste slavische Volksstamm gewiß das vortrefflichste Beispiel eines »interessanten Nationchens«. Trotzdem die Slowenen ungefähr 1.200.000 Seelen zählen, keine selbstständige Vergangenheit und selbst keine höheren Stände haben... und nur in Krain die ausschließlich herrschende Nationalität sind, während die starken slowenischen Drittel der Bevölkerung von Steiermark und Kärnten und die faktische Majorität des Küstenlandes mit culturell und materiell so hochstehenden Nachbarn, wie es die Deutschen und Italiener sind, um ihre nationale Existenz zu ringen haben,...«

Ko avtor pride do 19. stoletja, piše v zvezi z ilirizmom sledeče: »Diese Bewegung hatte ursprünglich einen rein literarischen Charakter und auch insofern einen sozialen Einfluß, als sich seit ihrem Beginn gebildete Slowenen ihrer Muttersprache nicht mehr schämten und sich mit Liebe an ihr Volk angeschlossen. Natürlich mußte aber bei der ersten Gelegenheit auch die politische Seite hervortreten. Im Jahre 1848 protestierten auch die Slowenen kräftig gegen die Beschickung des Frankfurter Parlements, beteiligten sich am Slawenkongreß in Prag und strebten eine Vereinigung aller slowenischen Landstheile an. Diese Agitation wurde von dem Verein »Slovenija«, an dessen Spitze der als slavischer Grimm berühmt gewordene Fr. Miklosich stand, von Wien aus geleitet.«²

Da je Miklošič bil avtor manifesta o »Zedinjeni Sloveniji«, avtentično potrjuje že Matija Murko v »Miklosich's Jugend- und Lehrjahre«.³ Torej je Miklošič bil avtor inicialne listine slovenske državnosti, če lahko poantirano tako povem. Vendar pa se je Miklošič že leta 1849 umaknil iz političnega aktivizma, postal je prvi profesor prve slavistične katedre Dunajske univerze. S tem je sicer nadaljeval dolgo vrsto Slovencev, ki so že od začetnih časov dunajske univerze delovali kot njeni profesorji, dekanji, rektorji, skolarji itd.⁴ Nadaljeval pa je tudi *Dobrovskega, Kollarja, Šafařika in Kopitarja* »slavistično« delovanje na Dunaju. Za razliko od imenovanih in drugih učenjakov pa je Miklošič marca 1849 začel svoje delovanje na insti-

¹ Die Zeit, kulturnopolitični tednik, je izhajal na Dunaju, njegovi izdajatelji so bili: dr. J. Singer, Hermann Bahr in dr. Heinrich Kanner. Članek ima naslov »Die Slowenen von einem Slowenen« in je izšel v številkah 21 in 22. Bil je precej obširen (v vsaki številki po 4 in 1/2 časopisnih rubrik. Napisal ga je Matija Murko, kajti v izvodu, ki ga hrani knjižnica slavističnega inštituta na Dunaju, je na naslovni strani ob naslovu članka dodano (verjetno) z Murkovo roko »Dr. M. Murko«.

² Stane Granda, Miklošič v revolucionarnem letu 1848/49. V: Miklošičev zbornik. Kulturni forum Maribor 1991, 87–97. Granda obravnava v tem članku delovanje akademskega društva »Slovenija«, katerega predsednik je bil Fran Miklošič (1813–1891); objavlja tudi manifest o Zedinjeni Sloveniji (str. 90).

³ Da je Fran Miklošič dejansko bil avtor manifesta o Zedinjeni Sloveniji, nam povsem avtentično pove Matija Murko. V biografiji: Dr. Matthias Murko, Miklosichs Jugend- und Lehrjahre. In: Forschungen zur neueren Litteraturgeschichte. Festgabe für Richard Heinzel. Weimar 1898, 551 (Separat str. 59). Murko namreč piše, da je Miklošič 20. aprila stopil na čelo društva »Slovenija«, v opombi 59 pa pove, da mu je to povedal Anton Globočnik, ki je bil takrat sekretar društva: »Mitteilung des Regierungsrates A. Ritt. v. Globočnik, des Sekretärs des Vereins«.

⁴ O vlogi slovenskih profesorjev, skolarjev, rektorjev in dekanov ter študirajočih na dunajski univerzi v prvih stoletjih primerjaj Primož Simoniti, Humanizem na Slovenskem. Ljubljana 1979.

tucionaliziranem mestu⁵ – institucionalizacija pa pomeni, da je s tem slavistika dosegla »ustaljeno, zakonsko priznano« in s tem družbeno relevantno obliko. To pa je seveda ključni pogoj za vsako nadaljno družbeno-politično in kulturno relevantno učinkovanje katerekoli znanosti, v tem slučaju slavistike; znanosti, posebno pa humanitarne znanosti (Geisteswissenschaften) morajo biti ker se družbeno-politično in kulturno relevantne, bodisi direktno, bodisi indirektno oziroma dolgoročno (Grundlagenforschung).

Miklošič je prvi, in to skozi 35 let svojega delovanja, kot profesor slavistike koristil institucionalizirano možnost ter je s svojim pedagoškim in znanstvenim delom ustvaril osnove za kulturno zavest in nadaljevanje kulturnega delovanja pri Slovencih in pri ostalih avstrijskih Slovanih. Matija Murko v svojih spominih naglaša prav to dejstvo kratko, trezno in zelo iskreno, ko pove sledeče: »...Civilizacija mu je bila sad dela vseh narodov, kakor so to dokazovale tudi njegove razprave o tujih besedah v slovanskih jezikih, ...o slovanskih prvinah v madžarščini, v romanščini, v novogrščini in v albanščini ter o turških prvinah v južnovzhodnih evropskih jezikih. **In tako je vzbudil Miklošič v meni zanimanje za različne kulturne pojave slovanskih narodov** (podčrtala K. St.-Sch.), in prav on me je opozoril na pomembno delo V. Hehna...«⁶ Programatično je *Miklošič* deklariral enakovrednost filologij in s tem seveda tudi dotičnih jezikov oziroma narodov, ne glede na njihov državni položaj. Za edini kriterij je postavil za filološko raziskovanje dovolj obsežno literaturo.

V svojem slavnostnem govoru na shodu nemških filologov in šolnikov leta 1858 na Dunaju je relativiral primat klasične filologije, ko je odločno dejal: »...Wenn die Philologie im allgemeinen das Leben eines Volkes in einem abgeschlossenen Zeitraume nach allen seinen Richtungen wissenschaftlich zu erforschen strebt, so gibt es soviele Philologien, als es verschiedene Völker gibt, deren literarische Denkmäler zur Erkenntnis des Lebens in seiner idealen und realen Richtung ausreichen. Man kann daher, wenn man sich auf Europa beschränkt, der classischen Philologie die germanische, romanische und slavische entgegensetzen...«⁷ Kako plodno in koristno delo je opravil *Miklošič* na osnovi svojih lastnih multikulturnih premis in kak kulturni napredek je to pomenilo za slovanske narode (in tudi za Albance, Romune, Rome), je zabeležil že Matija Murko v svojih spominih s kratko opazko: »...Tako npr. je bil častni doktor vseh ruskih univerz. Najlepše se je to pokazalo pri proslavi njegove sedemdesetletnice. Veličastno proslavo so priredila tudi dunajska slovanska društva pod vodstvom akademskega društva Slovenija, katerega predsednik sem bil jaz. Srebrni lovrovi venec je bil posvečen »Velikanu znanosti slovanskih jezikov in pospešitelju slovanske v z a j e m n o s t i.«⁸

Sama sem objavila 52 listin, iz katerih je razvidno, kakšen pomen in kakšno važnost so pripisovali slovanski narodi *Miklošičevi* dejavnosti za razvoj svoje znanosti, svojih jezikov in kultur.⁹ *Miklošič* je bil torej tisti, ki je koristil dunajsko slavistiko kot znanstveno-kulturno institucijo za pospeševanje jezikovnega in kulturnega razvoja – s tem je pa seveda povezan politični razvoj – pri slovanskih narodih habsburške monarhije, v Rusiji pa so njegova dela našla živahen odmev med ruskimi znanstveniki; da so seveda Slovenci bili njegove pozornosti na poseben način deležni, je razvidno iz njegovih pisem Slovincem, ki so se v glavnem nanašala na kulturno in jezikovno pospeševanje pri Slovencih. Med njegovimi 52 slovenskimi korespondenti so Stanko Vraz, Štefan Kočever, Peter Kozler, Jožef Muršec, Anton Martin

⁵ Prim. Stanislav Hafner, Fran Miklošič v življenju in delu. V: Miklošičev zbornik. Kulturni forum Maribor 1991, 21.

⁶ Glej Matija Murko, Spomini. Ljubljana 1951, 39.

⁷ Prim.: Verhandlungen der XVIII. Versammlung deutscher Philologen, Schulmänner und Orientalisten 1858 Wien. Erste allgemeine Sitzung. 25. September. Anfang der Sitzung 10 Uhr. Präsident: Prof. dr. F. Miklosich. In: Verhandlungen Nürnberg 1838–1883. V separatu na str. 2.

⁸ Matija Murko, Spomini. Ljubljana 1951, 41. Omenjena veličastna proslava Miklošičeve sedemdesetletnice je natančno opisana v časopisu Der Parlamentär in objavljena v: Katja Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven – Korespondenca Frana Miklošiča z južnimi Slovani. Maribor 1991 (dalje citiram: K. Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel...), 607–609.

⁹ Katja Sturm-Schnabl, Franz Miklosich im Lichte seiner Lebensdokumente aus dem Bestand der Handschriftensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek. V: Franz Miklosich (Miklošič). Neue Studien und Materialien anlässlich seines 100. Todestages. Herausgegeben von Walter Lukan. Österreichische Osthefte. Jahrgang 33, Sonderheft. Wein 1991, 9–94.

Slomšek, Janez Bleiweis itd.¹⁰ Da se je vse to odvijalo na raznih ravneh, je danes povsem jasno in mnogo je o tem že napisano,¹¹ še zdavnaj pa ni vse raziskano.

Tako na primer nimamo seznama študentov, ki so študirali pri Miklošiču oziroma doktorirali ali opravili učiteljski izpit pri njem. *Matija Murko* se sam šteje za Miklošičevega učenca, vendar je napisal disertacijo iz germanistike, potem pa se je kljub temu odločil za delovanje na področju slavistike. Za obdobje, za katero imamo objavljen seznam vseh disertacij filozofske fakultete dunajske univerze,¹² lahko ugotovimo, da je imel Miklošič 10 disertantov. Med njimi so bili znani slavisti *Aleksander Brückner* (Brückner Aleksander, *Die slavischen Fremdwörter im Litauschen*, 1875 PN 33), *Karel Štrekelj* (Štrekelj Karl, *Phonologie des Görzer Mittelkarstialektes in ihren Grundzügen dargestellt*, 1883 PN 30), *Vaclav Vondrák* (Vondrák Wenzel, *Die Analogie in der Formenlehre der tschechischen Sprache*, H 1883 PN 30), *Štefan Smal Stocki* (Smal recte Stocki Štefan, *Ueber die Wirkungen der Analogie in der Deklination des Kleinrussischen*, 1884 PN 329), *František Pastrnek* (Pasternek Franz, *Das Evangelium des Mathaei aus dem serbisch slovenischen Codex 124 saec. XIII. der Wiener k.k. Hofbibliothek*, H 1885 PN 419). Ostali Miklošičevi disertanti so bili: Karl Penka, Josef Šklenar, Roman Jarosiewicz, Josef Florschütz in Josef Horak. *Karel Štrekelj* je ostal Miklošičev zvesti prijatelj prav do njegove smrti; z njim se je Miklošič dopisoval do zadnjega dne svojega življenja.¹³

Do leta 1872 ni seznama disertacij, vendar je iz arhivnih podatkov znano, da so pri Miklošiču študirali najvidnejši Slovenci, Hrvati, Srbi, Čehi, Slovaki, Poljaki, Ukrajinci itd. Pravzaprav je bilo tako, da so Slovani, tudi če so študirali zgodovino ali kaj drugega na filozofski fakulteti, poslušali tudi Miklošičeva predavanja. Lahko navedemo celo vrsto imen ljudi, ki so bili Miklošičevi slušatelji in so po vrnitvi v domovino sodelovali kulturno zgodovino svojega naroda. Tako na primer med Hrvati *Franjo Rački*, *Baltazar Bogišić*, *Šime Ljubić* in še mnogo drugih; veliki srbski leksikograf *Djuro Daničić*, češka slavista *Lavoslav Geitler* in *Jan Gebauer*; Poljak *Aleksander Brückner*, Ukrajinec *Štefan Smal Stocki* itd. itd. Izmed Slovencev naj navedemo nekaj imen: *Matija Valjavec*, *Karel Glaser*, *Fran Levec*, *Maks Pleteršnik*, *Josip Šuman*, *Luka Pintar*, *Martin Valenčak*, *Davorin Nemančič*.¹⁴ Vsi so bili

¹⁰ Katja Sturm-Schnabl, Miklošičevi slovenski korespondenti. V: Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu). Mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1981. Obdobja 3. Ljubljana 1982, 429–436.

¹¹ Ob stoletnici Miklošičeve smrti (3. marca 1891) je izšlo več zbornikov: Miklošičev zbornik. Kulturni forum Maribor. Maribor 1991. 309 strani s petnajstimi prispevki; Miklošičev zbornik. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991. Ljubljana 1992. 638 strani s trinšestdesetimi prispevki; Zbornik Slavističnega društva Slovenije 2. Slovenski jezik v stiku s slovanskimi in neslovanskimi jeziki in književnostmi. Zborovanje slavistov ob stoletnici smrti Frana Miklošiča. Maribor–Ljutomer 1991. Ljubljana 1992. 295 strani z dvaindvajsetimi prispevki; Beiträge zum Symposium anlässlich des 100-jährigen Todesjubiläums von Franz Miklosich (1813–1891) am Institut für Slavistik der Universität Wien, 30. 9.–1. 10. 1991 (Teil I). V: Wiener slavistisches Jahrbuch 37 (1991) 119–225 (11 prispevkov) in (Teil II) v: Wiener slavistisches Jahrbuch 38 (1992) 213–241 (trije prispevki). Razen tega je ob stoletnici Miklošičeve smrti izšla njegova korespondenca z južnimi Slovani. (glej op. 13). Ukrajinska akademija znanosti je izdala korespondenco ukrajinskih znanstvenikov z Miklošičem: Listuvannja ukrains'kych slavistiv z Francem Miklošičem. Kyiv 1993 (naukova dumka). Tudi ameriški slovenisti so imeli simpozij ob stoletnici Miklošičeve smrti (nimam pa podatkov o morebitnem zborniku).

¹² Verzeichnis über die seit dem Jahre 1872 an der philosophischen Fakultät der Universität in Wien eingereichten und approbierten Dissertationen Band II (Herausgegeben vom Dekanate der philosophischen Fakultät der Universität in Wien (1936), 232–247.

¹³ Katja Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven – Korespondenca Frana Miklošiča z Južnimi Slovani. Maribor 1991. Glej s.v. Štrekelj. Vsega skupaj imamo 15 pisem od leta 1886 do leta 1891; zadnjih dvoje pisem tik pred smrtjo: 19. februarja 1891 (pismo 632) piše Miklošič kartico ter vprašuje, ali je Štrekelj zaželjen zvezek primerjalne slovnice prejel; 21. februarja mu Štrekelj to potrdi in sporoči, da mu bo denar skupaj z Rybnikovo knjigo prinesel v zadnjem tednu februarja. 7. marca 1891 je Miklošič umrl.

¹⁴ Z vsemi svojimi slušatelji se je kasneje tudi dopisoval. Prim.: Katja Sturm-Schnabl, Miklošičevi slovenski korespondenti (glej op. 10) in K. Sturm-Schnabl Der Briefwechsel... Tudi v korespondenci z ukrajinskimi slavisti (glej op. 11) vidimo, da so se tudi oni večinoma spoznali z Miklošičem kot njegovi slušatelji na dunajski univerzi in ostali z njim v zvezi tudi potem, ko so delovali doma. Tam so tudi širili in praktično aplicirali Miklošičeva znanstvena dognanja. Prav prepričljivo se kaže ugled, ki ga je Miklošič užival pri Ukrajincih, v nekaj sto osebnih podpisih na slavnostnih čestitkah, ki so mu jih poslali študenti in intelektualci ob sedemdesetletnici; prav zato so ti življenjski dokumenti tako zanimivi, ker kažejo, kakšen pomen je imel Miklošič za razne slovanske narode; objavljeni so v: Katja Sturm-Schnabl, Franz Miklosich im Lichte seiner Lebensdokumente aus dem Bestand der Österreichischen Nationalbibliothek V: Franz Miklosich (Miklošič). Neue Studien und Mate-

Miklošičevi slušatelji, pri njem so ali doktorirali ali pa opravili učiteljski izpit. Ko pa so potem službovali po raznih krajih svoje ožje ali širše domovine, so ostali z Miklošičem v prijateljskih stikih in postali njegovi informanti za jezikovno in slovstveno gradivo; tvorili so informacijsko mrežo, preko katere je Miklošič dobival potrebno gradivo ali pa po kateri je usmerjal znanstveno delo.¹⁵ Matija Murko piše v svojih spominih: »... Tako kot pri vseh Miklošičevih delih, je tudi pri slovarju ohranilo trajno vrednost njegovo bogato gradivo. To gradivo se je zbiralo ne le iz slovarjev, tudi dialektičnih, marveč takisto iz raznih razprav; tako da je po njem mogoče najti tudi domnevno nikjer navedene besede...«¹⁶

Miklošičev naslednik na dunajski katedri za slovansko filologijo (1886–1908) je postal *Vatroslav Jagić* (1838–1923). Prvotno si je Miklošič zamislil *Lavoslava Geitlerja* (1847–1885) za svojega naslednika in je zato tudi vprašal Jagića za njegov naslov, le-ta pa se je ob tej priliki sam ponudil.¹⁷ *Jagić* je študiral na Dunaju klasično filologijo, poslušal tudi Miklošiča, vendar je opravil samo učiteljski izpit. Doktorat si je pridobil v Leipzigu z disertacijo, ki jo je poslal profesorju Augustu Leskienu, Miklošič pa mu je napisal potrebno priporočilo.¹⁸ *Jagić* je Miklošič vseskozi podpiral in znanstveno usmerjal. Kmalu je spoznal, na katerem področju leži *Jagićev* talent,¹⁹ zato ga je stalno nagovarjal in usmerjal, naj izdaja starocerkvenoslovanske, cirilske in glagolske spomenike. Od prve Miklošičeve sugestije glede izdanja »Kievskih listov« do *Jagićevega* obelodanjenja tega glagolskega spomenika se v korespondenci med njima vleče rdeča nit celih 15 let.²⁰ V dolgoletni korespondenci med njima, od leta 1861 do 1886, ko je *Jagić* nastopil Miklošičevo nasledstvo, se le-ta izraža do Miklošiča vedno zelo ponižno, poln hvaležnosti in občudovanja, ne izreče nobene kritike na račun Miklošičevih del. Vendar se je to spremenilo leta 1891, čim je Miklošič umrl. Ko pa je *Jagić* izdal leta 1913 svojo cerkvenoslovansko slovnico,²¹ je končno na zelo subtilen način demontiral in denunciiral Miklošičevo znanstveno delo, ki ga je prej 30 let samo hvalil (sicer pa tudi Kopitarju ni prizanesel, tudi marsikomu drugemu ne²²). Nad dvema točkama se je *Jagić* posebno znesel: 1. nad tako imenovano panonsko-karantansko teorijo in 2. glede kajkavščine.

Glede starocerkvenoslovanščine zamegli Miklošičeve zasluge in dejanske znanstvene dosežke s tem, da pri citiranju meša Miklošičeve nazore iz leta 1856 s tistimi iz leta 1874.²³

rialien anläßlich seines 100. Todestages. Herausgegeben von Walter Lukan. Österreichische Osthefte, Jahrgang 33, Sonderheft. Wien 1991, 9–94. Tudi Fran Levstik je poslušal Miklošičeva predavanja, potem ko je zapustil bogoslovje v Olomoucu, četudi ni bil redno vpisan študent.

¹⁵ K. Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel. Prav v tej korespondenci je mnogokrat jezikovno gradivo osnovna tema; tako npr. sta mu posredovala Gabrijel Lučarić (glej pismi 284 in 338) op. cit.) in Pero Budmani (pisma 493, 502, 517, 523 in 533) besede jezika Romov; Budmani tudi turške besede (glej pisma 493, 502, 517 in 523 op. cit.).

¹⁶ Glej Matija Murko, Spomini. Ljubljana 1951, 40.

¹⁷ K. Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel: pisma št. 520, 523, 526, 529.

¹⁸ K. Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel..., cela vrsta pisem se nanaša na *Jagićev* doktorat; glej posebno pismo 158 z opombo 4 in pismo 170 z opombo 3.

¹⁹ K. Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel... Iz pisma št. 138 je lepo razvidno, da na področju umetniške besede in njenega prepoznavanja *Jagić* ni imel potrebnih sposobnosti. Ko se je ukvarjal s petrarkističnim pesništvom dubrovniške renesanse, je pisal Miklošiču: »Es ist wohl in der ganzen damaligen Kunstlyrik das ewige und unerträgliche Liebesgewinsel der Hauptcharakterzug – aber daneben kommen auch solche Eigentümlichkeiten vor, die ich mir gar nicht erklären kann: z.B. wie kamen denn unsere Lyriker auf den unglücklichen Alexandriner?«

²⁰ Že 27. septembra 1875 piše Miklošič *Jagiću* o zanimivem glagolskem spomeniku, ki mu ga je pokazal I. I. Sreznevskij (pismo 256). Ko se je *Jagić* na to sporočilo negativno odzval, je bil Miklošič celo mnenja, da ima *Jagić* v mislih neki drug rokopis (pismo 258); šele leta 1882 se vrne Miklošič zopet na to temo (pismo 441) ter opozori *Jagića* ponovno na važnost in zanimivost dokumenta. Šele ko to ponovno izrazi (pismo 443), začne *Jagić* spoznavati, da gre za zanimiv rokopisni dokument; trajalo pa je še 8 let, preden je *Jagić* na Miklošičevo dolgoletno spodbujanje *Kievске Liste* izdal – postali so važen steber njegove slave kot slavista. Glej: K. Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel, pismo 256 in opomba 5.

²¹ Vatroslav Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin 1913.

²² *Jagićeva* kritika Kopitarja je zato neupravičeno ostra, ker ne upošteva, da je Kopitar imel šele zelo majhno število ustreznih dokumentov na razpolago in da se je tudi zgodovinsko znanje in jezikoslovje z dialektologijo vred šele po Kopitarjevi smrti bistveno razvilo naprej.

²³ Franz Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. III. Vergleichende Formenlehre der slavischen Sprachen. Wien 1856 in isti, Altslovenische Formenlehre in Paradigmen mit Texten aus glagolischen Quellen. Wien 1874.

Po eni strani sicer pravilno citira, po drugi strani pa postavi vse v tak kontekst, da zamegli Miklošičev stvarni razvoj v osnovni točki: namreč Miklošičevo spoznanje, da so bili slovanski jeziki že od 9. stoletja razčlenjeni, da je eden izmed teh jezikov služil Cirilu in Metodu za osnovanje knjižnega jezika in da le-ta ni predhodnik sodobnega slovenskega jezika. Na str. 219 Jagić zamegli stvarne Miklošičeve izjave z neko vrsto stavčnih interjekcij, ko piše: »Miklosich, der früher alle Slovenen, also die karantanischen, pannonischen und mazedo-bulgarischen, eine Sprache sprechen ließ, hat jetzt (1874) nicht nur das Bulgarische getrennt, – er sagt 'Stimmen wir dem Satze bei, daß die slavischen Sprachen schon in uralter Zeit, gewiß schon vor dem 9. Jahrhundert geschieden waren, wie heutzutage, daß demnach schon im 9. Jahrhundert Bulgarisch und Altslovenisch verschiedene Sprachen waren' – sondern auch das karantanische und pannonische Slovenisch...«

Tukaj vrže *Jagić* v oklepaju vmes: »warum er das erste Neuslovenisch bezeichnet sieht man nicht recht ein«. Torej *Jagić* ne prepozna termina, ki ga je sam najmanj 30 let v svojem »Archiv für slavische Philologie« uporabljal, poleg še druge Miklošičeve terminologije.²⁴ Efekt pa je seveda zameglitev in s tem napačno pojmovanje Miklošičevih znanstvenih spoznanj. Na podoben način postopa s problematiko kajkavščine, za katero je prej sam videl povezave s slovenščino.²⁵ Taki postopki se vlečejo od str. 205–229 (§37–§41). V §41 trdi *Jagić*, da je sam že od leta 1876 imel pravilno stališče glede panonske teorije; doda lakonično: »Vgl. Vatroslav Oblak 1883«. S tem pa zamegli tudi Oblakove zasluge za končno rešitev problema geografske lege jezikovne podlage starocerkvenoslovanskega knjižnega jezika. Četudi citira *Vatroslava Oblaka* na nekaj mestih, nikjer ne pove, kakšno vlogo so igrale Oblakove študije makedonskih dialektov za lokacijo cirilo-metodijskega knjižnega jezika. Tudi v svojih spominih²⁶ skuša *Jagić* kar je le mogoče oskruniti Miklošičev lik. V »Archiv für slavische Philologie« je sicer objavil nekaj Miklošičevih pisem, vendar same take, kjer ga Miklošič posebno hvali.²⁷

Jagić je imel celo vrsto izrednih sposobnosti kot filolog in izdajatelj cirilskih in glagolskih tekstov; prav zaradi tega ga je Miklošič posebno cenil. *Jagić* pa je poleg tega hotel vedno še nekaj drugega in zato je bil ljubosumen na vsakega slavista, ki je zaslovel na področju, ki ga sam ni obvladal. Baudouin, Sreznevskij, De Saussure, Rački, Daničić in še drugi so bili tarča njegove kritike v pismih Miklošiču.²⁸ Vendar so to bili in ostali *Jagićevi* zelo subtilni osebni problemi.

35-letno delovanje *Frana Miklošiča* je dunajski slavistiki dalo trdno osnovo in tako je tudi za časa *Jagićevega* delovanja izobraževala veliko število slovanskih študentov iz vseh krajev habsburške monarhije, med njimi tudi lepo število Slovencev. *Jagić* jih je celo usmerjal dalje, na študij v Rusijo. Tako so z *Jagićevo* pomočjo potovali v Rusijo *Ivan Prijatelj*, *Matija Murko* in še drugi, kar jim je razširilo horizont in povečalo znanje. V *Jagićevem* obdobju so na dunajski slavistiki promovirali sledeči Slovenci: *Vatroslav Oblak* (Die kirchenslavischen Übersetzungen der Apokalypse 1891 PN 651 D: AfslPh XIII), *Franc Vidic* (Vidic Franc, Vodniks Leben, Dichtungen und Sprache 1897 PN 1091), *Jožef Komljanec* (Komljanec Josef, Phonologie des Dialektes von Zloganje mit vergleichender Heranziehung anderer slovenischer Dialekte und besonderer Berücksichtigung der Betonung. H 1898 PN 1155), *Rajko Nahtigal* (Raimund Nachtigall, Ein Beitrag zu den Forschungen über die Beseda trech svjatitelej samt einer literaturgeschichtlichen Übersicht derselben. 1900 PN 1298), *Ivan Prijatelj* (Prijatelj

²⁴ Vatroslav Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin 1913, 219.

²⁵ Janez Rotar, Die Nationwerdung der Slawen und die Reformation. Trubars Benennungen von Ländern und Völkern. München 1991, posebno poglavje 6: Die Auffassung von Jagić im Gegensatz zum lebenden Erbe von Trubar, str. 129–155.

²⁶ Vatroslav Jagić, Spomeni mojega života I–II, Beograd 1930–1934. V K. Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel... so navedena ob vsakem pismu mesta v *Jagićevih* spominih, kjer je omenjen Miklošič oziroma njegova korespondenca z *Jagićem*.

²⁷ Vatroslav Jagić, Materialien zur Geschichte der slavischen Philologie. Miklosich's Briefe an den Herausgeber dieser Zeitschrift. Archiv für slavische Philologie 14 (1892).

²⁸ Glej K. Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel. Posebno negativno je *Jagić* ocenjeval vsa znanstvena dela I. I. Sreznevskega, negativen je bil do Baudouina de Coustenay, De Saussurovih novih spoznanj pa sploh ni razumel: glej pisma 343 in opombo 4, pismo 346 in opombo 3, tu pismo 349; v katerem pride do izraza tudi *Jagićev* negativen odnos do Sreznevskega (kot v vseh pismih, kjer ga omenja).

Johann, Studien zur Geschichte der slovenischen Wiedergeburt. 1902 PN 1540), *Janko Šlebinger* (Šlebinger Johann, Adam Bohorič. 1903 PN 1637), *Ljudevit Pivko* (Ludwig Pifko, Der Lautbestand des slovenischen Dialektes von St. Marxen unter Pettau H 1905 PN 1850), *Janko Lokar* (Lokar Johann, Bleiweis und die Bedeutung seiner »Novice« für die slovenische Sprache. H 1905 PN 1935), *Rudolf Molé* (Molé Rudolf, Jakob Supan. Ein Beitrag zur slovenischen Literaturgeschichte. H 1906 PN 2085), *France Kidrič* (Kidrič Franz, Geschichte der ersten Reform glagolitischer Kirchenbücher nach dem Tridentiner Konzil. H 1906 PN 2130), *Franc Rebol* (Reböl Franz, Bibliographisch-kritische Beiträge zur Geschichte der slovenischen Literatur von 1680–1830. H 1906 PN 2219), *Ivan Pregelj* (Pregelj, Johann, P. Rogerius Labacensis, Palmarium empyreum. H 1908 PN 1559).²⁹

Prva svetovna vojna in posledice razpada habsburške monarhije so dunajsko slavistiko osiromašile, kajti večina slavistov je odšla v svojo osvobojeno domovino. Slovenci, ki so delovali na Dunaju na vidnih mestih (*Kidrič*, *Prijatelj*), so odšli v Ljubljano na novo ustanovljeno univerzo; tako sta tudi Jagičeva naslednika *Milan Rešetar* in *Vaclav Vondrák* zapustila Dunaj. V njunem obdobju so nastale na dunajski slavistiki sledeče slavistične doktorske disertacije: *Jakob Šilc* (Šilc Jakob, Josip Stritar. Seine Tätigkeit und seine Verdienste für die slovenische Literatur. H 1912 PN 3398), *Avgust Pirjevec* (Pirjevec August, Fran Levstik mit besonderer Berücksichtigung seiner philologischen Arbeiten. H 1912 PN 3429), *Marij Krmpotič* (Krmpotič Marius, Ueber das slovenische Volkslied H 1912 PN 3565), *Ivan Grafenauer* (Grafenauer Johann, Zum Akzent im Gailtaler Dialekt. 1917 PN 4342 D: AfslPh Bd. 27/2 Berlin 1918), *Maks Robič* (Robič Maximilian, Die Metrik der slovenischen Volkslieder. H 1919 PN 4633). Ob robu bi na tem mestu še omenila, da je prva Slovenka, ki je promovirala na dunajski univerzi, bila Melita Pivec-Steale leta 1919 – torej zelo pozno, kajti ženske so se lahko pisovale na filozofski fakulteti dunajske univerze od leta 1897 naprej.³⁰

Šele leta 1923 je ruski slavist knez *Nikolaj Sergejevič Trubeckoj*, katerega je ruska revolucija odplaknila na zapad, prevzel katedro za slavistiko na dunajski univerzi. Ne samo, da je sam bil pomemben jezikoslovec, član »Circle linguistique de Prague«, v katerem sta delovala Roman Jakobson in Mukařovski, je Trubeckoj, kar se slovenistike tiče, nadaljeval Miklošičevo tradicijo. Seveda so Slovenci sedaj v glavnem študirali na lastni univerzi v Ljubljani, vendar so v novi avstrijski republiki ostali koroški in štajerski Slovenci. *Trubeckoj* je privzgojil skupino, ki se je ukvarjala s slovenistično tematiko; to so bili *Stanislaus Hafner*, *Franz Koschier* (Das Volkslied der Kärntner Slowenen. 1933 PN 11977). *Aleksander Isačenko* (Alexander Issatschenko, Die Dialekte des Jauntales in Kärnten. 1933 PN 11878)³¹. Leta 1938 so nacisti kneza *Trubeckoja* aretirali, 3 dni zasliševali, po vrnitvi domov je čez teden dni umrl.

S Trubeckojevno smrtjo se je končala slavna dunajska slavistična šola, ki jo je ustanovil in 35 let oblikoval in usmerjal *Fran Miklošič*. Miklošičeva »Faculté maîtresse« (po Hypolitu Tainu) je bila sposobnost, da je svoje znanje in svojo znanost nesebično delil s svojimi študenti in kolegi, da je v to interakcijo vključil ves slovanski svet in da je, kar je enkratno, bil z vsemi univerzami in znanstvenimi inštitucijami, ki so se ukvarjale s slavistično znanostjo, tesno povezan tako kot »pošiljatelj« kot tudi kot »spremljevalec«; ostajal je vedno na stvarnih tleh gradiva, v vsem in za vse pa je vedno tudi iskal družbeno relevantno. Od Miklošiča do Trubeckoja se je razpel lok globoko humanistično usmerjene dunajske slavistike.

Med drugo svetovno vojno so nacisti slavistiko sicer pustili pri življenju, vendar so jo izkoriščali za svoje namene, da namreč dokažejo manjvrednost slovanskih narodov in njihove

²⁹ Verzeichnis über die seit dem Jahre 1872 an der philosophischen Fakultät der Universität Wien eingereichten und approbierten Dissertationen. Band III. Herausgegeben vom Dekanate der philosophischen Fakultät der Universität Wien, 1936.

³⁰ Waltraud Heindl – Marina Tichy (Hg.), »Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück...« Frauen an der Universität Wien (ab 1897). Schriftenreihe des Universitätsarchivs Universität Wien 5. Band. Wien 1990. Od leta 1904 naprej pa imamo pravi val filozofskih disertacij, ki so jih napisale ženske. Med njimi veliko Rusinj in Židinj. Število ženskih disertacij začena upadati / jačanjem fašističnega gibanja v dvajsetih letih in vsahne v tridesetih letih, ko pride fašizem na oblast.

³¹ Verzeichnis über die seit dem Jahre 1872 an der philosophischen Fakultät der Universität Wien eingereichten und approbierten Dissertationen. Band III. Wien, 1936.

kulture.³² Po koncu druge svetovne vojne je ostal na katedri *Rudolf Jagoditsch* (1892–1972), drugo katedro je zasedel *Günther Wytzens* (1922–1991), ki je študiral po vojni. Bil je rusist, predaval je rusko literaturo, vendar vsaj v pregledih tudi druge literature, najbliže mu je bila poljska. V šestdesetih letih so doštudirali in se habilitirali na dunajski slavistiki še *Gerhard Neweklowsky* (danes profesor v Celovcu), *Gerhard Birkfellner* (danes profesor v Münstru) in *Otto Kronsteiner* (danes profesor v Salzburgu). S Koroške je vedno nekaj študentov študiralo slovenščino na dunajski slavistiki, pretežno Slovenci. Odkar je v Celovcu začela delovati gimnazija za Slovence, je bil učiteljski izpit za slovenščino pogosto študijski cilj. Zastopal jo je lektor slovenščine *dr. Karel Piuk* (1916–1967). Cela vrsta srednješolskih učiteljev gimnazije za Slovence v Celovcu se je formirala na dunajski univerzi in napravila učiteljski izpiti tudi iz slovenščine.

Vendar pa je stari tip slavistike, kot je bil primeren za časa Miklošiča, Jagića in morebiti še Trubeckoja, izgubil svojo učinkovitost in izvedljivost; kajti tudi slavistika se je razvila in razvejala v obširne posamezne stroke v okviru individualnih slovanskih jezikov, literatur in kultur. Ustrezno novim pogojem je avstrijsko ministrstvo za znanost v okviru splošne univerzitetne reforme (UOG) leta 1973 spremenilo tudi študijski red slavistike. Nastale so takozvane študijske smeri (Studienrichtungen), ki so vsaka za sebe omogočila študij dotičnega nacionalnega območja na področju jezika, literature in kulture (seveda z dodatnim predmetom izven slavistike oziroma s predmetno kombinacijo); možne usmeritve so: učiteljski izpit, magistrska diploma in doktorat. Dunajski slavistiki je ministrstvo z univerzitetno reformo (UOG 1973) dodelilo 5 študijskih smeri s sledečimi možnimi zaključki študija: **češčina**: diplomski študij, učiteljski izpit, doktorat – **ruščina**: diplomski študij, učiteljski izpit, doktorat – **srbohrvaščina**: diplomski študij, učiteljski izpit, doktorat – **slovenščina**: diplomski študij, učiteljski izpit, doktorat – **poljščina**: diplomski študij, doktorat.

Polna študijska smer vsebuje vse tri možnosti zaključka študija; torej ruščina (zaradi gospodarsko-političnega pomena), češčina (zaradi v državni pogodbi priznane češke manjšine v Avstriji), srbohrvaščina (zaradi hrvaške manjšine na Gradiščanskem, ki ima v državni pogodbi zagotovljen pouk tudi v materinščini), slovenščina (zaradi koroških in štajerskih Slovencev, ki imajo po državni pogodbi pravico do ustreznega števila šol).

S tem je dobila prvič v zgodovini v Avstriji slovenistika po volji zakonodajalca inštitucionalizirano mesto na dunajski univerzi. To bi lahko pomenilo isti vzpon za slovenistiko kot ga je doživela leta 1849 slavistika, ko je bila z ustanovitvijo inštituta prvič inštitucionalizirana na dunajski univerzi.

Vendar stvari niso šle tako, kot bi lahko pričakovali. Kljub inštitucionalizaciji slovenistika še danes le životari na inštitutu za slavistiko dunajske univerze. Praviloma je namreč univerza predvidevala za vsako študijsko smer postopno ustanovitev dveh kateder in štirih asistentskih mest. Ker pa vsebuje novi zakon o ureditvi univerz (UOG 1973) še druge prvine, namreč demokratizacijo s tremi kurijami, profesorsko, srednjo (akademski učitelji in znanstveni sodelavci univerze), in študentsko, ki po dvotretjinskem ključu upravljajo skupno študijske zadeve. S tem pa so dobili tudi posamezni inštituti določeno avtonomijo: tudi na ravni inštitutov odločajo skupno vse tri kurije, na zunaj pa zastopa inštitut njegov predstojnik, ki ga izvolijo vsaki dve leti. Vsak inštitut, torej njegov predstojnik, mora pri ustreznih komisiji na fakultetni ravni zahtevati potrebna delovna mesta za vsako posamezno študijsko smer. Praviloma se fakulteta v inštitutske zadeve ne vmešava, torej ne predpisuje, katera mesta naj zahteva. Tako se je lahko zgodilo, da inštitut za slavistiko dunajske univerze od leta 1975,

³² Prav ta duh zaničevanja slovanskih narodov se da zaslediti še v članku Rudolpha Jagoditscha, *Die Lehrkanzel für slavische Philologie an der Universität Wien 1849–1949 v: Wiener slavistisches Jahrbuch 1 (1950) Festschrift zur Hundertjahrfeier der Lehrkanzel für slavische Philologie an der Universität Wien 1849–1949*. Tako beremo na strani 39: »Aber auch die ganze kulturelle Atmosphäre jener Zeit einer Hochblüte des bürgerlichen Lebens mögen das Selbstbewußtsein dieser, **der Einfalt ihres slavischen Bauernlebens** (podčrtala K. St.-Sch.) erwachsenen, hochbegabten Männer gehoben und in ihnen – über ihren nationalen Ehrgeiz hinaus – das Bewußtsein vom Werte ihrer Wissenschaft gefördert und sie zu immer vollkommeneren Leistungen angespornt haben ... So war es für alle diese **einstigen slavischen Bauernkinder** (podčrtala K. St.-Sch.) ein unerhörter Aufstieg, wenn sie in Anerkennung ihrer Begabung und wissenschaftliche Leistung nicht nur in die vornehmen Salons der Residenzstadt mit Auszeichnung aufgenommen wurden, sondern mit zunehmendem Alter und Rang als Universitätsprofessoren und Hofräte auch selbst in diese Elite eingingen.«

odkar je bil implementiran novi zakon, do leta 1993 ni zahteval nobenega delovnega mesta z znanstveno kompetenco za slovenistiko (to so redna in izredna profesorska mesta in asistentska mesta).³³ Slovenistiko so torej soupravljali profesorji za srbokroatistiko. Tako je slovenistika sicer do danes po volji zakonodajalca ostala polna študijska smer, vendar brez ustreznih struktur, ki bi šele omogočale redno znanstveno raziskovalno delo.

Na srečo je na ravni jezikovnega pouka od leta 1973 naprej deloval *dr. Pavle Zdovc*; zahvaljujoč njegovemu velikemu jezikoslovnemu znanju so študenti bili deležni pri njem tudi jezikoslovne izobrazbe iz slovenščine. Na področju literature so leta 1984 dali 2 uri in od leta 1986 štiri ure pouka slovenske literature honorarnemu akademskemu učitelju (to sem bila jaz, po svoji habilitaciji sem tudi formalno znanstveno usposobljena in lahko sprejemam diplomante in doktorante, ker pa nimam delovnega mesta, mi ni na voljo vsa inštitutska infrastruktura, kar pomeni oviro za znanstveno-raziskovalne projekte v okviru univerze).

Kljub tem nezadovoljivim razmeram, s katerimi je soočena slovenistika na slavističnem inštitutu dunajske univerze, je vseeno dokaj trdoživa: kajti v zadnjih desetih letih je bilo od vseh aprobiranih doktorskih disertacij slavističnega inštituta 19,3% iz študijske smeri slovenistike.³⁴ Slovenistika ima pač na Dunaju za študente in raziskovalce posebno privlačnost, zato ker prvič Dunaj kot glavno mesto bivše multinacionalne države, v kateri so živeli tudi Slovenci skozi stoletja, nudi v svojih arhivih in knjižnicah obilo materiala in snovi za slovenistične teme, in ker drugič dobiva vsaka slavistična smer v neslovanskem kulturnem območju drugo perspektivo, drugo distanco do predmeta, s tem pa se odkrijejo novi aspekti in novi rezultati.³⁵ Najboljši dokaz temu je sicer skromna, ampak tembolj pestra žetev dunajskih slovenistov prav v zadnjih letih.

Na prvem mestu bi omenila *Pavla Zdovca* z izvirnim toponomastičnim delom o slovenskih krajevnih imenih na Koroškem.³⁶ Ne glede na zunanjo dognanost bi se ista tema ne podajala na isti način, z isto selekcijo in z istimi »back ground« informacijami, če bi bila napisana v matični Sloveniji. Isto prikazujejo tudi dela najmlajših, ki so že izšla v tisku. To so: *Elizabeta Jenko*, *Deutsch-slowenisches Wörterbuch der Redewendungen*. Klagenfurt/Celovec 1994 (Drava); *Andrej Leben*, *Die slowenische Literatur in Kärnten*. Klagenfurt/Celovec 1994 (Drava). Sama sem napisala v spremni besedi, kako je *Leben* dokazal, da slovenska literatura na Koroškem ne rabi ne junaškega mita in ne mita trpinstva za opravičitev svoje eksistence. Avtor ne potrebuje toposa neke davne junaške zgodovine niti toposa neke sodobne tragike, marveč trezno dokazuje, da nastaja literatura le iz individualnega kreativnega hotenja posameznega umetnika. *Erwin Köstler*, študent slovenistike na dunajski slavistiki, se je razvil v sijajnega prevajalca Ivana Cankarja. Doma iz Zgornje Avstrije, torej nemškogovoreč Avstrijec, ki se je na Dunaju naučil slovenščine, se je tako živel v Cankarjev jezik, da ga kongenialno prenaša v nemščino. Njegova knjiga prevodov Cankarjevih »dunajskih« črtic *Vor dem Ziel*, Klagenfurt/Celovec 1994 je šele začetek, druga knjiga *Pavličeks Krone* je na programu Založbe Drava za leto 1995. Večji projekt pa bo možen, če bo slovenistika na Dunaju deležna ustreznih struktur, ko bo imela delovna mesta z znanstveno kompetenco.

V zadnjem času je *Andrej Leben* končal izredno zanimivo disertacijo »Die literarische Moderne bei den Slowenen und Tschechen am Beispiel der Kurzprosa«. Tema, ki resnično zahteva od avtorja ne samo multilingualnost, ampak tudi multikulturalnost in razgledanost po

³³ Glej Katja Sturm-Schnabl, *Die Slovenistik an der Universität Wien*. V: *Slavina* Nr. 3, 1 (1994) 16–17. V tem obdobju je bil po internem sporazumu odgovoren za jugoslavistiko prof. Radoslav Katičič; tudi so študenti slovenistike pri njem polagali vse slovenistične izpite, tako iz jezikoslovja kot tudi iz literature, za katere je potrebna znanstvena kompetenca, t.j. da mora spraševati habilitirana oseba.

³⁴ Op. cit.

³⁵ O tem fenomenu piše tudi *Zdzislaw Darasz*, *Metoda literarnozgodovinske sinteze Ivana Prijatelja* (Pogled od zunaj) v: *Slavistična revija* 2–3 (1994) 365–376.

³⁶ *Pavel Zdovc*, *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem*. Pisava, izgovorjava in naglas, vezava in sklanjatev ter izpeljava slovenskih koroških krajevnih imen. Gradivo zbral, izbral in uredil *Pavel Zdovc*. Izdal Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu. Dunaj 1993. Die slowenischen Ortsnamen in Kärnten. Schreibung, Aussprache und Betonung, Verbindung mit Vorwörtern und Abwandlung, Eigenschaftswort sowie Bewohnerbezeichnung der slowenischen Ortsnamen in Kärnten. Gesammelt und bearbeitet von *Paul Zdovc*. Herausgegeben vom Slowenischen Wissenschaftlichen Institut in Klagenfurt. Wien 1993.

evropskih kulturnih tokovih. Že v knjigi »Die Slavistik in nichtslawischen Ländern«, ki je izšla leta 1965 v založbi Avstrijske akademije znanosti (ÖAW), pride v posameznih prispevkih jasno do izraza, da imajo slavistike v neslovanskih državah druge naloge in druge možnosti kot slavistike v nacionalnih slovanskih državah;³⁷ ravno tako pa so zanje nekatere teme nedostopne. Tako se delo razdeli med nacionalne slavistike in slavistike v neslovanskih državah. Prav zato bo treba v bodoče slovenistiki na Dunaju posvetiti pozornost, ki ji gre.

Poleg vsega že rečenega se je izoblikoval še poseben nov fenomen glede izvora študentov, ki se posvečajo študiju slovenistike na Dunaju. Po drugi svetovni vojni so praviloma študirali slovenščino na dunajski slavistiki le Koroški Slovenci. Danes pa imamo več skupin, ki so približno enako številčne: 1. Koroški Slovenci, 2. otroci zdomcev ali otroci iz mešanih zakonov, ki so se v najboljših primerih naučili slovenščine med počitnicami v Sloveniji, 3. avstrijski študenti neslovenskega porekla, 4. študenti iz Slovenije, ki študirajo kot glavni predmet germanistiko ali kaj drugega, ki pa si izberejo kot drugi predmet slovenščino.

S tem se nam pa tudi v bodoče odpira perspektiva kulturnega bogatenja, ki je možno le preko kulturnih interferenc, za katere pa je znanstvena izmenjava danes prav tako pomembna kot je to že vedno bila.

³⁷ Beiträge zur Geschichte der Slavistik in nichtslawischen Ländern. Wien 1965.

Zusammenfassung

DIE SLAVISTIK IN WIEN UND IHR BEITRAG ZU SLOWENISCHER KULTUR

Katja Sturm-Schnabl

Als im Jahre 1848 die Slowenen mit ihrer Forderung nach einem »Vereinten Slowenien« zum ersten mal als Nation die politische Bühne der Völker der Habsburger-Monarchie betraten, stand Franz Miklosich als politischer Aktivist an hervorragender Stelle; er selbst war der Verfasser des Manifestes für ein politisch-administrativ vereintes Slowenien: »Zedinjena Slovenija«. Als Wissenschaftler setzte er die Tradition der slavischen Studien eines Dobrovský, Kollar, Šafařík und Kopitar fort, als Politiker gelang es ihm, das Studium der slavischen Philologie an der Universität Wien zu institutionalisieren. Als er als erster Professor der Slavistik die neue Lehrkanzel übernahm, zog er sich zwar aus dem politischen Aktivismus zurück, er instrumentalisierte aber die Wiener Slavistik als Institution, die die sprachliche und kulturelle Entwicklung der slavischen Völker der Habsburger Monarchie gesellschaftsrelevant förderte, womit aber auch deren politische Potenz gestärkt wurde.

Ein wichtiger Faktor war die Heranbildung des akademischen Nachwuchses, sei es auf wissenschaftlicher Ebene oder auf dem schulischen Sektor, Tatsächlich hat Miklosich in den 35 Jahren seiner Tätigkeit als erster Ordinarius für slavische Philologie der Universität Wien eine ganze Reihe hervorragender Slavisten herangebildet, aus seiner akademischen Betreuung aber auch eine große Anzahl von Mittelschullehrern in die slavischen Landesteile der Monarchie entlassen.

Er begründete und führte eine Wiener slavistische Schule, die sich durch positivistische Wissenschaftlichkeit gepaart mit gesellschaftspolitischer Relevanz auszeichnete.

Viele seiner Schüler wurden zu wichtigen Trägern der kulturellen und politischen Entwicklung in ihrer Heimat; bei den Slowenen z.B. ein Fran Levec, Maks Pleteršnik, Karel Glaser, Gregor Krek, Matija Murko u.a.

Auch unter seinem Nachfolger und Schüler Vatroslav Jagić behielt die Wiener Slavistik ihre gesellschaftspolitische Relevanz für die Slaven der Habsburger-Monarchie, wenn er auch nach dessen Tod Miklosich's Verdienste um die wissenschaftliche Erforschung des Altkirchenslavischen durch negativ-polemische Zitierweise vernebelte. Unter Jagić promovierten an der Universität Wien so hervorragende Slowenen wie u.a. Vatroslav Oblak, Rajko Nahtigal, Ivan Prijatelj, Janko Šlebinger, Rudolf Molé, Franc Kidrič, Ivan Pregelj.

Unter Jagić's Nachfolgern, Milan Rešetar und Vaclav Vondrak promovierten u.a. Ivan Grafenauer und Avgust Pirjevec.

Der Erste Weltkrieg brachte die Wiener Slavistik zum Stillstand. Erst 1923 übernahm Nikolaj Sergeevič Trubetzkoy den Lehrstuhl für Slavistik; auch unter seiner Leitung hatte die Slowenistik einen relevanten Platz, wenn wir nur Alexander Issatschenko als seinen Schüler nennen.

Nach der Machtergreifung der Nationalsozialisten in Österreich wurde die Slavistik an der Universität Wien für ihre Rassenpropagande instrumentalisiert. Sie konnte nach dem 2. Weltkrieg nur langsam wieder Fuß fassen, eine Wiener slavistische Schule, wie sie Miklosich begründete, hat sie bisher nicht hervorgebracht.

Allerdings wurde die slavische Philologie im Zuge einer Studienreform (UOG 1973) in einzelne Studienrichtungen aufgegliedert, die schon vom Gesetzgeber her mit einer gewissen gesellschaftspolitischen Relevanz besetzt wurden. Zusätzlich zum Russischen, der großen, für Österreich außenpolitisch und wirtschaftlich wichtigen slavischen Sprache, wurden auch die Sprachen der bereits in der österreichischen Verfassung abgesicherten slavischen Minderheiten (Burgenländische Kroaten, Kärntner Slowenen, Wiener Tschechen) zu vollen Studienrichtungen angelegt. Für die Slowenistik bedeutete dies eine einmalige Chance, denn mit dem UOG 1973 wurde sie vom Gesetzgeber institutionalisiert, wie 1848 die Slavistik. Doch leider wurde diese Chance nicht genützt. Die jeweiligen Institutsvorstände, in deren Kompetenz es seit dem UOG 1973 fällt, die vom Gesetzgeber vorgegebenen Studienrichtungen auszubauen und dementsprechende Dienstposten mit wissenschaftlicher Kompetenz sukzessive anzufordern, haben dies lange Jahre hindurch verabsäumt. So ist Slowenisch zwar seit dem UOG 1973 eine volle Studienrichtung, hat aber bis heute weder einen Lehrstuhl, noch eine Assistentenstelle. Somit können die vom Gesetzgeber vorgesehene Lehr- und Forschungsaktivitäten nicht entsprechend gesetzt werden.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko izhaja že od leta 1904 in objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, SI-62001 Maribor, Partizanska 5.

Jera Vodušek Starič

»DOSJE« MAČKOVŠEK

Viri št. 7, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1994, 236 strani

Avtorica skozi komentirano objavo gradiva predstavlja enega pomembnejših dosjejev slovenske Udbe. V njem je gradivo ing. Janka Mačkovška, ki je leta 1945 umrl v Dachauu, in sicer: Zapisi o političnem dogajanju leta 1941, o ustanovitvi in delovanju Slovenske Zaveze 1942/44, Napredne delovne skupnosti ter slovenskih legalnih strank, zlasti JNS. Prikazani so tudi njihovi stiki z begunsko vlado v Londonu in prizadevanja za slovenske meje.

Knjigo lahko dobite v Arhivu Slovenije, Ljubljana, Zvezdarska 1.

France Kresal

DAVKI NA SLOVENSKEM OD AVSTRIJSKE DAVČNE REFORME 1896 DO JUGOSLOVANSKE 1928

V razpravi želim prikazati davčni sistem, ki je v Sloveniji v okviru prve Jugoslavije bremenil davkoplačevalce in davčno obremenjenost posameznih socialnih slojev prebivalstva. Na osnovi davčnih statistik primerjam obdobje prve Jugoslavije z obdobjem pred prvo svetovno vojno in po avstrijski davčni reformi 1896. V jugoslovanskem obdobju spremljam razvoj davčnega sistema, ki je veljal v Sloveniji do leta 1928, ko je bil sprejet enoten jugoslovanski zakon o neposrednih davkih. takrat šele je stopil v veljavo 116. člen jugoslovanske ustave "Davčna obveznost je splošna in vse državne davščine so enake za vso državo. Davek se plačuje po davčni moči in progresivno". Prej 10 let ni bilo tako. V Sloveniji je veljal stari avstrijski davčni sistem z razmeroma visoko dohodnino in doslednim predpisovanjem zemljiškega davka na osnovi katastrskega dohodka. Srbski davčni sistem ni poznal dohodnine. Zaradi neurejenega zemljiškega katastra tudi dohodek kmetijskih zemljišč ni bil dosledno in pravilno ocenjen, iz česar so sledila neenaka davčna bremena.

Po davčni reformi iz leta 1896 je bilo dvoje vrst direktnih davkov: realni davki (od nepremičnin - zemlja, zgradbe) in osebni davki (obča in posebna pridobnina, rentnina, tantiemni davek, plačarina, dohodnina)¹ Leta 1916 so bile uvedene še vojne davščine (davek na vojni dobiček, vojni davek, vojni pribitek), ki so veljale do leta 1920. Leta 1920 so bili uvedeni invalidski davek, komorska doklada in vojnica,² leta 1920 davek na poslovni promet.³ V Sloveniji je vse do davčne reforme 1928 veljal avstrijski davčni sistem z razmeroma visoko odmerjeno osebno dohodnino in z vsemi novimi in povišanimi davki, ki so bili uvedeni po letu 1918. Od starih davkov je bila leta 1923 ukinjena le plačarina, ki jo je nadomestil 3,3 % davek na fizično delo in 5,5 % davek na umsko delo, potem pa enotni službenški davek za vse najemno delo - umsko in fizično, ki je bil progresiven od 2 % do 15 %.⁴

Na Kranjskem je bilo leta 1912 predpisanih za 8,79 milijonov K direktnih davkov, kar je predstavljal 2 % vseh avstrijskih. Skoraj dve tretjini jih je bilo iz nepremičnin (29,6 % od zemlje, 29,6 % od zgradb), malo manj pa iz pridobnin (28,5 %), to je iz podjetniške, trgovinske in obrtne dejavnosti. Iz osebne dohodnine je bilo predpisanih skoraj 9 % davkov, od rent in tantiem 2,5 %, od plač pa 0,2 % vseh davkov.⁵ Taka davčna struktura je v glavnem odražala poklicno, gospodarsko in družbeno strukturo prebivalstva na Kranjskem. Na vsem slovenskem ozemlju, ki je prišlo v okvir Jugoslavije, je bilo razmerje podobno. Milko Brezigar je v svojem Osnutku slovenskega narodnega gospodarstva leta 1918 izračunal, da so slovenske dežele leta 1913 plačale 58 milijonov K vseh državnih davkov (direktnih in posrednih) ter pristojbin, kar je znašalo 3,6 % v vsej Avstriji.⁶

Med prvo svetovno vojno in po njej so bili uvedeni novi davki in zvišali so se stari in sicer zemljiški in zgradarinski za trikrat, pridobninski pa za štirikrat.⁷ Popolnoma pa se je spremenila struktura razdelitve davkov.

¹ Zakon o osebnih davkih z dne 25. oktobra 1896. RGBI. 200/1896.

² Ur.l. z dne 17. oktobra 1923. št. 329/96. Vojnica in komorska doklada temeljita na določilih zakona o ustroju vojske in mornarice z dne 9. avgusta 1923.

³ Ur.l. št. 40 z dne 20. aprila 1920. str. 213 - 216; Sl.N. št. 80 z dne 8. aprila 1920.

⁴ Odredbe o davku na dohodek nesamostojnega dela z dne 1. aprila 1928 - uslužbenški davek. Ur.l. št. 31 z dne 31. marca 1928. str. 205-212. Sl.N. z dne 19. marca 1928. št. 63/18. Pravilnik se nanaša na čl. 89-108 zakona o neposrednih davkih.

⁵ Filip Uratnik. Iz davčne statistike. Poročilo delavske zbornice za Slovenijo, Ljubljana 1928. str. 160 - 168.

⁶ Milko Brezigar. Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Ljubljana 1918. str. 152.

⁷ Josip Mosestizh. Povojna davčna zakonodaja in gospodarstvo v Sloveniji. Slovenci v desetletju 1918-1928. Ljubljana 1928. str. 574-596.

Leta 1926 je bilo iz nepremičnin predpisanih le za dobro tretjino (35 %) državnih in samoupravnih davkov, vse ostalo pa iz pridobnine, poslovnega prometa, iz osebne dohodnine (23 %) in iz davka od plač in mezd.⁸ Davčna bremena niso bila enako porazdeljena v državi, niti med prebivalstvom. Davčna struktura ni več odražala poklicne, gospodarske in družbene strukture, ki se v tem času še ni tako bistveno spremenila, kot se je spremenila struktura davkoplačevalcev.

Enotni davčni sistem v jugoslovanski državi je bil uveden z novim zakonom o neposrednih davkih z dne 8. februarja 1928.⁹ Šele zdaj je bil zamenjan stari avstrijski davčni sistem, ki je poleg drugih davkov poznal še osebno dohodnino, ki je drugod v Jugoslaviji niso plačevali, in je zelo bremenila slovenske davkoplačevalce. Po novem zakonu je bila dohodnina odpravljena in je bilo 6 direktnih davkov: davek na dohodek od zemlje (zemljarina), davek od zgradb (zgradarina), davek od podjetij, obrtov in poklicev (pridobnina), davek od dobička podjetij, od rente in od plače ter mezde (uslužbenski davek). Poleg teh je bil še davek za neozenjene (samski davek) in vojnica za moške, ki niso služili vojske. Pomemben neposredni davek je bil tudi davek na poslovni promet. Na te davke so bile vezane tudi banovinske in nekatere druge samoupravne doklade. Davki so bili progresivni. Uslužbenski davek se je obračunaval od delavskih in uslužbenskih prejemkov, ki so bili višji od eksistenčnega minimuma, ki ga je določala država (400 din mesečno). Davčna stopnja je znašala 2 do 15 %.

Druga kategorija davkov in dohodkov državnega proračuna so bili posredni davki, trošarine, takse, državni monopol in carine. Najpomembnejša trošarinsko blago je bil sladkor, kava, pivo, žganje, likerji, konjak, rum, ekstrakti, esence, eterična olja, elektrika, nafta. Državni monopol je obsegal tobak, sol, petrolej, vžigalice, cigaretni papir. Najdonosnejši je bil tobačni monopol. Vse to blago je bilo obremenjeno s trošarinskim davkom. Posredni davki in monopol skupaj so predstavljali trčetrť vsega državnega proračuna. Leta 1928 na primer so znašali direktni davki 1,67 milijard din, posredni davki 3,52 milijard, dohodki od monopola pa 1,9 milijard din; državni proračun za to leto je znašal okrog 7 milijard din. To razmerje se tudi pozneje ni bistveno menjalo, proračun pa se je za nekaj milijard povečal. V Sloveniji je bilo leta 1928 predpisanih direktnih davkov za 227,849 milijonov din, naslednje leto pa za 249,757 milijonov din državnega davka in 45,905 milij. din samoupravnih doklad in je nanjo odpadlo 12 do 15 % jugoslovanskih davkov.¹⁰

Po davčni reformi iz leta 1928 se je še bolj spremenila struktura davkoplačevalcev. Iz nepremičnin je bilo predpisanih samo še 27 % davkov v Sloveniji, 47 % iz pridobnin, poslovnega prometa in od dobička družbenih firm ter 23 % od plač in mezd (uslužbenski davek zaposlenih delavcev in nameščencev). Kmečkega prebivalstva je bilo 60 %, zemljiškega davka pa le 19 %.

Plače so bile obdavčene. Po avstrijskem zakonu o davkih iz leta 1896 so bile obdavčene progresivno od 0,4 do 6 %. Obdavčene so bile samo stalne plače uslužbencev prvega in drugega razreda ter plače direktorjev.

Osebno dohodnino so plačevali vsi davkoplačevalci od skupnih dohodkov nad 1200 K letno in je bila tudi progresivna od 0,6 do 40 %. Osebno dohodnino so plačevali od predelavcev in mojstrov navzgor (nad 100 K mesečne plače). Tudi bolj plačani kvalificirani delavci, rudarji, metalurgi in železničarji so jo plačevali (nad 23 K tedenske ali 4 K dnevne mezde).

Za poenostavljeno primerjavo bomo vse mezde in plače preračunali na povprečne zaokrožene mesečne zneske za leto 1912. Po teh izračunih lahko delavske mezde uvrstimo v razpon od 50 K do 200 K mesečno, plače uslužbencev od 200 K do 800 K mesečno, plače direktorjev pa od 1.000 K do 2.500 K in več.

V Sloveniji je bil zelo tanek sloj ljudi z višjimi dohodki, z višjimi mesečnimi in letnimi plačami. Po davčni statistiki za leto 1912 je bilo na Kranjskem dvainpolkrat manj osebne dohodnine, 5 krat manj davka od rent in tantiem in 8 krat manj davka od plač na prebivalca. kot

⁸ Dr. Fran Windischer, *Davčna statistika za leto 1928. Na gospodarskih ogledih po Sloveniji. Ljubljana 1930.* str. 23-45.

⁹ Ur.l. št. 26 z dne 15.3.1928, str. 161-173; Sl.N. z dne 8. februarja 1928, št. 29/7.

¹⁰ Dr. Fran Windischer, *Davčna statistika za leto 1928. Na gospodarskih ogledih po Sloveniji. Ljubljana 1930.* str. 23-45.

je bilo avstrijsko državno povprečje. Večina drugih davkov, predvsem pa zemljiški davek je bil približno enak državnemu povprečju.

Socialno strukturo premožnejšega sloja prebivalstva kaže razdelitev osebne dohodnine, ki so jo plačevali od skupnih dohodkov nad 1200 K letno. Leta 1912 je osebno dohodnino plačalo 15.368 prebivalcev Kranjske dežele.¹¹ 92 % vseh je bilo v razponu do 10.000 K, kamor bi lahko uvrstili javne in privatne nameščence in morda še mojstre; 5 % jih je bilo do 1.250 K, kamor bi lahko uvrstili boljše plačane kvalificirane delavce, rudarje, metalurge in železničarje ter predelavce. Nad 15.000 K letnih dohodkov je na Kranjskem imelo samo 412 ljudi, večina teh je bila taka kot na primer direktorja litijske predilnice, ki je takrat zaposlovala okrog 350 delavcev in sta imela po nekaj čez 16.000 K letne plače.¹² Samo 100 prebivalcev Kranjske je imelo višje letne dohodke kot litijska direktorja in samo 3 so bili taki, ki so imeli 10 krat višje letne dohodke kot onadva.

Med prvo svetovno vojno in po njej so se realne mezde in plače znižale za polovico. Nominalno so sicer inflacijsko narasle in so leta 1919 mezde znašale okrog 15 do 22 K na dan, oziroma 375 do 550 K mesečno, plače nameščencev pa na 2.000 do 6.400 K in draginjske doklade. Zaradi inflacije so se ti zneski vsako leto podvojili. Po odpravi draginjskih doklad in uveljavitvi dinarske valute so delavske mezde znašale leta 1922 okrog 900 din, plače nameščencev pa okrog 2.100 din mesečno. Nato so se mezde zniževale do srede tridesetih let, ko so znašale okrog 600 din, plače pa naraščale do povprečnih 2.500 din mesečno. V letih pred drugo svetovno vojno so se mezde in plače zopet inflacijsko zvišale.¹³

Po izračunu povprečnih zaokroženih mesečnih zneskov mezd in plač za vse obdobje med dvema vojnama ugotovimo, da lahko mezde uvrstimo v razpon 500 do 1.000 din mesečno, plače nameščencev od 1.000 do 4.500 din in več, plače direktorjev pa od 5.000 do 50.000 din.

Za čas pred prvo svetovno vojno smo na osnovi razdelitve osebne dohodnine ugotovili izredno tanko plast premožnejšega prebivalstva na Kranjskem. Ta plast po vojni ni bila nič debelejša. Znašala je okrog 3 % slovenskega prebivalstva. Leta 1926 je davek od osebne dohodnine plačalo 31.200 prebivalcev Slovenije.¹⁴ Popolnoma drugačna pa je bila razdelitev plačanega davka. Pred vojno je večino tega davka plačal sloj z dohodki boljše plačanih nameščencev in bogatejših prebivalcev. Samo 5 % tega davka je plačalo prebivalstvo z nižjimi dohodki. Leta 1926 je bilo obratno. Med davkoplačevalci iz osebne dohodnine je bilo 72 % takih, ki so imeli manj kot 1.000 din mesečnih dohodkov. To so bili večinoma že boljše plačani kvalificirani delavci in obrtniki. Samo 3 % jih je bilo iz vrst z najvišjimi dohodki, ki bi jih uvrščali v sloj direktorjev in večjih podjetnikov z letnimi dohodki nad 150.000 din (12.500 din mesečno). Ta najbogatajši sloj je plačal 38 % vsega davka iz osebne dohodnine. Samo 120 ljudi v Sloveniji je izkazovalo letne dohodke nad 225.000 din (18.750 din mesečno), kar je bilo sicer le 5 kratni dohodek boljše plačanih nameščencev.

Po vseh teh podatkih za slovensko prebivalstvo ne bi mogli reči, da je bilo bogato in tudi večjih bogatašev med njimi ni bilo veliko.

Zemljiški davek, ki je bil prvotno osnovni davek in dohodek državnega proračuna, je z razvojem neagrarnih proizvodnih panog izgubljal na pomenu. Leta 1912 je zemljiški davek obsegal skoraj tretjino direktnih davkov, po davčni reformi 1928 pa manj kot petino. Leta 1929 je v Sloveniji v okviru prve Jugoslavije 277.000 davčnih zavezancev plačalo skoraj 38 milijonov din zemljarine, povprečno 134 din na enoto. Povprečna kmetija z 10 ha zemlje je leta 1925 plačala 256 din zemljarine, leta 1929 pa 193 din. Osnovni zemljiški davek je znašal 10 % čistega katastrskega donosa. Dopolnilni davek je znašal še 2 do 17 % dohodka nad 1.000 din donosa.

Hišni najemni davek je znašal 12 % čistih stanarin. Dopolnilni davek se je plačeval, če je bilo nad 10.000 din čistega letnega dohodka in sicer po stopnji 2 do 14 %. Povprečne stanarine so bile od 250 do 550 din, za večja stanovanja v novih hišah tudi 700 din mesečno. Hišni

¹¹ Filip Uratnik. Iz davčne statistike po uradnih podatkih finančnega ministrstva na Dunaju. Poročilo delavske zbornice za Slovenijo. Ljubljana 1928, str. 160.

¹² F. Kresal. Razvoj predilnice Litija. Litija 1961, str. 22.

¹³ F. Kresal. Mezde. Enciklopedija Slovenije 7. Ljubljana 1993, str. 113-114.

¹⁴ Dr. Fran Windischer. Davčna statistika za leto 1928. Na gospodarskih ogledih po Sloveniji. Ljubljana 1930, str. 23-45.

lastniki z dvema stanovanjema, ki so jih oddajali v najem, so v povprečju prispevali v državno blagajno toliko kot 5 srednjih kmetov zemljiškega davka. V Sloveniji je bilo leta 1928 173.767 hiš, ki so bile obremenjene s hišnim razrednim davkom. Po vrednosti in kvaliteti so bile razvrščene v 26 davčnih razredov. V zadnje 3 razrede je bilo uvrščenih 93 % vseh hiš. V prvem razredu je bilo samo 20 hiš, polovica je bila velikih z več kot 40 stanovanji. Davčnih zavezancev - lastnikov je bilo 162.984 in samo okrog 5 % lastnikov je imelo po več hiš. Davka od hiš je bilo predpisane za okrog 1,3 milj. din in je v povprečju prišlo zanemarljivih 8 din davka na lastnika. Pomembnejši je bil davek od najemnin, ki je znašal 16,5 milij. din in ga je plačevalo 17.000 lastnikov stanovabskih hiš v povprečju po 972 din za eno ali dve stanovanji.

Od osebnih davkov so bili po reformi 1928, ko je bila osebna dohodnina odpravljena, najpomembnejši tile davki: pridobnina, družbeni davek in davek na poslovni promet, ki so znašali skoraj polovico (47 %) vseh direktnih davkov. Pridobnina je bila po davčni reformi odmerjena po donosu podjetja ali obrta in je vsebovala tudi prejšnje elemente dohodnine. Ta davek je znašal 36 milij.din in ga je plačevalo okrog 43.000 obrtnikov in manjših podjetnikov. V povprečju je prišlo okrog 840 din davka na zavezanca. Pred reformo, ko je bila še osebna dohodnina, je bilo samo iz pridobnine malo davka, v povprečju 110 din na zavezanca, ali v primerjavi pol manj od srednjega kmeta. Osnovni davek iz pridobnine se je odmerjal po 4, 6, 8, ali 10 % stopnji od čistega dohodka (za obrtnika, ki je delal sam; za obrtnika, ki je delal s stroji in do 4 delavci; za obrtnika, ki je delal s stroji in 4 kvalificiranimi delavci; po najvišji stopnji pa trgovinska, industrijska in rudarska podjetja)

Družbeni davek se je razvil iz posebne pridobnine večjih podjetij in davka na bilančni dobiček. Plačevalo so ga podjetniške družbe, ki so bile dolžne javno polagati račune: delniške družbe, komanditne družbe, družbe z omejenim jamstvom, zadruga, rudarske družbe, zavarovalne družbe, državna in občinska podjetja ter podružnice tujih firm. Davčna osnova je bil dobiček po bilanci. Osnovni davek je znašal 10 do 12 % dobička. dopolnilni davek pa 2 do 12 %, če je dobiček presegal vloženo glavnicu za 6.do 30 %. Ta davek je plačevalo 450 do 500 podjetij in je znašal okrog 50.000 din na zavezanca.

Davek na poslovni promet so plačevali vsi večji zavezanci za pridobnino in je znašal 1 % od poslovnega prometa, v povprečju po nekaj čez 1.000 din na davkoplačevalca.

Dohodnina je bila do davčne reforme 1928 pomemben davek in so ga plačevali vsi, ki so presegali določen census. Dohodnino je plačevalo do 30.000 zavezancev in je prišlo v poprečju po 1.380 din tega davka na osebo.

Razen davka od samostojnega dela in premoženja, so bili tudi davki od odvisnega dela, ki so ga plačevali zaposleni delavci in nameščenci. Pred davčno reformo 1928 je davek na fizično delo znašal po 237 din na osebo in ga je plačevalo 25.000 delavcev. Povprečni davek od plač nameščencev je znašal 886 din na osebo in ga je plačevalo 30.000 nameščencev. Po davčni reformi je bil za zaposlene enoten uslužbenski davek in ga je plačevalo 130.000 delavcev in nameščencev.¹⁵

Vojnica je bil poseben in bolj redek davek. V Sloveniji ga je plačevalo okrog 1.500 moških davkoplačevalcev, ki niso služili vojske. Vojnica je znašala 50 % pribitek odmerjenega davka na zavezanca.¹⁶

Odmerjeni osnovni davki so bili podlaga za razne samoupravne doklade. V Sloveniji je bilo leta 1929 predpisanih za skoraj 46 milijonov din samoupravnih doklad. Več kot polovica je bilo občinskih doklad (25,7 milj.din), sledili so okrajni zastopi, okrajni cestni odbori, okrajne blagajne, zdravstvena okrožja, cerkveni konkurenčni prispevki, odbor za osuševanje Barja.¹⁷

Davki niso bili enako porazdeljeni. Osebnih davki so bili višji od realnih. Najbolj so bili obremenjeni osebni prejemki. Tudi v okviru države davki niso bili enkomerno porazdeljeni. Na

¹⁵ Odredba o davku na dohodek nesamostojnega dela z dne 1. aprila 1928. Ur.l. št. 31 z dne 31. marca 1928. str. 205-212; Sl.N. z dne 19. marca 1928 št. 63/18. Pravilnik se nanaša na čl. 89-108 zakona o neposrednih davkih. Filip Uratnik. Iz davčne statistike. Poročilo delavske zbornice za Slovenijo. Ljubljana 1928. str. 160-168. Dr. Fran Windischer. Davčna statistika za leto 1928. Neposredni davki. Na gospodarskih ogledih po Sloveniji. Ljubljana 1930. str. 23-45.

¹⁶ Josip Mosetizh, Povojna davčna zakonodaja in gospodarstvo v Sloveniji. Slovenci v desetletju 1918-1928. Ljubljana 1928. str. 574-596. Ur.l. z dne 17. oktober 1923. št. 329/96.

¹⁷ Dr. Fran Windischer. Neposredni davki. Na gospodarskih ogledih po Sloveniji, Ljubljana 1930. str. 30.

Slovenijo je odpadla ena četrtnina vsega uslužbenskega davka v Jugoslaviji, pred davčno reformo celo 68 %. Davek na poslovni promet so tudi plačevali največ v Sloveniji in sicer pred reformo eno četrtnino vsega, po reformi pa eno petino vsega. Vojnice so plačevali v Sloveniji najmanj, komaj 5 % vse.

Kmečka posest je bila z davki obremenjena zmerno in enako po davčni reformi kot pred njo in tudi približno enako kot pred prvo svetovno vojno. Trgovina, obrt in industrija je dajala vedno večji delež davka, sama obremenitev pa se ni bistveno spreminjala. Hišni posestniki so bili po davčni reformi bistveno manj obremenjeni kot prej. Delavske mezde so bile z uslužbenskim davkom bolj obremenjene kot pred prvo svetovno vojno. Delavci so od svojih minimalnih zaslužkov plačevali toliko davka kot manjša kmetija, bolje plačani nameščenci pa petkrat več.

Razen direktnih davkov so bili še posredni davki v obliki raznih taks in pristojbin, ki so znašali okrog 50 % direktnih davkov. Razni trošarinski in prometni davki so znašali dvakratno vsoto direktnih davkov.

Zusammenfassung

DAS STEUERWESEN IN SLOWENIEN VON DER ÖSTERREICHISCHEN STEUERREFORM 1896 BIS ZUR JUGOSLAWISCHEN IM JAHRE 1928

France Kresal

In der Abhandlung wird das Steuersystem und die Besteuerung einzelner sozialer Schichten in Slowenien von der österreichischen Steuerreform 1896 bis zur jugoslawischen im Jahre 1928 dargestellt. Auf der Grundlage von Steuerstatistiken werden Vergleiche angestellt zwischen der Periode des ersten jugoslawischen Staates und der vor dem Ersten Weltkrieg. In der jugoslawischen Periode wird die Entwicklung des Steuersystems verfolgt, das in Slowenien Geltung hatte bis 1928, als ein einheitliches jugoslawisches Gesetz über direkte Steuern angenommen wurde. Das jugoslawische Steuersystem, dem die slowenischen Steuerzahler unterworfen waren, wird analytisch dargelegt. Bis zum Jahre 1928 blieb in Slowenien das alte österreichische Steuersystem in Kraft mit einer verhältnismäßig hoch bemessenen Personaleinkommenssteuer und einer konsequenten Anwendung der progressiven Besteuerung aller Einkommen und Katastralerträge nach geregelten Evidenzen, was für das übrige Staatsgebiet nicht galt. Außerdem wurden in Slowenien neue, bisher nicht bekannte Sondersteuern eingeführt. Slowenien trug also eine schwerere Steuerlast vor allem infolge der Angestelltensteuer, der Geschäftsverkehrssteuer und der besonderen Auflagen auf ausgeschriebene Steuern (z.B. Kriegskammerauflage, Invalidensteuer). In Slowenien wurden die Steuern regelmäßiger und konsequenter entrichtet als anderswo.

Aufgrund von Steuerstatistiken über die erhobenen Steuern wird eine Einkommensstruktur der Steuerzahler erstellt. Es werden Angaben über die Zahl der einzelnen Steuerpflichtigen angeführt, die Auskunft geben über die soziale, Vermögens- und Berufsstruktur der Bevölkerung. Auf die Besteuerung der Liegenschaften (Grundbesitz, Häuser) entfallen 27% der Steuern, auf die Personalsteuer 73%, und zwar 47% auf die Einkommens- und die Geschäftsverkehrssteuer der Industrie-, Handels- und Gewerbeunternehmen sowie staatlichen Unternehmen, 23% auf Arbeiterlöhne und Angestelltengehälter, 10% auf Renten und andere Einkünfte. Außer den direkten Steuern werden auch indirekte Steuern in Form von Taxen und Gebühren sowie Verbrauchs- und Verkehrssteuern angeführt. Erwähnt wird auch ihr Anteil an der gesamten Steuerlast.

Die Steuerbelastung des bäuerlichen Grundbesitzes war vor und nach der Steuerreform dieselbe und ungefähr so groß wie vor dem Ersten Weltkrieg. Auf Handel, Gewerbe und Industrie entfiel ein immer höherer Anteil der Steuer, wobei die Steuerbelastung keine wesentliche Änderung erfuhr. Hausbesitzer, die Wohnungen vermieteten, waren nach der Steuerreform weniger belastet als zuvor. Die Arbeiterlöhne waren dagegen durch die Berufssteuer stärker belastet als vor dem Ersten Weltkrieg.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

– osrednja slovenska historična revija
– glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, telefon 061/17-69-210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) – 480 SIT	36/1982, št. 1-2 – 400 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 620 SIT	36/1982, št. 3 – 260 SIT
4/1950 (1987) – 580 SIT	36/1982, št. 4 – 240 SIT
5/1951 (1987) – 740 SIT	37/1983, št. 1-2 – 360 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 960 SIT	37/1983, št. 3 – 240 SIT
8/1954 (1990) – 680 SIT	37/1983, št. 4 – 260 SIT
9/1955 (1989) – 620 SIT	38/1984, št. 1-2 – 360 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 680 SIT	38/1984, št. 3 – 240 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 680 SIT	38/1984, št. 4 – 260 SIT
14/1960 – (1993) – 840 SIT	39/1985, št. 1-2 – 380 SIT
15/1961 (1989) – 500 SIT	39/1985, št. 3 – 340 SIT
16/1962 (1991) – 560 SIT	39/1985, št. 4 – 260 SIT
17/1963 (1978) – 620 SIT	40/1986, št. 1-2 – 460 SIT
18/1964 (1980) – 600 SIT	40/1986, št. 3 – 360 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 680 SIT	40/1986, št. 4 – 400 SIT
21/1967 (1992) – 600 SIT	41/1987, št. 1 – 460 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 380 SIT	41/1987, št. 2 – 440 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	41/1987, št. 3 – 400 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 440 SIT	41/1987, št. 4 – 400 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 360 SIT	42/1988, št. 1 – 360 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 360 SIT	42/1988, št. 2 – 360 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 400 SIT	42/1988, št. 3 – 380 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 440 SIT	42/1988, št. 4 – 360 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 400 SIT	43/1989, št. 1 – 360 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 500 SIT	43/1989, št. 2 – 360 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 460 SIT	43/1989, št. 3 – 380 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 440 SIT	43/1989, št. 4 – 380 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 460 SIT	44/1990, št. 1 – 360 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 460 SIT	44/1990, št. 2 – 380 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	44/1990, št. 3 – 380 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	44/1990, št. 4 – 400 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	45/1991, št. 1 – 400 SIT
30/1976, št. 1-2 – 560 SIT	45/1991, št. 2 – 400 SIT
30/1976, št. 3-4 – 400 SIT	45/1991, št. 3 – 380 SIT
31/1977, št. 1-2 – 880 SIT (kmalu razprodan)	45/1991, št. 4 – 400 SIT
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	46/1992, št. 1 – 360 SIT
31/1977, št. 4 – 340 SIT	46/1992, št. 2 – 360 SIT
32/1978, št. 1-2 – 460 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
32/1978, št. 3 – 360 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
32/1978, št. 4 – 360 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
33/1979, št. 1 – 440 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
33/1979, št. 2 – 380 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
33/1979, št. 3 – 360 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
33/1979, št. 4 – 320 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
34/1980, št. 1-2 – 520 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
34/1980, št. 3 – 260 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
34/1980, št. 4 – 260 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
35/1981, št. 1-2 – 440 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
35/1981, št. 3 – 280 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
35/1981, št. 4 – 240 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odpravamo poseben popust. Za naročila, večja od 3000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 3000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 50 SIT zaračunamo dejanske pošne stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Marjeta Keršič-Svetel

ČEŠKO-SLOVENSKI STIKI MED SVETOVNIMA VOJNAMA (2. del)

Stiki na gospodarskem področju

Tuj kapital je imel v obdobju med obema vojnama v Sloveniji zelo veliko gospodarsko vlogo, saj je bil njegov delež večji od deleža domačih investicijskih sredstev. Sergije Dimitrijevič v svoji analizi gospodarskih razmer navaja, da je bilo tujega kapitala v Sloveniji kar 58%.¹ Češkoslovaški kapital je bil pomemben predvsem v bančništvu in tekstilni industriji. Kot v svojem delu ugotavlja Kresal, je bilo razmerje kapitalskih deležev v tekstilni industriji takole:

poreklo kapitala	delež v %				
	1918	1923	1929	1935	1939
jugoslovanski		18	22	30	26
češkoslovaški		39	39	40	22
avstrijski	75	23	27	21	22
švicarski	25	10	4	3	20
angleški		10	4	3	7
poljski			4	3	3

(Opomba: Porast švicarskega kapitala 1939 je posledica prenosa sredstev iz ČSR v Švico.)²

Razvoj tekstilne industrije je podpirala po prvi vojni tudi slovenska politika. Hribar je imel že 1919 v Pragi kot poslanik pogovore s češkoslovaškimi gospodarstveniki o tem.³ Prav s pomočjo češkoslovaškega kapitala sta se razvila v Sloveniji dva centra tekstilne industrije: Maribor in Kranj. Šlo je za podjetja, ki so izdelovala bombažne tkanine in preje, skupaj s kapitalom pa je v ti dve mesti prišlo tudi precej tujih delavcev. Češkoslovaški kapital pa ni bil omejen le na tekstilno industrijo. V steklarski industriji Slovenije je jugoslovanski kapital recimo obsegal 11,160.000 din, češki pa 840.000 din. Češkoslovaški kapital je bil udeležen tudi v drugih industrijskih panogah (*tovarna dušika Ruše, Kolinska*).⁴

Poleg industrijskega kapitala je bil v tem obdobju za slovensko gospodarstvo pomemben tudi češkoslovaški bančni kapital, predvsem s posredništvom *Češke industrijske banke* in *banke Slavija*. *Češka industrijska banka* je imela sedež v Pragi, v Ljubljani je bila le ena njenih poslovalnic. *Jugoslovanska zavarovalna banka Slavija* pa je bila osnovana 1922 tako, da je *Češka zavarovalna banka* v Pragi odstopila svoje posle, ki jih je že prej sklenila na ozemlju SHS. Češkoslovaški kapital je znašal 49% glavnice.⁵ Precej kapitala sta zlasti v tekstilno industrijo v Sloveniji investirali *Živnostenska banka* in *Češka združna banka* iz Prage.

S tujim kapitalom so prišli v Slovenijo tudi tuji delavci, šlo je predvsem za strokovnjake. Kresal v svojem delu o tekstilni industriji navaja, da je bilo v tej panogi leta 1934 zaposlenih 319 tujih strokovnjakov, od tega 73% iz ČSR. Leta 1925 je bilo vloženih 1813 prošenj za delovno dovoljenje za tuje državljane.⁶ Vlada je zaposlovanje tujcev omejevala zaradi strahu pred brezposelnostjo, zato vsi niso dobili dovoljenja za delo. 14. 6. 1922 je začel veljati zakon o zaščiti delavcev, ki je za zaposlovanje tujih državljanov predpisoval dovoljenje ministrstva

¹ Dimitrijevič Sergije: Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije. Beograd, 1952.

² Kresal France: Tekstilna industrija v Sloveniji. Ljubljana, 1976.

³ ARS, fond poverjeništa za notranje zadeve, situacijska poročila za leto 1923, fasc. 7, št. 17, poročilo z dne 7. 9. 1923.

⁴ Šorn Jože: Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnoma.

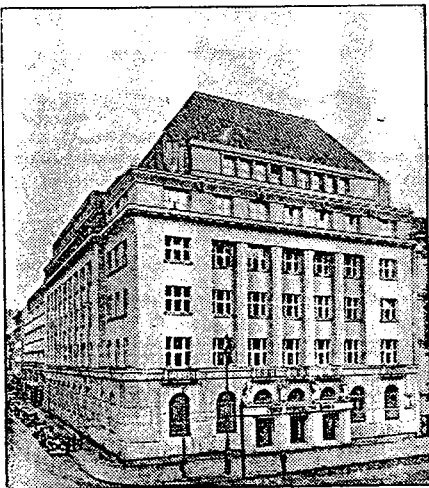
⁵ ARS, TOI, fasc. 22, Bivanje inozemcev, dopis Jugoslovanske zavarovalne banke Slavija z dne 10. 6. 1925.

⁶ Kresal France: Tekstilna industrija v Sloveniji. Ljubljana, 1976, str. 218–219.

ČESKÁ PRŮMYSLOVÁ BANKA

filiálka v LUBLANI, Marijin trg 5. - Centrála v PRAZE, na Příkopě 16.

Aktový kapitál a rezervní fondy	...	...	Kč	137.000.000	—
Svěřené prostředky	...	...	„	1.468.000.000	—
Deposita	...	...	„	1.643.000.000	—

FILIÁLKY:

Benešov, Beron, Bratislava, Brno, Břeclav, Čáslav, České Budějovice, Český Krumlov, Český Těšín, Domažlice, Dvůr Králové n. L., Frýdlant, Hodonín, Hradec Králové, Chomutov, Jablonec n. N., Jihlava, Jindř., Hradec, Kladno, Klatovy, Košice, Kutná Hora, Ljubljana (Jugoslavija), Louny, Místek, Mladá Boleslav, Moravská Ostrava, Moravská Třebová, Náchod, Olomouc, Opava, Pardubice, Plzeň, Píerov, Příbram, Rakovník, Roudnice n. L., Semily, Strakonice, Svitavy, Šternberk na Moravě, Tábor, Uherské Hradiště, Ústí nad Labem, Ústí nad Orlicí, Vejprty, Vysoké Mýto, Vyškov, Znojmo.

EXPOSITURY:

Praha VII. (Holešovice), Praha VIII (Libeň), Praha XI. (Žižkov), Praha XII. (Král. Vinohrady), Praha XVI. (Smíchov).

Nádražní směnárna v Českých Velenicích.

Telegramy: Indusbanka, Ljubljana. — Telefon 2104.

Přijímá vklady na běžné účty a vkladní knížky za podmínek co nejvýhodnějších a provádí veškeré bankovní transakce pečlivě a kulturně.

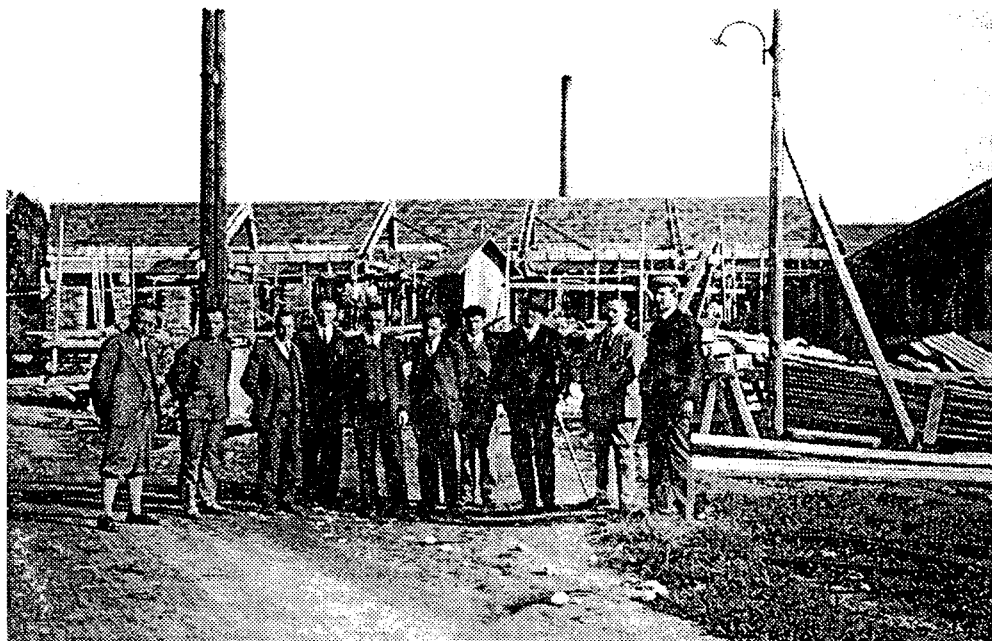
*Oglas v letnem poročilu
Československe obce v
Ljubljani za poslovno
leto 1936*

za socialno politiko. V kasnejših letih so nameravali predpise še poostriti, kar pa je zveza industrijalcev z vsemi silami zavirala.⁷ Toda tudi sprejeta zakonodaja je vzbujala odpor in diplomatski zastopniki nekaterih tujih držav so celo zagrozili, da bodo v primeru preostre zaposlovalne politike uvedli izgon jugoslovanskih državljanov, ki so bili zaposleni na njihovem ozemlju.⁸ Tudi tisti, ki so hoteli v uk sprejeti učence (vajence), ki so bili tuji državljani, so morali dobiti dovoljenje inšpekcije dela v Ljubljani in ministrstva za socialno politiko. Zaradi teh precej ostrih predpisov je precej češkoslovaških državljanov zaposlilo in dobilo jugoslovansko državljanstvo in jih tudi podatki statistik niso več šteli za tujce.

Podjetja so poskušala na razne načine obiti predpise in so dokazovala, da so njihovi uslužbenci – tuji državljani nenadomestljivi, ker v Jugoslaviji enostavno ni bilo ustreznih

⁷ ARS, TOI, fasc. 22, Bivanje inozemcev 1923–1933. Pravilnik o uposlenju stranih radnika. isti fasc., Načrt Naredbe o zaposlovanju tujih delavcev za 1928.

⁸ Trgovski list, 1. VIII, 1. okt. 1925, str. 1.

Zidanje tovarne Jugobruna v Kranju 1928. Drugi z leve je Varacha, dolgoletni predsednik Češke Besede v Kranju

kadrov. Zavarovalna banka Slavija je recimo zaposlovala češke uradnike, ker zavarovalništva ni bilo v programih jugoslovanskih visokih šol.⁹ Podobno je bilo z mojstri in vodilnimi delavci v tekstilnih tovarnah. Ob nastajanju tekstilne industrije v Sloveniji domačih strokovnjakov ni bilo, podjetniki so jih pripeljali s seboj. Do 1930 so se vsi tekstilni strokovnjaki, tudi Slovenci, šolali v tujini, največ na Češkoslovaškem in v Avstriji, tega leta pa je bila v Kranju ustanovljena državna tekstilna šola. Pri ustanavljanju so pomagali profesorji visoke tekstilne šole v Brnu prof. ing. Bohumil Vlček, prof. Gustav Ulrich in prof. Oswald Richter. Šola je podprla tudi kranjska tekstilna industrija, predvsem Jugočeška.¹⁰ Vendar pa so imeli domači tekstilni strokovnjaki tudi kasneje še težave pri zaposlovanju v primerjavi s tujimi »specialisti«, ki so jim tovarnarji bolj zaupali.

Odnos tujih industrijalcev do delavstva je bil različen. V Mariboru si je Hutter recimo pridobil sloves najbolj »socialnega« delodajalca (zgradil je delavske hišice, stanovanjski blok, pri zaposlovanju je upošteval sorodstvo delavcev), medtem ko so bile razmere pri Ehrlichu zelo, zelo slabe, mezde pa nizke.¹¹ Kako velik je bil delež češkoslovaških mojstrov predvsem v mariborskih tekstilnih tovarnah, se je zelo jasno pokazalo ob mobilizaciji na Češkoslovaškem. Delavska politika je o tem takole pisala: »Pokazalo se je, kako nevarno je, ako je industrija vezana samo na tuje strokovnjake. Zdaj so odšli Čehi, ako bi še Nemčija mobilizirala, bi nazadnje ostali brez strokovnih sil!«¹²

Češkoslovaški državljani, uslužbenci zasebnih podjetij, glede zavarovanja niso uživali istih ugodnosti kot domačini. Recipročnosti zavarovanja namreč niso dosledno uveljavljali in to je bil za tuje državljane precejšen problem.¹³ Ker je hkrati z odhodom velikega števila

⁹ ARS, TOI, fasc. 22, Bivanje inozemcev v naši državi 1923–1933, dopis Jugoslovanske zavarovalne banke Slavija z dne 16. 1. 1924.

¹⁰ Kresal France: Tekstilna industrija v Sloveniji. Ljubljana, 1976, str. 159.

Srednja tehniška tekstilna šola Kranj. Jubilejni zbornik ob petindvajsetletnici šole 1930–1955. Kranj, 1955. V tej publikaciji so vsi tuji strokovnjaki označeni kot »trn v peti delavskega gibanja«.

¹¹ Kržičnik Ermin: Gospodarski razvoj Maribora. Maribor, 1956, str. 176–177.

¹² Delavska politika, 1. oktobra 1938, str. 3.

¹³ ARS, Društva. Jugoslovansko-češkoslovaška liga, fasc. 3. Zapisnik 2. seje Izvršnega odbora lig Dravske banovine z dne 17. 6. 1932 – ugotovitve tajnika kranjske lige Varache.

BLED

NEJIDEÁLNĚJŠÍ MONDĚNNÍ LETOVISKO

A LÁZNĚ V JUGOSLAVII

510 m nad mořem, nejteplejší alpské jezero; výborné klimatické poměry. Letní residence Královského Dvora. Rendez-vous nejpřednější společnosti. Velký výběr prvotřídních hotelů a pensionů i soukromých pokojů a bytů.

CENY VELMI MÍRNĚ.

Denně koncerty, ples a jiné zábavy.

Prospekty a informace poskytují:

Oficiální cestovní kancelář Král. Jugoslaviie,
Praha II, Václavské nám. 60, palác Fénix, vpravo
Telefon 303-91

a Zdraviliška komisija - Bled - Jugoslavija.

Turistični prospekt Bleda 1936

zavzel tudi v imenu *Zbornice TOI* Mohorič, toda uspeha ni bilo. 1936 je Egon Stare temeljito analiziral vse možnosti za gospodarsko sodelovanje s ČSR in tudi razloge težav, v katere je zabredlo slovensko in jugoslovansko gospodarstvo, toda tudi ta njegov apel (izdal je brošuro »Naši gospodarski odnosi s Češkoslovaško«) je ostal brez uspeha.¹⁴

Pomemben gospodarski faktor je bil že pred drugo vojno turizem, v jugoslovanskem turizmu pa so Čehi igrali veliko vlogo – tako pri naložbah, kot tudi kot gostje. Toda zanimali so jih predvsem obmorski kraji, Slovenija je bila glede turizma manj pomembna. Praga je imela sicer železniško zvezo z Ljubljano vsak dan, pot pa je trajala 18 ur. Za primerjavo: 1913 je bilo še enkrat toliko železniških zvez, potovanje pa je trajalo 4 ure manj.¹⁵

Stiki na področju kulture

Prav stiki na kulturnem področju so bili v obravnavanem obdobju zelo intenzivni in tako razvejani, da so dajali pečat vsakdanjemu življenju; predvsem seveda to velja za vsakdanje življenje mest, zlasti Ljubljane, Maribora in Kranja, v manjši meri pa tudi drugih krajev po Sloveniji.

¹⁴ Slovenski narod, 24. oktobra 1923, str. 2.

Slovenski narod, 25. oktobra, str. 3.

¹⁵ Češkoslovaško-jugoslovanska revija, leto II, 1932, št. 6, str. 267–269.

Precej obširno je češko-slovenske kulturne stike obdelal Boris Urbančič,¹ po segmentih pa tudi drugi avtorji (npr. Dušan Moravec za gledališče), zato naj na tem mestu na kratko orisem le najvažnejše obrise teh medsebojnih kulturnih vplivov in odnosov.

V okviru gradiva za priprave na *Slovenske dneve* v Ljubljani 1918 je nastalo tudi *Poročilo o gospodarskih in kulturnih stikih, kateri bi se dali gojiti med Čehi, Poljaki in Jugoslavani*. V njem med drugim beremo: »... Treba je, da začno vsi naši kulturni činitelji misliti na velik proces emancipacije in očiščenja od nemške laži-kulture. ... Konkretno že sedaj mislimo, da je treba širiti poznavanje bratskih jezikov, zgodovine, kulture in gospodarstva. Po knjižnicah in raznih organizacijah je treba forsirati slovanske knjige, knjige bratskih narodov. Naša gledališča in vse organizacije, ki se bavijo z glasbo, je treba navajati, da goje slovansko glasbo ... Tudi naša umetnost naj pohiti v slovanska središča, k nam pa naj se povabijo poljski in češki umetniki.« ...² V vsem obravnavanem obdobju so ob raznih uradnih priložnostih kar naprej poudarjali nujnost kulturnega sodelovanja med Jugoslavijo in ČSR, toda s strani uradne kulturne politike je bilo pravzaprav storjenega zelo malo. Poglavitni nosilec različnih kulturnih akcij, izmenjav, dejavnosti, srečanj, prireditev itd. so bile *Jugoslovansko-češkoslovaške in Češkoslovaške-jugoslovanske lige*, pa tudi dejavni posamezniki. Pomembno vlogo je odigral tudi 1922 ustanovljeni *Slovanski inštitut* v Pragi.³

Delovanju lig je namenjeno posebno poglavje. Omeniti je treba, da pri delu na kulturnem področju niso imele prostih rok. Omejevale so jih – glede na razglašanje večnega prijateljstva med Jugoslavijo in ČSR pravzaprav absurdno – vladne odredbe in to na obeh straneh. Tako recimo je moralo med gostovanji posameznih pevskih zborov iz Jugoslavije v ČSR miniti najmanj eno leto. *Jugoslovansko-češkoslovaška liga* tudi ni mogla organizirati nobenega gostovanja umetnikov iz ČSR, če jih ni priporočil Osrednji odbor lig v Pragi.⁴

H kulturnim stikom so ogromno pripomogli posamezni kulturni delavci, znanstveniki in publicisti, med njimi zlasti prof. Matija Murko, ki je med drugim vodil tudi *Slovanski inštitut*, slavist Rajko Nahtigal, Ivah Lah, Oton Berkopec, Mihajlo Rostohar, Fran Govekar, Bratko Kreft, med Čehi pa zlasti Frank Wollman, Vaclav Burian, Jan Strakaty, poleg teh pa še mnogi drugi.⁵ Na Češkoslovaškem je študirala in se izpopolnjevala cela vrsta slovenskih znanstvenikov in umetnikov.

Prva povojna razstava slovenske likovne umetnosti je bila v Hodoninu na Moravskem 1924 – istega leta so v Jakopičevem paviljonu razstavljali Čehi. Zelo močan je bil češki vpliv v slovenskem gledališču – tako po repertoarni kot po kadrovski plati, pa naj je šlo za dramo, opero ali balet. Vrstila se so gostovanja češkoslovaških zborov, solistov in ansamblov. V kinematografih so bili pogosto na sporedu češkoslovaški filmi (Ita Rina in Zvonimir Rogoz sta imela ogromen krog oboževalcev!), izšla je vrsta književnih prevodov ... skratka, češkoslovaška kultura je bila zelo močno prisotna v slovenskem kulturnem prostoru. Položaj bi komaj lahko primerjali z današnjim.

O kulturnem dogajanju v Sloveniji in v ČSR sta obširno pisali *Češkoslovensko-Ljihoslovanska revue* (ta se je resda precej bolj posvečala »jugoslovanski« kulturi) in *Slovansky přehled*, občasno pa tudi drugi časopisi, posebno ob gostovanjih, knjižnih novostih in podobnih priložnostih.

¹ Urbančič Boris: Česko – slovinské kulturné styky. Mladinska knjiga International, Ljubljana, 1988. Urbančičev prispevek v Enciklopediji Slovenije, Knjiga II, Ljubljana, 1988, str. 117–126.

² ARS, fond Narodnega sveta v Ljubljani. Predsedstvo, fasc. 2. Poročilo o gospodarskih in kulturnih stikih, ki bi se dali gojiti med Čehi, Poljaki in Jugoslavani.

V posebnem ekspozeju v nemškem jeziku je tudi podrobno razčlenjeno, kako naj bi ti kulturni stiki potekali (učenje jezikov, izmenjava študentov in dijakov; oblikovanje učnih načrtov, knjigotštvo itd.).

³ Murko Matyáš: Slovanský ústav v Praze. Slovanská spolupráce. Informační přehled pro poznání a sblížení slovanských národů v Československu. Praha, 1933.

⁴ ARS, Društva. Jugoslovansko-češkoslovaška liga, fasc. 1, Poslani dopisi 1937 in Prejeti dopisi 1937.

⁵ Moravec Dušan: Vezi med češko in slovensko dramo. Ljubljana, 1963
Berkopec Oton: K jubileju Frana Govekarja in dr. Ivana Laha. Jugoslovansko-češkoslovenska revue, leto II, št. 5, 1932, str. 218–219.

Burian Vaclav: Slovinci na universitě Karlove. Slovansky přehled XXXIV, št. 3–4, str. 150–151.

isti: Kulturno-nacionalni stiki med Čehoslovaki in Jugoslavani v preteklosti. Slovanski svet, leto I, št. 5–6 in 7–8, 1936.

Murko Matija: Spomini. Ljubljana, 1951.

Dijak,   Dijakinja,

ki pohajaš sedaj višjo gimnazijo, vabimo te, da obiskuješ pouk češkega jezika na svojem zavodu. Koristi od tega bo imel zlasti vsakdo sam. Vprašaj druge in povedali ti bodo, da so že v srednji šoli dobili pobudo za ono delo, v katerem so se pozneje uveljavili.

Smotno uveljavljanje pa gre vedno v ono smer, ki je najbolj nujna za narod, ki mu pripadamo.

In ena najpotrebnejših stvari za vsakega svobodnega Slovence je čim širša slovanska orientacija.

Češčina je danes jezik, v katerem se dobi vse — in slovansko usmerjeno. Praga je danes slovanski Pariz bolj kot kdajkoli. In ako je prijateljsko vzajemno sodelovanje s Čehi in oplajanje ob njih kulturnem in političnem življenju bilo ugodno za nas že od nekdaj in je še danes, bo to veljalo brez dvoma tudi za bodoče.

Spoznal bo in naučil se bo vsakdo predvsem resnega in realnega mišljenja ter praktičnega in solidnega podrobnega dela in ročnosti, ki nam je vedno bolj potrebna.

Zato tudi vabimo v naše češke tečaje, ki se bodo vršili letos po vseh srednjih šolah v Sloveniji. Po primerjalni metodi in ob tekstih, za nas zanimivih in za češke umetnike značilnih, bo v razgovoru in ob predavanjih dijakov samih vodja tečaja uvajal v razumevanje preteklosti in sedanjosti tega tako nam sorodnega slovanskega naroda, ki ima tako veliko zgodovino, tako lepo literaturo in visoko kulturo.

Po predelavi malega učbenika, ki izide v kratkem in bo cena zanj kar najnižja (8 do 10 din), bomo preskrbeli za izvirne češke knjige, iz katerih naravnost bo vsakdo lahko črpal nadaljna spoznavanja bratskega naroda, kar bo vsakomur dalo mnogo pobud ter poživljajoče vplivalo na ves njegov duhovni razvoj in delo v življenju.

Predlagamo, da se pod vodstvom profesorja češkega tečaja ustanovi na vsakem zavodu Češki krožek, ki naj ima tudi sam svoja predavanja, zlasti 28. oktobra in ob raznih jubilejih in češkoslovaških narodnih praznikih, ter si zbira polagoma svojo knjižnico, kakor je to že na klasični gimnaziji v Mariboru.

Ob koncu leta dobi vsak obiskovalec češkega tečaja o tem poseben izkaz.

V prihodnjih počitnicah priredimo skupni izlet v Prago, Zlin, Brno in Bratislavo, ki bo za malo denarja (600 do 800 din) pokazal kar največ. Najboljšim bomo skušali dobiti tudi kake olajšave.

Korist in potreba ter zato dolžnost zavednega dijaštva je torej, da se s pravilnim razumevanjem posluži te ugodne prilike in koristi sebi in domovini.

Mi pa se zavedamo tudi, da je prav za naš narod in njegovo bodočnost, ako dijaštvu pri tem njegovem prizadevanju pomagamo, kar bomo storili radi, kolikor nam bo le mogoče — in to sporazumno s šolsko oblastjo, zaradi česar se na nas lahko vsakdo obrne kačarkoli in v čemerkoli.

Za dvajsetletnico gesla »Zvestoba za zvestoboc. Septembra 1937.

ŠOLSKI ODSEK
izvršilnega odbora slovenskih
Jugoslovansko-češkoslovaških lig
V LJUBLJANI

Tiskarna »Slovenija« v Ljubljani

Kmalu po ustanovitvi Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani je ob sodelovanju Češkoslovenske obce, ki je že imela svojo knjižnico, nastala skupna knjižnica knjig v češkem jeziku, imela pa je tudi nekaj slovaških zvezkov. *Akademski odsek lige* je skupaj s *Slovanskim inštitutom* v Pragi 1936 v Ljubljani organiziral veliko in zelo odmevno razstavo povojnih češkoslovaških knjig. Pripravljalni odbor je vodil Matija Murko. Zbrali so nad 2500 knjig in znatna denarna sredstva, ki so jih prispevale češkoslovaške založbe in kulturne ustanove. Po razstavi je okoli 1000 zvezkov ostalo v Ljubljani, knjige so dobile razne ustanove, fakultete, del jih je šel v knjižnico *Češkoslovenske obce*, del pa je ostal na konzulatu ČSR. Ob nemški zasedbi ČSR je vse te knjige prevzela *Mestna knjižnica*. To je bil temelj knjižnega fonda, ki ga je kasneje dobila *Slovanska knjižnica*. Slovenske knjige so bile bralcem na voljo v *Jugoslovanski Strossmayerjevi knjižnici* v Pragi, v *Slovenski knjižnici* ministrstva za zunanje zadeve je bilo okoli 3000 slovenskih knjig, manjše število pa so jih imele tudi druge knjižnice. Treba je omeniti, da pri Čehih ni bilo takega zanimanja za učenje slovenščine, da bi te knjige lahko prišle močnejše do izraza. *Češkoslovaško-jugoslovanske lige* so namreč organizirale le tečaje srbohrvaščine. (Pač pa so izdali nekaj učbenikov slovenščine.)⁶

V Slovenijo je v vsem obdobju med vojnama prihajalo veliko število češkoslovaških časopisov in revij, nekaj tudi še po zasedbi ČSR. V ljubljanski kavarni *Zvezda* so bili na primer vedno na voljo češkoslovaški dnevnik *České Slovo*, *Lidove Noviny*, *Narodní Listý*, *Prager Tagblatt*, *Prager Presse* ter revije *Salon*, *Sokolski vestnik*, *Pestry Tyden*, *Svět v obrazce*, *Svetozar*, *Šachovy tyden*, *Vkus* in *Welthandel*. Mnogi posamezniki so časopise redno kupovali in bili nanje naročeni.⁷ Posebno pozorni so bili bralci nanje v času češkoslovaške krize; ljudje so nanje čakali v vrstah. V Maribor so češkoslovaški dnevnik prihajali še isti dan z večernim vlakom, v Ljubljano pa naslednji dan zjutraj. Nemška zasedba Češkoslovaške se je močno odražala tudi na bralcih časopisov: »Mišljenje čitačevega občinstva se zadnje čase prav jasno kaže po kavarnah in prodajalnah časopisov. Sedaj, po razpadu ČSR, se je orientacija čitateljev mahoma spremenila. *Prager Tagblatt* sameva, češke dnevnik odlagajo ljudje z grenkim izrazom,« je 21. marca 1939 komentirala Delavska pravica.⁸

Slovenski časopisi so o ČSR veliko pisali. V *Slovanskem svetu* so na primer objavili takle pregled za mesec januar 1936⁹:

list	število člankov o:			
	kulturi	notr. politiki	gospodarstvu	zun. politiki
Slovenski dom		1		3
Jutro	14	20	13	6
Slovenec	1	7	7	7
Slov. narod	2	2	3	

Zanimanje za češkoslovaško kulturo je doseglo svoj višek prav ob češkoslovaški krizi 1937–1939. Na pobudo *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* je celo *Slovensko planinsko društvo* spomladi 1938 po kočah razdelilo češke revije in knjige.¹⁰ Ogromno pozornost je vzbudil obisk dveh čeških književnikov, Josefa Hore in Karla Novega 9.–18. januarja 1938 v Sloveniji. Organizirati ga je pomagal Oton Berkopec, aktivno pa sta ob njem sodelovala Mile Klopčič in Bratko Kreft. Kreft je bil takrat med najbolj aktivnimi kulturnimi delavci na področju sodelovanja s Češkoslovaško, predvsem seveda v gledališču. Obisk Hore in Novega je imel tudi velik političen naboj. Kreft je takrat zapisal v *Ljubljanskem Zvonu*: »Vsak, ki je za kulturo in demokracijo, ki čuti odpor do nacističnega barbarstva, z vero gleda v Masarykovo republiko. Danes, ko smo spoznali, kako dragocena je demokracija za kulturno delo in razvoj kulture, nam je Masaryk bližnji kot kdajkoli!«¹¹ Nastopi obeh čeških literatov so se spremenili v prave javne manifestacije.¹² To se je dogajalo tudi ob gostovanjih drugih češkoslovaških umetnikov. Ko je avgusta 1938 v Mariboru gostoval pevski zbor praškega državnega konservatorija, se je koncert spremenil v viharno manifestacijo za ČSR. *Delavska politika* je o tem poročala: »Komaj so se pojavili na odru prenapolnjene dvorane *Grajskega kina* praški gostje, že je občinstvo bušnilo v ploskanje in vzklikanje: »Živela demokracija! Živel Beneš!« Že po prvi pesmi je mladino zajelo, da je klicala: »Ne dame se! Nismo sami, Čehi so z nami!«¹³

Značilno je bilo tudi uprizarjanje čeških gledaliških del v tem kriznem obdobju. V *Mari-borskem gledališču* so z velikim uspehom uprizarjali Čapkovo *Belo bolezen*. Vstopnice so bile neprestano razprodane, vendar so morali na zahtevo oblasti predstavo umakniti s sporeda.

Iz leta v leto je naraščalo zanimanje za tečaje češčine, ki jih je organizirala *Jugoslovansko-češkoslovaška liga v Ljubljani in številnih drugih krajih*. *Liga si je zelo prizadevala, da*

⁶ Zgodovina petnajstletnega obstoja Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani in letno poročilo za poslovno leto 1936/37. Ljubljana, 1937, str. 93–94.

⁷ Kavarna, klet in restavracija *Zvezda*. Koledar 1937
Kavarna, klet in restavracija *Zvezda*. Koledar 1938.

⁸ Delavska pravica, 21. marca 1939, str. 3.

⁹ Slovanski svet, leto I, št. 3–4, 1935/36.

¹⁰ ARS, Društva, Jugoslovansko-češkoslovaška liga, fasc. 1, Prejeti dopisi. Dopis SPD z dne 7. februarja 1938.

¹¹ Ljubljanski Zvon, Letnik LVII, št. 9–10.

¹² Československo-jihoslovenska revue, leto VIII, 1938, št. 1.

¹³ Delavska politika, 13. avgusta 1938, str. 3.

bi tak tečaj uvedli v radijski spored, vendar je bil ta predlog novembra 1937 dokončno zavržen. Ljubljanska radijska postaja je uvedla tečaj francoščine, češ da za češčino ni nobenega zanimanja. (Takrat se je v liginih tečajih po Sloveniji učilo češčine okoli 1700 ljudi.)¹⁴

Čehoslovaki v Sloveniji in njihove organizacije. Češkoslovenska obec v Ljubljani

Vsi viri o prebivalstvu v obravnavanem obdobju govorijo o Čehoslovakih in zato je zelo težko reči, koliko je bilo na območju Slovenije Čehov in koliko Slovakov. Vsekakor so Čehi (in Moravci) daleč prevladovali. Med državljani ČSR, ki so živeli v obravnavanem obdobju v Sloveniji, zlasti med najpremožnejšimi, pa velja omeniti še znatno število sudetskih Nemcev (največ v Mariboru).

1910 je bilo na jugoslovanskem ozemlju okoli 120.000 Čehov in Slovakov,¹ 1921 pa 115.532, od tega 68.755 Slovakov in 46.777 Čehov.² Po posameznih pokrajinah so bili naseljeni takole:

PRISOTNO PREBIVALSTVO PO MATERINEM JEZIKU 1921 (3A)

Kraljevina SHS v celoti	11.984.911 prebivalcev
	115.532 Čehoslovakov
Slovenija (v tedanjem obsegu!)	1.054.919 prebivalcev
	2.941 Čehoslovakov
Banat, Bačka in Baranja	1.346.527 prebivalcev
	48.666 Čehoslovakov
Hrvatska, Slavonija, Medjimurje, Krk in Kastav	2.739.888 prebivalcev
	54.344 Čehoslovakov
Srbija	2.801 Čehoslovak
Črna gora	40 Čehoslovakov
Bosna in Hercegovina	6.377 Čehoslovakov
Dalmacija	363 Čehoslovakov

PRISOTNO ČEŠKOSLOVAŠKO PREBIVALSTVO V SLOVENIJI S PREKMURJEM 1921 PREGLED PO OKRAJNIH GLAVARSTVIH (3B)

Okrajno glavarstvo	Štev. Čehoslovakov	Okrajno glavarstvo	Štev. Čehoslovakov
Brežice	41	Novo mesto	63
Kamnik	63	Prevalje	23
Konjice	45	Ptuj	585
Kočevje	40	Radovljica	94
Kranj	56	Slovenj Gradec	65
Krško	35	Celje	236
Litija	29	Črnomelj	14
Logatec	30	mesto Ljubljana	605
Ljubljana	126	mesto Maribor	397
Ljutomer	60	mesto Ptuj	46
Maribor	161	mesto Celje	64
Murska Sobota	61		

¹⁴ ARS, Društva. Jugoslovansko-češkoslovaška liga, fasc. 1, Odposlani dopisi (več dopisov ljubljanski radijski postaji in dokumenti o čeških tečajih).

¹ Auerhan Jan: Čechoslováci v Jugoslavii, v Rumunsku, v Mađarsku a v Bulharsku. Praha, 1921, str. 162.

² isti: Čecoslovenská větev v Jugoslavii. Praha, 1930, str. 87–88. Avtor navaja uradne podatke Statističnega urada v Beogradu.

isti: Problem male menšini. Naša zahraničí, 1930, št. 1–2.

^{3A} Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine. Kraljevina Jugoslavija, opšta državna statistika, Državna štamparija, Sarajevo, 1932, str. 2–3.

^{3B} Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine. Kraljevina Jugoslavija, opšta državna statistika. Državna štamparija, Sarajevo, 1932. Prisutno stanovništvo po maternjem jeziku. str. 293–345.

Popis 1921 je v Jugoslaviji ugotovil 103.898 tujih državljanov (0,9% vsega prebivalstva), od tega kar 31,5% češkoslovaških državljanov, kar je daleč največ. Sledili so ruski emigranti s 17,7% vseh tujih državljanov v Jugoslaviji. Deset let zatem je bilo češkoslovaških državljanov 38.423 oziroma 27,3% vseh tujih državljanov.⁴ Češkoslovaško državljanstvo so imeli priseljenci, ki so prišli po letu 1918 in teh je bilo veliko zlasti v Sloveniji, kamor so številni prišli skupaj s tekstilno industrijo. Toda tuje državljanstvo je lahko pomenilo resno oviro pri zaposlovanju, zato so mnogi zaprosili za jugoslovansko državljanstvo. (V državnih službah se tuji državljani sploh niso mogli zaposliti, privatno zaposlovanje pa so oblasti skušale omejati zaradi strahu pred domačimi brezposelnimi delavci.) Za primerjavo: ob popisu prebivalstva 1981 je bilo v tedanji Jugoslaviji 19.625 Čehov in 80.334 Slovakov, seveda jugoslovanskih državljanov.⁵

To so okviri, v luči katerih moramo obravnavati življenje Čehoslovakov v Sloveniji med obema vojnama. V Jugoslaviji je obstajalo močno Češkoslovaško naseljitveno jedro v Hrvaški, Slavoniji, Banatu in Bački, tam so nastajale manjšinske organizacije in od tam je prišla tudi marsikatera pobuda za delovanje Čehov v Sloveniji. Toda med tem, ko je bilo to naseljitveno področje naseljeno s strnjanim kmečkim prebivalstvom, so bili Čehi v Sloveniji najštevilnejši med obrtniki, izobraženci, kvalificiranimi delavci in podjetniki. Izjema je predvsem ptujski okoliš, kjer so bili Čehoslovaki številni tudi v posameznih vaseh in manjših krajih na podeželju (Brestovec, Mala Vas, Ormož, Sv. Lovrenc na Dravskem Polju).

Precej Čehov je na slovensko ozemlje prišlo že v času Avstroogrske. Že takrat je šlo predvsem za obrtnike, kvalificirane delavce, trgovce in izobražence. Takrat so se že oblikovala njihova naseljitvena jedra: Maribor, Celje, Ptuj in Ljubljana. V Mariboru in Ljubljani sta nastali že tudi češki manjšinski organizaciji. Naseljevali pa so se tudi drugje, predvsem po mestih in trgih.⁶

Zanimivo je naseljevanje Čehov in Moravanov v Istri, ki so se tja naselili pred prvo svetovno vojno. Posebno številni so bili tam duhovniki, po večini doma z Moravskega. 1886 so *Narodny listy* objavili, da je v Istri premalo kandidatov za študij teologije. *Goriško semenišče* je pozvalo, naj se češki abiturienti odločijo za študij teologije v Gorici in odzvalo se je 30 mladeničev iz Češke in Moravske, nekateri pa so prišli še kasneje. Tako je bilo v osrednji Istri veliko župnij, kjer so delali češki in moravski duhovniki, ki so imeli tudi dopolnilne šole in tečaje – skratka, delovali so tudi kot ljudski prosvetitelji. Posredno ali neposredno so za seboj pripeljali še več svojih rojakov, predvsem izobražencev (zdravnike, lekarnarje, učitelje, trgovce), saj je v Istri teh kadrov manjkalo. Po prvi svetovni vojni so s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom delili usodo in pritisk fašistične italijanske oblasti. Tudi v tem je mogoče iskati korenine zanimanja Čehoslovakov za razmere na tem ozemlju in tudi kritičnih razmišljanj o ravnanju italijanske oblasti.⁷

Naposled je treba omeniti še, da so si mnogi slovenski študentje, ki so študirali v ČSR, od tam pripeljali neveste.

Starim naseljitvenim jedrom v Sloveniji se je z razvojem tekstilne industrije po prvi vojni pridružil še Kranj, kjer je že prej živelo nekaj čeških družin. Medtem, ko sta bili obe češki društvi v Ljubljani in Mariboru ustanovljeni že pred prvo vojno, so kranjsko ustanovili šele 1931.

V pričujočem delu sem se posvetila podrobno le delovanju *ljubljske Československe obce*. Zaradi objektivnih in subjektivnih okoliščin je bilo namreč nemogoče vse tri manjšinske organizacije obravnavati enako podrobno. Menim, da oris delovanja *československe obce* ilustrira položaj v Sloveniji živečih Čehov, njihove odnose z okoljem in matično domovino. *Delovanje Češkega kluba v Mariboru in Češke Besede v Kranju* je bilo namreč delu Českos-

⁴ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knjiga I. Prisutno stanovništvo, broj kuća in domačinstava. Beograd, 1937, str. IX–X.

⁵ Statistički godišnjak Jugoslavije 1986. Beograd 1986, str. 118.

⁶ Majcen Gabrijel: *Kratka zgodovina mesta Maribora*. Cirilova knjižnica XXI, Maribor (brez letnice izida), str. 112.

⁷ Novljan F.: *Uzorna kulturna saradnja – češki svećenici u Istri*. Československo-jihoslovenska revue, leto 1 (1931), št. 8, str. 341. Avtor v članku navaja poimensko vse češke duhovnike, ki so službovali v Istri, pa tudi njihove kratke življenjepise.

lovske obce v marsičem zelo podobno. Seveda pa tega primera ni mogoče posploševati, niti ga obravnavati brez povezave z dogajanjem v bližnji in daljni okolici.

Okoli 140.000 Čehov in Slovakov, ki so pred drugo svetovno vojno živeli na ozemlju tedanje Jugoslavije, je bilo organiziranih v 88 skupnosti oziroma društev, ki so bila seveda najštevilnejša tam, kjer je bilo Čehov in Slovakov največ: Hrvaška in Slavonija 29, Bačka 24, Banat 15, Bosna 13, Dalmacija 2, Slovenija 2 (po 1931 3) in ostali deli 3.⁸

Seveda je bil v društva na narodnostni podlagi vključen le del Čehov in Slovakov, ne pa vsi. Nazivi teh društev so bili različni, treba pa je opozoriti, da so oznako »češkoslovaško« nosila tudi povsem češka in povsem slovaška društva.

Za življenje češkoslovaških društev v Jugoslaviji je imela velik pomen ustanovitev *Češkoslovaške zveze v Kraljevini SHS* leta 1921 (*Československý svaz v Kralovstve SHS*). Ustanovili so jo delegati 36 čeških in slovaških društev na svojem prvem kongresu v Osijeku. Ta je potekal vzporedno s sokolskim zletom. Po pravilniku, ki so ga ob tem sprejeli, je bilo to združenje vseh Čehoslovakov, živečih na ozemlju SHS. Posvetovalna jezika sta bila oba, češki in slovaški (v pravilniku so uporabili besedico »oziroma«). Sedež te zveze je bil sprva v Novem Sadu, v skladu s splošno centralizacijo pa od 1924 v Beogradu. 1921 je bila ustanovljena tudi *Osrednja zveza češkoslovaških žena v Kraljevini SHS*, ki si je za cilj zastavila izobraževanje in emancipacijo žena. Na Slovensko njeno delovanje ni seglo, po vsebini je bila pač namenjena predvsem kmečkim ženam. 1923 je bilo ustanovljeno *Društvo češkoslovaških akademikov*, ki je posebno uspešno delovalo v Beogradu in Zagrebu. 1923 je bila ustanovljena *Slovaška matica v Jugoslaviji*.⁹ Vse te organizacije so izdajale tudi svoje publikacije. *Društvo akademikov* je tako na primer 1923 začelo izdajati *Svit*, prvi literarni list jugoslovanskih Slovakov, *Zveza* pa med drugim *Zborničko za otroke*. Redno je izhajal en češki in štirje slovaški časopisi. Sedeži listov so bili v Daruvarju, Petrovcu in Kisaču. Poleg tega je v ČSR izhajal četrtletno list *Naše zahranici*, namenjen Čehoslovakom izven meja matične države.

Centralizirano delovanje *Zveze* ni bilo posebno plodno. Pojavljale so se razne organizacijske težave. Da bi jih premostili, je bila ustanovljena *Matica školska* s sedežem najprej v Daruvarju in nato v Zagrebu ter *Prosvetno-gospodarski odbor* v Zagrebu. Ti dve telesi sta se ukvarjali s vprašanji, ki niso spadala v pristojnost posameznih banovin, predvsem s prosveto – seveda v tesni povezavi s prosvetnim ministrstvom.¹⁰

V osrednjem odboru *Zveze* sta imeli zastopnike tudi dve slovenski organizaciji Čehov, *Československa obec in češki klub*. V letnih poročilih ljubljanske organizacije Čehoslovakov pogosto beremo, da so imeli težave pri stikih z zvezo in niso čutili posebno močne opore z njene strani. »Svaz ne daje znamenj življenja.« je pogosto poročilo o stikih z Zvezo. Težave so se pokazale že takrat, ko je bil sedež zveze še v Novem Sadu. 1923 v letnem poročilu beremo: »Iz osrednje Zveze v Novem Sadu ne dobivamo nobenih dokumentov in sploh ne vemo, v kakšni fazi je cela zadeva.«¹¹ Težave so se nato vleklye celo obdobje med vojnama – videti je, kot bi Zveza na Čehe v Sloveniji nekako pozabljala. Čeprav šibki pa so stiki le obstajali in češkoslovaške organizacije v Sloveniji so Zvezo po svojih močeh podpirale in so se vedno počutile kot njen del.

Československa obec v Ljubljani je bila kot društvo ustanovljena 1907. Opredeljena je bila kot društvo na narodnostni podlagi. Imenik mesta Ljubljane 1928 jo opredeljuje kot »narodno-napredno-kulturno društvo«.¹² Poleg Čehov in nekaj Slovakov je bilo v tem društvu tudi nekaj članov slovenske narodnosti – šlo je za zakonce mešanih zakonov, pa tudi nekatere potomce čeških priseljencev, ki so se sicer šteli že za Slovence, pa so vendarle čutili tudi pripadnost k češkoslovaški skupnosti. Število članov *Československe obce* je bilo med obema

⁸ Vrbacky Andrej: Československa menšina v Jugoslaviji a Sokol. Československo-jihoslovanka revue, leto II (1932), št. 7, str. 329.

⁹ Sirácky Ján (a kolektiv): Slováci vo svete I. Matica Slovenská Martin, 1980, str. 164–167. 80 let Češke Besedy v Zahrebě. 1874–1954. Zagreb, 1954, str. 11.

Auerhan Jan: Československá větev v Jugoslavii. Praha, 1930.

¹⁰ Rok národní práce. Ze života české menšiny v Jihoslavii. Zagreb, 1933, str. 50–52.

¹¹ Vyroční zpráva Československé obce v Ljubljani za rok 1923, str. 15.

¹² Imenik mesta Ljubljane za leto 1928, str. 64 (pod geslom »Društva«).

vojnama precej stalno: leta 1923 245, 1926 279, 1928 259, 1930 264, 1931 275, 1933 235 in leta 1936 238 članov.¹³

Československa obec je vsako leto izdala letno poročilo o svojem delu. Žal so mi bila dostopna le poročila po letu 1923. Starejša niso ohranjena – razen morda v kakem zasebnem fondu. Tako ni mogoče oceniti sprememb v številu članov pred prvo svetovno vojno in po njej, kar bi bilo vsekakor zanimivo. Med obema vojnama se je število članov le malo spremenilo. Osip je bil posledica odseljevanja in smrti starejših članov.

Seveda je bilo v Ljubljani znatno več Čehov, kot pa je bilo članov Československe obce. Vsi pač niso imeli volje, da bi se vključili v njeno delo. Pa tudi vsi člani niso bili enako aktivni. V letnih poročilih pogosto beremo tarnanje blagajnikov zaradi neplačane članarine in podobnih težav.

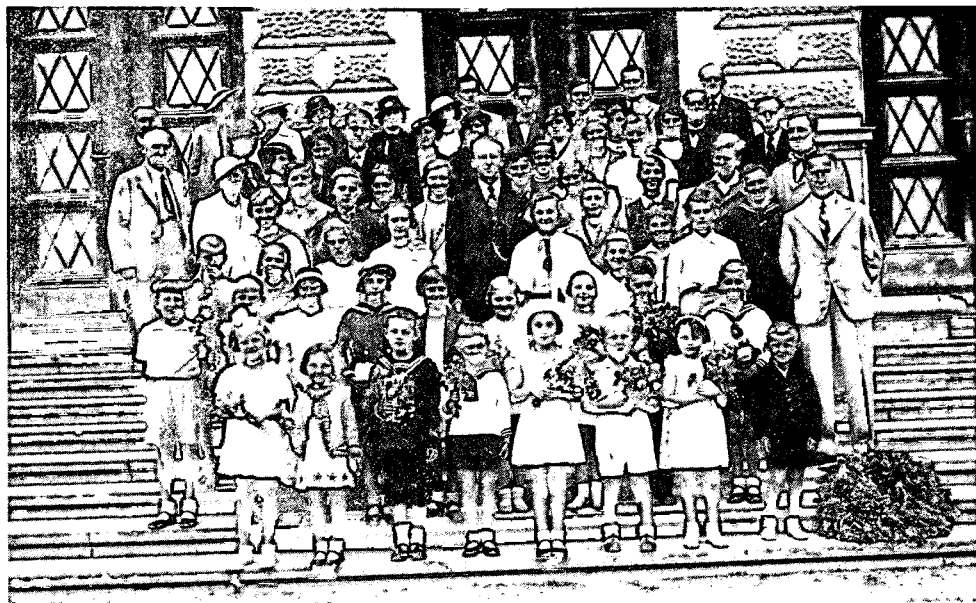
Članarine so bile pomemben vir dohodka Československe obce, poleg tega pa se je to društvo financiralo še s prostovoljnimi prispevki oziroma darovi. 1936 je članarina znašala 24 dinarjev (plačljivo naenkrat ali v obrokih). Darove so prispevali člani, posamezniki, pa tudi nečlani in razne ustanove ter organizacije, nekatere tudi iz ČSR. Posebno pogosto je na pomoč priskočila Češka industrijalna banka, ki je imela svojo podružnico v Ljubljani. Ker je bilo med člani Československe obce nekaj zelo dobro situiranih, društvo v finančnem oziru ni imelo nikoli večjih težav. Sicer pa je dejavnost društva temeljila predvsem na prostovoljnem delu, pa naj je šlo za lutkovne predstave ali organiziranje družabnih srečanj članov. Vso podporo in pomoč je nudil društvu tudi konzulat ČSR v Ljubljani. Konzuli so društvo večkrat finančno podprli tudi zasebno.

Československa obec v Ljubljani je bila kolektiven član raznih organizacij: Českoslovaške zveze v Beogradu, Družbe Sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, Jugoslovansko-českoslovaške lige v Ljubljani, Ljubljanskega Sokola, Zveze kulturnih društev v Ljubljani, Lutkarske zveze v Ljubljani, Lutkarske zveze v Pragi, Družstvení práce v Pragi.

Dejavnost društva je bila zelo razvejana. Gojili so družabne stike med ljubljanskimi Čehoslovaki, prirejali srečanja, izlete, čajanke, razna predavanja in proslave, organizirali lutkovno gledališče in počitniško izmenjavo otrok, knjižnico, razne zbiralne akcije, sodelovali so z Jugoslovansko-českoslovaško ligo v Ljubljani.

Poleg rednih je imela Československa obec tudi častne člane. 1931 jih je bilo 7: Jan Ružička kot častni predsednik, Ferdinand Čermak, Bohuslav Čvančara, ing. František Triller, František Chvátal, ing. Oton Para in Vaclav Skrušny. Vsako leto so na občnem zboru izvolili

¹³ Podatki so povzeti iz letnih poročil Československe obce v Ljubljani za posamezna poslovna leta.

Učenci češke dopolnilne šole v Ljubljani z učiteljem Voglerjem in nekaterimi starši

odbor društva s predsednikom, podpredsednikom, ravnateljem, blagajnikom, zapisnikarjem, knjižničarjem, gospodarjem in računovodjo, več člani in revizorjem.

V okviru društva so delovali trije odseki: šolski, izobraževalni in za zabavne prireditve, poleg tega pa še knjižnica in lutkovno gledališče.

Češka dopolnilna šola je bila morda najpomembnejša dejavnost tega društva, vsekakor odločilnega pomena za ohranjanje narodne biti in zavesti ljubljanskih Čehoslovakov. Delovala je v okviru *Československe občce*, vendar v tesni povezavi z dejavniki izven društva, na katere je bila organizacijsko vezana. Spadala je namreč v širšo mrežo češkoslovaških šol na jugoslovanskem ozemlju, za katere je veljal enoten režim na podlagi meddržavnega dogovora.

1922 je bila v Daruvarju ustanovljena *prva češka šola*. To je bil začetek. Že naslednje leto je bila ustanovljena večina češkoslovaških šol na ozemlju Jugoslavije, med drugimi tudi *dopolnilni šoli* v *Ljubljani* in *Mariboru*. Nekaj šol je nastalo še kasneje, leto 1929/30 pa je bilo prelomnica. Sprejet je bil namreč nov šolski zakon, po katerem ustanavljanje novih manjšinskih šol ni bilo več mogoče. Tako v Kranju niso ustanovili češke dopolnilne šole, ampak le *dopolnilni tečaj češkega jezika* za češke otroke.¹⁴

Statistični pregled šolstva v Dravski banovini za šolsko leto 1937/38 kaže za Ljubljano, Maribor in Kranj takole narodnostno podobo učencev (kriterija sta bila narodnost oziroma občevalni jezik in pristojnost).

Ljudske šole: Ljubljana-mesto: vseh učencev 6165, Čehov 12; Kranj: vseh učencev 5657, Čehov 16; Maribor – levi breg: vseh učencev 11.359, Čehov 30.¹⁵

Meščanske šole (zasebne in državne): Ljubljana: vseh učencev 2540, Čehov 9; Maribor: vseh učencev 1724, Čehov 9.

Srednje šole in učiteljišča: Ljubljana: vseh dijakov 5871, Čehov 17; Maribor: vseh učencev 2254, Čehov 19; Kranj: vseh dijakov 714, Čehov 7.¹⁶ V teh podatkih so zajeti državljani ČSR ter tisti učenci, katerih občevalni jezik je bil češki.

¹⁴ Sobotka Otto: Stav českého školství v Jugoslavii koncem školního roku 1929/30. Nekolyk statistickýh poznámek a úvah. Naše zahraničí, 1930, št. 4, str. 154–155, št. 5, str. 210–212.

¹⁵ Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1937/38. Ljubljana, 1939, str. 29 (Sestavil prosvetni oddelček kraljevske banske uprave).

¹⁶ isto tam, str. 39 in str. 52.

Razred češke dopolnilne šole v ljubljanski »Mladiki« v začetku tridesetih let (v prvi klopi Alenka Svetelova)

Število učencev, katerih pogovorni jezik je bil češki, torej ni bilo ravno veliko. Toda češkoslovaška kolonija v Ljubljani (seveda je bil položaj povsem podoben v Mariboru, kjer je bilo Čehov še več) je želela narodnostno zavest ohraniti tudi pri otrocih mešanih zakonov, pri drugi in tretji generaciji. Ti otroci so se čutili že bolj Slovence kot Čeha in češki jezik so obvladali različno dobro, nekateri komajda. Toda prav s pomočjo češke šole so ohranjali tudi zavest pripadnosti češkemu narodu in prav zanje je bila ta dopolnilna šola temeljnega pomena. Otrokom, katerih materinščina je bil češki jezik in ki slovenščine sploh niso znali, pa je dajala ta dopolnilna šola dodatno znanje in jim je pomagala premagati težave v slovenski šoli.

Češka dopolnilna šola v Ljubljani je bila svečano odprta 7. oktobra 1923. Delovala je v prostorih *Mladike*, prva učiteljica pa je bila Vlasta Volmanová – Horaková.¹⁷ Število vpisanih učencev je močno nihalo in sicer je bilo leta 1929/30 vpisanih učencev 30, 1930/31 50, 1931/32 63, 1932/33 49, 1933/34 61, 1934/35 71, 1935/36 34 (poleg tega še nekaj občasnih učencev), 1936/37 44, 1937/38 38, 1938/39 38, 1939/40 33 in leta 1940/41 33.¹⁸

Največ učencev je šola imela 1934/35, potem pa je prišlo do znatnega upada, kar je bila posledica spremembe starostne strukture ljubljanskih Čehoslovakov. 1939/40 je bilo v dopolnilno šolo vpisanih 33 otrok in v letnem poročilu beremo, da so bili to vsi otroci češke občine v Ljubljani.¹⁹ Tega leta je začel delovati *krožek odraščajoče mladine*, nekakšen nadomestek za češko dopolnilno srednjo šolo. Deloval je do vojne, imel pa je 10 članov. Sestajali so se enkrat tedensko.

Organizacija pouka je bila v *češki dopolnilni šoli* od leta do leta različna. Učenci so bili glede na starost in znanje češkega jezika razdeljeni na več oddelkov. Vsi vpisani učenci niso redno obiskovali pouka, saj ta ni bil obvezen. Šolski odbor *Československe občine* se je pogosto pritoževal nad premajhno zavzetostjo staršev, ki otrok niso redno pošiljali k pouku. Nekateri učenci so zahajali v dopolnilno šolo le občasno – tudi to je eden razlogov za nihanje števila učencev.

¹⁷ Vyroční zpráva Československé obce v Ljubljani za rok 1923. Ljubljana, 1924 (brez paginacije).

¹⁸ Letna poročila Československe občine v Ljubljani za posamezna poslovna leta, poročila šolskega odbora.

¹⁹ Vyroční zpráva Československé obce v Ljubljani za rok 1939. Ljubljana, 1940.

Jurij Souček v imenu češkoslovaške dopolnilne šole v Ljubljani 17. 5. 1935 na kolodvoru pozdravlja češke Sokole

cejšnje pomoč je nudil šoli tudi *generalni konzulat ČSR* v Zagrebu, ki je posredoval zlasti učne pripomočke in to preko *Matice školske*.²¹

Češka dopolnilna šola je organizirala razne proslave in prireditve, na katerih so nastopali predvsem učenci, zlasti ob češkoslovaških državnih praznikih, materinskih dnevih in podobnih priložnostih. Izvajali so recitacije in razne domoljubne »prizore«. Poglavitna publika teh nastopov so bili seveda starši, včasih pa je šlo tudi za javne nastope, ki jih je *Československa obec* organizirala skupaj z *Jugoslovansko-češkoslovaško ligo* v Ljubljani. *Češka dopolnilna šola* v Ljubljani je vzdrževala tesne stike s podobno šolo v Mariboru, pa tudi z otroki, ki so obiskovali češke dopolnilne tečaje v Kranju. Organizirali so tudi skupne izlete. Poleg tega je šola pomagala organizirati počitniško izmenjavo otrok in to v povezavi z različnimi šolami in organizacijami v ČSR. Ljubljanski otroci so tako poleti odhajali k družinam v ČSR, nekateri otroci iz ČSR pa so prihajali v Ljubljano.²²

Otrokom je bila namenjena še ena pomembna dejavnost *Československe obce* v Ljubljani: lutkovno gledališče. Z lutkovnimi predstavami so želeli ohraniti stik otrok s češkim jezikom. *Lutkovno gledališče (Loutkové divadélko)* je bilo ustanovljeno 1922. Največje zasluge za njegovo ustanovitev sta imela Vaclav Skrušny in prof. dr. Vaclav Burian. Skrušny

²⁰ Letna poročila Československé obce v Ljubljani za posamezna poslovna leta, poročila šolskega odbora.

²¹ Zpráva činnosti Matice školské Československeho svazu v Zahebě od 1. VII. 1937 do 31. XII. 1938. Rok národní práce. Ze života české menšiny v Jihoslavii. Zagreb, 1939, str. 63–69.

²² Nezbeda Vilem: K vyvoji československeho školství v Jugoslavii. Československo-jihoslovanka revue, leto VIII, 1938, št. 5–6.

Streit August: Přehled československeho školství v království Jugoslavii. Československo-jihoslovanka revue, leto I, 1930, št. 2, str. 77.

Pouk je potekal v skladu z dogovorom z jugoslovanskim ministrstvom za šolstvo in češkoslovaškim ministrstvom za šolstvo in ljudsko prosveto. To češkoslovaško ministrstvo je skrbelo tudi za učitelje, ki so na *češko dopolnilno šolo* v Ljubljani prihajali s češkoslovaškim dekretom. Vlasti Volmanovi – Horakovi so sledili Oldřich Votava, Bohumila Bendová, Jan Vogler, Adolf Polák in Josef Greif.

Pouk je obsegal češki jezik, domoznastvo in petje. V posameznih letih je potekal različno intenzivno. 1930/31 so bili otroci razdeljeni v dva oddelka in so imeli pouk trikrat tedensko po dve uri. 1933/34 so bili oddelki trije, pouk pa dvakrat tedensko in to popoldne od 15.00 do 17.00. Učenci, ki popoldne niso mogli k pouku, so ga lahko obiskovali popoldne na učiteljevem domu. Ta možnost je nekoliko izboljšala udeležbo pri pouku, ki je bila leto poprej zelo slaba.²⁰

Ne le, da je češkoslovaško ministrstvo skrbelo za učiteljski kader, dopolnilne šole so od ČSR dobivale tudi drugačno pomoč. Knjige, učbenike in učila, ki so jih rabili pri pouku, so dobivali od češkoslovaškega ministrstva in raznih založb, pa tudi društev, predvsem *Brnske državne založbe*. Pre-

je na noge postavil tudi delavnico *Slovenskega narodnega gledališča*, za *češko lutkovno gledališče* pa je izdelal imenitne lutke in scene, pa tudi vodil njegovo delo. To marionetno gledališče ni bilo pomembno le za češko skupnost, ampak je pomembno vplivalo tudi na razvoj slovenskega lutkarstva. Predstave, ki so bile seveda v češkem jeziku, so v velikem številu obiskovali tudi slovenski otroci, posebno množično do leta 1931, ko je *Ljubljanski Sokol* s pomočjo čeških lutkarjev začel uprizarjati slovenske lutkovne predstave. (Pri tem so uporabljali inventar češkega lutkovnega gledališča). Pa tudi po tem letu je bilo med gledalci *Loutkovega divadelka* mnogo slovenskih otrok, pogosto celo več kot čeških. V poročilih o delovanju tega češkega gledališča je pogosto izražen strah, da bodo obiskovalci predstav postali skoraj izključno slovenski otroci (tako na primer 1931). Obisk predstav je bil v posameznih letih različen, v sezoni 1934 na primer povprečno 94 obiskovalcev na predstavo, v sezoni 1939 pa le še povprečno 53.

Češko lutkovno gledališče v Ljubljani je sprva tavallo sem in tja, v sezoni 1927 in 1928 je gostovalo v *sokolskem domu na Taboru*, nato pa se je 1929 ustalilo v

Narodnem domu. Predstave so bile ob nedeljah in prazničnih dneh, zlasti za Miklavža. Letno so uprizorili v posameznih sezonah različno število predstav, pač glede na zanimanje in možnosti. V večini predstav je bil glavni junak Kašpárek (Gašperček), klasična figura češkega lutkovnega gledališča, ki se je otrokom silno priljubil. Glavna sezona predstav je trajala od decembra do februarja. Češki lutkarji so bili v stikih z lutkovnimi gledališči in društvi v ČSR, pa tudi v Daruvaru, kjer so se udeležili tudi nekaj lutkarskih šol za amaterje (šlo je za tečaje lutkarstva, ki jih je organizirala *Matica školska*). Od 1931 so bile v *Narodnem domu* izmenoma češke in slovenske lutkovne predstave.²³

Posebno pomembna je bila *Československa obec* za družabno življenje ljubljanskih Čehov. Ti se sicer nikakor niso izolirali od okolice, so pa med seboj seveda vzdrževali zelo tesne stike.

Odbor Československe obce se je shajal redno vsako soboto, sprva v znani ljubljanski gostilni *Pri Mraku*. Te odborove seje so bile skoraj zmeraj razširjene, udeleževali so se jih številni člani društva in tako so bile pravzaprav nekakšen vsakotedenski družabni dogodek. Zato jim je gostilna postala pretesna (*pri Mraku* so bili Čehi nekakšno stalno sobotno »omizje«) in preselili so se najprej v *Narodni dom*, nato pa v restavracijo *Zvezda*, kjer so se sobotni sestanki vršili vse do vojne. Ta sobotna srečanja so bila vedno dobro obiskana in so bila pravo ogrodje družabnega življenja ljubljanskih Čehov. Poleg teh rednih srečanj so vsako leto priredili tudi nekaj skupnih zabav, na katerih so se zbrali vsi člani *Ljubljanske Československe obce* z otroki vred. Vsako leto so tako skupaj proslavili *Svatováclavské posvícení / dan Sv.*

Članici Československe obce v Ljubljani
Ludmila in Božena Čermak

²³ Letna poročila Československe obce v Ljubljani za posamezna poslovna leta. Poročila lutkovnega gledališča.

Urbančič B.: Českoslovaško-slovenski kulturni stiki. Gradivo. Tipkopis, str. 26.

Vesely dr. Jindřich: Československá loutková divadla v zahraničí. Naše zahraničí, 1930, št. 5.

Pozvání

na

Miklavšskou zábavu,

kteřou pořádá „Česká obec v Ljublani“ dne 6.
prosince 19. ve spleněné verandě hotelu

„Union“

Ostupné:

pro osobu ..... 5.- K.
pro rodinu ..... 10.- "
pro uved. hosta... 5.- "

Začátek o 1/2 8 hod. večer.

*Ten pro zvane a členy uvedené hosty.
Dárky opatřené přeosou adresou se přijímají v den
zábavy ve spleně. verandě Unionu od 9-18 hod.*

Vabilo na česko
miklavževanje v
Ljubljani 6. 12.
1919

Vaclava, 3. oktober), priredili so miklavževanje za otroke češke skupnosti in pogosto tudi skupno silvestrovanje. Največji dogodek je bilo vsako leto prav vaclavsko žeganje. Organizirali so zabavo v Narodnem domu ali pa v veliki dvorani Zvezde. Jedila so prinesle posamezne gospodinje, ki so seveda kar tekmovala, katera se bo bolj izkazala, tako da je bil svatovaclavski hladni buffet prava parada čeških jedil. (Prav hrana je bila za ljubljanske Čeha zelo pomemben element nacionalne biti. V družinah so močno gojili tradicionalno češko kulinariko s cmoki na čelu.) Posebno pomembni so bili ob takih priložnostih tradicionalni češki kolački. Jedila so na takih prireditvah prodajali in potem tako zbrani denar uporabili za društveno dejavnost. Ne le, da so se na svetovaclavskem žeganju zbrali tako rekoč vsi ljubljanski Čehi (celo nečlani obce), prišli so tudi Čehi iz drugih krajev, predvsem iz Kranja, pa tudi člani ljubljanske Jugoslovansko-českoslovaške lige in ugledne ljubljanske osebnosti. To je bila priložnost za pogovore in srečanja, izmenjavo mnenj in načrtov. Navadno so pripravili tudi priložnosten program in seveda ples.

Miklavževanje je bilo namenjeno otrokom, priredili pa so ga navadno popoldne prvo nedeljo po sv. Miklavžu. Začelo se je z lutkovno predstavo, nato pa je nastopil sv. Miklavž s parklji in obdaril otroke. Darila so starši prinesli že dopoldne. (Za otroke je bil to dogodek leta, ki so ga nestrpno pričakovali, hkrati pa se Miklavža s spremstvom strašno bali).

Posebna dejavnost Československe obce, ki pa ni bila formalno organizirana, je bilo prirejanje nedeljskih izletov v okolico Ljubljane. Na izlete so hodile družbe, sestavljene iz nekaj družin. Cilj je bila navadno kaka boljša gostilna, kjer so si potem privoščili nedeljsko kosilo, recimo Kovač v Tomačevem, pa Šmarna gora in sv. Katarina. Na izlete so hodili tako rekoč vsako nedeljo, če je le vreme dopuščalo. To izletništvo je bilo prava družabna obveznost.

Poleg izletov so bili ob nedeljah popoldne v navadi tudi obiski. Pri izletništvu in obiskih so prišle do izraza premoženjske razlike, saj so se najpremožnejši držali precej zase, pa tudi sicer so se družili predvsem v okviru istega premoženjskega sloja. Med otroci te razlike niso prihajale toliko do izraza, saj so se vsi skupaj igrali in hodili na izlete v okviru dopolnilne šole, pa tudi obiskovali so se med seboj (če odštejemo »smetano« pravih bogatašev, premoženjske razlike tudi niso bile velike, saj je bilo med socialno šibkimi sloji zelo malo Čehov).

Československa obec je imela tudi svojo knjižnico, ki je imela do 1933 svoje prostore v *Narodnem domu*, ko je obec dobila svoje stalne prostore v drugem nadstropju *Zvezde*, se je tja preselila tudi knjižnica. Svoj knjižni fond je tej knjižnici priključila tudi *Jugoslovansko-češkoslovaška liga*. Knjižnica je bila odprta dvakrat tedensko, ob četrtnih zvečer in ob nedeljah dopoldne. Vsako leto so imenovali knjižničarja, ki je delal prostovoljno. Leta 1936 je knjižnica štela 1600 zvezkov, hranila pa je tudi *arhiv Československe obce*, ki je tega leta obsegal 40 zvezkov. (Knjižnico je po drugi svetovni vojni dobila ljubljanska *Slovanska knjižnica*, žal pa se mi do sedaj še ni posrečilo ugotoviti, kaj se je zgodilo z arhivom). Ogronna večina knjig je bila v češkem jeziku, le okoli 60 je bilo slovaških. Manjše število knjig je bilo v slovenskem in hrvaškem jeziku.²⁴

Prosvetni odbor Československe obce je skupaj z dopolnilno šolo organiziral precej pogosta predavanja, namenjena članom društva in *Jugoslovansko-češkoslovaške lige*. Teme predavanj so bile različne, najpogostejše s področja kulture in turisticke.

Člani *Československe obce* so se intenzivno udeleževali ljubljanskega kulturnega življenja, še zlasti, kadar so nastopali češkoslovaški umetniki (ti nastopi pa so bili dokaj številni, bodisi da je šlo za gostovanje ali pa umetnike, ki so delovali v Ljubljani). Ob gostovanjih umetnikov iz ČSR so priredili sprejem že kar na kolodvoru, pokupili določeno število vstopnic in prirejali burne ovacije.

Zelo številni ljubljanski Čehi so bili člani *Sokola* in večina je bila v tej organizaciji zelo aktivna, ne le možje, ampak tudi žene. Na to množično sokolstvo so bili zelo ponosni, sokolske uniforme so bile prestižna zadeva in pogosto so jih dobili s Češkega. Prav *Sokol* je bil prostor za sklepanje prijateljskih vezi s Slovenci in način, da so se tudi tisti, ki so prišli v Ljubljano nedavno, nekako vživeli in navezali družabne stike tudi izven *Československe obce*. Možem je bilo lažje, saj so navezovali znanstva na delovnem mestu, če ne drugače, ženske pa po večini niso bile nikjer zaposlene in so imele z navezovanjem stikov nekaj več težav.

Československa obec je bila strogo nepolitična organizacija. Politična dejavnost je bila stvar vsakega posameznika in je v delovanje društva niso nikoli vpletali. Celo ob zaostitvi češkoslovaške krize je bilo vodstvo društva skrajno zadržano, da ne bi kakorkoli ogrozilo dejavnosti *Československe obce*. Kakšna je bila politična opredelitev ljubljanskih Čehov, bi bilo treba šele raziskati, vsekakor pa ni bila monolitna. Prav tako bi bilo treba še raziskati, kakšno je bilo njihovo ravnanje med drugo vojno. Dejstvo je, da po vojni *Československa obec* v Ljubljani ni obnovila svojega delovanja, čeprav so takoj po vojni obstajali taki poskusi (anketirali so na primer nekdanje člane o tem, kaj so počeli med vojno. Podpisati so morali izjavo, da niso storili ničesar, česar bi se morali sramovati, da niso sodelovali z okupatorjem). Razlogi so bili različni, med poglavitnimi dejstvo, da se je večina čeških družin po vojni izselila nazaj na Češkoslovaško. Svoje so prispevale seveda tudi mednarodne okoliščine. Nekateri nekdanji člani društva so se izselili tudi v druge države – skratka, po drugi vojni ljubljanski Čehi niso več imeli svoje organizacije (pa tudi nobena druga češka organizacija v Sloveniji ni bila obnovljena). Ob popisu prebivalstva 1971 je bilo v ljubljanskih občinah 127 prebivalcev češke narodnosti, leta 1981 pa le še 108. To so večinoma še zadnji ostanki nekdanj kar številne češke kolonije v Ljubljani.²⁵

Na kratko še o mariborski organizaciji, o *Češkem klubu*. Njegovo delovanje je bilo podobno delovanju *Československe obce* v Ljubljani. Njegovo članstvo pa je bilo še precej

²⁴ Letna poročila Československe obce v Ljubljani za posamezna poslovna leta, poročila knjižničarjev.

²⁵ Statistični letopis Ljubljane. Pet ljubljanskih občin. '68. Zavod za analize in cene Ljubljana, Ljubljana, 1968.

Statistični letopis Ljubljane. Pet ljubljanskih občin. '82. Zavod za družbeno planiranje Ljubljana, Ljubljana, 1982.

številnejše od ljubljanskega. Ustanovljen je bil 1904 pod imenom *Klub Čechů* v Mariboru. Prvi predsednik je bil V. Hušpaur, ravnatelj pa Bureš. Ta je bil po 1922 tudi sam predsednik. Do prve svetovne vojne je imel klub le malo članov, med 24 in 41. Po prvi vojni pa se je število članov močno povečalo, kar je bilo v najtesnejši zvezi z razvojem mariborske industrije, ki ni temeljila le na češkem kapitalu, ampak tudi čeških strokovnih delavcih. 1921 so ime organizacije spremenili v *Češki klub* v Mariboru. 1924 je imel klub 120 članov, 1926 pa je Bureš v pogovoru z ministrom Benešem (ta se je vračal s konference *Male antante* na Bledu) izjavil, da živi v Mariboru okoli 400 Čehov, organiziranih v *Češkem klubu*.²⁶

Podobno kot *Československa obec* je imel tudi *Češki Klub* svoj lutkovni oder s klavirjem, ki so ga za predstave posojali *Sokolu*. Od šolskega leta 1922/23 je delovala tudi *češka dopolnilna šola*, katere prva učiteljica je bila Vlasta Horaková. Že leto poprej so organizirali dopolnilni pouk češkega jezika. Sprva je pouk potekal ob nedeljah, nato pa ob petkih in sobotah.

Podatki o delu tretje češkoslovaške manjšinske organizacije v Sloveniji, *Česke Besede* v Kranju, so silno skopi. Pravzaprav gre le za drobce v ohranjenih dokumentih *Československe občine* v Ljubljani in *Jugoslovansko-češkoslovaške lige*. *Česka Beseda* v Kranju je bila ustanovljena 1931 pretežno kot kulturni krožek, v okviru katerega so prirejali razna predavanja, pa tudi tečaje češkega jezika za otroke in tudi odrasle.

Čehoslovaki v Sloveniji so bolj ali manj redno vzdrževali stike s svojo matično domovino, od koder so dobivali tudi časopise in knjige. V oporo jim je bil *generalni konzulat ČSR* v Ljubljani, malce pa tudi češkoslovaške organizacije drugod po Jugoslaviji. Pomembni so bili recimo češki časopisi, ki so izhajali v njihovem okviru.

Po drugi svetovni vojni se je veliko češkoslovaških družin izselilo iz Slovenije, predvsem seveda nekdanji lastniki kapitala, pa tudi mnogi drugi. Preostali pa nimajo več svojih narodnostnih organizacij.

Slovenski študentje v ČSR

Po končani prvi svetovni vojni je Praga ostala eno najpomembnejših univerzitetni središč za Slovence. Mnogi so na praški univerzi študirali že pred vojno, po vojni pa so se vrnili v Prago in želeli študij dokončati. Sprva je študij v ČSR – zlasti za nekatere smeri, ki jih je najbolj primanjkovalo – podpirala tudi vlada Kraljevine SHS. Posebno je to veljalo za študij tehnike, agronomije in veterine. Toda že od vsega začetka je bila ta podpora bolj načelna kot stvarna, bolj v besedah kot v dejanjih.

Že 1897 se je ob nevšečnosti, ki so jih Slovcem na avstrijskih univerzah povzročali nemški študentje, razširilo med slovenskimi študenti geslo: »Proč z Dunajem in Gradcem – na študij v Prago!« Pri Hrvatih je s to akcijo že nekoliko prej začel Stjepan Radić, pri Slovencih pa zlasti poslanec Hribar in pa dr. Danilo Majaron. Tako se je začela demonstrativna selitev slovenskih in hrvaških študentov z nemških univerz na *Karlovo univerzo* v Pragi. Posledica je bil močan priliv teh študentov na tej univerzi, pa tudi na vseh čeških visokih šolah. Na slovenske študente v Pragi je v tem času in v prvem desetletju dvajsetega stoletja močno vplival Masaryk kot profesor filozofije, nekoliko manj pa je bil izrazit vpliv Drtine in Niederleja. Ta močan vpliv Masarykove osebnosti je imel – kot je bilo že omenjeno – posledice tudi za politično usmeritev mladih slovenskih izobražencev, ki so študirali v Pragi (masarikovstvo). Okoli Masaryka se je zbirala zlasti napredna študentska mladina, včlanjena v društvi *Adrija* in *Ilirija*. 1890 so južnoslovanski študenti v Pragi pričeli izdajati list »*Nova doba*«, v katerem je prispevke objavljal tudi Masaryk. List je izhajal leto dni. 1901 in 1902 je bilo v Pragi več skupnih manifestacij čeških in južnoslovanskih študentov, ki so zahtevali ustanovitev univerz v Brnu in Ljubljani, pa tudi v Lvovu. Te manifestacije so imele velik odmev.¹ Poleg *Adrije* in *Ilirije* so se slovenski študentje v Pragi pridruževali tudi 1910 ustanovljenemu *katoliškemu društvu Dan*.²

²⁶ Československo-jugoslovanska liga, leto IV, 1924, št. 4–5 (mariborska številka. V njej zlasti članek F. Bureša: *Česky klub v Mariboru*.

Jutro, 22. VI. 1926, str. 2 (Minister Beneš in JČ lige).

Jutro, 1. VI. 1926, str. 4 (Proslava Palackeega v Češkem klubu).

¹ Burian Vaclav: Slovinci na Univerzité Karlově. Slovansky přehled, ročník XXXIV, št. 3–4, 1948, str. 142–143.

² Kremenšek Slavko: Slovensko študentsko gibanje 1919–1941. Ljubljana, 1972, str. 21.

Že pred prvo svetovno vojno so obstajale organizacije, ki so si prizadevale, da bi slovenskim študentom olajšale študij na Češkem. 1898 so v Pragi ustanovili *Českoslovenky podpŕny spolek*, ki naj bi omogočal študij v Pragi manj premožnim študentom. Gmotno so ga podpirali tudi nekateri v Pragi živeči Slovenci. Med aktivnimi člani sta bila Andrej Volker in ing. Tomšič.³ 1901 je bilo ustanovljeno *Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi*. Poglavitni namen tega društva je bil podpirati marljive, revnejše dijake slovenske narodnosti, ki so študirali na čeških visokih šolah v Pragi, izjemoma pa tudi na drugih šolah na Češkem. Društvo si je prizadevalo, da bi čimveč slovenskih študentov prišlo na študij ravno v Prago. Pred prvo svetovno vojno je društvo večino sredstev za podpore zbralo v Sloveniji, po vojni pa le neznaten del.⁴ V Brnu je bilo leta 1909 ustanovljeno *Akademsko društvo Jugoslavija*, ki se je deloma ukvarjalo tudi s podporno dejavnostjo, predvsem pa je združevalo študente iz južnoslovenskih dežel in si prizadevalo za njihovo zблиžanje. Posebno aktivni pa so bili na tem področju nekateri južnoslovenski študenti v Pragi, ki so spomladi 1914 – prav na pragu prve svetovne vojne – začeli izdajati list »*Jugoslavija*«, ki je nosil zgovoren podnaslov »*Glasilo jugoslovenske nacionalistične omladine*«. Odgovorni urednik je bil dr. Ljubo Leontić. V list so prispevke pošiljali študentje in tudi drugi, objavljali pa so jih v srbohrvaškem in slovenskem jeziku (v cirilici in latinici). Večina prispevkov je bila izrazito jugoslovansko – unitaristično obarvana, z željo povdariti jugoslovansko narodno enotnost.⁵

Študij v Pragi je imel za Slovence torej pomembno tradicijo, zato ne preseneča, da se je po končani prvi svetovni vojni v Češkoslovaško republiko odpravilo veliko študentov iz Slovenije – tistih, ki so želeli končati že pred vojno začeti študij in tistih, ki so želeli šele začeti študirati. Prav neposredno po vojni je na Češkem študiralo največ študentov iz Jugoslavije. Seveda so k temu pripomogle tudi splošne razmere, nenazadnje politične. Toda v primerjavi s predvojnimi časom se je za Slovence zgodila sprememba: zdaj je študij na Češkoslovaškem pomenil študiranje v drugi, tuji državi. Seveda sta obe vladi na vse pretege zatrjevali, kako nujno je, da bi dosegli kar najboljše sodelovanje na področju izobraževanja. Žal pa je bila pot od besed k dejanjem zelo dolga, zamotana in dostikrat polna zaprek. O izmenjavi študentov in sodelovanju na kulturnem in izobraževalnem področju je bilo govora že na *Slovanskih dnevih* v Ljubljani 16. in 17. avgusta 1918, kjer so načrtovali celo neke vrste knjižnični center za slovanske dežele v Pragi (»Praga naj postane slovanski Leipzig!«), posebej pa so se pogovarjali tudi o vzgoji strokovnih kadrov.⁶

Po koncu vojne so se torej v Prago vrnili predvojni študentje, prišli so tisti, ki so prej študirali na Dunaju in v Gradcu, tisti, ki so jim gostoljubje odpovedale italijanske univerze in še kopica tistih, ki so študij šele začeli. Število jugoslovanskih študentov je v Pragi spomladi 1919 presegalo 800. Največ je bilo tehnikov, na drugem mestu so bili po številu medicinci, potem pa pravniki in filozofi. V Prago so se zgrinjali mnogi Čehi iz vseh delov Evrope, demobilizirani vojaki – skratka, ob številnih tujih študentih je izbruhnila huda stanovajska stiska, pa tudi resne težave s preskrbo. V Pragi so ustanovili poseben odbor, ki naj bi reševal ta pereč položaj. Vojaška oblast je za najnujnejšo nastanitev študentov odobrila nekaj šol, v katerih je bila prej nastanjena vojska.⁷

Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi, ki je takoj po vojni nadaljevalo z delom, je v slovenskih časnikih objavilo obupen poziv: »... Prosi se vse slovensko občinstvo, brez razlike stanu in vse denarne zavode ter kroporacije za izdatno gmotno podporo... Društvo bi brez novih dohodkov ne moglo trajno podpirati potrebnih akademikov... Prispevke sprejema blagajnik dr. Karel Šebesta.«⁸ To društvo je z delom nadaljevalo vse do

³ Burian Vaclav: Slovinci na Universitě Karlově... str. 145.

⁴ ARS, Društva. JČ liga, fasc. 1, Prejeti dopisi. Dopis Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi z dne 19. aprila 1937.

⁵ Akademsko društvo Jugoslavija. Brno – ČSR. 1909–1934.

Jugoslavija. Glasilo jugoslovenske nacionalistične omladine št. 1 (maj 1914) in št. 2 (junij 1914).

⁶ ARS, Fond Narodnega sveta v Ljubljani. Predsedstvo, fasc. 2. Kulturni menjalni odnosi med Jugoslavi, Čehi in Poljaki (v nemškem jeziku sestavljeno gradivo sestanka).

isto tam: Poročilo o gospodarskih in kulturnih stikih, ki bi se dali gojiti med Čehi, Poljaki in Jugoslavi.

⁷ Marinič Fran: Jugoslovanska akademična mladina v Pragi. Jugoslavija. Mesečnik napredne akademske mladine v Pragi, leto I, št. 1, april 1919, str. 22.

⁸ Slovenec, 23. februarja 1919, str. 4.

Ako najde društvo v demovini željeni odmev in postanejo vidni plodi takega vzajemnega sodelovanja, si je društvo gotovo, da more tudi na Češkem z veliko večjim uspehom iskati nova denarna sredstva.

Pred vojno je bil dohodek iz demovine mnogo večji, nego prijemki na Češkem. Polagoma se je to razmerje obrnilo tako, da zbira danes društvo na Češkem več kot doma, v letu 1935 n.pr. Din. 2.795.- proti Kč 4.600.-, v letu 1936 Din. 3.205.- proti Kč 3.820.-. Podobno izkazilo slabo vpliva na tukajšnje merodajne kroge in kot primer navajamo, da smo prejeli še pred par leti od dveh tukajšnjih ministerstev letno Kč 2.500.-, zadnja leta pa le še po Kč 1.000.- na leto.

Podpisani odbor se nadeja, da Vaša organizacija razume naš položaj in da v korist dobre stvari ne odvrne predlagano sodelovanje.

Z odličnim spoštovanjem

F. L. Tuma
F. L. Tuma, predsednik.

L. Cvetnič
L. Cvetnič, podpredsednik

Dr. K. Šebesta
Dr. K. Šebesta, blagajnik.

St. Jeglič
St. Jeglič, tajnik.

Prof. Dr. M. Murko
Prof. Dr. M. Murko, odbornik nam.

Naslov društva: Praha II., Spálená ul. č. 9, kancelář p. Dr. Šebesty.

Dopis Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi Jugoslovansko-češkoslovaški ligi Dravske banovine 19. 4. 1937 (ARS, Društva, JČ liga, fasc. 2)

nemške zasedbe ČSR, čeprav je imelo z zbiranjem finančnih sredstev zelo velike težave, še zlasti prav v Sloveniji, kjer je bilo darovalcev iz leta v leto manj. Mnogi nekdanji praški študentje, ki jih je to društvo podpiralo, se kasneje niso odzvali prošnjam, naj kaj prispevajo za pomoč tistim, ki so jim sledili – čeprav so bili številni prav imenitno situirani. Tako je bilo društvo vezano predvsem na velikodušno finančno pomoč nekaterih posameznikov v ČSR. Posebno vneto so v Podpornem društvu za slovenske visokošolce v Pragi delovali dr. Karel Šebesta, Ferdinand Tuma, Jože Skrbinšek, Janko Pretnar, L. Cvetnič, dr. Matija Murko, Stane Jeglič in Alojz Gangl. Ob smrti slednjega je Podporno društvo dobilo v dar 1430 Kč in osnovalo poseben Fond mojstra Gangla.⁹ Nekaj dotacij je prihajalo tudi od češkoslovaških ministrstev, vendar so se tudi te zmanjševale. Sprva so znašale nad 2500 Kč, 1937 pa so že padle na komaj 1000 Kč. Direktna denarna nakazila iz Slovenije so ovirali tudi zelo neugodni devizni predpisi.¹⁰

⁹ ARS, Društva. JČ liga, fasc. 1, Prejeti dopisi. Letno poročilo Podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi za leto 1935/1936.

¹⁰ ARS, Društva. JČ liga, fasc. 1, Prejeti dopisi. Dopis podpornega društva za slovenske visokošolce v Pragi z dne 19. aprila 1937.

1919 je bila ustanovljena *Slovenska dijaška zadruga* kot strogo podporna organizacija za slovenske visokošolce v Pragi. Začela je podeljevati podpore najbolj ogroženim študentom, posredovala jim je denarna nakazila iz domovine, ki so jih dobivali od doma, skušala je organizirati kosila po ugodni ceni. Marca 1921 je bilo sklenjeno, da bodo namesto podpor dajali dolgoročna in kratkoročna brezobrestna posojila. Srednješolci so bili lahko člani te podporne zadruge le izjemoma, predvsem je bila namenjena študentom. Kratkoročna posojila so dajali za šest mesecev, dolgoročna pa so zapadla šest mesecev po nastopu službe in so bila plačljiva v mesečnih obrokih po 20 Kč. Osnova za obračun so bili ves čas zlati švicarski franki. 1929 je spet prišlo do spremembe pravil. Dolgoročno posojilo je poslej zapadlo pet let po končanem študiju oziroma zaposlitvi. Takrat je bilo treba začeti dolg vračati v mesečnih obrokih po 10 frankov. V dokumentih te zadruge je bilo določeno, da v primeru prenehanja delovanja vse premoženje pripade *Podpornemu društvu za slovenske visokošolce v Pragi* ali pa *Akademiknemu društvu Jugoslavija*. 1933 pa so to določilo spremenili: premoženje naj bi v primeru prenehanja delovanja zadruge v shrambo dobila mestna občina Prage z obvezo, da ga izroči društvu, ki bi bilo ustanovljeno z istimi nameni. Sredstva je *Slovenska dijaška zadruga* zbirala predvsem v Sloveniji. Število članov se je gibalo med dvajset in petdeset. Letno je bilo podpiranih dvanjast do dvajset študentov. Kratkoročna posojila so bila maksimirana in to na 300 Kč. Leta 1935 je bilo na primer podeljenih za 10.700 Kč dolgoročnih 5200 Kč kratkoročnih posojil. Zadruga je skozi vse svoje delovanje ohranila nepolitičen značaj.¹¹

Čeprav je bilo o sodelovanju med Češkoslovaško republiko in Jugoslavijo veliko govora tudi na področju izobraževanja, marsikdaj v najbolj zveneči obliki, pa je dejansko obstajala cela vrsta formalnih zadržkov na obeh straneh. Tudi tu je bila velika razlika med stalno razglaševano politiko in dejanskim stanjem. Sporazum o sodelovanju na področju izobraževanja je bil sklenjen – na ravni prosvetnih ministrov – šele 1929 oziroma 1930 (minister Maksimović ga je podpisal novembra 1929, češkoslovaški prosvetni minister pa šele 23. januarja 1930 v Pragi).¹²

Jugoslovska komisija v Pragi, predhodnica *Češkoslovaško-jugoslovske lige*, je leta 1919 v Pragi organizirala predavanje Ferdinanda Drtine o kulturnih stikih in potrebah Češkoslovaške in Jugoslavije. Vsebina tega predavanja je bila tudi tiskana, najprej v mesečniku Jugoslavija, nato pa 1920 tudi kot samostojna publikacija. Drtina je govoril predvsem o dvojem: o težavah visokošolskega izobraževanja v Jugoslaviji in Sloveniji in o načrtih ČSR za pomoč jugoslovskim študentom. Ti načrti so bili obsežni – od olajšav pri šolnini do organizacije študentskih domov in ekskurzij. Da pa je šlo navdušenju navkljub za pomankljivo razumevanje nacionalne problematike priča na primer dejstvo, da je poudarjal, kako nujno je spoznavati »jugoslovski jezik«. No, vsekakor so se načrti, o katerih je govoril Drtina s takim navdušenjem, uresničevali le počasi ali pa sploh ne in če so se, so se le ob izredni zavzetosti posameznikov in nekaterih organizacij, na primer *Češkoslovaško-jugoslovske lige*, ne pa vladne politike.¹³

Število jugoslovskih študentov v ČSR je med obema vojnama stalno padalo; 1921/22 je znašalo 1541, 1922/23 744, 1923/24 424 in 1924/25 280.¹⁴ Ni šlo za to, da med Jugoslovani ne bi bilo zanimanje za študij v ČSR, pač pa je bil študij v Brnu in Pragi združen s celo vrsto ovir – predvsem finančne narave. Jugoslovske študenti so imeli v primerjavi z drugimi tujci na češkoslovaških univerzah in visokih šolah le malo ali nič ugodnosti, pa še tiste, ki so bile, niso bile ves čas enake in z njimi ni bilo mogoče stalno računati. Tuji študenti so plačevali višjo šolnino, povrh pa še posebno takso, ki je leta 1935 na primer znašala 300 Kč letno. Češki študentje so v protest proti takim razmeram 1923 na zborovanju v Brnu izdali celo

¹¹ Slovenska dijaška zadruga v Pragi. Naša misel, leto I, št. 6, (15. febr. 1936), str. 3.

¹² Stojanović Živko: Jihoslavští studenti na českoslov. vysokých školah pro usutečnění praktické vzájemnosti. Akademsko društvo Jugoslavija. Brno – ČSR. 1909–1934.

¹³ Drtina Ferdinand: O kulturnom dotiacij i potrebama čehoslovačkog naroda i Jugoslavije. Jugoslavija. Glasilo jugoslovske naciomladine u Pragu, leto I. 1919, št. 3–4. Samostojna publikacija z istim naslovom je izšla v Pragi 1920.

¹⁴ Paleček C. V.: Přehled styků jihoslovašského a českoslovašského studentstva. Slovany přehled, leto XIX, 1927, str. 599.

posebno resolucijo.¹⁵ Leta 1936 so takse in šolnina skupno dosegle že 2400 din, nenehno so naraščali tudi stroški stanovanja in prehrane.¹⁶

Jugoslovanom so študij v Pragi in Brnu nenehno dražile tudi valutne razmere. Za slovenske študente, ki so bili zvečine kmečki in uradniški sinovi, je bil položaj še posebno pereč. Od doma so lahko dobivali le skromne podpore, kar navadno ni zadoščalo niti za kritje najnujnejših stroškov. Štendij v ČSR je bilo malo. *Aleksandrova štendija* je imela 20 mest po 500 Kč mesečno (za 10 mesecev na leto v vsem času uspešnega študija). Vsako leto se je sprostilo le kakih pet mest. Drugih štendij – razen dveh recipročnih za študij slavistike – praktično ni bilo. Štendije so podeljevali na podlagi razpisa, o podelitvi pa je odločalo izključno prosvetno ministrstvo v Beogradu. Slovencem se je ves čas med obema vojnama pri štendiranju godila krivica. Tudi, če so slovenski študentje štendije dobili, kar je bila prava redkost, so bile te manjše kot pa za beograjske študente. Pritisk na vse mogoče organizacije, da bi študentom nudile pomoč, je bil ogromen. Predvsem *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* so dobivale kopico prošelj, ki pa jim seveda niso mogle ugoditi. Lastnih sredstev niso imele, na štendijisko politiko ministrstva pa niso imele nobenega vpliva. Nekoliko boljši je bil položaj glede izmenjave praktikantov in počitniških praks, kjer so se lige zelo trudile, da bi izmenjavo po svojih močeh razširile. Marsikdaj je bilo to prizadevanje uspešno, posebno po zaslugi posameznih podjetnikov, ki so imeli razumevanje za tovrstne prošnje.

Spričo takega položaja so bile podporne organizacije za slovenske študente v ČSR toliko bolj pomembne. Seveda pa niso mogle povsem omiliti prave bede, v kateri je živela večina slovenskih študentov v Pragi in Brnu.¹⁷ Pomagali so si na vse mogoče načine, s posojili, inštrukcijami in priložnostnimi deli.

Že samo potovanje mladih znanja željnih Slovencev v Prago je bilo v prvih povojnih letih vse prej kot udobno. Septembra 1919 so bodoči študentje potovali iz Ljubljane preko Dunaja v Prago s posebnim vlakom. Kot jamstvo za potni list in izvoznico za živila so morali vnaprej plačati 40 kron. O tem, kakšne vrste transport je to bil, je v »*Slovenskem narodu*«¹⁸ poročal dr. Rosina takole: »Radovednost me je gnala, da sem si oglelal na mariborskem kolodvoru tako imenovani »dijaški transport«. Beseda »transport«¹⁹ ima v vojaški terminologiji nekakšen bridek priokus. Po vsej pravici: To kar sem videl, je mojo radovednost obilo nagradilo: v treh živinskih vozovih, priklenjenih na tovorni vlak, se je vozilo kakih trideset akademskih dijakov in dijakinj iz Ljubljane proti Pragi. Ali so bili ti vozovi pred uporabo primerno osnaženi in razkuženi, mi ni znano. Popotniki so morali ležati na golih tleh. Niti slame se jim ni privoščilo. In vse to se je vozilo iz Ljubljane do Maribora od treh popoldne do dveh čez polnoč. Od Maribora do Gradca še petnajst ur. V celem vlaku ni nobenega stranišča! Tako se prevažala naša akademska mladina! In železniške uprave ni nič sram. Ko sem zapustil kolodvor, sem se odkašljal in na debelo poljunil!«¹⁸. Podoben transport je krenil na pot v Prago tudi konec januarja 1920.¹⁹

1. aprila 1920 so priredili študenti, vpisani na univerze in visoke šole v inozemstvu, protestni shod v ljubljanskem hotelu *Tivoli*. Protestirali so predvsem proti odredbi Protičeve vlade, ki je ukinila študentom oprostitev plačila izvozne carine za živila, ki so jih nesli s seboj v tujino. V Pragi je takrat študiralo kakih 2000 Jugoslovanov, v Brnu pa okoli 200. Pestili so jih problemi z nastanitvijo in prehrano, predvsem v Pragi, kjer je bila študentska menza tik pred razpustom. Prosvetni minister Trifunović je študente odpravil z navdilonom, naj za

¹⁵ Prav tam, str. 599–600.

Stare Leo: Češkoslovaške visoke šole. Slovenski svet. Težnje neodvisne mladine, leto I, št. 3–4, dec.–jan. 1935/36, str. 90.

¹⁶ Akademsko društvo Jugoslavija v Pragi. Naša misel, leto I, št. 3, 5. jan. 1936, str. 3.

¹⁷ Murko Matija: Obupna beda slovenskega dijaštva v Pragi. Slovenec 15. febr. 1922.

Isti: Slovenska dijaška zadruga v Pragi. Slovenski narod, 4. julija 1923.

ARS, Društva. JČ liga, fasc. 1, Odposlani dopisi. Zlasti pismo Dušanu Horjaku z dne 27. dec. 1937.

Kremenšek Slavko: Slovensko študentsko gibanje 1919–1941. Ljubljana, 1972, str. 35.

Zapisnik razgovora s Franom Žižkom z dne 12. marca 1986.

¹⁸ Rosina: Dijaški transport. Slovenski narod, 23. sept. 1919.

¹⁹ Dijaški transport v Prago. Naprej, št. 5, 1920, str. 2.

podporo prosijo svojo pokrajinsko vlado. Ta pa za kaj takega seveda ni imela nobenih sredstev.²⁰

Obe predvojni društvi, *Adrija* in *Ilirija*, je 1914 policija razpustila. Njunjo premoženje je bilo zaplenjeno. Čeprav sta se obe društvi pred tem preselili v isto stavbo, do združitve ni nikoli prišlo. Spomladi 1919 pa je na pobudo Frana Mariniča prišlo v Pragi do ustanovitve novega društva *praških Jugoslovanov* vseh političnih in kulturnih usmeritev. Ustanovnih članov je bilo okrog 65.²¹ To društvo ni združevalo le študentov, ampak naj bi postalo središče vseh Jugoslovanov v Pragi. Že od svoje ustanovitve je igralo pomembno politično vlogo. Tudi neposredni povod za ustanovitev je bil političnega značaja: zaskrbljenost nad dogajanjem na pariški mirovni konferenci in mednarodnim položajem kraljevine SHS. Nosilci delovanja so bili kljub splošnemu značaju društva predvsem visokošolci, zato se je društvo postopno preoblikovalo v *Akademsko društvo Jugoslavija*.

O političnem delovanju tega društva obširneje govori poglavje, v katerem je govora o politični plati češkoslovaško-slovenskih odnosov med obema vojnoma. Poglavitni nosilec teh akcij je bila narodnoobrambna sekcija društva (*Narodna obrana*), ki je delovala že pred ustanovitvijo samega društva *Jugoslavija*. Že 6. februarja 1919 je na primer priredila veliko manifestacijo, na kateri so govorniki dokazovali upravičenost jugoslovanskih zahtev po Istri, Dalmaciji in Primorski. Poleg *Narodne obrane* so ob ustanovitvi društvo *Jugoslavija* sestavljali še: študentska menza (*Mensa academica*), *Damski odsek* (prvotno *Društvo jugoslovanskih žen*), pevski in tamburaški zbor, *Napredna akademska mladina* (dejansko jedro društva) in zabavni odsek. Prvotno je imelo društvo še poseben češki odsek *Prijatelji Jugoslavije*, ki pa je z delom prenehal po ustanovitvi *Češkoslovaško-jugoslovanske lige*.²²

Društvo Jugoslavija je v Pragi delovalo vse do nemške zasedbe. Vključevalo je večino jugoslovanskih študentov, tudi večino Slovencev. Čeprav osnovni namen društva ni bil reševati socialne probleme študentov, se je vendarle ukvarjalo tudi s tem. Sprva je v okviru društva delovala študentska menza, ki je jeseni 1919 dajala 700 študentom obede po ugodni ceni, 200 študentom pa celo povsem zastonj. Vzdrževali so jo s prispevki iz domovine preko *Prve hrvatske štedionice v Zagrebu*.²³ Kasneje je v društvu delovala socialna sekcija, ki posameznim najbolj ogroženim študentom podeljevala podpore, navadno za Božič (leta 1935 so te podpore skupno znašale 15.000 dinarjev).²⁴

Društvo Jugoslavija si je od svoje ustanovitve prizadevalo predvsem za dvoje: utrditi odnose med jugoslovanskimi študenti (dolgoročno pa utrditi odnose v sami Jugoslaviji) in zastopati kulturne, politične in specifično študentske interese Jugoslovanov glede na Češko-slovaško. Vseskozi je bilo to poudarjeno »reprezentativno«²⁵ društvo. Sprva so bili pogledi na nacionalna vprašanja navdušeno slogaški in celo unitaristični, o čemer priča zlasti revija »*Jugoslavija*«, ki je 1919 izhajala v Pragi kot glasilo društva oziroma njegove *Napredne akademske mladine* in *Narodnoobrambne sekcije*. Prispevke so objavljali v slovenskem in srbohrvaškem jeziku, v cirilici in latinici. Glavni urednik in pisec številnih prispevkov je bil Janže Novak.

Spričo dejstva, da je društvo združevalo ljudi z različnimi političnimi usmeritvami, seveda ni bilo vedno povsem enotno. Pomembno pa je bilo, da je po letu 1936 v društvu prevladala izrazito levičarska in protifašistična usmeritev. To pa ni potekalo brez težav. Še posebno mučno je bilo, da so nekateri posamezniki v domovini in tudi v ČSR denuncirali svoje kolege. Pri tem so prevladovali zlasti ljotičevci. Velik ugled in vpliv, ki so ga v zadnjih letih v društvu

²⁰ Dijaški protestni shod v Ljubljani. *Naprej*, 3. apr. 1920.

²¹ Marinič Fran: Jugoslovanska akademična mladina v Pragi. *Jugoslavija*. Mesečnik napredne akademske omladine u Pragu. Leto I, št. 1, april 1919, str. 23.

Točen datum ustanovitve društva ni jasen, vsekakor pa se je to zgodilo v prvi polovici meseca marca 1919. Poziv (deklaracija) tega društva, objavljen v *Slovenskem narodu* 17. aprila 1919, je datiran »7. sušca«. Slovenec je o ustanovitvi društva *Jugoslavija* poročal 8. marca 1919 z datumom prejšnjega dne. Toda resolucija društva, objavljena v listu *Jugoslavija* v Pragi je datirana s 17. marcem 1919.

²² Marinič Fran: Jugoslovanska akademična mladina v Pragi. *Jugoslavija*. Mesečnik napredne akademične omladine u Pragu, leto I, št. 1, april 1919, str. 24.

²³ *Slovenski narod*, 2. sept. 1919, str. 3.

²⁴ *Naša misel*, 5. jan. 1936, str. 3.

Gojenke in učiteljski zbor ljubljanske gospodinjke šole na obisku na češkoslovaškem maja 1923. Levo v prvi vrsti je dr. Ivan Lah

Jugoslavija imeli komunisti, vsem pač nista bila po volji. Na srečo pa se tem nazadnjaškim in profašističnim elementom ni posrečilo zanetiti razdora, tako da so bili v tem zadnjem obdobju pred nemško zasedbo ČSR v vodstvu društva sami izrazito napredno usmerjeni študenti in komunisti (tako naprimer Pavlovič, Vlahovič, Krsmanovič, Štambuk, Vejvoda).²⁵

Slovenski katoliško usmerjeni študenti so takoj v začetku obravnavanega obdobja v Pragi ustanovili *Katoliško akademsko društvo Krek*, ki je ostalo samostojno in se ni pridružilo Jugoslaviji.²⁶

Konec marca 1938 je bilo v Pragi ustanovljeno *Akademsko društvo Slovenija*. Nastalo je iz popolnoma političnih razlogov, kar so slovenski študenti poudarili tudi v posebni resoluciji, sprejeti na ustanovnem zboru.²⁷ Tako je o delovanju tega društva več govora v poglavju o političnih stikih. Žal je *Slovenija* delovala le malo časa, premalo da bi bilo njeno delo, ki je bilo usmerjeno predvsem v domovino, lahko uspešnejše. Pomembno pa je bilo, da je to društvo združilo politično različno usmerjene slovenske študente v Pragi – tudi del »krekovcev« – v enoten blok. Poleg izrazito narodnoobrambnega, protifašističnega in tako rekoč ljudskofrontnega programa se je društvo *Slovenija* posvečalo tudi ekonomskim problemom svojih članov. Najbolj ogroženim je dajalo posojila, tako imenovane »dekade«. Marsikdo od slovenskih študentov v Pragi je bil od teh skromnih sredstev eksistenčno odvisen.²⁸

Velike težave so imeli praški študentje z nastanitvijo, kar je bilo še posebno pereče takoj po prvi svetovni vojni. Pa tudi kasneje za vse seveda ni bilo prostora v študentskih domovih in kolegijih. Zelo veliko je za reševanje tega problema storila *Češkoslovaško-jugoslovanska liga* v Pragi. V dvajsetih letih je ob sodelovanju prosvetnega inšpektorja SHS v Pragi dr. Prohaske organizirala poseben oddelek študentskega doma za 85 Jugoslovanov. Namenjen je bil

²⁵ Zapisnik razgovora s Franom Žižkom z dne 12. marca 1986.

²⁶ Marinič Fran: Jugoslovanska akademična mladina v Pragi. Jugoslavija. Mesečnik napredne akademične omladine u Pragu, leto I, št. 1, april 1919, str. 24.

²⁷ Kremenšek Slavko: Slovensko študentsko gibanje 1919–1941. Ljubljana, 1972, str. 300–301. Slovenija, 1. aprila 1938.

Delavska pravica, 21. aprila 1938.

²⁸ Zapisnik razgovora s Franom Žižkom z dne 12. marca 1986.

Vabilo na čajanko Višje dekliške šole v Pragi na čast gojenkam in učiteljem ljubljanske gospodinjske šole 19. 5. 1923

predvsem tistim, ki so bili v finančni stiski in si ne bi mogli privoščiti stanovanja pri zasebnikih. (Leta 1926/27 je bivanje v domu stalo 100 Kč mesečno.)

Češkoslovaško-jugoslovanska liga je bila tudi glavna pobudnica za izgradnjo posebnega kolegija za jugoslovanske študente v Pragi. Najprej je bilo ustanovljeno posebno društvo, ki je zbralo sredstva za izgradnjo tega nujno potrebnega objekta. Idejo sta podprli tudi vladi obeh držav, ki sta za gradnjo prispevali tudi del finančnih sredstev, velik pa je bil preko Češkoslovaško-jugoslovanske lige delež zasebnih darovalcev, češkoslovaških podjetij in posameznikov. Posebne zasluge, da je ta široka akcija uspela, je imel zlasti dr. Peter Zenkl, predsednik praške Češkoslovaško-jugoslovanske lige ter župan mesta Prage. 29. oktobra 1933 je bil Aleksandrov kolegij s 175 ležišči svečano odprt. Ena tretjina prostora v njem je bila namenjena češkoslovaškim študentom, zato pa je bilo določeno število ležišč v drugih domovih rezervirano za Jugoslovane. To naj bi zblíževalo mladino obeh narodov. V Aleksandrovem kolegiju je bivalo tudi nekaj Romunov (kar naj bi oživilo odmirajočo idejo *Male antante*). V novi kolegij so se preselili tudi sedeži študentskih organizacij, v njem so se odvijale razne prireditve in predavanja – skratka, postal je središče jugoslovanskega študentskega življenja v Pragi. Zmaga naprednih demokratičnih sil v Akademskem društvu Jugoslavija je vplivala tudi na življenje v kolegiju. V njem so študenti uvedli neko vrsto samouprave. Levičarji so dosegli, da so se lahko oglašali in enakopravno sodelovali tudi predstavniki tistih narodov, ki v Jugoslaviji sploh niso bili priznani in niso uživali prav nobenih pravic, na primer Makedonci. Seveda tudi pri tem ni šlo brez težav. Toda položaj je nekoliko olajševalo dejstvo, da srbski študentje, ki so dobivali visoke štipendije in so bili vse prej kot navdušeni nad takimi odnosi v kolegiju, tam sploh niso stanovali. Nekateri so bili nastanjeni celo po hotelih.²⁹

Velika opora jugoslovanskim študentom v Pragi je bil profesor Matija Murko, 1920–1931 redni profesor za južnoslovanske jezike in književnost na Karlovi univerzi, 1932–1941 pa predsednik Slovenskega inštituta v Pragi. Ideja o slovanskem, predvsem pa češkoslovaško-jugoslovanskem zblížanju je prežemala tako rekoč vse njegovo dejanje in nehanje. Za ured-

²⁹ Paleček C. V.: Přejhled styků jihuoslovenského a češkoslovenského studentstva. Slovanski přehled, leto XIX, 1927, str. 599–600.

Češkoslovaško-jugoslovanska revija, leto II, še zlasti članek Nikole Dobroviča: Jugoslovanski dom u Pragu, št. 5, str. 193–195.

Zapisnik razgovora s Franom Žižkom z dne 12. marca 1986 (Fran Žižek je o Aleksandrovem kolegiju posnel dokumentarni film – leta 1937 ali spomladi 1938 – ki ni bil nikoli javno predvajan, je pa v Pragi verjetno še ohranjen).

Marko Matija: Spomini. Ljubljana, 1951, str. 256.

ničevanje te ideje je deloval na vseh področjih, od aktivnosti v *Češkoslovaško-jugoslovanski ligi* od pisanja pozivov slovenski javnosti. Njegov dom je bil pravo središče študentskega kulturnega in družabnega življenja, kjer so se spletale prijateljske vezi med Čehi in Jugoslavani. Tja so zahajale najvidnejše osebnosti češkoslovaškega kulturnega, znanstvenega in političnega življenja, jugoslovanski študentje pa so v njegovem domu vedno naleteli na razumevanje in pomoč.

Nemalokrat je bil Murko pri svojih prizadevanjih grenko razočaran zaradi nerazumevanja uradnih krogov, predvsem jugoslovanskih, ki so kazali bore malo zanimanja za uresničevanje gesel o prijateljstvu in sodelovanju med narodi obeh držav. Prosvetno ministrstvo v Beogradu je za stike s Češkoslovaško imelo očitno slab posluš. Vse mogoče nepravilnosti v zvezi s štipendijami so bile že omenjene. Osebe na jugoslovanskem veleposlaništvu v Pragi se je pogosto menjavalo, tudi prosvetni referenti in kulturni atašeji. Pogosto so na ta mesta prihajali povsem neustrezni ljudje. Matija Murko v svojih spominih navaja takle primer: »Hči nekega jugoslovanskega generala se je omožila s srednješolskim profesorjem. Najti mu je bilo treba položaj in poslali so ga na mesto prosvetnega inšpektorja na jugoslovanskem poslaništvu v Pragi. Ni znal niti besede češčine in ni poznal češkoslovaških razmer – primeren je bil le za nadzornika nad jugoslovanskimi študenti, kar je tudi spadalo k njegovim nalogam.«³⁰

Tudi v Brnu je študiralo precej Jugoslovancev in Slovencev, vendar znatno manj kot v Pragi. Že pred prvo svetovno vojno so leta 1909 ustanovili *Akademsko društvo Jugoslavija*. Do 1926 so v Brnu delovala razna študentska združenja: *Slovenska dijaška zadruga*, *Jugoslovanska akademska menza*, *Jugoslovansko akademsko podporno društvo*, *Banovina*, *Organizacija akademikov Vojvodine* in *Organizacija akademikov Bosne in Hercegovine*. Tega leta pa so se vse strnile v društvo *Jugoslavija*, ki je nato delovalo vse do nemške zasedbe. Položaj študentov je bil v Brnu nekoliko drugačen, kot v Pragi. Bilo jih je manj, težave s preživljanjem pa so bile tu za spoznanje manjše. Zaslugo za to je treba pripisati predvsem nekaterim češkoslovaškim podjetjem in združenjem, pa tudi posameznikom, ki so podpirali študentske organizacije. *Akademsko društvo Jugoslavija* je aktivno sodelovalo pri ustanovitvi *Češkoslovaško-jugoslovanske lige v Brnu*, od 1921 pa so izdajali tudi svoj časopis, dvomesečnik »*Jugoslavija*«. Iz domovine so brezplačno dobivali nekatere časopise, med njimi *Jutro*, *Slovenca*, *Grudo* in *Planinski vestnik*.³¹

Bolečo krizo ob Münchenskem sporazumu in dogodkih po njem so jugoslovanski študentje v Češkoslovaški republiki občutili kot krizo bratskega naroda in grozečo nevarnost, ki je že pretila tudi njihovim lastnim narodom in njihovi domovini. To so izražali na številne odmevne načine, med drugim tudi s pripravljenostjo, da bi se borili za neodvisnost Češkoslovaške. Toda nemško okupacijo so na Češkoslovaškem doživeli le zelo redki študentje iz Slovenije in Jugoslavije. Po poletnih počitnicah namreč večina jeseni 1938 ni dobila vizuma za potovanje v Češkoslovaško republiko. To je še posebno veljalo za napredne študente in zlasti za komuniste, o katerih je imelo jugoslovansko veleposlaništvo v Pragi po zaslugi denunciantov dobre informacije.³²

³⁰ Prav tam.

³¹ Akademsko društvo Jugoslavija. Brno – ČSR. 1909–1934.

³² Zapisnik razgovora s Franom Žižkom z dne 12. marca 1986.

(nadaljevanje sledi)

Zusammenfassung

DIE TSCHECHISCH-SLOWENISCHEN KONTAKTE IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT
(2. Teil)

Marjeta Keršič-Svetel

Die Tschechoslowaken in Slowenien und ihre Organisationen

Tatsache ist, daß die Zusammenarbeit zwischen den Tschechen und Slowenen im behandelten Zeitraum vielfältiger und vielschichtiger, aber auch viel intensiver war, als man aufgrund der Dokumente über die offiziellen zwischenstaatlichen Beziehungen schließen könnte. Die größten Verdienste darum erwarb sich die *Organisation der Tschechisch-jugoslawischen und der Jugoslawisch-tschechischen Ligen*. Das Wesen der Tätigkeit in den Ligen bestand darin, jede Art zwischenstaatlich vereinbarter Zusammenarbeit von der Ebene der offiziellen Außenpolitik (die meistens nicht über die verbalen Versicherungen der »Brüderlichkeit«, »Treue« und Zusammenarbeit hinaus kam) auf die Privatinitiative von Ligamitgliedern – einflußreicher Persönlichkeiten des politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Lebens – zu übertragen. Außerdem ist charakteristisch, daß die *Tschechoslowakisch-jugoslawische Liga* tatsächlich auf Staatsebene wirkte, die zentrale Liga in Prag spielte in der Tat die führende Rolle, während die ihrer Aktivität nach zentrale Liga in Belgrad (die viel später nach der Ljubljanaer Liga gegründet wurde) weit hinter den einzelnen Ligen in den Provinzen zurückblieb. Das gilt vor allem für die Ligen in der Drau- und Savebanenschaft, die eine ziemlich selbständige Aktivität entwickelten. In der stark zentralisierten Tschechoslowakei verstand man die spezifischen Umstände nicht, unter denen die jugoslawischen Ligen wirkten. Auf der anderen Seite manifestierten die jugoslawischen Behörden ihre Abneigung gegenüber dieser »Abtrünnigkeit« und Eigenwilligkeit.

Angesichts des oben Gesagten liegt nahe, daß sich in den Artikeln der *Československo-Jugoslovenska revue*, dem offiziellen Organ der Ligen, nicht die tatsächliche Lage widerspiegelt, sondern vor allem die offizielle Vorstellung von der geplanten Tätigkeit der Ligen. In der Tat entwickelten gerade die slowenischen Ligen eine viel regere Tätigkeit, was aus zahlreichen Dokumenten, die glücklicherweise erhalten sind, deutlich hervorgeht.

Die *Jugoslawisch-tschechoslowakische Liga* in Slowenien war nie eine Massenorganisation, dennoch verliefen einige ihrer Aktionen unter Massenbeteiligung. Dies gilt insbesondere für kulturelle Veranstaltungen der Liga, die vor allem kurz vor Ausbruch des Zweiten Weltkriegs einen ausgesprochen politischen Charakter annahmen. Die Initiative zur Gründung der Ligen selbst ging von den slowenischen und tschechischen politischen Kreisen aus, war doch Ivan Hribar, der damalige Gesandte des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen in Prag einer der wichtigsten Initiatoren.

Den *Jugoslawisch-tschechoslowakischen Ligen* in Slowenien stand auch die tschechische Minderheit mit ihren drei Organisationen zur Seite (*Česka Obec*, *Česki klub* und *Česka beseda*). Die zentrale Liga in Ljubljana übte auf die slowenischen Ligen einen viel stärkeren Einfluß aus als der zentrale *Svaz lig* in Belgrad, der ihre Tätigkeit eigentlich behinderte. Die Liga war in Slowenien die ganze Zeit eine ausgesprochen unparteiische Organisation, dennoch stammte ihre Mitgliedschaft vor allem aus den Reihen des liberalen Bürgertums und der Gebildeten, von denen einige ziemlich linksorientiert (Masarykanhänger!) waren. Unter ihnen befanden sich auch einige Kommunisten mit Bratko Kreft an der Spitze. Die katholischen Kreise in der Liga spielten nie eine bedeutendere Rolle, sie boykottierten sozusagen ihre Tätigkeit, ohne sich ihr auch offen zu widersetzen.

Besonders interessant ist die Tätigkeit der Liga in Slowenien im Jahre 1938, als sie den Charakter einer Massenorganisation annahm und in gewisser Hinsicht Trägerin der Ideen zum Schutz der Nation war, die oft in einem Gegensatz zur offiziellen Staatspolitik standen.

Die Organisation, die im jugoslawischen Rahmen eine Art Fassade scheinbar guter Beziehungen zwischen Jugoslawien und der Tschechoslowakei darstellte, hielt die Stojadinović-Politik für höchst überflüssig. Dies gilt in erster Linie für die Ligen in Slowenien, die im Jahre 1938 ihre eigenen Wege gingen und dabei eine breite Unterstützung in der Öffentlichkeit fanden.

In der Zwischenkriegszeit waren die Kontakte zwischen den Slowenen und Tschechen sehr eng und vielfältig, so daß sie besonders den städtischen Alltag vor allem Ljubljanas prägten. Die Lage ist mit der heutigen kaum vergleichbar. Die tschechische Kultur, die politischen Ideen, das Bewußtsein von der »Wechselseitigkeit« beider Nationen waren nach dem Zweiten Weltkrieg in Slowenien nicht mehr gegenwärtig. Keine der erwähnten Organisationen nahm ihre Tätigkeit nach dem Zweiten Weltkrieg wieder auf. Die tschechische Minderheit schrumpfte auf eine unbedeu-

tende Zahl. Die Träger jener Ideen, welche die Grundlage für die Tätigkeit der Ligen bildeten, wurden vom politischen Leben völlig ausgeschlossen. Dennoch hörte die gegenseitige Einflußnahme nicht ganz auf. Besonders interessant ist der tschechische Einfluß auf den slowenischen Film (František Čap und die slowenischen Studenten an der Filmakademie in Prag).

Die slowenischen Studenten in der Tschechoslowakei

Bereits Ende des 19. Jahrhunderts wurde Prag das Universitätszentrum für viele slowenische Studierende. Vor allem Ivan Hribar und Danilo Majaron waren eifrige Verfechter der Devise: Weg von Wien! Studiert in Prag! Slowenische Studenten fühlten sich in Wien zurückgestellt und die slawische Karls-Universität stellte zweifellos eine sehr attraktive Alternative dar. Darum nimmt es nicht wunder, daß bereits vor dem Ersten Weltkrieg viele Slowenen an tschechischen Universitäten und Hochschulen studierten. Diese Studenten spielten eine hervorragende Rolle in den slowenisch-tschechischen Kontakten. Von besonderer Bedeutung war der geistige Einfluß, in erster Linie jener, den Masaryk auf seine Studenten ausübte, aber auch einige rein praktische Folgen des Studiums in der Tschechoslowakei, etwa Sprachkenntnisse, persönliche Bekanntschaften sowie die Tatsache, daß viele Studienabgänger mit einer tschechischen Braut in ihre Heimat zurückkehrten. Die Studenten gründeten in Prag und Brünn ihre Vereine, sowohl jugoslawische wie slowenische, von Bedeutung war aber auch die Tätigkeit der tschechischen Vereine zur Unterstützung der slowenischen und jugoslawischen Studenten. Obwohl die beiden Staaten ununterbrochen die slawische »Wechselseitigkeit« hervorhoben, war die Zusammenarbeit in der Praxis durch eine Reihe von ungünstigen Finanz- und Zollvorschriften erschwert. Die slowenischen Studenten auf tschechischen Universitäten und Hochschulen wurden im Vergleich zu anderen ausländischen Studenten in keinerlei Hinsicht begünstigt. Das Studium in der Tschechoslowakei war für die Slowenen sehr teuer, die Zahl der Stipendien gering, außerdem wurden diese in Belgrad verliehen, so daß slowenische Stipendiaten eher eine Ausnahme als die Regel darstellten. Bei der Verleihung von Stipendien wurden die Kinder hoher serbischer Beamter bevorzugt. Slowenische Studenten in Prag und Brünn lebten also in der Zwischenkriegszeit zum Großteil in sehr schweren sozialen Verhältnissen, die ihre eigenen wie tschechische Organisationen zu mildern suchten. Sie erhielten finanzielle Unterstützung seitens einiger tschechischer und (in geringerem Maße) jugoslawischer Regierungsstellen, vor allem aber seitens einiger einflußreicher Persönlichkeiten.

Einige Organisationen slowenischer und jugoslawischer Studenten in Prag und Brünn spielten eine deutliche politische Rolle, und zwar im doppelten Sinne: zum einen waren sie darum bemüht, die zwischennationalen Beziehungen untereinander zu regeln, zum anderen versuchten sie, Einfluß auf die Verhältnisse in ihrer Heimat zu nehmen. Letzteres gelang ihnen in sehr geringem Maße. Für die Studentenorganisationen der Slowenen und Jugoslawen in der Tschechoslowakei ist charakteristisch, daß in der ersten Periode nach dem Ersten Weltkrieg dort in der Regel ein ausgeprägter jugoslawischer Unitarismus vorherrschte. Später setzten sich dagegen demokratische Tendenzen durch, man setzte sich für ein gleichberechtigtes Zusammenleben der Völker und immer stärker für linke Ideen ein, bis letztendes im Akademischen Verein *Jugoslavija* sogar kommunistische Ideen die Oberhand gewannen. Das Gesagte gilt jedoch nicht für Vereinigungen katholischer Ausrichtung, die sich die ganze Zeit abseits hielten. Eine wichtige Rolle spielte das 1933 eröffnete *Alexander-Kollegium*, wo viele Studenten eine Unterkunft fanden, sowie der Einfluß einiger Persönlichkeiten mit Matija Murko an der Spitze.

Nevenka Troha

POLITIČNE USMERITVE MED PRIMORSKIMI SLOVENCIV CONI A JULIJSKE KRAJINE (1945-1947)

Leta med 1945 in 1947 lahko opredelimo kot čas boja za meje, a obenem kot čas utrjevanja novih jugoslovanskih oblasti, kar je posredno vplivalo tudi na dogajanje v coni A Julijske krajine.¹

Zaradi raznarodovalnih pritiskov italijanske države, ki jih je fašizem še okrepil, je bil osnovni cilj primorskih Slovencev vse od njihove vključitve v Italijo, združitve z matično državo. Zlasti potem, ko je Italija okupirala Ljubljansko pokrajino, je bila priključitev k matici pojmovana tudi kot osvoboditev.² Razen redkih posameznikov se ni nihče, tudi nobena politična skupina v celotnem spektru od levice do desnice ne, opredeljeval za Italijo in so vsi odklanjali sodelovanje z italijanskimi oblastmi.³ Šele po prihodu Nemcev na Primorsko, ki so, zato da bi lažje obvladali območje, dali Slovincem nekaj pravic, med drugim župane v manjših krajih s slovenskim prebivalstvom in nekaj šol, je prišlo do okrepitve slovenskih krogov, ki so bili nasprotni OF in katerih usmeritve so bile protikomunizem, protitalijanstvo in čakanje na prihod zahodnih zaveznikov. S pomočjo kadrov iz osrednje Slovenije je bil ustanovljeno primorsko domobranstvo (Slovenski narodno varnostni zbor), ki pa ni imelo večje moči in so šele poleti 1944 v njem Primorci bili v večini. Zlasti na Goriškem so bile posamezne "bele" vasi v celoti sovražne OF. Nevarnosti okrepitve slovenskih protikomunističnih krogov se je zavedlo tudi vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja in je poleg odloka o prepovedi sodelovanja v nemški upravi pričelo z ustanavljanjem slovenskih šol in zahtevalo, da se vsak pojav domačega domobranstva v kali zatre.⁴ Ta nemška politika je pripomogla tudi k opredeljevanju t.i. primorske sredine. Če so v prvih vojnih letih posamezniki in skupine še lahko v okviru skupnega cilja, priključitve matici, ohranili "kritično distanco" do posameznih političnih usmeritev, proti koncu vojne srednje poti ni bilo več. Koncesije, ki so jih nudili Nemci so bile, po mnenju enega najvidnejših primorskih politikov Engelberta Besednjaka, pogubnejše in nevarnejše kakor vse dotodanje narodno zatiranje Italije in fašistov. "Zahtevali so, da se naši ljudje priključijo domobrancem, in se z njimi skupno borijo... Krvavi spopadi med narodnoosvobodilno vojsko in domobranci so postali neizogibni... Nam ni preostalo drugega, kakor da se brez omahovanja postavimo javno na stran naših primorskih mož in fantov, ki so se branili pred hitlerovsko-domobranskimi vpadi iz Kranjske, to se pravi, da se brez odloga priključimo Narodno-osvobodilnemu gibanju."⁵

¹ V razpravi uporabljam za to območje izraz Julijska krajina, ki je uporabljen v devinskem sporazumu 20. junija 1945 med predstavniki jugoslovanskih in zavezniških oblasti o vzpostavitvi obeh con, op. a.

² O vprašanju Primorske v obdobju 1918-1945 je v Sloveniji izšlo več del. m.dr. Milica Kacin Wohinz, Slovenci in Hrvatje pod italijansko zasedbo. Maribor 1972; ista, Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev. Koper 1977; ista, Prvi antifašizem v Evropi. Koper 1990; Lavo Čermelj, Slovenci in Hrvatje pod italijansko zasedbo. Ljubljana 1965; Tone Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo. Ljubljana 1983; France Škerl, Primorska 1941-1943, rokopis v ARS, bivši arhiv INZ; Ivo Juvančič, Primorski Narodni svet: Goriška sredina in OF - NOB. Primorski dnevnik, 5. do 27. avgust 1970; Boris Mlakar, Domobranstvo na Primorskem 1943-1945. Ljubljana 1982.

³ Glej op. 2. O programih slovenske desnice je pisal Boris Mlakar, O političnih programih slovenske kontrarevolucije 1941-1945. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana, 22. 1982, št. 1-2, str. 211-223.

⁴ Arhiv Republike Slovenije (AS), bivši zgodovinski arhiv CK ZKS (ZKS), fond (f.) CK KPS 2, ae 91, depaša s Primorske CK KPS 3, januarja 1944: "Domačih domobrancev v Trstu ni, kolikor so, so importirani iz Kranjske"; ae 1824, poročilo poverjeništa CK KPS za Primorsko, Gorenjsko in Koroško CK KPS 11, aprila 1944; ae 3186, pismo B. Kidriča PK KPS za Primorsko 26. decembra 1943; Bogdan Novak, Trieste 1941 - 1954, Milano 1973 (v nadaljevanju B. Novak, Trieste), str. 82; Boris Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, Ljubljana 1982; Boris Mlakar, Odnosi med slovenskimi in italijanskimi kolaboracionisti na Primorskem, zbornik Trst 1941-1947, Ljubljana 1987, str.61-75; Nevenka Troha, Politično življenje v coni A Julijske krajine z vidika italijansko slovenskega sodelovanja (SIAU od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe), magistrsko delo, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1993, neobjavljeno (N. Troha, magistrsko delo), str. 24.

⁵ AS, f. Edvard Kardelj, šk. 75, pismo E. Besednjaka V. Ščeku 31. december 1944, Objavljen v Goriški letnik, št.3, Nova Gorica 1976, str. 258-267.

Posebni interesi Primorske so se prekrili s cilji slovenskega osvobodilnega gibanja in tudi njegovega jugoslovanskega vodstva, ki sta sprejela načelne sklepe o priključitvi Slovenkega primorja.⁶ Konkretna ozemeljska zahteve so bile občasno postavljene že prej, dokončno od poletja 1944.⁷ Na podobne zahteve glede Trsta in ostalih območij kot NKOJ je pristala tudi londonska emigrantska vlada.⁸ Na kasnejših mirovnih pogajanjih je Jugoslavija zahtevala celotno slovensko etnično ozemlje, vojni cilji nove Jugoslavije kot države in ideološki interesi KPJ so se skladali s težnjami slovenskega naroda po zedinjeni Sloveniji.⁹ Velika večina Primorcev se je tako odločila za sodelovanje s slovenskim osvobodilnim gibanjem, v katerem so videli edino realno silo, ki je lahko zaščitila njihov obstoj. Primorci so se zato opredelili tudi za Jugoslavijo kot državo, ki se je lahko zoperstavila italijanskim pritiskom, pa tudi njeno povezavo s Sovjetsko zvezo so imeli za neke vrste vseslovanstvo.¹⁰

Za OF so se zaradi njenega narodnostnega programa in osvobodilnega boja opredelili na narodnostni osnovi, zato so se vanjo vključili tudi mnogi, ki so bili sicer nasprotni komunizmu. Ker je bila zaradi raznarodovalnih ukrepov italijanskih vlad iz Primorske, z izjemo duhovščine, pregnana skoraj vsa inteligenca in uničen srednji sloj, ljudje pa so bili zaradi slabljenja gospodarske osnove obubožani in sproletarizirani, se je pri velikem delu Primorcev narodnostni, ki je bila vsem osnovna, pridružila tudi razredna opredelitev, za državo, v kateri so "gradili socializem" in ljudsko oblast.¹¹

Prihod jugoslovanske vojske v Trst in Gorico je za Primorce pomenil osvoboditev in so ga skoraj vsi pozdravili z navdušenjem. V delu tržaškega okrožja, ki je bilo nato vključeno v cono A je bilo navdušenje nad Jugoslavijo veliko tako med Slovenci kot italijanskimi delavci v velikih delavskih centrih kot so bili Trst, Tržič in Milje. Tudi na Goriškem je pretežno večino ljudi prve dni po osvoboditvi zajelo vsesplošno veselje. Več nasprotovanja je bilo med Slovenci v predelih, ki so bili nato vključeni v cono B, zlasti v okrajih Ilirska Bistrica in Postojna, kjer je bil vpliv domobranstva močnejši.¹² Primorci so se strinjali z ukrepi jugoslovanskih oblasti, tudi z aretacijami, ki so bile zlasti množične v prvih dneh maja 1945 in ki so jih doživljali kot plačilo za fašistične zločine. Vendar tega kaznovanja niso razumeli tako drastično, kot množične likvidacije in so protestirali proti zapiranju nedolžnih.¹³ Zahteve po zasluženih in pravičnih kazni

⁶ Tone Ferenc. *Ljudska oblast*. knj. 2. Ljubljana 1985, str. 34, 37; Slovenski poročevalec, posebna izdaja, 1.4. št. 34, 17. oktober 1943. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko je 11. septembra 1943 objavil, da v Slovenskem primorju prevzema vso oblast. Vrhovni plenum OF je 16. septembra 1943 sprejel sklep, s katerim je Slovensko primorje priključil k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni demokratični Jugoslaviji. Odloke o priključitvi sta potrdila kočevski zbor in svojemu Proglasu zbora odposlancev slovenskega naroda in Avnoja na 2. zasedanju. Že med vojno, zlasti pa po njej, so potekale razprave o legitimnosti teh sklepov. S stališča mednarodnega prava so sicer brezpredmetni, so pa pomembni s stališče političnih in programskih opredelitev osvobodilnega gibanja. op.a.

⁷ AS, ZKS, f. GO SIAU, m. članki. Zahteve sta postavila zunanji minister NKOJ Josip Smolaka v časopisu *Nova Jugoslavija*, št. 7-10. junij, julij 1944, ko je zahteval: "Prekoračite Sočo in spet bomo prijatelji" ter J. Broz v govoru na proslavi 1. dalmatinske brigade na Visu 12. septembra 1944. AS, f. E. Kardelj, šk. 75, pismo E. Besednjaka V. Ščeku 31.12.1944. "Le Tito je spraval vprašanje priključitve pred mednarodno javnost. medtem ko so "gospodje iz emigracije" trdili, da jim Angleži ne dovolijo javne razprave o slovenskem vprašanju."

⁸ Dušan Biber. *Britanska in ameriška politika o italijansko jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni*. zbornik Trst Trieste 1945. Trst 1985, str. 9.

⁹ Diplomatsko stran tržaškega vprašanja je v zgodovininpisju obdelana tako v italijanski kot drugi tuji literaturi. V Sloveniji je to vprašanje obdelal Janko Jeri. *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*. Ljubljana 1961.

¹⁰ AS, f.OK KPJK za Goriško, m. 5. izvleček diskusije na sestanku z intelektualci 25. aprila 1946, v kateri so n.pr. izpostavili pomen vseslovanke misli in "naslonitev na Rusijo, ki edina lahko zaščiti naše interese."

¹¹ AS, ZKS, f. CK KPS 2, ae 1850, pismo L. Šentjurs CK KPS 1, oktobra 1944. Kljub temu pozicije partije med Slovenci niso bile močne. "Vodilni ljudje niso člani Partija in da Partija tu. razen med proletariatom, ne igra vodilne vloge."

¹² AS, ZKS, f. CK KPS 2, ae 3471, poročilo OK KPS za tržaško okrožje 24. maja 1945: f. PNOO, m. 3, poročilo javnega tožilca za Goriško javnemu tožilcu za Slovensko primorje in Trst 25. maja 1945; Primorski dnevnik, članki iz maja in junija 1945. Kanonik Alojzij Novak, kasnejši urednik OF nasprotnega Slovenskega Primorca v Črniški kroniki, str. 220 piše: "6. maja 1945. Danes je zaključek slavnosti za zavzete Primorske po Titovi vojski. Nepregledna množica ljudi iz cele dežele se je sešla - največ seveda žensk deklet. - velik gozd zastav je bil v sprevedu po ulicah in na Travniku, kjer je par slovenskih in italijanskih govornikov spregovorilo slavnostne govore."

¹³ AS, ZKS, f. arhiv informacijske službe in protifašističnega boja (f. AIS), ae 41, poročilo Ozne Trst 3, sektor 6, maja 1945: "Ljudje se pritožujejo, da se je izpustilo več oseb, ki imajo težke zločine na vesti in pripominjajo, da naj se jih brez nadaljnega ostro sodi, tudi če so pomankljivi podatki, ker so bili aretirani iz tehtnih razlogov." - ae 86, poročilo Ozne Trst 3, sektorja 9, maja 1945: "Z dotedanjimi aretacijami se svobodoljubni Slovenci in Italijani strinjajo, mnenja

moramo razumeti tudi v okviru časa, tik po koncu vojne in po dvajsetletni fašistični represiji. Jugoslovanske oblasti so aretirale tudi nekatere vidne predstavnike slovenskih narodnih organizacij, ki so jih sumili "paktiranja z Angleži" in nekatere pristaše OF, ki so odklanjali komunistično ideologijo. Večina je bila kmalu izsušena. Kljub temu je tudi med njimi prevladal "entuziazem za gibanje, ki je razstrgalo suženjske okove in upanje na priključitev k Jugoslaviji." Del teh se je vključil v naslednico OF - Slovansko italijansko antifašistično unijo (SIAU) in prevzel tudi pomembne funkcije.¹⁴ Med vodilnimi komunisti je nezaupanje do sredinskih krogov ostalo, deloma zaradi ideologije, deloma so se bali, da bi bil njihov vpliv na ljudi prevelik in bi tako ogrožal partijske interese. Tudi odnos partije do članov organizacije TIGR je bil dolga leta odklonilen.¹⁵ V času jugoslovanske zasedbe celotne Julijske krajine maja 1945 je prihajalo tudi do šikaniranja in neupravičenih aretacij, ki so jih izvajali domači člani Narodne zaščite tudi iz osebnega maščevanja.¹⁶

Ob koncu vojne sta se v Julijski krajini dokončno oblikovala dva bloka, ki ju lahko na kratko označimo kot projugoslovanskega in proitalijanskega, vsak s svojimi izključujočimi mejnimi zahtevami, ki so jih postavili že med vojno. Projugoslovanski blok je zahteval slovensko etnično mejo, ki je vključevala tudi precejšnje število Italijanov, zlasti v mestih, medtem ko je proitalijanski zahteval ohranitev rapalske meje, ki je bila za Slovence, za razliko od Hrvatov, celo slabša kot črta londonskega sporazuma iz leta 1915 in je vključevala obsežna povsem slovenska območja. Na območju, ki je bilo po mirovni pogodbi leta 1947 priključeno Sloveniji, torej brez koprškega okraja, je leta 1910 živel 160 191 prebivalcev, med katerimi je bilo le 290 Italijanov.¹⁷ V projugoslovanskem taboru je bila velika večina primorskih Slovencev in precejšen del italijanskega delavstva, v drugem samo Italijani, ker se med primorskimi Slovenci nihče ni opredelil za Italijo. Šele po sklepih na mirovni konferenci so se nekateri opredeljevali za neodvisno Julijsko krajino.¹⁸

Umiku Jugoslovanske armade iz cone A Julijske krajine 12. junija 1945 je sledil čas manifestacij, demonstracij in političnih stavk, spopadov, napetosti in nasilja, ki se je ob prelomnih trenutkih kot so bili obisk razmejtvne komisije in pariška mirovna konferenca, še okrepilo. Ljudje so bili razdeljeni in do kraja spolitizirani. Pripasti eni ali drugi državi je zanje

so, da še premalo čistijo fašiste." - ae 53, poročili Ozne Trst 3. sektor 6. in 24. maja 1945, ki govorita o pritožbah ljudi, da je bilo "mного bivših fašistov izpuščenih", medtem ko jugoslovanske oblasti zadržujejo nevarne ljudi.

Veliko je bilo tudi intervencij za izpustitev sodelavcev OF in nedolžnih, f. AIS, ae 126, intervencija B. Kraigherja načelniku Ozne kapetanu Lenartu 11. maja 1945 za izpustitev članov tržaškega CLN; ae 134, razne prošnje in intervencije za izpustitev; ae 137, intervencija goriške OF za zaprte italijanske antifašiste; ae 142, vloge za izpustitev zapornikov v Borovnici, predvsem finančnih stražnikov; f. CK KPS 3. šk. 52, intervencija predsednika PNOO F. Bevka novembra 1945; f. MOS Trst, m. 7a, intervencije za izpustitev; Nevenka Troha, Aretacije, deportacije in usmrtitve v Julijski krajini, Razgledi, 16. in 30. september 1994.

¹⁴ Nadja Maganja, Trieste 1945 -1949: Nascita del movimento politico autonomo sloveno, Trst 1994 (N. Maganja, Trieste 1945-1949), str. 120 in op. 5 k 6, poglavju, str. 130, 131; Repubblica Italia, Ministero degli affari esteri (MAE), Affari politici (AP) 1946-1950, Jugoslavia, b. 6, poročilo Julijskega akcijskega odbora 2. junija 1945.

¹⁵ AS, f. Edvard Kardelj, šk. 74, depeša E. Kardelja B. Kidriču 8. septembra 1945; AS ZKS, f. OK KPJK za Goriško, m. 2, poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK 25. oktobra 1946; f. CK KPS 3, IK, šk. 8, seja IK 13. junija 1958. Na seji so med drugim obravnavali delovanje organizacije TIGR.

¹⁶ AS, ZKS, f. AIS, m. Virgilij Šček, pismo V. Ščeka B. Babiču 4. februarja 1947. Za vas Lokev je napisal: "Ljudje se bojijo ponovitve leta 1945, ko je domača zaščita na podlagi imenika, ki so ga sestavili prej temni elementi aretirala več domačinov, jih gnala od sodnije do sodnije in končno izpustila, potem ko so se sodniki opravičili, da je šlo za pomoto. Zlatnine in denarja pa jim niso vrnili. Kakor kaže, so si ga razdelili denuncianti."

¹⁷ AS, ZKS, f. CK KPS 2, ae 649, poročilo A. Vratuše CK KPS 10. junija 1944, tudi ae 893, proglas Narodno osvobodilnega odbora Severne Italije (CLN Alta Italia) 9. junija 1944 "Italijanskemu ljudstvu Julijske Benečije", v katerem je edinkrat sprejel tezo, da so vzroki raznarodovanja tudi v krivičnih mejah po I. svetovni vojni in ne le v fašizmu. - Nevenka Troha, Stališča Komunistične partije Slovenije (Komunistične partije Jugoslavije) in Komunistične partije Italije o Julijski krajini v letih 1941-1947. Prispevki za novejšo zgodovino, 33, 1993, št. 1, str. 147-162. - AS, ZKS, f. CK KPS 2, ae 731, Il problema nazionale della Venezia Giulia. Orientamenti repubblicani e del Partito d'Azione 1. avgusta 1943, v katerem so se opredelili za ohranitev Italije na teh območjih in za nacionalne pravice manjšini. - Galiano Fogar, Sotto l'occupazione tedesca nelle provincie orientali. Videm 1968, str. 198-201, proglas Julijskega narodnoosvobodilnega odbora (CLN Giulian) 9. decembra 1944, v katerem so se opredelili za ohranitev rapalske meje in nacionalne pravice manjšinam. - Podatki ljudskega štetja 1.1910.

¹⁸ Arhiv ministrstva za notranje zadeve (AMNZ), zaslišanje Andreja Uršiča. Na območju cone A Julijske krajine je bilo precejšnje število slovenskih in tudi drugih jugoslovanskih političnih emigrantov, ki so nastopali proti priključitvi k Jugoslaviji. Junija 1945 je vodja slovenske emigracije Miha Krek pri zaveznikih zamenjal geslo "Trst k Sloveniji" z geslom "Slovenija k Trstu". Vprašanje delovanja emigracije presega okvire naše razprave, op.a.

postalo vprašanje življenja ali smrti, kot lahko preberemo na letaku Narodnoosvobodilnega odbora Julijske krajine (CLN Giuliano) ob obisku razmejitvene komisije. Lahko si bil le za "Trieste italianissima" ali pa za "Trst, Gorica, to naša je pravica".¹⁹

Za priključitev narodnostno mešanih predelov, zlasti Trsta z izrazito italijansko večino, je bila vsaj delna podpora Italijanov pomembna. To je slovensko vodstvo skušalo dobiti s politiko t.i. slovensko italijanskega bratstva, ki je bila uspešna med italijanskim delavstvom, med katerimi je bilo tudi veliko asimiliranih Slovencev in Hrvatov. Njihova opredelitev za Jugoslavijo je bila razredna, za ljudsko oblast in socializem. V Jugoslaviji so videli naslonitev na Sovjetsko zvezo, ki jim je bila ideal, za razliko od povojne Italije, v kateri so pričakovali "reakcionarno" vlado. Italijanski delavci so okrepili razredno komponento v projugoslovanskem gibanju, kar je ustrezalo komunistični partiji. Vpliv med njimi je slovensko osvobodilno gibanje pridobilo že med vojno, zlasti v okviru odborov Delavske enotnosti, ki so bili organizirani na razredni in ne na narodnostni osnovi in so bili najmočnejši v Trstu, Tržiču in Miljah, in ga ohranilo vse do objave resolucije IB junija 1948.²⁰ Ni pa politika slovensko italijanskega bratstva, kljub poizkusom, pritegnila italijanskih srednjih in višjih slojev. Septembra 1944 so po vzoru podobnih gibanj po svetu in predvojnega Društva prijateljev Sovjetske zveze ustanovili Društvo prijateljev nove Jugoslavije, ki je v začetku, ko je bila podpora neobvezujoča, sicer pridobilo nekaj vpliva. Ko pa se je društvo primenovalo v Gibanje pristašev nove Jugoslavije s programom, ki je zahteval priključitev k slednji, so nastale težave. Po jugoslovanski zasedbi Julijske krajine in aretacijah tudi nekaterih italijanskih antifašistov, ko je obenem izginil tudi skupni sovražnik, pa so bili še manj uspešni.²¹ Z nezaupanjem so politiko slovensko italijanskega bratstva sprejeli tudi Slovenci, ki so vse prevečkrat enačili, čeprav zaradi pasivnosti skoraj vseh Italijanov do fašističnega raznarodovanja deloma upravičeno, Italijane s fašisti. V spomenici tržaških Slovencev, napisani junija 1944, so izpostavili, da je za tržaške Slovence življensko važen tisti del programa OF, "ki nam zagotavlja priključitev našega mesta osvobodjeni Jugoslaviji. Udejstvitve tega programa pomeni za nas biti ali ne biti...Dejstvo, da je vodstvo ubralo politiko sodelovanja z Italijani je naš tukajšnji življenjski sprejel z največjim odporom in v mnogih slučajih je absolutna privrženost Fronti trpela do take mere, da se dolži vodstvo dezinteresiranja in popolnega nerazumevanja tržaškega vprašanja." Spomenica očita tržaškimi Italijanom, da se petindvajset let ni slišal "iz tiste strani niti en zamolkel glas, ki bi pozval k umirjenosti in popuščanju terorja. Nasprotno, sodelovanje pri tem terorju in početju ali vsaj tiho odobravanje, je bilo splošno."²²

Že med vojno ter nato v času jugoslovanske zasedbe Julijske krajine so jugoslovanske oblasti načrtovale ustanovitev enotne politične množične organizacije, ki bi delovala na istih osnovah kot OF. V hrvaškem delu Istre je Unione italiana kot celota vstopila v hrvaško Narodno fronto in postala njen sestavni del kot organizacija manjšine. V slovenskem delu so bili pogoji drugačni, predvsem zaradi Trsta, ki so mu priznavali italijansko večino. V Slovenskem primorju je delovala OF in, bolj formalno kot dejansko, italijanska Fronte nazionale, ni pa prišlo do njene neposredne vključitve v OF. Le v Trstu so sredi aprila 1945 ustanovili skupni Slovensko italijanski antifašistični izvršilni odbor, ki je deloval kot enotno vodstvo slovenskih in italijanskih organizacij in v katerega so skušali, seveda pod svojimi pogoji, vključiti tudi CLN Giuliano, kar je slednji odklonil. V drugih krajih in na pokrajinskem nivoju skupne organizacije ni bilo. Ko je postalo jasno, da bodo del Julijske krajine prevzeli zahodni zavezniki, so jugoslovanske oblasti pohitele z ustanavljanjem skupne frontne organizacije, preko katere bi

¹⁹ AS, ZKS, f. AIS, ae 187, Lega nazionale, letaki: f. GO SIAU, m. peticije prebivalstva; N. Troha, magistrsko delo, str. 186-216. Med manifestacijami in demonstracijami je bilo tudi nekaj mrtvih, prav tako v napadih ene in druge strani na posameznike. Britansko ameriška Zavezniška vojaška uprava je številne demonstrante tudi zaprla.

²⁰ Bojan Godeša, Delavska enotnost v Sloveniji, magistrsko delo, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1990; Nevenka Troha, magistrsko delo, str. 21-50.

²¹ AS, ZKS, f. CK KPS 2, ae 1874, poročilo L. Šentjunc M. Marinku 25. septembra 1944; poročilo M. Marinka CK KPS 4. oktobra 1944; ae 91, depeša CK KPS M. Marinku 6. oktobra 1944; ae 1876, poročilo L. Šentjunc CK KPS 19. oktobra 1944; ae 3451, poročilo OK KPS za Trst CK KPS 10. januarja 1945; ae 794, pismo Vincenza Bianca P. Togliattiju 20. decembra 1944; N. Troha, magistrsko delo, str. 40; N. Troha, Aretacije, deportacije in usmrtnitve, Razgledi, 30. september 1994.

²² AS, bivši arhiv INZ (AINZ), fasc. 535, spomenica Naše sodelovanje z Italijani s posebnim ozirom na tržaško vprašanje 12. junija 1944. Prvi del spomenice tudi v AS, ZKS, f. CK KPS 2, ae 3445.

ohranjali in okrepili vpliv tako med Slovenci kot Italijani, in organizirali akcije proti proitalijanskemu taboru in zavezniškim oblastem. Z vzpostavitvijo enotnih organov bi tudi dokazali svoj vpliv na celotnem območju in njegovo nedeljivost.²³

Ljudske fronte, ki so jih na pobudo komunističnih partij ustanovljali v drugi polovici tridesetih let, so imele različne organizacijske oblike in so povezovale stranke in organizacije prevsem zaradi skupne obrambe pred fašizmom. Organizacijska oblika je bila odvisna od razmerja sil v fronti in je bila lahko koalicija, n.pr. CLN v Italiji, ali pa je prerasla v enotno množično organizacijo z vodilno vlogo partije, kot je bila OF. Ljudsko fronto so si v KPJ zamislili kot nadaljevalko narodnoosvobodilnega gibanja, kot organizacijo, v kateri so bili sintetizirani vsi narodni in razredni interesi in ki naj bi zato nadomestila strankarsko organiziranost.²⁴ Tako je bila enotna Slovensko (od kongresa 12. avgusta 1945 Slovensko) italijanska antifašistična unija organizirana po vzoru Ljudske fronte v Jugoslaviji in ne kot koalicijska povezava med slovenskimi in italijanskimi organizacijami oziroma strankami. Bila je enotno množično gibanje, ki naj bi upoštevalo tendence takratnega časa, ki je zahteval, "da se napredna demokratična gibanja predstavijo v obliki enotnih gibanj z vodilno vlogo širokih delavskih množic. Z izpostavljanjem političnih problemov SIAU obenem razrešuje socialne probleme. Za razrešitev problemov množic je potrebno, da se te zanimajo za te probleme in da vidijo ključ za njihovo razrešitev."²⁵ Odklanjala je preštevanje in plebiscit, ki ju je, ker je bila zaradi Trsta v številčni premoči v coni A, večkrat zahtevala proitalijanska stran. Strah pred plebiscitom je bil v nasprotju z večkrat izraženim prepričanjem vodstva SIAU, da imajo za seboj Slovence in večino italijanskega prebivalstva, predvsem delavstva. Možno je, da v njihovo lojalnost le niso bili tako prepričani, obenem so se bali manipulacij zavezniških in italijanskih oblasti, deloma tudi zaradi slabih izkušenj, ki smo jih imeli Slovenci s koroškim plebiscitom. Plebiscit je bil za SIAU opravljen že med vojno z opredeljevanjem večine za narodnoosvobodilni boj.²⁶

Komunistična partija Julijske krajine²⁷ je bila sicer sestavni del SIAU, dejansko pa, na osnovi navodil slovenskega partijskega vodstva, usmerjevalka njene politike.²⁸ V partijski teoriji so bile narodnoosvobodilne vojne posebna oblika boja delavskih množic proti dominantnim kastam, zato je razredni boj zajel celotne množice. Naravni nosilci demokracije so bili delavci in njihova avantgarda komunistična partija, zato so morali komunisti delovati v množičnih organizacijah kot "najboljši predstavniki ljudskih interesov. Partija kot stranka, ki se ni umazala s sodelovanjem s sovražnikom, dala največ žrtev itd., je morala imeti posebno vlogo v tistih organizacijah, ki so varovale interese množic."²⁹ Organizacijske oblike SIAU so bile odvisne od tradicije in od tega, kakšna gibanja so na posameznem območju že obstajala. OF je ostala v čisto slovenskih območjih, medtem ko so v mešanih ustanovljali odbore SIAU, v italijanskih pa Fronte di liberazione. Kljub temu, da naj bi ljudje sami vplivali na delovanje (krepitev ljudske pobude), pa so dejansko bile vse akcije skrbno pripravljene in vodene s strani vodstva v Julijski krajini, pomembnejše pa tudi s strani slovenskega vodstva. So pa člani SIAU te akcije zavestno sprejemali in v njih sodelovali v veri, da s tem podpirajo tako priključitev k Jugoslaviji kot tudi

²³ AS, ZKS, f. Boris Kraigher, šk. 1. depeša B. Kraigherja B. Kidriču 29. maja 1945.

²⁴ Božo Repe, *Liberalizem v Sloveniji*, Borec št. 9-10, Ljubljana 1992, str. 17.

²⁵ AS, ZKS, f.GO SIAU, šk. 4. Osnove sporazumevanja SIAU, nedatirano, po 30. septembru 1945.

²⁶ AS, ZKS, f.OK KPJK za Goriško, m. 7. poročilo okrožne skupščine SIAU za Goriško 3. julija 1945.

²⁷ AS, ZKS, f. CK KPS 3, depeše zvezni vladi, šk. 1. depeša B. Kidriča E. Kardelju 25. junija 1945; f. CK KPS 2, šk. 1, zapisi sej CK KPS, zapis seje 18. julija 1945; N. Troha, *Stališča KPS, Prispevki*, str. 155. Ustanovitev posebne partijske organizacije je predlagalo vodstvo KPI, ki je upalo, da bo s tem zmanjšalo vpliv KPS in da bo obenem odvrnilo kritike drugih italijanskih strank zaradi projugoslovanskih usmeritev italijanskih komunistov v Julijski krajini. S tem se je strinjal tudi CK KPS na svoji seji 18. julija 1945, ko je razpravljal o vprašanju organiziranja projugoslovanskih organizacij v Julijski krajini.

²⁸ AS, ZKS, f.GO KPJK, šk. 3, zapisnik seje GO KPJK 16. avgusta 1945. Odnose med SIAU in KP JK oziroma odvisnost prve lahko razberemo iz zapisnikov partijskih forumov. Ti so sprejemali sklepe o nalogah in delovanju SIAU, pa tudi njenem programu. Tako so n.pr. na seji GO KPJK 16. avgusta 1945 sprejeli sklep, da se 23. avgusta 1945 skliče na sedežu SIAU seja njenega izvršnega odbora, v akcijski program KPJK pa so vključili tudi pripravo protestne note SIAU.

²⁹ AS, ZKS, f. GO KPJK, šk. 7. referat o organizacijskih principih KP, partijskih organizacij in delovanju, nedatirano.

vzpostavitev ljudske oblasti. Pri snovanju odborov SIAU so imeli ponekod težave s Slovenci, ki so še vedno imeli predsodke do sodelovanja z Italijani.³⁰

Člani SIAU so bili lahko vsi prebivalci Julijske krajine katerekoli narodnosti in stranke, ki niso delovali v narodovo škodo in ki so sprejeli osnovna načela SIAU. V SIAU so se lahko vključile vse stranke in množične demokratične skupine, četudi so zavzemale svoja neodvisna politična stališča, ki pa v načelih niso bila v nasprotju z osnovnimi načeli SIAU. Včlanili so se lahko tudi vsi strankarsko neopredeljeni antifašisti, ki so se vključevali neposredno v krajevne organizacije.³¹ V vodstvu SIAU in drugih projugoslovanskih organizacij niso bili le komunisti, ampak se je ohranjala frontna, zlasti v Trstu tudi narodnostna sestava. Vendar ti posamezniki niso imeli pomembnejšega vpliva na politiko SIAU in so obenem partiji priznavali vodilno vlogo, delno tudi zaradi njenih nespornih zaslug pri organiziranju antifašističnega in osvobodilnega boja.

Velik poudarek so dali množičnosti, ker naj bi le z organiziranjem najširših množic "v živo zadeli reakcijo."³² S številnim članstvom naj bi tudi dokazali, da je SIAU edina organizacija, ki je lahko zastopala "množice" v Julijski krajini, vsi ti ljudje naj bi tudi podpirali priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji. V akciji zbiranja podpisov za priključitev k Jugoslaviji jeseni 1945 so v coni A zbrali 79 960 podpisov Slovencev, pri čemer moramo upoštevati, da je bil del podpisov "za Jugoslavijo, ne za Tita" in 51.973 podpisov Italijanov. V okraju Gorica je podpisalo 97,5% slovenskih volilnih upravičencev, najmanj v kobariškem, 65%.³³ Poleti 1946 je bilo v goriškem delu cone A včlanjenih v SIAU 36.189 Slovencev.³⁴

Glavni poudarki programa SIAU so bili enotnost Julijske krajine, uničenje vseh ostankov fašizma in vsega fašističnega državnega, gospodarskega, prosvetnega in političnega aparata, dosledna demokracija³⁵, borba proti črni borzi, izkoriščanju bede ljudi in težkih povojnih gospodarskih razmer, italijansko slovensko bratstvo, svobodo vere, krepitev ljudske pobude, medtem ko so druga vprašanja, zlasti socialna, taktično preložili na čas po mednarodni ureditvi vprašanja Julijske krajine.³⁶ Zaradi pridobivanja italijanskih krogov so odlašali s točko programa, ki bi opredeljevala priključitev k Jugoslaviji. To točko so sprejeli po nastopih jugoslovanskih predstavnikov na londonski konferenci, zlasti Edvarda Kardelja 18. septembra 1945³⁷, na seji GO SIAU 30. septembra 1945 in je nato postala prva in najvažnejša točka programa. Nekaj dni prej je sklep o priključitvi sprejela tudi KPJK.³⁸ Pomenil je dokončen prelom pogajanj s CLN giuliano in tudi zaostritev odnosov s KPI.³⁹ V resoluciji sta se SIAU in

³⁰ AS, ZKS, f.MO SIAU Trst, m. 3a, poročilo o organizacijskem delu, nedatirano, verjetno konec 1945 ali v začetku 1946.

³¹ AS, ZKS, f.GO SIAU, razne kartoteke in sezname; Nataška Nemeč, SIAU za Goriško, diplomsko delo, Filozofska fakulteta Ljubljana, 1988 (N. Nemeč, SIAU za Goriško), str. 92.

³² Ti izrazi so se ponavljali v številnih poročilih, n. pr. v AS, ZKS, f. GO SIAU, šk. 4, poročila; f. GO KPJK, šk. 4-7, poročila, v zapisnikih sej ipd.

³³ AS, ZKS, f. CK KPS 3, fasc. depeše zvezni vladi 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, nedatirana, septembra 1945, rokopis.

³⁴ N. Nemeč, SIAU za Goriško, str. 88.

³⁵ S pojmi "prava, dosledna" ipd. demokracija je bila mišljena ljudska oblast za razliko od t.i. "zahodne, strankarske demokracije", op.a.

³⁶ AS, ZKS, f.GO SIAU, šk. 1, zapisnik kongresa SIAU 12. avgusta 1945. Ureditev socialnih vprašanj je vključevala spremembe lastnine v okviru nacionalizacije, agrarne reforme in drugih oblik razlastitve, op.a.

³⁷ Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961, str. 134; J.B. Duroselle, Le conflit de Trieste 1943-1954, Bruxelles 1966, str. 99, 100; Dušan Nečak, Jugoslovanski odnos do vprašanja Trsta (junij-september 1945), zbornik Trst-Trieste 1945, Trst 1985, str. 45-56. E. Kardelj je zahteval bivše avstro ogrsko ozemlje, na katerem žive Jugoslovani in je bilo po prvi svetovni vojni odstopljeno Italiji v nasprotju z načelom samoodločbe narodov. Obenem je za mesto Trst predlagal status ene od federativnih jugoslovanskih republik.

³⁸ AS, ZKS, f. GO KPJK, šk. 3, zapisnik seje GO KPJK 24. septembra 1945; f. GO SIAU, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU 30. septembra 1945. Na seji so izpostavili, da se ob prihodu razmejitvene komisije mora celotna Julijska krajina opredeliti za Jugoslavijo, zato je potrebna sprememba linije. "Vprašanje pripadnosti Julijske krajine je treba ob prihodu komisije postavljati kot vprašanje nacionalne pravičnosti."

³⁹ AS, ZKS, f. CK KPS 2, ae 76, razne depeše E.Kardelja B. Kidriču; f. Boris Kraigher, šk. 1, pisma B.Kraigherja CK KPS; f. AIS, ae 170, 171; Giangalo Valdevit, La questione di Trieste 1941-1954, Politica internazionale e contesto locale, Milano 1986, str. 114, 115. Že od konca maja 1945 so projugoslovanske organizacije skušale doseči sporazum s CLN giuliano o skupni vključitvi v upravo področja in skupnem nastopu proti ZVU. Pogajanja so zaradi nepopustljivosti v stališčih obeh strani propadla.

KPKJ opredelili v skladu s Kardeljevim nastopom tudi za Trst kot sedmo republiko. S sprejemom te točke programa so postavili ostro ločnico med tistimi, ki so sprejemali priključitev k Jugoslaviji in tistimi, ki so bili proti, vzroki za njihovo odločitev pa so lahko bilo različni. Ta opredelitev je ponovno, po maju 1945, postala prvi pogoj za sodelovanje v gibanju, tako da se je razdelitev med dvema taboroma še ostreje začrtala. Obenem so sprejeli izjavo o narodnih jamstvih, s katero so zagotavljali italijanskemu prebivalstvu vse pravice.⁴⁰

Za svoje glavne nasprotnike je SIAU proglasila CLN, ki je odbil vse pobude za sodelovanje in zahteval pariteto v odborih in koalicijo strank, del duhovščine, ki je "klevetal" projugoslovanske organizacije in postavljaj vprašanje kraških jam, medtem ko je drugi del sodeloval s SIAU, ter jugoslovanske begunce, ki so množično prišli v cono A po umiku jugoslovanske vojske in s katerimi je sodeloval del italijanskega Trsta.⁴¹

Politika slovensko italijanskega bratstva je skušala združevati obe ključni opredelitvi, na osnovi katerih so se ljudje odločali za eno ali drugo državo, to je narodno in razredno. Med vojno so zaradi realne nevarnosti, da bi nasprotniki OF med Slovenci, v kolikor bi OF zapostavila slovensko narodno vprašanje, lahko dobili prevladujoč vpliv med Primorci, postavili slovensko narodno vprašanje obenem z osvoboditvijo na prvo mesto. V prvem povojnem obdobju je vodstvo projugoslovanskih organizacij reševanje slovenskega narodnega vprašanja podredilo zahtevam, ki so jih postavljali Italijani, ki so bili naklonjeni priključitvi k Jugoslaviji, ker je menilo, da jim je bila podpora Slovencev zaradi njihovega odklanjanja Italije zagotovljena že s tem, da so zahtevali priključitev k Jugoslaviji, medtem ko je italijansko delavstvo imelo možnost izbire. S sklicevanjem na narodnostne pravice niso imeli osnove za zahtevo po Trstu z večinsko italijanskim prebivalstvom, posebno ker zahodne sile niso sprejemale razlage, da zaledje določa tudi pripadnost mesta. Podpora vsaj dela Italijanov je bila zato nujna, če so hoteli okrepiti položaj Jugoslavije na mirovnih pogajanjih. Dejansko so na slednjih prevladali interesi velikih sil, manj interesi obeh prizadetih držav in še manj lokalnega prebivalstva. Zahteve italijanskega delavstva so zato skupno s poudarjanjem slovensko italijanskega bratstva dobile prvo mesto v politiki SIAU. Na takšno odločitev je vplivala tudi reakcija tržaškega italijanskega delavstva ob jugoslovanski zasedbi, ko so nekoliko utopično pričakovali takojšnjo uvedbo komunizma in so n.pr. zahtevali rdeče namesto slovenskih zastav z zvezdo in tudi nasprotovanje vodstva KPI.⁴² Zaradi obtožb, da je projugoslovansko gibanje nacionalistično, sta KPKJ in SIAU delali v odnosih z Italijani vse preveč kompromisov. Tako je n.pr. Ivan Regent v zaključnem govoru na kongresu KPKJ 13. avgusta 1945, da bi ohranil vpliv med italijanskimi komunisti, ki so slovenskim očitali preveliko zavzemanje za slovensko narodnostno vprašanje, postavil vprašanje priključitve Julijske krajine k Jugoslaviji povsem na razredno internacionalistično osnovo in tako zanikal bistvo boja Slovencev v Primorju.⁴³ S poudarjanjem razrednosti so skušali tudi zanikati obtožbe CLN giuliano o slovenskem nacionalizmu in njegove očitke italijanskim komunistom v Julijski krajini, da izdajajo nacionalne interese. Tudi prva akcija v podporo slovenskih pravic po maju 1945, stavka proti prepovedi Primorskega dnevnika decembra 1945, je bila bolj ideološka in ne toliko obramba slovenskega časnika.⁴⁴ Na sestankih, na katerih so bili navzoči Italijani, so uporabljali samo

⁴⁰ AS. ZKS. f. GO SIAU. šk. 2. zapisnik seje GO SIAU 30. septembra 1945: Primorski dnevnik. 28. septembra in 1. oktobra 1945. V posebno federativno enoto naj bi bil vključen samo Trst in ne ostala Julijska krajina, ker: "Za federalno enoto je potrebna teritorialna in nacionalna kontinuiteta, ki pa ni možna v Julijski krajini, kjer so med seboj narodnosti pomešane." Trditve ne vzdriži kritike, ker je bil tudi Trst mešano ozemlje s precejšnjim delom slovenskega, pa tudi drugonarodnega prebivalstva. Jugoslavija je priznala federativni status BiH, ki je bila prav tako nacionalno mešana, op.a.

⁴¹ AS. ZKS. f. GO SIAU. šk. 1. zapisnik prvega kongresa SIAU 12. avgusta 1945.

⁴² AS. ZKS. f. AIS. ae 86, poročilo Ozne Trst 3. sektor 9. maja 1945; ae 98, poročilo Ozne Trst, 3. sektor 11. maja 1945; ae 101, poročilo Ozne Trst, 3. sektor 12. maja 1945.

⁴³ AS. ZKS. f. GO KPKJ. šk. 1. tudi f. Boris Kraigher. šk. 1. zapisnik 1. kongresa KPKJ 13. avgusta 1945. V razpravi je izpostavil: "Ne smemo gledati na nacionalne probleme z nacionalnega vidika, pač pa moramo poizkusiti, da jih rešimo z nacionalnega in proletarskega vidika. Jugoslovanski problem, ki smo ga obudili, ni iz nacionalnega vidika, ampak iz vidika ljudske oblasti in nič drugega...Vračam se na argument, da rečem vsem onim, ki še ne razumejo, da so se proletarci, da se je delavski razred, da se je ljudstvo Julijske krajine izreklo za Jugoslavijo ne iz nacionalnega vidika, ampak iz vidika političnega prepričanja, da bo moglo bolje živeti, ker je oblast v njegovih rokah."

⁴⁴ Primorski dnevnik je ZVU prepovedala zaradi članka "Zgodba se nadaljuje", objavljenega 24. novembra 1945. Obravnaval je vprašanje slovenskih šol in napadel politiko ZVU, ker je v njih zaposlovala zlasti politične emigrante iz Slovenije, op.a.

italijanščino, ker Italijani slovenskega jezika niso poznali. Pri imenu unije so privzeli izraz slovanska, kar je bil izraz italijanskih nacionalističnih krogov. Zašli so tudi v take ekstreme, da so n.pr. podpirali dvojezične kulturne sekcije, pri čemer pa je prišlo do odpora med samimi člani odborov, da se kultura ne more združevati v italijansko slovensko mešanico. Ob tem pa je tudi ZVU zaradi vključevanja Italijanov v upravne službe vse bolj izpodrivala slovenščino iz sodišč in uradov.⁴⁵

Vse to je vplivalo na razpoloženje med Slovenci, zlasti med tistimi, ki so se SIAU priključili zaradi svojega narodnostnega in ne ideološkega prepričanja. SIAU je imela v letih 1945 in 1946 med Slovenci v coni A povsod večinsko podporo, ki pa je bila nekoliko različna od kraja do kraja, kar je bilo odvisno od različnih dejavnikov, med pomembnejšimi so bili, vsaj v vaseh in manjših krajih, odnos duhovščine do nove Jugoslavije, sposobnosti lokalnih aktivistov, pomemben je bil tudi vpliv dogajanja med vojno in takoj po njej. Večjo podporo je imela v tržaškem okrožju, kjer so ji bili naklonjeni tudi skoraj vsi slovenski duhovniki in kjer med vojno domobranstva skoraj ni bilo, medtem ko so bile na Goriškem med posameznimi okraji velike razlike. Nasprotovanje je bilo največje v severnem delu, najbolj v Logu pod Mangartom in breginjskem kotu.⁴⁶

Vprašanje odnosa med partijo in SIAU, ki je bil vse preveč nekritičen in podrejen, narodnostno vprašanje, nekateri ukrepi jugoslovanskih oblasti, n.pr. ob dogodkih v Lanišču⁴⁷, in ekskluzivizem v smislu parole: kdor ni z nami je proti nam, so bili vzroki za izstop posameznih vidnih članov SIAU, vendar šele po končani mirovni konferenci. Dotleji se je v vodstvu SIAU zaradi pomembnosti mejnih vprašanj ohranila enotnost.

Vprašanje razmerja med partijo in SIAU je sprožil dr. Josip Ferfolja, tudi predstojnik sodnega odseka MOS Trst. Dne 25. junija 1947 je na seji IO SIAU predložil razpravo O aktualnih problemih naše politične situacije, v kateri se je spraševal, ali je IO SIAU res najvišji organ ali je samo inštrument partije, pri čemer je sprejemal tudi slednje, ker "Partija vodi človeštvo proti socialistični državi kot prvi etapi na poti v komunizem", vendar ne bi smel biti ta odnos popolnoma nekritičen in se spremeniti v slepo poslušnost. V IO SIAU so bili do nedavnega, razen enega, sami komunisti⁴⁸, kar je bilo zanj mogoče opravičljivo, a je bilo taktično narobe in so zato SIAU tudi ves čas napadali, posebno ker je bila OF sicer del SIAU, a je bila po 1. maju 1945 popolnoma pasivna. Ni bilo dobro, da je bil sekretar KPJK tudi sekretar SIAU. V svoji aktivnosti bi moral imeti IO SIAU več iniciative, biti bolj avtonomen, da bi lahko prevzel popolno kontrolo nad javnim življenjem v bodočem Svobodnem tržaškem ozemlju (STO). Z razširitvijo SIAU ne bi bil položaj partije okrnjen, ampak je bilo treba akcijo prilagoditi konkretnim dejstvom in ne iti v skrajnosti. Svojo kritiko je umestil v čas priprav na uvedbo STO, v katerem bo moral biti poudarek na parlamentarnem delu, da bi tako obdržali večino v parlamentu. SIAU je izgubljala vpliv med Italijani in Slovenci. Posebno vprašanje je bil tudi njen odnos do slovenske opozicije okrog tednika Demokracija.⁴⁹

Svaril je pred tem, da se vsakogar, ki "bere Demokracijo", proglašaja za sovražnika. Ena glavnih napak, ki se je pokazala zlasti v coni B, je bila sla po oblasti. "Vladajoči sloji morajo biti glavni zastopniki ljudstva. Tehnična in strokovna pomankljivost ali nevednost se maskirajo z brutalnostjo, sektaštvom in birokratizmom (sekvestri in izvrševanje agrarne reforme v Istri,

⁴⁵ AS, ZKS, f. GO KPJK, šk. 3, zapisnik seje pokrajinskega partijskega aktiva 21. avgusta 1946.

⁴⁶ AS, ZKS, f. OK KPJK za Goriško, m. 2, poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK o političnem stanju v okrožju 13. februarja 1946; poročilo MO SIAU za Gorico 3. marec 1946: "V breginjskem kotu niso ne za Italijo ne za Titovo Jugoslavijo. Zmešani so od tuje propagande. Odkrito sovražijo partizansko gibanje in podpirajo reakcijo."

⁴⁷ N. Maganja, Trieste 1945-1949, str. 121. V Lanišču v Istri je prišlo 24. avgusta 1947 do incidenta, v katerem so bili napadeni duhovniki, ki so nadomeščali škofa Antonia Santina pri birmanju. Pri tem je bil ubit don Miroslav Bulešič, medtem ko je bil msg. Jakob Ukmar, starosta slovenskih duhovnikov in branitelj pravic Slovencev, ranjen. Napadalci so bili obsojeni na nekajmesečne kazni, msg. Ukmar je bil obsojen na en mesec, don Ček celo na šest let zapora.

⁴⁸ Dne 30. marca 1947 so bili v IO SIAU sprejeti Oskar Ferlan, Josip Ferfolja in Angel Kukanja. Primorski dnevnik, 1. april 1947.

⁴⁹ Glasilo Slovenske demokratske zveze, ki je bila kot opozicija SIAU ustanovljena v Gorici 17. januarja 1947. op.a.

izvajanje ljudske oblasti s strani tajne policije)."⁵⁰ Razprava je po tem uvodu tekla pri večini v tipičnem boljševisističnem duhu, ostajali so na šablonah in zanikanjih dejstev, kakor so jih zanikavali v odnosu do nasprotnikov, kar Ferfolja ni bil, majavih dokazih, nepripravljenosti sprejeti kritiko, ki je bila dobronamerna. Zahteva po večjem nekomunističnem zastopstvu naj bi bila nedemokratska, ker je zahtevala delitev na osnovi komunist - nekomunist.⁵¹ Partija je morala ohraniti svojo vodilno vlogo zaradi položaja, tradicije, interesov, ki jih je predstavljala. Strinjali pa so se, da je treba oživiti delo OF, ki bi morala sklicati posebno skupščino in postati politična organizacija nasproti Slovenski demokratski zvezi, v katero so se vključevali ljudje, ki so bili popolnoma na liniji antikomunizma, ne le proti partiji, ampak je bil zanje komunizem zločin proti človeštvu. Zanimivo je, da je bil Leopoldo Gasparini kot predstavnik italijanskih komunistov ravno nasprotnega mnenja od Josipa Ferfolje in ga je motila proslovenska usmeritev SIAU. Po njegovem je bila KPJK pod kontrolo SIAU in so italijanski delavci, zlasti tisti, ki so bili blizu komunističnemu gibanju, obtoževali komuniste iz Julijske krajine, da služijo SIAU, to je Slovanom.⁵²

Pozicija ekskluzivizma v skladu s parolo, da kdor je povsem ne podpira, je nujno sovražnik, je že poprej odvrnila od sodelovanja s SIAU mnoge, ki niso bili protikomunisti, in so cenili OF in tudi komuniste zaradi partizanjskega boja. Partijski aktivisti so marsikoga proglasili za belogardista le zato, ker je bil pasiven.⁵³ SIAU je izgubljala podporo dela Slovencev zaradi svoje vse bolj razredne politike, v katero je bila deloma prisiljena, da je ohranila podporo italijanskega delavstva. Obenem pa je bila ta njena politika tudi odraz mednarodnih razmer, kjer je vse bolj prevladovala delitev na dva bloka, ki sta se srečevala na tem območju in tudi odsev dogajanj v Jugoslaviji, kjer je zmagovita partija izvajala revolucionarne ukrepe.⁵⁴ Tudi med Slovenci v coni A so postavljali v ospredje tiste sloje, ki naj bi jim bili bolj naklonjeni, delavstvo in malega kmeta.⁵⁵ Čutilo se je nezaupanje do inteligence.⁵⁶ Priključitev Julijske krajine je postajala vse bolj razredno in vse manj nacionalno vprašanje. Srednji sloji so se zato "ohlajali", med bogatejšimi se je pojavil strah pred socialnimi spremembami, ki so jih uvajali v Jugoslaviji, zato so vpliv dobivali "omahljivci" in "boljši ljudje", ki so se bali za zemljo in privilegirani položaj.⁵⁷ Naklonjenost do SIAU in nove Jugoslavije so zmanjševali ukrepi, ki jih je izvajala Ozna kot so bile ugrabitve ljudi, največ političnih emigrantov, uboji ipd.⁵⁸, in šikaniranje

⁵⁰ AS, ZKS, f. GO SIAU, šk. 3, referat J. Ferfolje na seji IO SIAU 25. junija 1947: N. Maganja, Trieste 1945-1949, str. 120, 121 in opomba 8 k 6. poglavju, str. 131-139 (celoten tekst razprave); N. Troha, magistrsko delo, str. 172-174.

⁵¹ Ta dokaz bi lahko držal, če bi člani vodstva izbirali in bi bili izbrani najsposobnejši, ki so lahko sami komunisti ali pa tudi obratno, ne pa pri kadrovske politiki, ki je bila strogo dirigirana, op.a.

⁵² AS, ZKS, f. GO SIAU, šk. 3, zapisnik seje IO SIAU 25. junija in njenega nadaljevanja 4. julija 1947. Iz razprav: "Glede SIAU kot instrumenta Partije: nobena organizacija ni instrument Partije. Biti instrument pomeni egoistične interese, ki nimajo nič s kolektivom. Partija se bori za skupne interese širokih množic."

⁵³ AS, ZKS, f. OK KPJK za Goriško, m. 2, poročilo OK KPJK GO KPJK o političnem stanju v okrožju 13. februarja 1946: f. GO KPJK, B. Kraigher, osebna korespondenca, pismo V. Ščeka B. Kraigherju, nedatirano: f. AIS, m. Virgilij Šček, pismo V. Ščeka B. Kraigherju 31. januarja 1946.

⁵⁴ AS, ZKS, f. CK KPS 3, šk. 43, zapis seje CK KPJ z birojem CK KPS 4. decembra 1945. J. Broz o vprašanju Trst med drugim izjavil: "Vreme ide u prilog talijanske reakcije. Pribiraju se neprijatelji. Pribira se reakcija u zoni A i B...Američka reakcija može pokušavati s kakvom provokacijom po pitanju Trsta. Moramo imati vojnu spremu. Moramo biti gotovi, da odgovaramo na svaki udarac."

⁵⁵ AS, ZKS, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS 29. novembra 1945: "Teško ekonomsko stanje odpira tudi v slovenskem prebivalstvu socialne probleme in razredna nasprotstva. Na vasi se vse močnejše čuti razlika med kmeti posestniki - špekulanti ne eni in koloni - malimi kmeti na drugi strani. Reakcija skuša to maksimalno izkoristiti."

⁵⁶ AS, ZKS, f. OK KPJK za Goriško, m. 2, poročilo OO SIAU za Goriško GO SIAU 8. decembra 1945. O odnosu do inteligence: "Seveda je naravno, da nastane tu nezaupanje z naše strani, ker te ljudi prvič: dobro ne poznamo, ker se niso dodobra spoznali z našim gibanjem, ker so bili vedno doma, in drugič je njih težje prepričati o liniji, ker vsak intelektualec je precej vezan na individualno miselnost. On je trdno prepričan, da je misel, ki se je skuhal v njegovi glavi, najboljša."

⁵⁷ AS, ZKS, f. Boris Kraigher, šk. 2, poročilo o položaju v okraju Bovec maja 1946: "Dokler je imel naš ONOO oblast v rokah, so vsi sodelovali, danes sodelujejo prav tako z zavezniki. Bogati se bojijo agrarne reforme, zadrug." - f. OK KPJK za Goriško, m. 2, poročilo MO SIAU za Gorico 3. marca 1946.

⁵⁸ AMNZ, zaslišanje Albina Šmajda; zaslišanje Andreja Uršiča; N. Maganja, Trieste 1945-1949, str. 86, 89; Demokracija, l. 1, 30. maj 1947; 5. september 1947; MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 6, poročilo o položaju v Trstu

nekaterih tudi lojalnih duhovnikov v okviru vse bolj naraščajoče "gonje proti farjem", če jo lahko tako poimenujemo, ki se je prenesla iz Jugoslavije.⁵⁹ Ponekje, zlasti v delu kobariškega okraja, sta se ustvarila bloka rdečih in črnih, nasprotnih in dobrih, ki sta se med seboj tudi fizično spopadala.⁶⁰

Pred podpisom mirovne pogodbe februarja 1947 in v času do njene uveljavitve septembra isto leto je več ljudi zbežalo iz dela cone A, ki je nato pripadel Jugoslaviji, na območje ZVU. Ponekje so ljudje drug drugemu grozili z jamami, uboji in požigi.⁶¹ Bežali so tisti, ki so se bali ponovitve aretacij iz leta 1945, nasprotniki OF, tisti, ki so nasedali propagandi in največ mladina, zlasti kmečki sinovi, ki so bežali pred služenjem vojaškega roka in v upanju na dobro zaposlitev. Večina je odšla naprej v Avstralijo in Ameriko. Množičnost pobegov je bila odvisna tudi od razpoloženje ljudi in naklonjenosti do nove Jugoslavije v posameznem kraju. Iz okraja Gorica je v letu 1947 pobegnilo 1814 ljudi, nato pa do srede 1951. leta še 880. Premoženje beguncev je bilo zaseženo. Nekateri premožnejši so se skušali preseliti legalno.⁶² Del je odšel tudi zaradi gospodarske navezanosti na Furlanijo in so izbrabili pravico do t.i. gospodarske opcije.⁶³

Slovenska duhovščina je imela na Primorskem pomembno vlogo pri ohranjanju narodnostne identitete. Vodstvo SIAU je predlagalo enotno organizacijo duhovnikov na obeh straneh demarkacijske črte in pripravo posebne konference za duhovnike, ki naj bi se odločili, ali podpirajo vključitev v Jugoslavijo.⁶⁴ V skladu s to usmeritvijo so se opredelili tudi na seji predsedstva PO SIAU 20. julija 1945, na kateri so duhovščini priznali njeno vlogo v boju za slovenstvo na Primorskem. "Mi jih vabimo ne z namenom, da jih prisilimo, da se politično opredelijo, ampak da jasno obsodijo one izdajalce, ki so sodelovali za okupatorjem... Organizirati je treba tudi italijanski del duhovščine".⁶⁵ Precej slovenskih duhovnikov je podpiralo OF in nato SIAU, nekateri so bili tudi njeni aktivni člani. V glavni odbor so 30. septembra 1945 vključili duhovnika Boža Milanovića. Več deset duhovnikov tržaško koprskeske škofije je 1. septembra 1945 predložilo predsedniku PNOO Francetu Bevku spomenico, v kateri so OF priznali zasluge za osvoboditev in se zavzeli za priključitev k Jugoslaviji.⁶⁶ Slovenski duhovniki, naklonjeni politiki SIAU, so ob prihodu medzavezniške razmejitvene komisije med drugim izdali spomenico v prid projugoslovanski rešitvi.⁶⁷ Duhovnika Božo Milanović in Anton Piščanec sta

1. avgusta 1946. Ozna je v coni A ugrabila več vidnih slovenskih političnih emigrantov kot Albina Šmajda, Ivana Martelanca z ženo, Doreta Martinjaka, ki je bil edini izpuščen, in domačina, ki je med vojno deloval v Ljubljani Andreja Uršiča. AS, ZKS, f. OK KPJK za Goriško, m. 1a, zapisnik seje OK KPS 10. avgusta 1945; f. AIS, m. Virgilij Šček, pismo V. Ščeka B. Babiču 4. februarja 1947 o ugrabitvi in uboju nekega fanta: "Od tedaj reakcija raste kot gobe po dežju. Uradna vaša komisija je ugotovila, da gre za privaten umor, oblastva pa niso nič storila, ampak, kakor se zdi, ščitijo zločince."

⁵⁹ AS, ZKS, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo župnika dr. Toneta Požarja B. Kraigherju oktobra 1946, v katerem se pritožuje zaradi obtožb proti duhovnikom na množičnih sestankih; več pisem V. Ščeka B. Kraigherju; f. AIS, m. Virgilij Šček, pismo V. Ščeka B. Babiču 13. julija 1947; f. CK KPS 3, fasc. OK KPS Postojna, zapisnik konference sekretarjev celic 19. aprila 1947, na katerem so obravnavali sektaštvo partijskih aktivistov do duhovnikov.

⁶⁰ AS, ZKS, f. OK KPJK za Goriško, m. 2, Analiza položaja v goriškem okrožju, nedatirano, po obisku razmejitvene komisije (april 1946).

⁶¹ AS, ZKS, f. AIS, m. Virgilij Šček, pismo V. Ščeka B. Babiču 4. februarja 1947; pismo V. Ščeka B. Babiču, nedatirano o pripravi shoda v Lokvi proti preseljevanju.

⁶² AS, ZKS, f. CK KPS 3, fasc. OK KPS Sežana, letno poročilo OK KPS Tolmin CK KPS 3. januar 1948. Zlasti v breginjskem kotu naj bi duhovniki "ostro nastopali proti Jugoslaviji in nepremišljeno strašili ljudi, češ kaj bo, ko bo Jugoslavija prišla. Vsled tega strašenja se je dober del ljudi izselil v Italijo, ki so po svojem socialnem sestavu zdravi, ker so bili povprečno mali kmetje." - fasc. OK KPS Gorica 1951, trimesečno poročilo št. 2; zapisnik 10. redne seje okrajnega biroja KPS Gorica 6. julija 1951; fasc. OK KPJK Postojna, politično poročilo OK KPJK CK KPS 6. marca 1947.

⁶³ V skladu z mirovno pogodbo so ljudje, ki so 10. junija 1940 živeli na leta 1947 Jugoslaviji priključenem ozemlju, imeli pravico do opcije za Italijo. Pogoj zanjo je bila izjava o italijanskem pogovornem jeziku, pravica do t.i. poslovne opcije pa je bila priznana tudi Slovincem. op.a.

⁶⁴ AS, ZKS, f. CK KPS 2, šk. 1, zapisi sej CK KPS, seja 18. julija 1945.

⁶⁵ AS, ZKS, f. GO SIAU, šk. 2, zapisnik seje predsedstva GO SIAU 20. julija 1945. Med italijanskimi duhovniki ves čas skoraj ni bilo nikogar, ki bi bil naklonjen priključitvi k Jugoslaviji, niti v coni B. kjer so bili ravno italijanski duhovniki med največjimi nasprotniki jugoslovanskih oblasti, op.a.

⁶⁶ AS, ZKS, f. GO SIAU, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU 30. septembra 1945; Primorski dnevnik, l.1, št. 96, 4. september 1945.

⁶⁷ Primorski dnevnik, l. 2, št. 228, Trst 27. februarja 1946.

bila člana posebne delegacije Julijske krajine na mirovni konferenci v Parizu poleti 1946. Ta njihova izbira je bila za Jugoslavijo, ne za režim, čeprav je del krščanskih socialistov med njimi bil naklonjen tudi nekaterim socialnim spremembam, ki so jih izvajale jugoslovanske oblasti. Njihovo odločitev lahko ponazorimo z besedami enega najvidnejših, Virgila Ščeka: "Jugoslavija je naša domovina, ki krvavi iz tisoč ran. Tudi če je naredila krivico, tudi če dela krivico, je vendarle naša domovina, vsa naša. Režimi ginejo, vlade se menjavajo, domovina ostane. Doživljamo edinstveno priliko, da osvobodimo Primorsko in jo združimo z Jugoslavijo... Ali zdaj ali nikoli! Gre za končno veljavno usodo Primorske. In če nam bodo na konferenci kaj vzeli, ne bodo vzeli vladi, ampak Jugoslaviji. V vsaki bitki je eno vodstvo, to je sedaj jugoslovanska vlada, pa naj je komu simpatična ali ne. V tem trenutku moramo biti z njo vsi, kakor en moč, brez ozira, ali je naša ali ni naša."⁶⁸

Odkrito je že poleti 1945 proti OF oziroma SIAU nastopil del slovenske duhovščine, največ na Goriškem. OF so nasprotovali že med vojno, so pa v veliki večini ostali pasivni.⁶⁹ Opredelili so se kot Slovenci, a tudi kot katoliški duhovniki in so obsojali komunizem v smislu papeških enciklik kot najhujšega sovražnika vere.⁷⁰ Označimo jih lahko tudi kot krog lista Slovenski Primorec, ki je pričel izhajati 29. avgusta 1945 kot prvi slovenski katoliški list po vojni. List naj bi obravnaval tista vprašanja, za katera se mora katoličan zanimati. "Ta polja pa so tako obširna, kot je prostrano področje cerkve same. Cerkev pa mora in sme posegati vse do tja, kjer se pojavljajo življenjska vprašanja, ki so v zvezi z neumrljivimi dušami. Tudi v politiko, saj je tudi ta pod božjim zakonom... Seveda ne bo naš list posegal v strankarsko dnevno politiko, kjer se tako rade sproščajo strasti."⁷¹ Zavzemali so se za slovenske šole, v katerih pa bi morala biti krona šolskega pouka krščanski nauk.⁷² Bili so za Jugoslavijo, ki pa ji ne bi vladala "groba komunistična diktatura". Pred prihodom razmejitvene komisije so v posebni spomenici zahtevali priključitev k Jugoslaviji, vendar "obnovljeni, veliki demokratični, socialno pravični in federativno urejeni." V imenu vseh Slovencev⁷³ so zahtevali novo, resnično demokratično Jugoslavijo. "Ob koncu moramo še izjaviti, da slovenski duhovniki goriške nadškofije ne moremo pod nobenim pogojem sprejeti pred zgodovino odgovornosti, če bi naše ljudstvo padlo v novo narodno sužnost ali sužnost katekolektore diktature. Hočemo živeti kot svobodni ljudje, kot Slovenci in kot verni katoličani."⁷⁴ Vendar te svoje zahteve po spremembi režima med zaslišanjem pred razmejitveno komisijo niso ponovili, ampak so zahtevali le Jugoslavijo.⁷⁵ Prav

⁶⁸ AS, ZKS, f. AIS, m. Virgilij Šček, koncept intervjuja V. Ščeka za Primorski dnevnik po objavi pastirskega pisma jugoslovanskih škofov v Slovenskem Primorcu 11. oktobra 1945; MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 6, Gorica, zaupne novice o slošnem političnem položaju 8. junija 1946, v katerem poročajo o stališčih dela slovenske duhovščine, ki je izprotitaljivskega sovražnika izbrala Titov komunizem.

⁶⁹ N. Maganja, Trieste 1945-1949, str. 65, 66; Ivo Juvančič, Primorski Narodni svet - Goriška sredina in OF-NOB, Primorski dnevnik, 5. do 27. avgust 1970; isti, Goriški nadškof Margotti in narodnoosvobodilni boj, Goriški letnik, Nova Gorica 1976, št. 3, str. 151-181; AMNZ, Odsek za oblast IX. korpusa, II. sekcija, poročilo zahodno primorskega okrožja, nedatirano, jeseni 1944; AS, ZKS, f. AIS, m. Virgilij Šček, pismo V. Ščeka B. Kraigherju 31. januarja 1946. V. Šček je vzroke nasprotovanja dela goriške duhovščine pripisal vplivu dr. Janka Kralja, vodilnega politika SLS na Goriškem med vojno, in tudi OF, ki je bila do duhovnikov sektaška in nezaupljiva.

⁷⁰ Slovenski Primorec, l. 1, št. 1, 29. avgust 1945; l. 1, št. 4, 20. september 1945, članek Kako rešiti socialno vprašanje; l. 1, št. 14, 6. december 1945, članek Napadi na duhovnike; Alojzij Novak, Črniška kronika, str. 223, zapis 17. maja 1945.

⁷¹ Slovenski Primorec, l. 1, št. 1, Gorica 29. avgusta 1945.

⁷² Slovenski Primorec, l. 1, št. 2, 5. september 1945, članek Vprašanje našega šolstva: "Namen šole je vzgojiti otroke v prave Slovence, ne pa v fanatične pristaše te ali one stranke... Dobro se zavedamo, da ni prave narodne vzgoje brez moralne verske vzgoje, zato mora biti krona šolskega pouka krščanski nauk"; št. 4, 20. september 1945, članek Slovenskim staršem v premislek.

⁷³ Struji, ki je bila naklonjena OF, so oporekali izrekanje v imenu celotne duhovščine (n.pr. Slovenski Primorec, l. 1, št. 9, 25. oktober 1945, članek V imenu primorskih duhovnikov), obenem pa so se sami pooblastili za zastopnika celotnega naroda, op.a.

⁷⁴ Slovenski Primorec, l. 2, št. 6, 7. februar 1946, članek Ob prihodu razmejitvene komisije.

⁷⁵ AS, ZKS, f. CK KPS 3, šk. 35, poročilo A. Vratuše E. Kardelju 29. marca 1946, v katerem med drugim poroča o pričevanju kanonika A. Novaka (urednika Slovenskega Primorca, op.a.), ki naj bi v imenu 30 duhovnikov prosil, naj zavezniki v Jugoslaviji vzpostavijo demokratični režim. "V predstobi konferenčne sobe smo dan poprej govorili z njim in ga opozorili na izdajstvo, ki ga s tem korakom vrši njegova skupina. Ko je prišel pred komisijo, je zahteval v imenu svoje grupe ujedinjeno Slovenijo v federativni Jugoslaviji, dal etnične podatke za goriško provinco in ožigosal štetje

tako so že pred tem jeseni 1945 mnogi med njimi podpisali peticijo za priključitev k Jugoslaviji.⁷⁶ Opredelili so se za socialni nauk, kakor ga je zagovarjala cerkev v papeških enciklikah o tem vprašanju.⁷⁷ Eno največjih razhajanj med njimi in SIAU, pa tudi nekaterimi njej naklonjenimi duhovniki je bilo vprašanje odnosa do cerkvene hierarhije, zlasti do goriškega nadškofa Carla Margottija in tržaško koprškega škofa Antonia Santina. Oba sta bila imenovana s soglasjem fašističnega režima in sta nadomestila slovenske ali Slovencem pravične škofe. Obojali so napade na oba škofa, zlasti tiste, ki so ju označevali kot sovražnika slovenskega ljudstva, ki sta ga pod fašizmom pomagala raznarodovati. Škof je bil njihov duhovni nadpastir in oče, ki so mu bili dolžni v skladu s katoliškimi nauki posebno spoštovanje, pokorščino in ljubezen. "To spoštovanje do cerkvene oblasti veže nas, vse duhovnike in laike, tudi v slučaju, da bi nam bila cerkvena oblast krivična ali da se moti. Tako smemo sicer povedati svoje mnenje, opozoriti na morebitne napake in zmote, tudi jasno in odločno, toda vedno z vsó sinovsko ljubeznijo in spoštljivostjo."⁷⁸ Cerkveni dostojanstveniki, zlasti tržaško koprski škof Santin, so to njihovo zvestobo izrabljali ne le za ohranjanje vere, kar je bilo legitimno, ampak tudi za krepitev interesov Italije in italijanstva.⁷⁹ Obenem je cerkvena hierarhija skušala disciplinirati slovenske in hrvatske duhovnike z raznimi pritiski, tudi z grožnjo izobčenja enega največjih zagovornikov priključitve k Jugoslaviji Virgilu Ščeku.⁸⁰

Oktober 1945 je Ozna poročala o povečani aktivnosti SIAU nasprotne duhovščine zlasti med mladino, ki so jo pridobivali za Marijino družbo, skušali vzgajati "v reakcionarnem duhu in ji prikazati Anglijo in Ameriko kot edini rešiteljici iz dotedanjega položaja, ker podpirata vero in duhovščino in sta popolnoma demokratični, dočim pa v Jugoslaviji tega ne bo."⁸¹ Nasprotovanje novim jugoslovanskim oblastem in preko njih SIAU se je okrepilo zaradi dogajanj v Jugoslaviji, kjer so preganjali novim oblastem nasprotno duhovščino. Slovenski Primorec je tudi objavil pastirsko pismo katoliških škofov Jugoslavije, ki je bilo obsodba dogajanj v Jugoslaviji in je bilo izdano na vsesplošni škofovski konferenci v Zagrebu 20. septembra 1945.⁸² Po objavi pisma so se napadi nasprotne strani na Slovenskega Primorca okrepili, zlasti v Primorskem dnevniku.⁸³ Na mitingih so zahtevali bojkot lista, napadali so prodajalce in naročnike ipd., Prihajalo je tudi do fizičnih napadov na novim jugoslovanskim oblastem najbolj

1910 in 1921 kot falsifikat. Ko ga je komisija vprašala, v čem se njegova skupina ne strinja z demokratičnimi duhovniki na Primorskem in v Jugoslaviji, je odgovoril: "To bomo samo med seboj uredili, ko bomo združeni." Naša zveza je mnenja, da se je dobro držal."

⁷⁶ AS, ZKS, f. CK KPS 3, depeša zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju 28. avgusta 1945: "Podpisna akcija je potisnila ob zid tudi del najbolj očitve duhovniške reakcije na Primorskem. Izjavljajo, da podpisovat je treba, toda ti podpisi naj gredo za Jugoslavijo, ne pa za Tita."

⁷⁷ Slovenski Primorec, l. 1, št. 1, 29. avgust 1945, članek Tebi, slovenski delavec in kmet; št. 4, 20. september 1945, članek Kako rešiti socialno vprašanje.

⁷⁸ Slovenski Primorec, l. 1, št. 1, 29. avgust 1945. Nadškofa Margottija so jugoslovanske oblasti aretirale 2. maja 1945 v Gorici, ga imele nekaj dni v hišnem priporu in nato 9. maja 1945 izgnale iz Julijske krajine. Vrnil se je po uvedbi ZVU, op.a.

⁷⁹ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 6, poročilo o položaju v Trstu 1. julija 1946, v katerem omenjajo škofa Santina, ki je bil malikovan med verniki zaradi svoje dobrote in italijanstva; b. 7, dopis ambasade Kraljevine Italije pri Svetem sedežu italijanskemu zunanjemu ministrstvu 7. julija 1945, v katerem poročajo, da so slovenski duhovniki škofu Santinu sicer priznavali nekatere zasluge med nemško okupacijo, a so ga napadali zaradi njegovih izrazitih italijanskih čustev (spiccati sentimenti d'italianita'); b. 6, Gorica, zaupne novice o političnem položaju 8. junija 1946. Poročajo, da je nadškof Margotti branil svoja jasna stališča v obrambo italijanstva (mantiene le sue nette posizioni in difesa dell'italianita').

⁸⁰ AS, ZKS, f. AIS, m. Virgilij Šček, dokumenti o njegovi polemiki s škofom Santinom.

Vprašanje sporov med italijansko cerkveno hierarhijo in slovenskimi ter hrvatskimi duhovniki obširneje obravnavajo: N. Maganja, Trieste 1945-1949, poglavje o Slovenski krščansko socialni zvezi, str. 63-95; Paolo Blasina, Vescovo e clero nella diocesi di Trieste Capodistria 1938-1945, Trst 1993.

⁸¹ AS, ZKS, f. Edvard Kardelj, šk. 30, politično organizacijsko poročilo načelstva Ozne za čas od 21. do 28. oktobra 1945.

⁸² Slovenski Primorec, št. 7, 11. oktobra 1945. Pastirsko pismo so brali v jugoslovanskih cerkvah 30. septembra 1945.

⁸³ Primorski dnevnik, l. 1, 14. oktober 1945, članek Kdo naj odobrava to početje. V njem je predsednik PNOO F. Bevč med drugim napisal: "Ta "nepolitični" list pastirskega pisma ni prinesel zgolj v informacijo, ampak je hotel s tem prav nam, Primorcem, nekaj povedati. Izrazil je hotel politično misel: glejte Primorci, taka je nova Jugoslavija, ne silite vanjo!"

nasprotni duhovnike, tudi ubojev.⁸⁴ Po drugi strani so ti krogi vse bolj odkrito pridigali proti novi Jugoslaviji, v smislu borbe proti komunizmu in alternative komunizem - katolicizem in širili svoj vpliv zlasti med "omahljivimi" in bogatejšimi.⁸⁵

Skupina primorskih politikov liberalne in katoliške usmeritve, ki je bila ves čas nasprotna novim jugoslovanskim oblastem, ne pa tudi priključitvi k Jugoslaviji, se do sprejema sklepov mirovne konference ni formalizirala kot posebno gibanje ali stranka. Delovali so v okviru neformalnih skupin in se povezovali s političnimi emigranti, ki so prišli v cono A po umiku jugoslovanske vojske in nato tu sodelovali v upravi tudi zaradi odklonilne politike SIAU, razen deloma pri vprašanju slovenskega šolstva, do sodelovanja z ZVU. Prvi poizkusi oživljenja nekdanje goriške SLS so bili poleti 1946, ki pa niso imeli širše podpore zaradi stališča, da se počaka na odločitev o mejah. Andrej Uršič je na zaslišanju v zaporu Ozne izjavil, da so vprašanje ustanovitve slovenske politične organizacije za območje Trsta in Gorice med skupinami in posamezniki, ki se niso hoteli sprijazniti z novim političnim redom v Jugoslaviji in se podrediti OF kot edini vsenarodni politični tvorbi, sprožili klerikalci z ustanovitvijo Slovenske narodne demokracije poleti 1946, ki naj bi bila pod drugim imenom oživljena goriška SLS. "Naprednjaki so čakali dalj. Osebn sem stal na stališču, da se strankarsko ne bom udeleževal, dokler ne pade odločitev o mejah, ker sem na to vezal svoje ravnanje."⁸⁶ Skušali so se povezati s sorodnimi italijanskimi strankami, vendar je bilo med obojimi veliko nezaupanja, pa tudi izključujočih stališč, tako da do kakšnega tesnejšega sodelovanja ni prišlo.⁸⁷ Ustanovni sestanek Slovenske demokratske zveze je bil v Gorici 17. januarja 1947, v Trstu pa formalno šele 21. decembra 1947, čeprav je tržaška skupina že prej sodelovala pri glasilu Demokracija in 8. avgusta 1947 podpisala dogovor med SDZ in Udruženjem slovenskih in hrvatskih krščanskih socialcev v Trstu.⁸⁸ Sodelovanje med tržaško in goriško SDZ je bilo tesno. Podpore so imeli predvsem v krogih ZVU, s katero naj bi jih vezala skupna ideologija in "interesna skupnost v borbi zapadne demokracije proti komunizmu", v duhu Trumanove doktrine o razklanosti sveta.⁸⁹ Njihov program je bilo odločen protikomunizem, odklanjanje političnega monopola, psihološkega in fizičnega terorja, zahodna demokracija, strankarski pluralizem, obramba etičnih in krščanskih vrednot. Njihovo glasilo Demokracija je zapisalo: "OF je zaradi svoje politike, ko se je prilastila oblasti, kriva za razkosanje. Našo narodno čast, ki jo je peščica zločinskih terorističnih elementov ponižala pred celim kulturnim svetom, moramo dvigniti na mesto, ki ga je prej zavzemala in ki ga zasluži kot čast miroljubnega in delovnega naroda."⁹⁰ Čeprav so v programu izpostavili nasprotovanje nasilju, je tudi njihovo pisanje o nasprotnem taboru polno

⁸⁴ Slovenski Primorec, I. 1, št. 17. 27. december 1945, članek Svoboda tiska; A. Novak, Črniška kronika, str. 237; MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 6, poročilo. Trst 25. avgusta 1946, v katerem poročajo o napadu na dona Trampuša iz Škocjana, ki je bil ugrabljen in pretepen; b. 8, dopis notranjega ministrstva RI zunanjemu ministrstvu 21. novembra 1946, v katerem poročajo o ugrabitvi in uboju župnika iz Gorenjega Polja Izidorja Zavadvla, ki je izvajal propagando proti Jugoslaviji in od katerega je 300 vernikov v peticiji zahtevalo, da s tem preneha. Ko so resolucijo predložili Zavadvla, je slednji zagrozil, da bodo vsi izobčeni.

⁸⁵ AS, ZKS, f. OK KPJK za Goriško, m. 2, poročilo OO SIAU za Goriško GO SIAU 7. decembra 1945; poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK 1. februarja 1946; f. Edvard Kardelj, šk. 30, poročilo načelstva Ozne za čas od 21. do 28. oktobra 1945; f. AIS, m. Virgilij Šček, pismo B. Kraigherja V. Ščeku 26. januarja 1946. V njem je izpostavil, da prehaja goriška duhovščina vse bolj v odprto protinaroden. "lahko rečemo izdajalski tabor" in se s tem izpostavlja nevarnosti, da bo šla po "poti bega in Rožmana"; f. OK KPJK za Goriško, m. 2, poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK 26. julija 1946. Poročajo o napadih Slovenskega Primorca na SIAU in o letakih v smislu: "Nočemo ne Mussolinija ne Titovih fašistov." Glavni adut naj bi bil klerikalizem in boj proti komunistom, pri čemer so izrabljali verska čustva.

⁸⁶ AMNZ, zapisnik zaslišanja Andreja Uršiča; AS, ZKS, f. OK KPJK za Goriško, m. 2, dopis mestnega IO SIAU za Gorico 5. maja 1946. Poročajo o tendenci po ustanovitvi neke slovenske demokratske stranke, pobuda zanjo naj bi prišla iz Trsta: zapisnik seje partijskega odbora za Gorico 5. maja 1946; N. Maganja, Trieste 1945-1949, str. 35-63.

⁸⁷ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 6, poročilo o položaju v Gorici avgusta 1946: "Gibanje slovanskih belih se skuša nasloniti in najti nek sporazum v italijanskem taboru. Poudarjam, da je sicer oportuno poslužiti se belih za razbitje titovskega tabora, nikakor pa se jim ne sme zaupati: so še večji nacionalisti kot rdeči."

⁸⁸ N. Maganja, Trieste 1945-1949, str. 72-75. Udruženje slovenskih in hrvatskih socialcev je bilo ustanovljeno 20. julija 1947 na pobudo duhovnika Petra Šorlija. Njegovo delovanje ni bilo samo politično, ampak tudi socialno in kulturno. Imeli so malo članov, zlasti je bilo malo laikov. Udruženje je po podpisu sporazuma s SDZ 8. avgusta 1947 16. septembra 1947 vstopilo kot avtonomna skupina v SDZ.

⁸⁹ AMNZ, zaslihanje Andreja Uršiča.

⁹⁰ Demokracija, I. 1, št. 1, 25. april 1947, članek Slovencem, Hrvatom in Srbom STO; AMNZ, zaslihanje Andreja Uršiča; N. Maganja, Trieste 1945-1949, str. 36-40.

sovraštva in žalitev. Njihov nastop je sprožil burne reakcije in nasprotovanje v SIAU. Branko Babič, sekretar GO SIAU in GO KPJK jih je na zborovanju ob 6. obletnici OF 27. aprila 1947 označil kot skupino izdajalcev, ki prinašajo nesoglasja med Slovenci in kot agente neofašizma. Primorski dnevnik je 17. maja 1947 pozval Slovence na obsodbo. O vprašanju časopisa Demokracija je razpravljala tudi IO SIAU.⁹¹ Razkol se je nadaljeval in se še zaostрил po uveljavitvi mirovne pogodbe septembra 1947, kar presega časovni okvir razprave. Bil je odraz boja za prevlado, tako na eni kot na drugi strani.⁹²

V predelih, ki so po mirovni pogodbi pripadli Italiji, se je krepilo sovraštvo, ne le proti Slovincem, ampak tudi proti drugim sodelavcem SIAU. ZVU je 6. novembra 1946 sprejela ukrep o zasedbi Ljudskega doma v Gorici, 14. in 15. novembra so ameriški vojaki skupaj z nemškimi ujetniki odvažali iz Ljudskega doma arhive in knjižnico, zastave, slike voditeljev Jugoslavije, jih polili z bencinom in zažgali. Dne 13. februarja 1947 je prišlo do terorističnih atentatov na slovenske šole, v katerih so sodelovali tudi študentje, esuli iz Reke, Pulja in Istre. Kljub temu so bili slovenski krogi v nasprotju z italijanskimi proti izseljevanju Slovencev, ker so bili le ti na svoji zemlji in so hoteli ohraniti narodnostno ozemlje.⁹³

Za zaključek lahko ugotovimo, da so Slovenci na Primorskem v teh letih sicer ostajali ideološko razcepljeni, da pa je zaradi časa, ko so se sprejemala usodne odločitve, prevladal predvsem nacionalni interes, ki jih je združeval.

⁹¹ Primorski dnevnik. 1. 3. 29. aprila 1947, 17. maja 1947; N. Maganja, Trieste 1945-1949, str. 42-43.

⁹² To vprašanje obravnavajo: Nadja Maganja, Trieste 1945-1949, Nascita del movimento politico autonomo sloveno, Trst 1994; Aleš Brečelj, I gruppi politici autonomi sloveni a Trieste 1949-1952, Trst 1994; Adrian Pahor, Il crepuscolo del TLT e i partiti autonomi sloveni (1952-1954), Trst 1993; Bruna Ciani, Trieste 1954-1956: Il memorandum d'Intesa e i gruppi politici autonomi sloveni, Trst 1993. O Slovenski demokratski zvezi je pisal August Sfiligoj, Slovenska demokratska zveza v Gorici 1947-1969, Gorica 1969. To vprašanje obravnavajo tudi splošna dela o tržaškem vprašanju, zlasti Bogdan Novak, Trieste 1941-1954, Milano 1973.

⁹³ N. Troha, magistrsko delo, str. 225, 226.

Riassunto

LA POLITICA DEGLI SLOVENI NELLA ZONA A DI VENEZIA GIULIA (1945-1947)

Nevenka Troha

Visto che il fascismo non fece che aumentare la pressione nazionalistica dello stato italiano, la prospettiva fondamentale degli Sloveni della Primorska (Litorale) sul territorio occupato dall'Italia dopo la prima guerra mondiale fu di anettere allo stato madre della nazione slovena, cioè alla Jugoslavia. La Jugoslavia sia durante la seconda guerra mondiale sia tra le trattative di pace esigeva il completo territorio etnico sloveno e gli obiettivi militari dello nuovo stato jugoslavo corrispondevano alle tendenze del popolo sloveno di creare uno stato sloveno unito. Una grande maggioranza degli Sloveni del Litorale ha perciò appoggiato il *Fronte di liberazione antifascista* e anche la Jugoslavia che per loro rappresentava uno stato che poteva affrontare le oppressioni italiane. Il collegamento della Jugoslavia con l'Unione Sovietica fu considerato come una specie di panslavismo. L'arrivo dell'armata jugoslava a Trieste e a Gorizia in maggio 1945 fu preso dagli Sloveni della Primorska (Litorale) come liberazione e fu acclamato da tutti. Consentirono tutte le misure del potere jugoslavo, anche gli arresti delle persone che per due decenni erano responsabili delle moltissime repressioni fasciste.

Finita la guerra nella Venezia Giulia si sono formati due blocchi che si potrebbero chiamare pro-jugoslavo e pro-italiano, ciascuno con le sue esigenze contrarie per quel che riguardava il confine. Seguì il periodo di manifestazioni, dimostrazioni e degli scioperi politici, dei conflitti, tensioni e violenze. Il blocco pro-jugoslavo riuniva la maggior parte di Sloveni del litorale ed una grande parte di operai italiani mentre il secondo blocco includeva esclusivamente gli Italiani poichè tra gli Sloveni nessuno si schierò dalla parte italiana. Per l'annessione dei territori di nazionalità mista (specialmente Trieste con una maggioranza italiana esplicita) alla Slovenia cioè alla Jugoslavia era importante ottenere almeno uno sostegno parziale degli Italiani. Orientamento degli operai italiani verso la Jugoslavia era di carattere politico e sociale cioè per «il potere popolare» e per il socia-

lismo. Il campo pro-jugoslavo fu rappresentato dall'*Unione antifascista italo slovena* (UAIS) fondata a base delle decisioni del potere sloveno prese sul modello del fronte popolare in Jugoslavia. UAIS s'impegnava per la Venezia Giulia unita, per l'eliminazione dei resti del fascismo, per una democrazia popolare per la fraternità italiano-slovena, per la libertà di religione e dalla fine del settembre 1945 per l'annessione alla Jugoslavia. Fece parte all' UAIS anche una parte del clero sloveno del litorale. La loro scelta fu fatta per la Jugoslavia come patria. «I regimi periscono, i governi cambiano, la patria rimane. Viviamo un'occasione unica per liberare il Litorale e per unirlo alla Jugoslavia» scrisse il parroco Virgilij Šček nele'autunno 1945.

La direzione dell' UAIS e di altre organizzazioni pro-jugoslave non erano composte soltanto dai comunisti ma si conservava, particolarmente a Trieste, anche una struttura pluralistica come nel *Fronte di liberazione*. Però questi casi particolari non potevano influenzare essenzialmente la politica dell' UAIS riconoscendo essi stessi al partito comunista il ruolo principale. Furono proprio il rapporto tra il partito e l' UAIS che sarebbe del tutto acritico e subordinato, la conclusione delle trattative di pace, insieme con la questione di nazionalità, la vera causa del ritiro di alcuni membri in vista dell' UAIS. Concluso il trattato di pace con l'Italia (nel 1947) anche gli Sloveni della classe sociale media cominciarono a «perdere l'entusiasmo» per la loro aderenza all' UAIS ma c'era anche la paura dei nuovi cambiamenti sociali che furono introdotti in Jugoslavia. Molti furono respinti dall'esclusivismo degli attivisti. Furono anche le misure intraprese specialmente dalla polizia segreta jugoslava così detta OZNA (i rapimenti di persone, soprattutto degli emigranti politici, liquidazione) a diminuire la disposizione favorevole per l' UAIS e per la nuova Jugoslavia.

Dal gennaio 1947 in poi stanno aumentando le fughe dalla parte della zona A, che ulteriormente fu annessa alla Jugoslavia, e anche dalla zona B sul territorio del Governo militare degli alleati. Fuggì la gente che temeva che si ripetessero delle arresti del 1945, gli oppositori al Fronte di liberazione, quelli che furono vittime della propaganda e maggiormente i giovani, figli dei contadini che fuggivano per non prestare il servizio militare sperando di trovare un buon impiego. Molti continuarono per l'Australia e gli Stati Uniti. Quelli più ricchi provarono ad emigrare legalmente. Una parte se ne andò a causa del collegamento economico con il Friuli approfittando del diritto della cosiddetta opzione economica.

Si è opposta chiaramente già in estate del 1945 contro il Fronte di liberazione oppure contro l' UAIS una parte del clero sloveno, specialmente nel Goriziano. Si dichiararono Sloveni anche preti cattolici condannando, conformemente con le encicliche papali, il comunismo come il più grande nemico della fede. Condannarono anche gli attacchi ai dignitari ecclesiastici, soprattutto a due vescovi anche se fossero gli stessi che si compromisero nell'epoca di fascismo. Anche nelle decisioni più importanti di questi sacerdoti prevalse sempre l'interesse nazionale, per esempio nel testimoniare davanti alla commissione di delimitazione dove si schierarono decisamente per l'annessione alla Jugoslavia.

Un gruppo di politici liberali e cattolici sloveni del litorale che era sempre contrario al nuovo potere jugoslavo ma non all'annessione alla Jugoslavia non si costituì come partito o movimento fino all'adozione delle decisioni della conferenza di pace. Agivano nel seno dei gruppi non formali legandosi con degli emigranti politici arrivati nella zona A dopo che l'esercito jugoslavo si fosse ritirato.

Janez Stergar

ŠTIRI POTI MED KOROŠKE SLOVENCE

Knjiga v štirih izletih predstavlja prostor, na katerem živijo koroški Slovenci, in hkrati opozarja na poglavja iz njihove zgodovine ter na sedanji položaj in dejavnosti manjšine. Tako je knjiga poleg turističnega vodiča lahko tudi spodbuda za nadaljnje seznanjanje s koroškimi Slovenci, kar je olajšano z navajanjem ustreznih literature in krajevnim ter osebnim kazalom.

* * *

Knjiga je na voljo pri Klubu koroških Slovencev v Ljubljani, Celjska 12. Cena je 600 SIT, članom ZZDS odobravamo 200 SIT popusta..

V knjigarni Cankarjeve založbe v Ljubljani na Kongresnem trgu 8 (stavba Slovenske matice) lahko naročite oziroma kupite naslednje publikacije **Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, drugih inštitutov Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU in Slovenske akademije znanosti in umetnosti**.

- Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije (Zbornik razprav). 1986.
- Gestrin F., Grafenauer B., Pleterški J., Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneih 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. 1991.
- Zadnikar M., Romanska Stična. 1957. (Razprave IV/4).
- Blaznik P., Zemljiško gospodarstvo v območju freisinške dolenske posesti. 1958. (Razprave IV/6).
- Razprave V., Hauptmannov zbornik. 1966.
- Grafenauer B., Ob osemdesetletnici Ljudmila Hauptmanna. Bibliografski pregled dela Ljudmila Hauptmanna. 1966. (Razprave V/1).
- Klaič N., Marginalia uz problem doseljenja Hrvata. 1966. (Razprave V/2).
- Miklavčič M., Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju. 1966. (Razprave V/7).
- Vilfan S., Koseščina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane. 1966. (Razprave V/10).
- Gestrin F., Piranska komenda v 14. stoletju. 1966. (Razprave V/12).
- Žontar J., Kranjski deželni vicedom. 1966. (Razprave V/14).
- Blaznik P., Spremembe v pravnem položaju loškega teritorialnega gospodarstva v 16. stoletju. 1966. (Razprave V/15).
- Pivec-Stele M., Biblioteka kmetijske družbe za Kranjsko (Slovenijo) 1820–1945. 1966. (Razprave V/18).
- Turk E., Značilnosti preporodovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno. 1966. (Razprave V/19).
- Zelko I., Gospodarska in družbena struktura turniške prapuznije po l. 1381. 1972. (Razprave VII/5).
- Čurkina I. V., Matija Majar-Ziljski. 1974. (Razprave VIII/2).
- Hoefler J., Slovenska cerkvena pesem v 18. stoletju. 1975. (Razprave IX/2).
- Valenčič V., Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne. 1977. (Razprave X/4).
- Razprave XV. 1986: Cevc E., Predromanski relief v Hodišah na Koroškem. Cevc E., Kipar Leonhard Kern in njegovo delo na Slovenskem v letih 1612–1613. Prelovšek D., Ljubljanski baročni arhitekt Candido Zulliani in njegov čas. Lavrič A., Pogodba z mojstrom Jurkom iz Loke za zidavo prezbiterja in zvonika v Črgrubcu.
- Žontar J., Svilgojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja. 1957. (Dela 11).
- Gestrin F., Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. 1965. (Dela 15).
- Žontar J., Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju. 1973. (Dela 18)
- Lukovič P., Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegoveškega vprašanja v letih 1875–1878. 1977. (Dela 19).
- Gestrin F., Pomorstvo srednjeveškega Pirana. 1978. (Dela 21).
- Mihelič D., Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. 1985. (Dela 27).
- Lavrič A., Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti. 1. knjiga. 1988. (Dela 32/1).
- Kos M., Urbarji Slovenskega Primorja. II. del. 1954. (Viri za zgodovino Slovencev 5).
- Gestrin F., Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. 1972. (Viri za zgodovino Slovencev 5).
- Hoefler J., Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja. 1982. (Viri za zgodovino Slovencev 6).
- Mihelič D., Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89). 1984. (Viri za zgodovino Slovencev 7).
- Vilfan S., Otorepec B., Valenčič V., Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja. 1986. (Viri za zgodovino Slovencev 8).
- Pahor M., Šumrada J., Statut piranskega komuna. 2. knjiga. 1987. (Viri za zgodovino Slovencev 10/2).
- Gestrin F., Mihelič D., Tržaški pomorski promet 1759/1760. 1990. (Viri za zgodovino Slovencev 12).
- Kos D., Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). I., II. 1991. (Viri za zgodovino Slovencev 13/I, II).
- Marušič B., Henrik Tuma, Pisma. Osebnosti in dogodki (1893–1935).

JUBILEJI

FRANCE KRESAL – ŠESTDESETLETNIK

Znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino dr. France Kresal se je rodil 7. avgusta 1935 v Grmu pri Trebnjem. Po maturi na gimnaziji v Novem mestu leta 1956 je študiral zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je leta 1963 diplomiral. Že z diplomskim delom, za katerega je prejel študentovsko Prešernovo nagrado, oziroma s publikacijo o razvoju predilnice Litija iz leta 1961 je nakazal težišče svojega bodočega raziskovalnega dela. Po diplomi se je zaposlil kot asistent na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja in začel proučevati delavsko socialno problematiko in industrijski razvoj na Slovenskem zlasti v obdobju med vojnama, posamezna vprašanja tudi od srede 19. stoletja dalje, oziroma teme iz zgodovine delavskega gibanja, posebej z vidika delovanja strokovnih – sindikalnih in zadržnih organizacij. Leta 1972 je bil po zagovoru disertacije *Razvoj tekstilne industrije v Sloveniji 1918–1941* promoviran za doktorja zgodovinskih znanosti in izvoljen za znanstvenega sodelavca. Štiri leta kasneje je postal višji znanstveni sodelavec, od leta 1982 pa je znanstveni svetnik.

V treh desetletjih je Kresalov znanstveno-strokovni opus narasel na 145 bibliografskih enot.¹ Ob tem je treba poudariti, da je pri proučevanju več pomembnih vidikov socialnoekonomske problematike in delavskega gibanja oral ledino ali bistveno dopolnil njihovo poznavanje s pritegnitvijo novih virov. Posamezne teme je obdelal v obliki znanstvenih razprav in nato poskrbel še za njihovo poljudno osvetlitev v člankih v časopisju. Znanstvene razprave in strokovne članke, skupaj okoli petdeset, je objavljial zlasti v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja* oziroma za *novejšo zgodovino*, v *Zgodovinskem časopisu* in *Kroniki* ter v različnih zbornikih. Slavljenej je svoje raziskovalne rezultate posredoval na številnih znanstvenih posvetovanjih v Sloveniji in nekdanji Jugoslaviji ter v okviru češkoslovaško-jugoslovanske komisije.

Najobsežnejše Kresalovo delo, dopolnjena doktorska disertacija, z naslovom *Tekstilna industrija v Sloveniji* je leta 1976 izšla v knjižni obliki (480 str.). Tedanji vodilni slovenski gospodarski zgodovinar dr. Jože Šorn je v temeljiti kritični oceni poudaril, »da je to ena izmed tistih solidnih monografij, ki bo nedvomno še dolgo ostala na vrhu temeljnih del o naši gospodarski in delavski zgodovini.« V njej je v prvem delu obdelal razvoj tekstilne industrije v Sloveniji, ki je prav v času med vojnama postala ena najmočnejših industrijskih panog in imela pomemben delež v slovenskem gospodarstvu ter širše na jugoslovanskem trgu, kar ilustrira tudi podatek o desetkratnem porastu števila zaposlenega delavstva na 18.000 v dveh desetletjih. V drugem delu pa je podrobno osvetlil njegov socialnopolitični in gmotni položaj, sindikalno organiziranost tekstilcev ter njihove mezdne in stavkovne boje v ustreznem širšem okviru delavskega gibanja na Slovenskem. Ta monografija ilustrira tudi metodološko značilnost številnih drugih Kresalovih del, v katerih je prikazal medsebojno povezanost in pogojenost ekonomskega razvoja in položaja delavstva. Kot primer te vrste

¹ Bibliografija Franceta Kresala do leta 1989 je objavljena v *Prispevkih za novejšo zgodovino* 39 – 1989, str. 102–109.

prispevkov naj omenimo razpravo *Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918–1941*, objavljeno v *Acta historico – oeconomica Iugoslaviae* (1980), to problematiko pa je pregledno osvetlil še v nekaj razpravah. Posebno podrobno je proučeval socialno-ekonomske razmere v času velike gospodarske krize in analiziral je tudi strukturo delavstva med vojnama. Ob tem je obdelal tudi značilnosti bojev strokovnih organizacij za izboljšanje gmotnih in delavnih pogojev delavstva v posameznih obdobjih, posebej stavkovnih valov v poprevratnem obdobju in sredi tridesetih let, tudi z vidika oblikovanja akcijske enotnosti. Posebno pozornost je posvetil prikazu vloge delavskega združništva v okviru vseh treh idejnopolitičnih taborov na Slovenskem.

Eno temeljnih področij Kresalovega znanstveno-raziskovalnega dela je problematika socialne politike, ki je ni obravnaval le za čas med vojnama, ampak je osvetlil tudi njen razvoj od začetkov industrializacije v preteklem stoletju. Na eni strani je to problematiko prikazoval celovito (npr. Pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite med obema vojnama; Nekateri načini reševanja delavskih socialnih vprašanj na Slovenskem do leta 1992; Nastanek in razvoj socialne politike do leta 1941, vse objavljeno v *Prispevkih*), na drugi strani pa se je posameznih njenih vidikov lotil v posebnih razpravah. Tako je poglobljeno obdelal problematiko delavskega socialnega zavarovanja, funkcioniranje institucije delavskih zaupnikov (tudi po letu 1945), prizadevanja delavstva za uzakonitev minimalnih mezd, v zvezi s ponovno aktualnostjo je veliko pisal o pomenu kolektivnih pogodb kot viru delovnega prava, posebej pa je prikazal tudi reševanje stanovanjskih problemov delavstva v večjih industrijskih središčih. Posamezne oblike socialne politike ter delovanja ustanov za izvajanje teh nalog je opisal tudi v številnih člankih v *Enciklopediji Slovenije*.

Zlasti v zadnjem obdobju je težišče Kresalovega proučevanja industrijski razvoj na Slovenskem med vojnama. Postopoma je začetno raziskovanje le tekstilne industrije od 19. stoletja do leta 1941 (rezultate proučevanja te panoge kot celote in posebej razvoja posameznih podjetij in središč je obdelal v številnih prispevkih), razširil na prikaz značilnosti razvoja celotne industrije na Slovenskem med vojnama, posebej tudi z vidika njene vloge v jugoslovanskem gospodarstvu. Med pomembnimi deli te vrste naj omenimo le zadnje prispevke o avstrijskem kapitalu v industriji prve Jugoslavije (*Prispevki* 1987), o razvoju industrije v Sloveniji (*Kronika* 1990 in *Dokumenti slovenstva* 1993), o jugoslovanskem in slovenskem gospodarstvu v poročilih ljubljanske borze (*Zgodovinski časopis* 1990), o slovenskem podjetništvu v industriji (*Prispevki* 1994), na simpoziju o slovenski državnosti leta 1994 pa je imel referat o oblikovanju slovenskega gospodarstva v okviru Jugoslavije 1918–1941. Te razprave so pomemben prispevek na področju ekonomskega zgodovinskega in pomenijo uspešno nadaljevanje raziskovalne poti, ki jo je glede proučevanja industrializacije na Slovenskem med vojnama začrtal Jože Šorn v svoji razpravi v *Kroniki* leta 1959.

Slavljenec je opravil tudi pomembno organizacijsko delo za razvoj zgodovinske vede. V okviru Inštituta za zgodovino delavskega gibanja oziroma za novejšo zgodovino je opravljal številne vodilne funkcije. V letih 1975–1979 je bil njegov direktor, skoraj deset let vodja raziskovalnega oddelka in eno mandatno dobo tudi predsednik sveta. Bil je tudi predsednik sveta in vodja raziskovalnega programa za novejšo zgodovino Slovencev. Dolga leta je bil tudi član uredništva *Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja*, tri leta tudi glavni in odgovorni urednik. V *Zvezi zgodovinskih društev Slovenije* je bil v letih 1980–1982 predsednik, nato šest let njen podpredsednik, dalj časa njen predstavnik v zvezni centrali, od leta 1993 pa je član oziroma blagajnik *Nacionalnega komiteja Slovenije za zgodovinske vede* in predsednik slovensko-češke zgodovinske komisije. Ves čas sodeluje tudi v strokovnem odboru *Enciklopedije Slovenije*.

Slavljenec je pri proučevanju gospodarske zgodovine, ki je bila dolgo potisnjena na obrobje raziskovalne podrobnosti, opravil tudi dragoceno svetovalno delo za mlade zgodovinarje. Pri urešničevanju številnih nalog za izpopolnitev podobe industrijske rasti na Slovenskem in drugih ciljev mu ob jubileju želimo še veliko uspehov.

IN MEMORIAM

MILOŠ RYBÁŘ
(1928–1995)

V nedeljo, 7. maja smo se na pokopališču v Laškem zadnjič poslovili od docenta Miloša Rybářa. Njegova življenjska pot se je končala nenadoma, po kratki bolezni, ko se je vrnil z ekskurzije s študenti bibliotekarstva na Filozofski fakulteti v Avstrijo, v knjižnice samostanov Vorau in Melk in v Narodno knjižnico na Dunaju.

Čprav je bil po izobrazbi diplomirani pravnik in diplomirani zgodovinar, je doc. Miloš Rybář svojo strokovno pot posvetil bibliotekarstvu. 23 let je bil zaposlen v Narodni in univerzitetni knjižnici, nekaj let v Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU, od 1988 dalje – od ustanovitve Oddelka za bibliotekarstvo – pa na Filozofski fakulteti, kjer je, po upokojitvi junija 1993, z enako energijo in prizadevnostjo honorarno sodeloval še naprej.

Njegova bibliografija obsega okrog 150 bibliografskih enot, od tega tudi nekaj objav v tujini. Za bralce Zgodovinskega časopisa je pripravil enajst letnih bibliografij novih slovenskih publikacij (za leta 1970–1980), sodeloval je pri letnih bibliografijah novih tujih historičnih publikacij v osrednjih ljubljanskih knjižnicah (za leta 1968–1981), dve desetletji pa je tudi klasificiral prispevke v Zgodovinskem časopisu po UDK. Poleg bibliotekarskih tem, je napisal številne članke z zgodovinskimi temami (veliko jih je objavil v Mohorjevih koledarjih), napisal je tudi veliko biografskih prispevkov v Slovenski biografski leksikon, Primorski slovenski biografski leksikon, Enciklopedijo Slovenije in Österreichisches Biographisches Lexikon.

Med objavami v tujini naj omenimo le eno, ki je tudi njemu veliko pomenila. To je »Pomen Mohorjeve družbe za kulturno življenje Slovencev«, ki je izšla pri Avstrijski akademiji znanosti leta 1985. Njegova navezanost na Mohorjevo družbo je trajala desetletja. S to založbo je sodeloval kot sestavljalec kalendara, član uredniškega odbora za koledar, bil je tudi član in podpredsednik upravnega odbora založbe.

Doc. Rybář je dolga leta bil aktivni član različnih bibliotekarskih strokovnih odborov in Društva oz. Zveze društev bibliotekarjev Slovenije in Jugoslavije. Bil je tudi član dveh mednarodnih strokovnih organizacij in sicer Mednarodne zveze za dokumentacijo v Haagu in Evropskega centra za raziskovanje duhovniških redov, ki deluje pri Univerzi v Saint Etienne in v okviru Academie de Lyon.

Na področju bibliotekarstva je aktivno sodeloval pri prevajanju tabel Univerzalne decimalne klasifikacije v slovenščino in predaval na nekaj deset bibliotekarskih tečajih, seminarjih in simpozijih. S svojim teoretičnim in praktičnim delom je dal neprecenljiv prispevek k razvoju bibliotekarske stroke, še posebej klasifikacije.

V Narodni in univerzitetni knjižnici je delal v stvarnem katalogu, najprej kot klasifikator, nato pa kot vodja oddelka, dve leti pa je bil tudi vodja akcesije. Na ZRC SAZU je bil sodelavec terminološke sekcije.

Od začetka, v študijskem letu 1965/66, pa do reorganizacije študija v letu 1979/80, je na Oddelku za knjižničarstvo Pedagoške akademije v Ljubljani predaval predmeta Razvoj in sistematika znanosti in Klasifikacija. Po ukinitvi študija knjižničarstva na Pedagoški fakulteti in uvedbi štiritletnega študija bibliotekarstva na Filozofski fakulteti, je na Oddelku za bibliotekarstvo poleg teh dveh predmetov predaval tudi predmet Razvoj bibliotekarstva. Redno je predaval tudi na Pravni fakulteti. Študentom prava je predaval latinščino, ki jo je, zaradi svoje klasične izobrazbe, tako dobro obvladal, da je pred leti na simpoziju v Rimu imel referat v tem jeziku.

Prejel je več bibliotekarskih priznanj, leta 1974 diplomu Zveze društev bibliotekarjev Jugoslavije, leta 1975 Čopovo diplomu »za zasluge pri razvoju Društva bibliotekarjev Slovenije in pri strokovnem dvigu knjižničarstva na Slovenskem«. Leta 1984 je prejel, ob 210-letnici Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, priznanje NUK »za prispevek k strokovnemu razvoju NUK in slovenskega knjižničarstva.«

Miloš Rybář je bil človek izjemnega, enciklopedičnega znanja, kakršnih je danes le še malo. Svoja osnovna znanja – iz katerih je diplomiral – je razširil s temeljitim poznavanjem bibliotekarske stroke in zelo široko splošno izobrazbo. Vse to znanje je znal na izjemno prijeten in zanimiv način uporabljati in nesebično posredovati drugim. Študentje so to znali še posebej ceniti, saj jim je poleg predpisane vsebine vedno posredoval globoko humanistično obarvano širše znanje.

Čprav je bil rojen Ljubljčan, je veliko svojega prostega časa preživel v Laškem, ki si ga je izbral za svoj dom. Tam je sodeloval v številnih prizadevanjih za napredek kraja, o Laškem in nekaterih Laščanih je tudi veliko pisal. Laški knjižnici je zapustil svojo knjižnico, v kateri je tudi veliko domoznanskih knjig o tem področju.

Kolegice in kolegi, ne manj pa študentje bibliotekarstva, bomo pogrešali ne samo njegovo znanje, ampak tudi njegovo človeško toplino in vedrost, ki sta bili tako značilni za njegovo osebnost.

Martin Žnideršič

PRIJATELJU MILOŠU RYBÁŘU V SPOMIN

V sredo, 19. aprila 1995 sva se s prof. Milošem Rybářjem peljala na mednarodni simpozij v Stično. Simpozij, ki so ga v okviru sveta Evrope pripravili Teološka fakulteta v Ljubljani, Ministrstvo za kulturo in Zunanje ministrstvo, je bil posvečen meništvu, temi torej, ki je bila prof. Rybářju vedno zelo pri srcu. Pri srcu še posebej zaradi njegovega odnosa do kartuzijanov. Pokojni prof. Miloš Rybář je pripadal majhnemu krogu slovenskih zgodovinarjev in umetnostnih zgodovinarjev, ki se posebej posvečajo preteklosti kartuzijanskega reda na Slovenskem. Za lokalni časopis v Laškem je v več nadaljevanjih popisal zgodovino kartuzije Jurklošter. O tej temi je predaval tudi na mednarodnem simpoziju z naslovom Menišтво na Slovenskem, Stična, Pleterje, Kostanjevica (23.–25. maj 1984). Udeleževal se je vsakoletnih simpozijev, posvečenih zgodovini kartuzijanskega reda, ki jih prireja poseben mednarodni odbor (do letos ga je vodil prof. Hogg iz Salzburga). Predvsem pa se je prof. Rybář rad večkrat umaknil v tihoto pleterske kartuzije pod Gorjanci, da se je duhovno okreplil in si nabral novih moči za nadaljna snovanja.

Skupna pot v Stično je bilo najino zadnje srečanje. Bil je duhovit in sproščen, kot vedno. Omenil mi je sicer svojo bolezen (pod napačno diagnozo sicer) in se delal, kot da je ne jemlje resno. V spomin pa sta se mi zarezali dve podrobnosti. Med potjo me je nenadoma vprašal, če se še spomnim, katere so bile moje prve besede, ko sva se prvič srečala. Bilo je oktobra 1977, ko me je obiskal v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Pri tem se je hudomušno smejal, ker sem zaman brskal po svojem spominu. »O Vas sem pa že veliko slišal«, je bil njegov hudomušen odgovor. Oba sva se smejala. Prof. Rybář je resnično imel izreden spomin za podrobnosti. V Ivančni Gorici sem mu ponagajal: »Še vedno Vam dolgujemo spominsko ploščo v križišču« (tam, kjer je pred leti doživel prometno nesrečo). Tokrat je bil njegov glas začuda resen. Pokazal je na znamenje v križišču in rekel: »Tu že imam svoje znamenje«. Se je takrat že zavedal resnosti svojega zdravstvenega stanja? V Stični se je veselil srečanja s svojimi starimi prijatelji in pozorno spremljal predavanja.

Spekter njegovega zanimanja je bil izjemno širok. To so poudarili vsi govorniki ob njegovem grobu. To sta zapisala tudi pisca nekrologov v *Delu* (12. maja 1995) in v *Družini* (21. maja 1995). V sebi je prof. Rybář združeval veliko »ljubezni«: pravo, knjižničarstvo, zgodovino in še kaj. S kakšno zavzetostjo je vsako leto pripravljaval slovenski bogoslužni koledar. Dolga leta v latinščini. S kakšnim navdušenjem in potrpežljivostjo je nepoučenim razlagal posebnosti bogoslužnega koledarja in s kakšno odločnostjo je zagovarjal svoja stališča, če je vedel da ima prav, pa ga odgovorni niso razumeli.

In kako mu je bila pri srcu Mohorjeva družba. Koliko svojega časa, skrbi in dela ji je posvetil. Bil je dolgoletni član odbora Mohorjeve družbe in predvsem bil je tisti, ki je skrbno pazil, da so bile v Mohorjevem koledarju pravočasno in dostojno predstavljene pomembne obletnice iz slovenske nacionalne in cerkvene zgodovine. Tudi na tem področju je imel izreden, naravnost faktografski spomin. Spomnil se je posebnih dogodkov. Spomnil se je ljudi, za katere je menil, da spomin nanje ne sme ugasniti. Obletnice in nekrologi – mnoge med njimi je napisal sam, so svojevrsten biografski leksikon tudi tistih ljudi, ki sicer niso našli mesta v Slovenskem biografskem leksikonu.

Morda ne bi bilo napak, če bi jih Mohorjeva družba zbrala v posebni knjigi in jih v spomin na pokojnega prof. Rybářa zaključila z njegovim nekrologijem. Kot odbornik pa si je pokojni Miloš Rybář prizadeval, da v uredniški politiki Mohorjeve družbe ne bi prevladala nobena skrajnost. Mohorjeva družba je bila, je in naj tudi ostane založba vseh Slovencev.

Prof. Rybář je vse svoje življenje delal v svoji rodni Ljubljani: kot bibliotekar in kot univerzitetni predavatelj. Resnično živel pa je v »svojem Laškem«, kjer je preživel svoje otroštvo. Tam je preživel tudi svoj prosti čas. Tam je pregledal župnijski arhiv in ljudem odkrival bogato preteklost laške župnije. Tam je ob oblikovanju cerkvenega pevskega zbora privrela na dan tudi njegova umetniška duša. V Laškem je pomagal soustvarjati kulturno podobo in kulturno življenje rojstnega kraja svoje matere. Nič čudnega torej, če si je tam zaželel imeti tudi svoje zadnje zemeljsko bivališče.

Rybářev znanstveni opus tudi na zgodovinskem področju ni zanemarljiv. Nekaterih tem se je sploh lotil kot prvi (n.pr. njegova razprava o nacističnih ukrepih proti duhovnikom na slovenskem Štajerskem). In vendar se zdi, kot da je v zgodovinski srenji vedno stal nekoliko ob strani, čeprav smo vsi občudovali njegov izredni spomin, se bogatili ob njegovem bogatem znanju in uživali ob njegovem duhovitem humorju.

France M. Dolinar

P r e d n a r o č i l o !

Prvič med nami Nova slovenska zgodovina

Samo nekaj let nas loči od konca dvajsetega stoletja. Nehote nas to dejstvo pripelje do vprašanja, kaj se je dogajalo z nami, našimi starši, starimi starši ter prababicami in pradedki v iztekajočem se stoletju? Kako so živeli Slovenci, kakšni so bili njihovi vzponi in padci, nesreče in radostni dogodki in kakšno je bilo njihovo politično, znanstveno, kulturno, umetniško, gospodarsko, športno, duhovno, politično in siceršnje življenje? Na vse to — in še na mnogo več vprašanj — boste dobili odgovore v Slovenski kroniki 20. stoletja, v zgodovinskem delu, ki ga Slovenci doslej še nismo imeli.

S v e ž v e t e r
28 mladih slovenskih zgodovinarjev
30.000 podatkov
900 gesel

Čez 1.200 fotografij
Slovensko kroniko 20. stoletja v dveh knjigah (veliki format, skupaj 1.000 strani) lahko naročite v prednaročilu s 15 % popustom v vseh knjigarnah, pri naših zastopnikih ali neposredno na našem naslovu. Maloprodajna cena prve knjige z davkom v prednaročilu do izida je **12.390 SIT**.

Običajna cena bo ob izidu **14.595 SIT**.

Za člane zgodovinskih društev nudimo dodatnih **10% popusta**. Prva knjiga izide **septembra**, druga **novembra**, v času slovenskega knjižnega sejma.

Nova revija d.o.o., Dalmatinova 1, p.p. 170, 61000 Ljubljana.

Nagradno žrebanje

5 mobilnih telefonskih aparatov s priključkom in 20 knjižnih nagrad založbe Nova revija

Konec stoletja,

začetek tisočletja ...

mobitel

Nagradno žrebanje velja za vse kupce Slovenske kronike XX. stoletja. Žrebanje bo 7.1.1996 za vse, ki nam boste do 31.12.1995 poslali svoje kupone za žrebanje. Rezultate žrebanja bomo objavili 8.1.1996 v dnevniku Delo.

Naročilnica

ZČ1

V prednaročilu s 15% popustom naročam

Slovensko kroniko XX. stoletja v dveh knjigah.

- Posamezno knjigo bom plačal-a v treh obrokih
 Po povzetju ob izidu

Primek in ime _____

Ulica _____

Poštna številka _____

Mesto _____

EMŠO _____

Podpis _____ Datum _____

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

18. KONGRES ZGODOVINSKIH VED

Montreal, 27. avgust - 3. september 1995.

18. mednarodni kongres zgodovinskih znanosti, ki sem se ga udeležil tudi spodaj podpisani, se je odvijal v Montrealu v Kanadi v času od 27. avgusta do 3. septembra. Organiziral ga je Mednarodni komite zgodovinskih ved, ki sklicuje tovrstne kongrese vsakih pet let. Na kongresu se je zbralo preko 2.000 zgodovinarjev, večinoma univerzitetnih profesorjev iz več kot 80 držav. Za slovenske zgodovinarje je bil ta kongres še posebnega pomena, saj smo prav na tem kongresu postali redni člani tega Komiteja.

Mednarodni komite zgodovinskih ved je bil ustanovljen na Konferenci o zgodovinskih vedah v Bruslju leta 1923 in bil uradno potrjen 24. maja leta 1926 v Ženevi. Njegov sedež je v Lausani (Švica), njegov sekretariat pa v Parizu. Poudariti moramo tudi, da je Mednarodni komite zgodovinskih ved organizacija, ki združuje zgodovinarje vseh specializacij in skuša pospeševati mednarodno sodelovanje.

Mednarodni komite sestavljajo tri različne organizacije in sicer: Združenje nacionalnih komitejev, Združenje pridruženih mednarodnih organizacij in Združenje notranjih komisij. Država, ki se želi vključiti v Mednarodni komite zgodovinskih ved, mora najprej formirati svoj nacionalni komite, ki mora biti sestavljen iz predstavnikov vseh področij zgodovinske vede. Vsi nacionalni komiteji pošiljajo delegate na generalno skupščino. Do leta 1995 je štel Mednarodni komite 47 članic (nacionalnih komitejev), tega leta pa se je število njenih članic povečalo na 53, saj so na generalni skupščini v Montrealu sprejeli šest novih članic, med njimi tudi Slovenijo.

V okviru Mednarodnega komiteja deluje 22 mednarodnih organizacij glede na področja raziskovanja posameznih zgodovinarjev; tako na primer Mednarodni komite za zgodovino mest, Mednarodni komite za zgodovino druge svetovne vojne in podobno. Vsaka od teh organizacij ima na generalni skupščini tudi pravico do svojega delegata. Na tem mestu moramo omeniti, da je bil slovenski zgodovinar *Dušan Biber* na montrealškem kongresu ponovno potrjen za podpredsednika Mednarodnega komiteja za zgodovino druge svetovne vojne.

Mednarodni komite zgodovinskih ved ustanavlja tudi mednarodne komisije, katerih namen je zagotavljati izvršitev določenih nalog, kot na primer pisanje mednarodne bibliografije zgodovinskih ved, ali pa podpiranje dela zgodovinarjev na določenem področju. Takšni sta na primer Mednarodna komisija za raziskovanje ženske zgodovine ali pa Mednarodna komisija za raziskavo mednarodnih odnosov.

Mednarodni komite se sestaja vsaka tri leta pred mednarodnimi kongresi zgodovinskih ved, in po njih, ti se od leta 1950 dalje sestajajo vsakih pet let.

Na montrealškem kongresu so bili na programu vsi aspekti svetovne zgodovine v obliki treh plenarnih zasedanj, šestnajstih tako imenovanih specializiranih tem in petintridesetih okroglih miz.

Prvo plenarno zasedanje je obravnavalo vprašanje nacij, ljudstev in oblik države. Ukvajalo se je zlasti z vprašanji etničnih grup ter primitivnih ljudstev, tako enonacionalnih, kakor tudi multinacionalnih držav, kot rdeča nit pa se je vseskozi pojavljalo vprašanje nacionalizma. Na tem plenarnem zasedanju so nastopali zgodovinarji iz severnoameriških držav ter držav Vzhodne, Jugovzhodne in Zahodne Evrope. Ukvarjali so se vsak s svojo nacionalno zgodovino, oziroma vsak s svojim nacionalnim problemom, le redki pa tudi z nacionalizmom na splošno. V okviru tega tematskega sklopa smo tako slišali dva referata kanadskih zgodovinarjev o problematiki Indijancev. Tako je Michael D. Behiels osvetlil probleme in zahteve kanadskih Indijancev po avtonomiji v 80-ih in 90-ih letih XX. stoletja, Cornelius J. Jaenen pa probleme severnoameriških Indijancev v Novi Franciji (Quebecku) v obdobju 1663-1763. Urugvajski zgodovinar Mario Delgado-Butturini je razmišljal o nacionalnih identitetah v Južni Ameriki na prelomu iz XIX. v XX. stoletje, o solidarnostnih organizacijah in nacionalnem vprašanju v Jugovzhodni Evropi pa romunski zgodovinar Alexandru Dutu. O raznolikosti tem tega tematskega sklopa nam pričajo referati kanadskega zgodovinarja nemškega porekla Petra Hoffmana, ki je spregovoril o nacionalizmu in konceptu "nemške misije" v XX. stoletju v okviru nemške ideologije, referat češkega zgodovinarja Miroslava Horcha o specifikah nacionalnega razvoja male nacije ter angleškega zgodovinarja Donala Kerra o religiji in legitimizaciji nacionalne identitete na primeru protestantske Anglije ter katoliške Irske. Še posebej zanimiv je bil prispevek kitajskega zgodovinarja Zhouheng Panga o zgodovinskem razvoju narodov ter odnosov med njimi na primeru Kitajske. Razen tega pa smo lahko slišali še referate angleškega zgodovinarja Johna Rogistera o vlogi parlamentov v ustvarjanju odnosov med

državami ter ljudmi, ki ustvarjajo nacijo; Paula Smitha o nacionalni identiteti v Alzaciji in Franciji med letoma 1870 in 1918; belgijskega zgodovinarja Jeana Stengersa o dekonstrukciji naroda države na primeru Belgije, ruskega zgodovinarja Valeriya Tishkova o nacionalnih problemih v Rusiji v različnih zgodovinskih razdobjih in francoske zgodovinarke Catherine Coquery-Vidrovitch o problemih nacije v "črni Afriki".

Drugo plenarno zasedanje je bilo posvečeno zgodovini odnosov med spoloma, oziroma vplivom le-teh na zgodovinska dogajanja. Temeljni referat je podala ruska zgodovinarica Irina Akimuskina. Kanadski zgodovinar Gail Cuthbert Brandt je predstavil zgodovino odnosov med spoloma v teoriji in praksi v Kanadi, Karin Hagenmann iz Nemčije pa patriotizem ter moškost v času pruske vstaje proti Napoleonu v letih 1806 do 1815. Angležinja Olwen Hufton v svojem članku "Ženske in čas" govori o problemih kontinuitete in sprememb v letih 1500-1800, Yoj Parr iz Kanade pa je podala referat o odnosih med ženskami in moškimi ob zgodovinskih spremembah, oziroma o odnosih med spoloma s stališča zgodovinarja. Probleme v zgodovini žena med drugo svetovno vojno je nakazala francoska zgodovinarica Francoise Thebaud, o enakopravnosti in neenakopravnosti med spoloma ter med "črnimi" in "belimi" Američani pa Boris Eileen iz ZDA. Ameriška zgodovinarica Julia Clancy-Smith se je v svojem referatu ukvarjala s problemi migracij, o identiteti in trgovini z ljudmi na območju Mediterana v 19. stoletju, žene v posebnih razmerah osvajanja kanadskega severozahoda v letih od 1870 do 1900 je prikazala kanadska zgodovinarica Kathryn McPherson, žene v kolonialnih razmerah 16. in 17. stoletja na Irskem pa irska zgodovinarica Mary O'Dowd. V okviru te tematike je Martha Vicinus iz ZDA govorila o istospolno usmerjenih ženskah na Škotskem. Poljska zgodovinarica Maria Bogucka je predstavila položaj žene v tradicionalni agrarni družbi na Poljskem v 16. in 17. stoletju, kanadska zgodovinarica Alvin Finkel zgodovino položaja žena v obdobju socialne države v Kanadi v času po drugi svetovni vojni, Janne Lewis iz Velike Britanije pa položaj žene v Angliji ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, ko je država pričela podpirati dobrodelne ustanove. Osterud Gray, ameriška zgodovinarica, je orisala položaj žene na amerškem podeželju v obdobju med letoma 1750 in 1950 s posebnim oziranjem na vprašanje ohranitve ameriškega kmetijstva v tem obdobju, prispevek Madžarke Agnes Hochberg pa primerjal položaj žena, probleme družine ter modelov seksualnosti v 70-ih letih v Italiji s položajem žena na Madžarskem. Položaj žene na Finskem v 19. stoletju je bil predmet referata Pirjo Markolle, ženske in njihovo izobrazbo ter spolnost v Španiji ter Franciji v obdobju prosvetljenstva pa sta nam predstavili španski zgodovinarici Isabel Morant Deusa ter Monica Bolufer. S položajem žene v Britanski Kolumbiji, skrajni zahodni provinci Kanade, v 19. stoletju se je ukvarjala kanadska zgodovinarica Adelle Perry, s položajem žene v getu v Rimu okrog leta 1500 pa izraelska zgodovinarica Kenneth R. Stow. V tem tematskem sklopu smo se seznanili tudi s spreminjajočim se položajem žene na Japonskem v 19. in 20. stoletju, ki nam ga je podala Etsuko Yasukawa.

Tretje plenarno zasedanje je bilo posvečeno problematiki diaspor ter migracij, še zlasti pa problemov spreminjajočih se teoretskih izhodišč in metodologij proučevanja etničnih skupnosti izven nacionalnih ozemelj od diaspor do klasičnih izseljenških skupnosti. Sedemnajst avtorjev je spregovorilo o različnih problematikah in vprašanjih diaspor; od problematike diaspor Židov v islamskih deželah v srednjem veku pa vse do problematike italijanskih delavcev v ZDA v letih 1815-1939. Organizatorja ter idejna tvorca te teme sta bila Natalie Zemon Davis z Univerze Princeton v New Jerseyu v ZDA ter Yosef Kaplan iz hebrejske univerze v Jeruzalemu. Udeleženci tega plenarnega zasedanja so bili zgodovinarji iz Izraela, Rusije, Nizozemske, ZDA, Kanade, Avstralije, Kitajske in Japonske. Tematika tega plenarnega zasedanja je bila razdeljena na več področij, ki so skušala odgovoriti na vprašanje opredelitve problema diaspor ter njihovih spreminjajočih se pomenov vse od antike do današnjih dni, pri čemer gre vseskozi za posameznike ali skupine ljudi, ki so se izselili iz svojega na drug etnični teritorij. Vsebinska tega plenarnega zasedanja je bila razdeljena na več področij, ki so se ukvarjala: - z vprašanjem migracij in naseljevanjem migrantov; - z odnosom priseljencev in držav, oziroma kako je lahko državna regulativa prizadela življenje in delo migrantov; - z vprašanji sovražnega odnosa staroselcev, oziroma "gostiteljskih" prebivalcev do novonaseljencev; - s priseljenci, zlasti njihovimi akcijami in indentitetami, pri čemer gre za skupine referatov, ki so se ukvarjali z odnosom do stare domovine, procesi asimilacije in ohranjanjem identitete.

V tem delu so avtorji obravnavali vprašanja irske diaspre oziroma odnose med irsko diasporo ter Britanskim imperijem, procese anglikanizacije irskih migrantov, ki so na ta način postali idealni sodelavci obeh glavnih angleškogovorečih imperijev - ZDA ter Velike Britanije (Donald Harman Akenson / Kanada), celovit prikaz procesa naselitve nemške skupnosti v Namibiji od začetkov v 19. stoletju do leta 1991 (Alexander Balesin / Rusija), kitajsko disporo v zgodovinski perspektivi (Wenzhao Tao / Kitajska), odnose med židovsko ter ostalimi diasporami (J. Booyarin / ZDA), Gary B. Cohen iz Univerze Oklahoma v Normanu / ZDA pa je spregovoril o spreminjajočih se identitetah nemških manjšin v vzhodni Srednji Evropi med letoma 1848 in 1945. Najprej nam je predstavil nemške manjšine v vzhodni Srednji Evropi pred prvo svetovno vojno, nato pa njihov spreminjajoči

se položaj v obdobju po njej vse do prihoda Hitlerja na oblast ter v obdobju nacističnega osvajanja področij vzhodne Srednje Evrope v prvih letih druge svetovne vojne, na koncu svojega referata pa prikazal še konec nemških manjšin v deželah vzhodne Srednje Evrope, ko je bila večina pripadnikov teh manjšin prisiljena na takšen ali drugačen način zapustiti svoje domove. Ameriški zgodovinar Mark R. Cohen nam je nato osvetlil problem Židov v islamskem svetu v srednjem veku in to poskušal povezati v kontekstu diaspor. Še en ameriški zgodovinar, Roger Daniels, je nato spregovoril o azijskih diasporah v Novem svetu v luči primerjalne in komparativne raziskave, kjer je nakazal probleme migrantov, ki so se od začetka 19. stoletja pa do obdobja po drugi svetovni vojni naseljevali v Severno Ameriko iz območja pacifiškega sveta, zlasti iz Kitajske, Koreje ter Japonske. Novost v njegovem referatu je fenomen pojava novih migrantov z omenjenih območij v zadnjih desetletjih, ki s seboj niso prinašali le svojih delovnih rok, ampak tudi kapital, s katerim so pokupili mnoga ameriška podjetja, nenazadnje tudi enega od simbolov New Yorka, Rockefellerjev center. Madžarske priseljenice in njihovo tradicijo od priseljenskih do oblikovanja etničnih skupnosti v Severni Ameriki v obdobju 1850-1990 je zanimivo opisal kanadski zgodovinar N. F. Dreisziger, o odnosih med diasporo ter mednarodnim proletariatom v obdobju 1815-1939 na primeru italijanskih priseljencev v Severni in Južni Ameriki ter Franciji pa sta referirala ameriška zgodovinarja Donna Gabaccia in Fraser Ottanelli. Grški diaspori od srede 19. stoletja do danes je posvetila svoj referat ameriška zgodovinarica Molly Greene, indijski diaspori v Afriki, Indijskem oceanu, Jugovzhodni Aziji ter na Pacifiškem pa avstralski zgodovinar Brij V. Lal. O migracijah Italijanov ter Nemcev v Argentino med obema vojnoma ter v času po drugi svetovni vojni je razmišljal kanadski zgodovinar Ronald C. Newton, zelo zanimiv pa je bil prispevek britanskega zgodovinarja Nadima Shehadia o odnosih med libanonskimi migranti ter njihovo staro domovino. Kitajski zgodovinar Wenzhao Tao je predstavil značilnosti "Chinatowna", ameriški zgodovinar Khachig Tololyan odnose med tradicionalnimi diasporami ter sodobnimi transnacionalnimi migracijami, japonski zgodovinar Ryo Yoshida pa kanadizacijo Japoncev med obema vojnoma.

Na obširnem in vsebinsko bogatem kongresu je bilo poleg že omenjenih treh plenarnih zasedanj organiziranih še 16 tako imenovanih specializiranih tem ter 35 okroglih miz. Med specializiranimi temami naj omenimo zlasti tisto, ki se je ukvarjala z zgodovinarji in zgodovinopisjem v okviru posameznih držav in njihovem svobodnem oziroma nesvobodnem izražanju. Pomembna je bila tudi specializirana tema, ki je govorila o zgodovinarju ter objektivnosti, pri čemer gre predvsem za odnose med zgodovinarsko znanostjo in literaturo. Ena od tem je poskušala odgovoriti na vprašanje padca kot historičnega koncepta na primeru posameznih obdobij ter posameznih nacij (npr. padec Rimskega imperija ipd.). Med ostale pomembnejše specializirane teme sodijo: - vrednost magnetofonskih zapisov in spominov v zgodovini; - vprašanja posameznih obdobij človekovega življenja od otroštve do starosti v različnih obdobjih človeške zgodovine; - primerjave padca Bizanca, Španskega imperija v Ameriki, Habsburškega imperija, Sovjetske Zveze, Rimskega imperija ter Japonskega imperija; - vpliv vojnih razmer na kulturo; - vprašanja kazni v zgodovinski perspektivi v vseh obdobjih človeške zgodovine; - problemi "Tretjega sveta", zlasti varstva okolja, transporta v predindustrijskih družbah; - vprašanja bankirstva ter njegovi vplivi na trgovski in industrijski kapitalizem v Evropi, Ameriki in Aziji.

Na najrazličnejša zgodovinska vprašanja so poskušale odgovoriti tudi okrogle mize, od katerih naj omenimo le tiste, ki so posebnega pomena za slovensko zgodovino kot naprimer okrogle mize na temo: - buržuazija, strukture in kulture v Evropi ob koncu 19. stoletja; - razvoj raziskovanja ter interpretacij mita ter realnosti politične vloge delavskega razreda; - komparacija različnih struj v radikalnem delavskem gibanju v letih 1914-1939; - urbana demografija v času industrializacije; - manjšinski problemi v Srednji Evropi; - izseljenske skupnosti v nastajanju novih držav vzhodne Srednje Evrope v 20. stoletju in sistemske transformacije ruralnih družb vzhodne Srednje Evrope pred letom 1989 in po njem.

Podpisani sem z referatom sodeloval na okrogli mizi o izseljencih in njihovi vlogi v nastajanju novih držav v vzhodni Srednji Evropi v 20. stoletju, na kateri so bili navzoči še zgodovinarji iz ZDA, Kanade, Slovaške, Hrvaške, Poljske ter Slovenije. Okroglo mizo je vodil znani kanadski zgodovinar slovaškega porekla, predstojnik Katedre slovaških študij na ottawski univerzi, Mark Stolarik. Adam Walaszek, direktor Inštituta za študije Poljakov zunaj Poljske Jagiellonske univerze v Krakowu, in William Galush iz Loyolske univerze v Chicagu, sta spregovorila o vplivu poljskih izseljencev tako na ustanovitev poljske države, kakor tudi na njen razvoj, ko so le-ti v letih 1918-1923 najprej podprli novo poljsko državo, pa se nato zaradi komunistične oblasti po drugi svetovni vojni distancirali od nje in jo v 80-ih letih znova podprli s financiranjem gibanja "Solidarnost", ki je zlomilo komunistično oblast na Poljskem. Slovaški zgodovinarji Mark Stolarik ter Dušan Kovac in Elena Jakešova iz Zgodovinskega inštituta Slovaške akademije znanosti so osvetlili vprašanje podpore slovaških Američanov pri poizkusih ustanavljanja slovaške države in to tako ob ustanovitvi Češkoslovaške leta 1918, kakor tudi leta 1939, ko so pred vstopom ZDA v vojno odkrito podprli težnje po samostojni

slovaški državi. Del slovaških Američanov je zahteval ustanovitev samostojne slovaške države tudi takoj po drugi svetovni vojni, tako da je "Slovaška liga Amerike" z zahtevami Slovakov po samoodločbi celo poslala svojo delegacijo na ustanovno konferenco Organizacije združenih narodov v San Francisco leta 1945. Po zmagi komunistov v Češkoslovaški po letu 1948 je velika večina ameriških Slovakov nasprotovala novemu režimu, zato so ti leta 1989 podprli padec komunizma in leta 1994 z veseljem sprejeli ustanovitev samostojne slovaške države. Ivan Čizmič iz "Inštituta za primjenjena društvena istraživanja" iz Zagreba ter avtor teh vrstic sta nato predstavila stališča hrvaških in slovenskih Američanov do ustanovitve jugoslovanske države za časa prve svetovne vojne, nato pa še stališča ter oblike njihove podpore ob ustanovitvi samostojne hrvaške ter slovenske države v letih 1991-1993. Avtor teh vrstic je tudi poudaril pomen nekaterih časopisov politične emigracije, kakršna sta bila "Svobodna Slovenija" iz Buenos Airesa in "Slovenska država" iz Toronta, za razširjanje misli o možnostih za samostojno slovensko državo v obdobju od 50-ih do 80-ih let XX. stoletja. Posebno pozornost pa je posvetil tudi gibanjem, ki so v okviru Slovenskega kongresa vzniknili v Kanadi, evropskih državah, Avstraliji ter Južni Ameriki in gibanju "United Americans for Slovenia", organizaciji, ki so jo ustanovili Slovenci iz ZDA (predstavniki bratskih podpornih organizacij, katoliških župnij in narodnih domov) z namenom, da bi tako politično kakor tudi finančno pomagali v boju za samostojno slovensko državo. Oksana Dragan iz Voice of America pa je v svojem referatu predstavila njegov vpliv na ohranjanje narodne zavesti pripadnikov malih narodov Srednje ter Vzhodne Evrope, medtem ko so komunistični režimi po njeni interpretaciji to poskušali zatreti.

Vse obravnavane teme na 18. mednarodnem kongresu zgodovinskih znanosti so bile teme, s katerimi se ukvarja tudi slovenska historiografija, kot na primer s problemi manjšin oziroma etničnih skupnosti in izseljenstva ter problemi delavskega gibanja in nacionalnega vprašanja v Evropi.

Zadnja dva dneva kongresa sta bila posvečena predstavitvi panelov, ki so jih organizirale pridružene organizacije Mednarodnega komiteja zgodovinskih ved. Za slovenske zgodovinarje je bil predvsem zanimiv panel, ki ga je organiziralo Mednarodno združenje za južnoevropske študije in se je ukvarjal s spremembami v jugovzhodni Evropi od leta 1985 dalje. Na tej sekciji sta bila zanimiva zlasti referat direktorja Inštituta za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo dunajske univerze Arnolda Suppana o zgodovinskih dogodkih na tleh nekdanje Jugoslavije od leta 1985 do leta 1993, in referat srbskega zgodovinarja Dušana T. Batakovića o razvoju stališč Komunistične partije Jugoslavije do jugoslovanskega vprašanja od ustanovitve Komunistične partije Slovenije in Hrvaške do zadnjega kongresa Zveze komunistov Jugoslavije.

Pomemben je bil tudi sestanek Mednarodnega komiteja za študij druge svetovne vojne, na katerem so zgodovinarji iz Vzhodne ter Zahodne Evrope in ZDA razpravljali o posameznih aspektih politične ter vojaške zgodovine druge svetovne vojne. Zanimiv je bil med njimi prispevek Štefana Karnerja iz graške univerze o sovjetski upravi za vojne ujetnike med drugo svetovno vojno, ter skupni referat Štefana Karnerja ter njegove asistentke Barbare Marx o vojnih ujetnikih v času druge svetovne vojne in sovjetski ekonomiji. Potrebno je omeniti tudi dejstvo, da so vsi referati tega sestanka že bili objavljeni v posebni publikaciji.

Namen mojega poročila je predvsem seznanitev slovenskih zgodovinarjev z vsebinami 18. kongresa zgodovinskih ved, saj si lahko na ta način ustvarimo primerjalno podobo o stanju slovenskega zgodovinarstva v primerjavi s svetovnim. Posamezni nacionalni zgodovinski komiteji so predstavili rezultate svojih historiografij na razstavah, slovenski nacionalni komite zgodovinarjev pa je za potrebe tovrstne predstavitve pripravil bibliografijo o slovenski historiografiji od leta 1918 do leta 1993 v tujih jezikih. Razen tega so svoje publikacije razstavile tudi vse velike svetovne založbe, ki se ukvarjajo z izdajanjem zgodovinskih del, tako da so udeleženci kongresa lahko dobili pregled svetovne zgodovinske produkcije tudi na podlagi katalogov razstavljenih knjig.

Matjaž Klemenčič

**MEDNARODNI SIMPOZIJ OB 50-LETNICI KONCA II. SVETOVNE VOJNE
IN ZMAGE NAD NACIFAŠIZMOM
PRIMORSKA IN TRST OD RAPALLA DO LONDONSKEGA
MEMORANDUMA (1920–1954)**

Koper, 26. maja 1995

Mednarodni simpozij v Kopru so organizirali Zgodovinsko društvo za južno Primorsko v Kopru, Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja Furlanije-Juljske Krajine v Trstu, Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani in Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Enajst zgodovinarjev iz Slovenije, Italije (Trsta) in Avstrije (z Dunaja), se je zbralo in predstavilo svoja novejša dognanja o Primorski in Trstu v tistih časih; leto 1945 tu ni imelo istih razsežnosti in posledic kot v drugih predelih Slovenije in Italije. Konec vojne in zmaga nad nacifašizmom sta bila le etapa v procesu, ki je potekal od leta 1941 pa vse do leta 1954, do podpisa londonskega memoranduma. Večja dostopnost do arhivskih virov iz tega obdobja in pa interes slovenskih in italijanskih zgodovinarjev, da bi skupaj spregovorili o dogajanjih na tem narodnostno mešanem področju, sta pripeljala do novih rezultatov zgodovinskih raziskav.

V uvodnem referatu je *Jože Pirjevec* analiziral slovensko-italijanske odnose od leta 1915 pa vse do danes. Kritično se je lotil vrste problemov, ki so usodno vplivali na dogajanja v Primorju in Trstu. Razložil je značilnosti iredentizma in fašizma v Julijski krajini, nakazal, kako so zaostreni odnosi med Italijo in Jugoslavijo vplivali na stanje v Julijski krajini med obema vojnama, za obdobje 1941–1945 pa je naštel najvažnejše etape boja in ukrepe za priključitev tega ozemlja k Sloveniji oz. Jugoslaviji. Posledice, ki jih je sprožilo vprašanje zapadne meje Italije po drugi vojni, interesi in načrti velesil pa so vprašanje razmejitev med Italijo in Jugoslavijo potegnili vse do leta 1975, do podpisa osimskega sporazuma. Pirjevec je poudaril, da iredentistična miselnost v Trstu še vedno živi, kljub živahnim gospodarskim stikom pa se kulturno sožitje ni uspelo zakoreniniti v glavah dela italijanskega prebivalstva v Trstu, kjer se je formirala nova stranka, Lista za Trst. Svoje predavanje o slovensko-italijanskih odnosih je zaključil s kritično obravnavo italijanske zunanje politike do nove slovenske države, njenega kasnega in izsiljenega priznanja (igre De Michelisa) ter njene politike do vstopa Slovenije v Evropsko zvezo.

Milica Kacin Wohinz je govorila o oblikah protifašističnega boja na Primorskem med obema vojnama. Avtorica je izpostavila tri obdobja: prvo obdobje je pričelo z revolucionarnim poletjem leta 1917, kjer je razložila tudi nastanek političnih strank, drugo obdobje je postavila v čas po priključitvi Julijske krajine k Italiji, kjer je bil glavni cilj odpora obramba pred nasilno italijanizacijo, za tretje obdobje, ki se pričinja že v 20-letih pa je značilno organiziranje ilegalnega odpora in nastop delovanja ilegalne organizacije TIGR, ki je že leta 1928 nastopala s parolo »Smrt fašizmu«. Kacinova je med drugim tudi izpostavila vprašanje, zakaj organizacija TIGR ni bila ena od ustanovnih skupin OF. Podala je še kratek povzetek programov in delovanj vseh strank ter zaključila, da so bila vsa politična in kulturna gibanja Slovencev v Julijski krajini antifašistična ter da se je fašizem na Primorskem identificiral z italijanstvom in italijansko državo.

V referatu o vzponu in nasilni ukinitvi gospodarskih ustanov na Tržaškem je *Milan Pahor* poudaril pomen gospodarske neodvisnosti, ki je za vsak narod, poleg političnega in kulturnega, odločilnega pomena, česar so se zavedali tudi Slovenci v Julijski krajini. Silovit vzpon vseh oblik nacionalnega uveljavljanja, ki se je pričel že proti koncu 19. stoletja, se je odražal v ustanavljanju hranilnic, posojilnic in denarnih zadrug. Leta 1905 so tržaški Slovenci ustanovili Jadransko banko, ki je pomenila vrh ekonomskega uveljavljanja in bila močna konkurenca italijanskemu kapitalu. Vse te progresivne težnje je prizadel izbruh prve svetovne vojne in kasneje politika italijanske države do slovenskih bank, saj je prevladalo mnenje, da se morajo italijanizirati, kar je seveda potegnilo za seboj tudi trde, a uspešne likvidacijske ukrepe.

Anna Maria Vinci s tržaške univerze je predstavila projekt Trst v vojni, ki teče kot raziskovalni projekt že od leta 1990, zajema pa obdobje 1940–1945, s posebnim poudarkom na letih 1943–45. Ob upoštevanju arhivskih virov, tiska in spominskih virov so raziskovalci želeli dati odgovor predvsem na to, kako se je vojna odražala v življenju italijanske družbe in ljudi v mestih. Poudarila je specifičnosti, ki so se pokazale v Trstu v primerjavi z drugimi italijanskimi mesti. K sodelovanju so bili pritegnjeni tudi slovenski zgodovinarji *Marta Verginella*, *Katja Colja* in *Sandi Volk*. Rezultat njihovega dela je bil predstavljen na tem simpoziju – to je slovenska publikacija *Ljudje v vojni*, ki je izšla v zbirki *Annales*. Vincijeva je bila mnenja, da so se s sodelovanjem slovenskih in italijanskih zgodovinarjev odprle nove perspektive raziskovanj tega narodnostno mešanega ozemlja.

Emigracija Slovencev iz Julijske krajine po prvi svetovni vojni kljub množičnosti še ni našla vsestranske obdelave s strani zgodovinarjev. *Aleksij Kalc* se že vrsto let ukvarja s proučevanjem in raziskovanjem tega vprašanja. Zaključki, do katerih je prišel, odpirajo nova spoznanja procesa, ki je imel za Slovence v Julijski krajini usodne posledice, saj so bili prisiljeni emigrirati vsi sloji slovenskega prebivalstva. Kalc je poudaril tri faze, ki so sledile raznim ukrepom italijanske oblasti: prvo fazo datira v čas zamenjave avstrijskih oblasti, zamenjave administrativnega kadra, druga faza sovpada s prihodom fašizma na oblast in tretja napoči sredi 30-ih let, ob italijanski intervenciji v Abesiniji. Dotaknil se je tudi političnega delovanja emigrantov v Jugoslaviji in njihove vloge med drugo vojno v deželah preko oceana.

Vlasta Beltram je v svojem prispevku opozorila na lokalne značilnosti narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenski Istri, predvsem v letih 1944–45. Izpostavila je mobilizacijo in problem preskrbe partizanskih enot.

Dopoldanski del je zaključila *Marta Verginella*, ki je nanizala nekaj svojih izkušenj ob analiziranju fonda ustnih pričevanj dvajsetih tržaških borcev.

Obdobje nemške uprave Jadranskega Primorja v letih 1943–45 je osvetlil *Karl Stuhlpfarrer* z Dunaja. Opozoril je predvsem na vlogo Rainerja, kolaboracijo velike tržaške buržoazije ter na razne ukrepe nemških in lokalnih oblasti proti Slovincem, Hrvatom, Židom in Romom.

Krajši pregled najpomembnejših zgodovinskih odnosov med Slovenci in Italijani, predvsem pa stalen pritisk zahodne sosede, je bil uvod v predavanje *Borisa M. Gombača* o osvoboditvi Trsta maja 1945. Med mednarodno prisilo v tekmi za osvoboditev Trsta in volilnimi izkušnjami nove oblasti (pomen Pokrajinskega NOO za Slovensko primorje in Trst od ustanovitve avgusta 1944 dalje), ki so pomenile novo zmago pri priključitvi tega teritorija k matični domovini, so se dogodki odvijali z veliko naglico. Kritično se je opredelil do vloge tržaškega CLN. Konec vojne je Trstu prinesel nov red, ki pa ga mnogi tudi niso sprejeli. Celoten proces novih odnosov je bil prekinjen s podpisom beograjskega sporazuma in z vzpostavitvijo cone A Julijske krajine.

O odnosih prebivalstva in političnih strank do vojaških uprav v coni A in B Julijske krajine 1945–47 je govorila *Nevenka Troha*. Opozorila je na razlike med obema sistemoma uprav, se dotaknila represivnih ukrepov VUJE v coni B ter problematike fojb v coni A, analizirala politiko Slovensko-italijanske antifašistične unije, ki jo je v coni A podpiral tudi znaten del italijanskega prebivalstva, ter predstavila opredelitve slovenske in italijanske duhovščine.

Tatjana Ploj je v svojem prispevku proučila premoženjsko strukturo optantov iz Izole v letih 1953–54.

Sledila je diskusija okoli suverenosti italijanske države v času nemške okupacijske uprave v Jadranskem Primorju, polemično pa se je oglasila tudi italijanska kolegica *Anna Maria Vinci*. K diskusiji so jo izzvala nekatera izvajanja slovenskih predavateljev. Poudarila je predvsem pozitivno vlogo tržaškega zgodovinarja, ki je v zadnjih desetletjih detabuiziral marsikateri mit tržaške zgodovine. Kriminalizacija fašizma po njenem mnenju ne dovoljuje posploševanja krivde na ves italijanski narod. Dela, ki jih v zadnjem času izdaja Inštitut za odporništvo, so dokaz, da mora vsak narod pisati globalno zgodovino celotnega območja in prav v tem smislu, je dejala *Vincijeva*, je bilo v Trstu veliko narejenega. Mednarodni simpozij je ves čas spremljalo večje število poslušalcev, med katerimi so bili tudi nekateri protagonisti takratnih dogodkov. Poteku znanstvenega srečanja je vseskozi dajal ton predsednik Zgodovinskega društva za Južno Primorsko *Salvator Žitko*, ki je s svojimi komentarji blažil ali vzpodbujal nastale ostrine ali nenadne oseke.

Metka Gombač

XVI. ARHIVSKO ZBOROVANJE PTUJ 95.

Slovenski arhivi in javnost, 27.–29. septembra 1995

Zborovanje slovenskih arhivistov sta organizirala Arhivsko društvo Slovenije in Zgodovinski arhiv Ptuj. Tradicija je že, da so zborovanja, ki jih organizirajo kolegi iz ptujskega arhiva izredno dobro pripravljena in zato tudi zelo številčno obiskana. Tudi 16. zborovanje na temo *Slovenski arhivi in javnost* v tem pogledu ni bilo izjema. Oblike dela z javnostjo se med seboj prepletajo, vendar so organizatorji celoten sklop zaradi lažjega obravnavanja razdelili na več tem: slovenski arhivi in javnost, publicistična dejavnost arhivov, pedagoško delo v arhivih, razstavna dejavnost v arhivih ter arhivi in javnost – vsakdanji stiki.

Problematico povezav med arhivi in javnostjo so prvič širše obravnavali na 15. konferenci *Okrogle mize arhivov* v Ottawi, leta 1974. V slovenski strokovni literaturi so se posamezniki sicer dotaknili nekaterih vprašanj, kompleksnejše obravnave pa še ni bilo, čeprav so referati in bogate diskusije pokazali, da slovenski arhivski delavci namenjajo veliko pozornosti in dela odnosu z javnostjo.

V uvodnem delu smo poslušali tri referate: *mag. Bojan Balkovec* je kot učitelj študentov zgodovine na ljubljanski Filozofski fakulteti, ki jih vsako leto popelje na ogled arhivov po Ljubljani, podal svoje izkušnje, razmišljanja, poglede raziskovalca, ki dela z viri, pa tudi potrebe, želje in nekatere predloge. Poudaril je, da je po njegovem mnenju treba posebno pozornost v arhivskih čitalnicah posvetiti nezgodovinarjem, pa seveda študentom, ki naj bi zaradi načina dela postali uporabniki arhivskega gradiva.

Mag. Vladimir Kološa je v svojem referatu podal pregled dela za javnost in stikov z javnostjo, ki zajemajo informacijsko, vzgojno-izobraževalno, izdajateljsko in razstavno dejavnost. Opredelil je pojma javnost in delo za javnost, osvetlil problematiko arhivi in javnost na mednarodni ravni in pri nas ter podal pregled dela za javnost v slovenskih arhivih po posameznih oblikah aktivnosti.

Gostja iz arhivske šole v Marburgu *dr. Andrea Wettmann* pa je spregovorila o arhivskih stikih z javnostjo v Nemčiji. Opisala je nove zasnove v strokovnem izobraževanju. Od leta 1992 poteka v Marburgu program izobraževanja, ki obsega 52 učnih ur in se tematsko deli v štiri sklope: predstavitvev, komunikacija, produkcija in reprodukcija.

Nadaljevanje zborovanja je potekalo v obliki okroglih miz in diskusij in kot prvi sklop je bila obravnavana publicistična dejavnost.

Janez Kopač (ZAL) je izpostavil tri skupine te dejavnosti in sicer publicistika, katere namen je predstaviti arhive in njihovo dejavnost širši javnosti, publiciranje izdelkov, ki so rezultat arhivskega strokovnega dela in publicistika s področja zgodovinopisja. O izkušnjah pri izdajanju inventarjev je iz Zgodovinskega arhiva Celje poročala *Hedvika Zdovc*, *mag. France Štukl* (ZAL Škofja Loka) pa je duhovito spregovoril o svojem delu in doživljajih pri seznanjanju javnosti z delovanjem arhiva in arhivske službe. Zelo zanimivi sta bili predavanji *Žige Železnika* (ZAL) in *Metke Balkan* (PAM), o publikacijah v elektronskih medijih. Prvi je predstavil možnosti publiciranja v Internetu, *Balkanova* pa je razložila priprave in vključitev Pokrajinskega arhiva Maribor v Internet. Sledila je predstavitev založniške dejavnosti v Pokrajinskem arhivu Maribor, ki jo je podal *Leopold Mikec-Avberšek*, *Mojca Grabnar* (ARS) pa je nanizala svoje izkušnje in razmišljanja o možnostih in omejitvah pri predstavitvi arhivskega gradiva in arhivske dejavnosti najširši javnosti.

Dr. Ema Umek je podala uvodna izhodišča za razpravljanje o pedagoški dejavnosti v arhivskih ustanovah. Širše je o tem predavala *dr. Ljubica Šuligoj*, ki je predlagala predvsem bolj sistematičen način dela s šolami, saj bi na ta način pripomogli k posodabljanju učnega procesa. Sledili so koreferati *Marije Kos* (ZAL Kranj), *Aleksandre Pavšič-Milost* (PANG), *Emice Ogrizek* (PAM), *Sonje Anžič* (ZAL) in *Marije Hernja-Masten* (ZAP), o delu z dijaki in študenti, ki prihajajo v glavnem organizirano v arhivske ustanove. Predvsem je bilo dosti rečenega o možnostih, ki jih imajo arhivi za izpeljavo pedagoškega dela, o pripomočkih, učbenikih, raznih tečajih za izpopolnjevanje itd. Seveda pa je uspeh odvisen v glavnem od lastne iznajdljivosti, kar se je lepo videlo iz koreferata *Marije Hernja-Masten*.

O razstavni dejavnosti v arhivih so predavali *Slavica Tovšak* (PAM), *Aleksandra Pavšič-Milost* (PANG), *Jože Suhadolnik* (ZAL) in *Tjaša Mrgole-Jukič* (ZAP). Na podlagi prakse in lastnih izkušenj, so opozorili na bistvene elemente, ki naj sestavljajo arhivsko razstavo, ki za razliko od muzejske seznanja obiskovalca predvsem s svojo vsebino in materialno strukturo, čeprav je tudi pri nas vse več sodelovanja med muzeji in arhivi, kar razstavo napravi bolj pestro, mikavno in popolno. Diskusija se je vrtela okoli vprašanj: metode predstavitve, kdo naj razstavo oblikuje in ali naj razstavo vedno spremlja tudi katalog.

Zadnja tema zborovanja je bila namenjena vsakdanjim stikom. *Darinka Drnovšek* (ARS) je pogrešala prispevek o delu arhivskih čitalnic, saj je delo z uporabniki pri ustvarjanju odnosa javnosti do arhivov zelo pomembno. *Mag. Lojz Tršan* (ARS) je na kratko spregovoril o časnikih, revijah, radiu in televiziji ter o njihovem poročanju o arhivih in arhivskih dejavnostih. O računalniški obdelavi podatkov o žrtvah druge svetovne vojne iz fondov Arhiva R Slovenije, enota Kongresni trg 1, pa je poročala *Metka Gombač*. Zaradi javnih obljub in zagotovil, da je treba ljudem, ki so bili med drugo svetovno vojno internirani, prisilno preseljeni, mobilizirani v okupatorske vojske itd. zagotoviti odškodnino, so se pojavile nove pravnoveljavne potrebe po raznih administrativnih potrdilih z javno veljavo predvsem iz obdobja 1941–1945. Ker so vloge za potrdila že leta 1994 prerasle številko 10.000, so pripravili projekt računalniške obdelave podatkov iz raznih fondov in zbirk, ki je v enem letu zadovoljivo rešil problem reševanja vlog in odgovorov nanje, obenem pa se je za znanstveno raziskovalno delo ustvarila bogata baza podatkov, s pomočjo katere bodo razi-

skovalci pridobili mnoge vire za razne raziskave o žrtvah druge vojne. *Ivan Nemanič* (ARS) pa je v koreferatu *Slovenski filmski arhiv in javnost* osvetlil dejavnost arhiva na področju izposoje in uporabe filmov, ki predstavljajo tudi bogat vir informacij za razne študijske namene.

Na koncu je *Marija Oblak-Čarni* (ARS) oblikovala zaključne misli o vlogi in pomenu arhivov in vidikih uporabe arhivskega gradiva.

Prvič so za arhivsko zborovanje pripravili publikacijo z referati in koreferati, ki jo je dobil vsak udeleženec zborovanja. Organizatorji so pripravili tudi predstavitev knjige *40 let Arhivskega društva Slovenije* (*Marija Oblak-Čarni*), predstavitev knjige *Slovenska kronika XX. stoletja* (*dr. Marjan Drnovšek*) in predavanje in predstavitev publikacije *Najlepši pa je zame Ptuj* (*Marjeta Ciglencečki*).

Vzorno organiziranemu in izpeljanemu zborovanju slovenskih arhivskih delavcev so tudi lokalne oblasti namenile precej pozornosti, s sprejemom na občini Ptuj ter občini Ormož, prijetna pa je bila tudi ekskurzija po gradovih in cerkvah v okolici Ptuja in Ormoža.

Metka Gombač

KNJIŽNI CENTER C

61001 Ljubljana, Kopitarjeva ulica 2, telefon 061/302-695

1. Bojan Godeša: KDOR NI Z NAMI, JE PROTI NAM

Knjiga odgovarja na vprašanja, ki jih danes srečujemo na vsakem koraku in na vseh časopisnih straneh: Kako so se Slovenci razdelili med drugo svetovno vojno in kakšna je bila vloga ene in druge strani v osvobodilnem boju.

Pozornost je seveda, kot pove že naslov, namenjena izobražencem, ki so temu boju dajali poseben pečat in legitimiteto, saj so se vse strani potegovala zanje – in nasprotno. Izobraženci različnih svetovnih nazorov so bili gibalna sila obeh taborov v času okupacije.

cena: 3.801 SIT

2. Aleš Gabrič: SOCIALISTIČNA KULTURNA REVOLUCIJA

Obdobje, ki ga v svoji knjigi obravnava Aleš Gabrič, je imelo daljnosežne posledice. Z ukinitvijo Agitpropa se je zamajala gotovost, dotlej utemeljena na konceptih in v osebnosti Borisa Zihlerla. Raziskave in analize v tej knjigi kažejo, da partija ni imela enotnega načela, kako naj obvladuje kulturno sfero. Posebej zanimiva je Gabričeva analiza razmerja med oblastjo in kulturniki, ki v nekaterih pogledih razkrije povsem neznane prvine in na podlagi skrbno zbranega arhivskega gradiva v povsem novi luči prikaže sicer znane dogodke.

cena: 4.305 SIT

3. Ana Kalc-Hafner, Samo Pahor, Lucijan Vovk: SLOVENCİ IN ITALIJA

Knjiga je timsko delo tržaških Slovencev, ki skuša na strnjen, jasen in vsakomur razumljiv način povzeti dogodke in podatke, ki pričajo, da je današnja slovenska zahodna meja rezultat kompromisa. Ta sicer ni mogel povsem zadovoljiti ne ene ne druge strani, bil pa je v danih okoliščinah najboljša možna rešitev. Vsi ti problemi že od nekdaj vplivajo na odnose med Slovenijo in njeno zahodno sosedo, še posebno težo pa dobivajo v času najnovejših evropskih povezav, zaradi česar je knjiga na moč aktualna.

cena: 1.491 SIT

* * *

Članom zgodovinskih in muzejskih društev Knjižni center C ob osebnem nakupu ali telefonskem naročilu na navedene cene daje **15-odstotni popust**, pri obročnem odplačevanju pa **10-odstotni popust**.

OCENE IN POROČILA

Olga Janša-Zorn, Eva Holz, Nataša Kandus, **Slovenian Historiography in Foreign Languages, published from 1918-1993.** (Ed. Sergij Vilfan). Ljubljana : Research Center of the Slovenian Academy ; Institute of Contemporary History, 1995. X + 118 strani.

Za 18. svetovni zgodovinarski kongres v Montréalu avgusta 1995 je slovenski nacionalni komite za zgodovinske vede oskrbel koristno in informativno bibliografijo, ki so jo pripravile tri znane slovenske zgodovinarke-bibliografinke, za njen izid pa poskrbel akademik prof.dr. Sergij Vilfan. Na bibliografijo in na slovensko neudeležbo na kongresu je opozoril v *Delu* 9.9.1995 prof.dr. Peter Vodopivec, medtem ko pojasnilo Ministrstva za znanost in tehnologijo glede odtegnitve finančne podpore za pot v Montréal še čakamo. Čeprav sta kot izdajatelja bibliografije navedena dva ugledna znanstvena zavoda (*Znanstvenoraziskovalni center SAZU* in *Inštitut za novejšo zgodovino*), je torej očitno, da denarja (in časa) za pripravo priročnika ni bilo v izobilju. Žal se to delno pozna tudi v sami vsebini bibliografije.

Publikacija zajema 1109 objav 283 avtorjev. Enote so smotno razdeljene v štiri razdelke (splošna dela, obdobja, predmeti, zamejstvo in izseljenstvo) ter 42 podrazdelkov. Obvezni sestavni deli so seveda še izdajateljev predgovor, kazalo, pojasnila o izboru in strukturiranosti bibliografije ter imensko kazalo avtorjev. Širino zanimanja slovenskih zgodovinarjev kaže obseg upoštevanih del avtorjev, ki pripadajo sorodnim ali "pomožnim zgodovinskim vedam". Sam bi mirno pogrešil kakšen pravniški ali politološki članek bolj informativno-propagandne kot historiografske vrednosti. Na drugi strani pa bi pri arheologih, etnologih, kulturnih zgodovinarjih, geografih in še kom lahko našli in navedli več del, res zanimivih za širše poznavanje slovenske zgodovine (prim. v zadnjem času npr. vsebino "slovenske številke" *GeoJournal* iz julija 1993). Povprečno pride na enega (upoštevanega) avtorja 3,92 bibliografske enote. Skoraj polovica ali 127 avtorjev ima le po eno objavo v tujem jeziku. "Top ten" lestvica slovenskih piscev o zgodovinski tematiki v tujih jezikih za 20. stoletje pa izgleda takole: Sergij Vilfan (62 objav), Stanislaus Hafner (34), Jadran Ferluga in Jože Pirjevec (po 31), Milica Kacin-Wohinz (25), Balduin Saria (23), Tone Ferenc in Bogo Grafenauer (po 22), Dušan Nečak (21) in Peter Vodopivec (20). 15-18 objav imajo še Milko Kos, Lavo Čermelj, Ferdo Gestrin, Josip Klemenc, Franc Rozman in Vasilij Melik. Zanimivo bi bilo napraviti še statistiko objav doma in po različnih tujih državah ter po posameznih desetletjih ali značilnih zgodovinskih obdobjih izida: na prvi pogled izstopajo npr. doma izdani prevodi iz let boja za meje po drugi svetovni vojni in objave iz devetdesetih let (v štirih letih kar 190 enot!). Bibliografija omogoča tudi odgovor na vprašanje, katera obdobja slovenske zgodovine in katera tematika je bila za tuje oziroma za domače izdajatelje prevodov bolj zanimiva.

Posebej velja opozoriti, da so se izdajatelji odločili izločiti objave v jezikih jugoslovanskih narodov, kar je seveda znatno skrčilo število bibliografskih enot "v tujih jezikih" in bi bila lahko sporna odločitev. Kriteriji avtorjevega sprejema v bibliografijo so bili njegov slovenski izvor (oz. zavest), kraj bivanja ali/in njegov opazen prispevek k slovenski historiografiji. Izpuščene so knjižne ocene (ne povsem dosledno: prim. enoto 956), nekrologi in gesla za tuje leksikone in enciklopedije (kar je škoda; odstopanje od pravila je vsaj pri enoti 22), upoštevani pa tudi daljši tujejezični povzetki v slovenskih knjigah (kar je vsekakor smotno in pohvale vredno). Škoda se mi zdi, da pričujoča publikacija za svetovni zgodovinarski kongres ne opozarja na tujejezične jugoslovanske historične bibliografije za nekaj predhodnih svetovnih kongresov, saj je bila v njih predstavljena in komentirana tudi slovenska historiografska bera.

Trajno vrednost bibliografije bo pokazala šele njena daljša raba. Ob prvem prelistavanju pa smemo in moramo opozoriti na nekaj napak, ki so bodisi posledica vprašljivega razumevanja kriterijev bodisi njihovega neupoštevanja.

Ali *Thomas M. Barker* s tremi angleškimi knjigami o zgodovini koroških Slovencev (eno tudi prevedeno v slovenščino) ni prispeval opaznega deleža k slovenski historiografiji? Podobno je s *Theodorjem Veitrom*, *Hanssom Haasom* in *Karlom Stuhlpfarrerjem*. Koroškemu "vindišarju" *Valentinu Einspielerju* in odkritemu "odpadniku od slovenstva" *Franzu Koschierju* bi se z uvrstitvijo v bibliografijo res zamerili; kam pa s knjižnimi in revialnimi objavami *Arnolda Suppana* in *Adelheid Janschitz* ter z njunimi znanimi in priznanimi (tudi) slovenskimi koreninami? Na italijanski strani zamejstva kot podoben primer navajam imeni *Vittorio Peri* in *Paolo Blasina*. Če pa vsi ti niso dovolj slovenski, kaj bomo rekli za zgodovinske knjige v bibliografiji neupoštevanih Slovencev *Walterja Markova (Mulca)* in *Tamare Griesser-Pečar* (posebej npr. ob upoštevanih bizantoloških delih Slovencev *Jadrana Ferluge*)? Zgodovinarica z dunajske univerze *Marija Wakounig* (prim. Melikovo oceno njene in Steklove knjige o - tudi slovenskih - Windisch-Graetzih v *ZČ*, 48/1994, 2. str. 276-277) ni upoštevana, a je prav toliko Slovenka kot njen brat *Vladimir Wakounig*, pedagog na celovski univerzi, ki v bibliografiji nastopa z eno objavo.

Najbolj številne pa so možne pripombe pod "izpuščeno, neupoštevano, nepoznano". Kam je izginil *Jože (Joseph) Felicijan* s svojo knjigo o ustoličevanju koroških vojvod (prim. Grafenauerjevo recenzijo v

ZČ, 24/1970, 1-2, str. 112-115)? Pri drugem našem Američanu *Toussaintu Hočevarju* ne verjamem, da so omembe vredna le štiri njegova dela v tujih jezikih (prim. njegovo bibliografijo v ZČ, 42/1988, 1, str. 130-131) in pri rojakinji *Carole Rogel* le dve. Ali je iz obsežnega zbornika ameriških Slovencev *Slovenian Heritage I* iz leta 1980 uvrstitev v bibliografijo vreden res samo en prispevek (enota 1071)? Če je upoštevano razpravljanje o *Kardelj-Speransovem* delu (enota 154), potem sodi v bibliografijo tudi naslov integralnega nemškega prevoda ter verjetno tudi nemški prevod *Kardeljevih* spominov na prelomni čas 1944-1957; za oboje so poskrbeli koroški zamejci. Po enakem kriteriju kot dve deli *Engelberta Besednjaka* bi našli vsaj kako tudi *Josipa Wilfana*. Ob navedeni disertaciji *Ludvika Karničarja* o obirskem dialektu bi v izbor sodila tudi *Pavla Zdovca* o dialektu jugovzhodne Podjune, če ostanemo pri objavljenih disertacijah in pri koroških Slovencih; sicer bi prišli samo na Koroškem vsaj še do dialektalne disertacije *Katje Sturm-Schnabl* in objav "tujcev" *Aleksandra Isačenka* in *Toma Priestlyja*, da o avtorjih za ostale slovenske pokrajine ne govorimo. Če bibliografija upošteva dvojezični krajevni seznam in zemljevid za Koroško *Vladimirja Klemenčiča*, dvojezični krajevni seznam *Franca Kattnigä* in *Janka Zerzerja* ter razpravo o koroških krajevnih imenih *Pavla Zdovca*, potem bi upravičeno pričakovali tudi navedbo 347 strani debele (dvojezične) knjige slednjega o slovenskih krajevnih imenih na avstrijskem Koroškem ter *Jakoba Medveda* dvojezični krajevni seznam in zemljevid za primorski del slovenskega zamejstva (prim. moje oceno v *Kroniki*, 22/1974, 2, str. 141-142).

Koroški in primorski slovenski zgodovinarji so - predvsem v nemščini in v italijanščini - objavili precej več tehtnih zgodovinskih del, kot bi sklepali po obravnavani bibliografiji; pogledati je treba le zadnje letnike *Jadranskega koledarja* in *Koroškega koledarja*, kjer zamejski bibliotekarji vestno beležijo tovrstno produkcijo, ali pa npr. brošuro in bibliografijo ob lanski dvajsetletnici *SLORI-Slovenskega raziskovalnega inštituta* (Trst-Gorica-Čedad-Ukve). Ni razvidno, zakaj so nekatere od tujejezičnih publikacij *Inštituta za narodnostna vprašanja* upoštewane, druge pa ne (čeprav v enaki meri vsebujejo zgodovinsko tematiko), pri čemer so krajši konec potegnile novejšje objave. Je to dokaz več za bojazen, da računalniška podpora v obliki *Internetä* in *Cobiss* bibliotekarjem ustvarja več novih težav (z izborom iz množice naslovov) kot pa odpravlja starih (prepozna dostopnost, neenotnost podatkov)? Da ne bi bilo nesporazuma: z izborom svojih tujih objav sem podpisani recenzent kar zadovoljen.

Dovolj zgovoren je poskus primerjave med 12 navedenimi tujejezičnimi objavami *Frana Zwittra* v obravnavani bibliografiji in med podatki iz njegovih dveh bibliografij v naši reviji (za čas do 1965 jo je v ZČ 19-20/1965-1966, str. 15-21 objavil Bogo Grafenauer, za čas 1966-1984 pa v ZČ 39/1985, 1-2, str. 8-11 Nataša Stergar). Upoštevanih je 7 prevodov starejših Zwitrovih del, napačno mu je pripisano tudi izključno avtorstvo dveh povojnih jugoslovanskih diplomatskih dokumentov. Ni pa upoštevano 35 strani dolgo besedilo v bolgarščini in 11 strani dolgo besedilo v madžarščini, da desetih krajših prevodov ne izpostavljam. K *Jaki Avšiču* je izginil Zwitrov 9 strani dolg ruski uvod o Beneški Sloveniji, angleške izdaje iste publikacije pa nova bibliografija ne pozna. Od novejših prevodov so upoštevani trije (eden tudi tak, ki ga v ZČ ni bilo), izpuščeni so štirje: 29 strani dolg iz Budimpešte, 11 strani iz Pariza, skupno okoli 40 strani iz Bratislave ter 9 strani iz Barcelone. Preizkus na Zwitrovem primeru med drugim pokaže na zapostavljenost slovanskih in še kakšnih "ne-svetovnih" jezikov. Bibliografija ne upošteva npr. niti češko tiskane knjige *Borisa Urbančiča* o češko-slovenskih kulturnih stikih (Ljubljana 1988). S preizkusom upoštevanosti prevodov del *Boga Grafenauerja* sem odnehal kar ob izpuščeni nemški objavi o ustoličevanju koroških vojvod in vprašanju kosezov v častitljivi celovski reviji *Carinthia I* (183/1993, str. 353-366).

Za tujejezični tekst, tiskan v Sloveniji, ima publikacija razmeroma malo tiskovnih napak, za avtorje in uporabnike bibliotekarje še vedno preveč. Slovensko in tuje pisanje imen in priimkov v imenskem kazalu ni prav dosledno izvedeno. Vsaj priimek nedavno preminulega zgodovinarja in bibliotekarja Miloša Rybára bi moral biti točno natisnjen. Podnaslov "Published from 1918-1993" je zavajajoč oz. nenatančno preveden, enako velja za "Slovenian Academy" pri navedbi izdajateljev.

Zaključimo lahko samo še z mislijo, da je obravnavana bibliografija - ob vseh nadrobljenih pomislekih in naštetih pomanjkljivostih - lahko ogledalo prodornosti slovenskega zgodovinarja. hkrati tudi njegov in njegovih posameznih udov svojevrsten *memento*.

Janez Stergar

Paul Robert Magosci, Historical Atlas of East Central Europe. Cartographic design by Geoffrey J. Matthews. A History of East Central Europe. Seattle in London : University of Washington Press, 1993. 218 strani.

Pričujoči zgodovinski atlas predstavlja prvi del obsežnega projekta desetih knjig o zgodovini vzhodne Srednje Evrope, katerega snujejo profesorji severnoameriških univerz oziroma zgodovinarji, ki po poreklu večinoma izhajajo iz držav vzhodne Srednje Evrope. V tem projektu je predstavljena zgodovina dežel in narodov, ki živijo med germansko ter romansko govorečimi ljudstvi na zahodu in političnimi mejami bivše Sovjetske zveze na vzhodu. Celotna serija se ukvarja z zgodovinsko usodo Poljakov, Čehov, Slovakov, Madžarov, Romunov, Slovencev, Hrvatov, Srbov, Makedoncev, Aibancev, Bolgarov, in Grkov.

Časovno zajema serija pregled zgodovine od naselitve slovanskih ljudstev v tem prostoru pa vse do današnjih dni.

Atlas, ki je zamišljen kot nekakšen uvod v celotno serijo, obsega petdeset sklopov kart. V prvem sklopu so prikazane fizične geografske pokrajine vzhodne Srednje Evrope, v naslednjih dveh pa njene politične meje okrog leta 400 po našem štetju ter v obdobju na prelomu 7. in 8. stoletja. Profesor Rado L. Lenček je v najnovejših *Slovene Studies* že upravičeno kritiziral pomanjkljivost tega dela Magocsijevega atlasa, saj ne upošteva Karantanije (prim. tudi opozorilo A.B.C. na pripravljano novo izdajo atlasa, *Delo* 14. 9. 1995). V naslednjem poglavju nam predstavi območja vzhodne Srednje Evrope v 9. stoletju. Posebno poglavje nam kartografsko predoči politično karto Evrope v sredi 11. stoletja. Predstavljeno je tudi obdobje fevdalne razdelitve sredi 13. stoletja, posebna pozornost pa je posvečena Poljski, Litvi ter Češko-Moravski v času od 13. do 15. stoletja in Madžarski, Hrvatski ter Benetkam v 14. do 15. stoletju, kakor tudi Bolgariji, Srbiji, Bosni in Otomanskemu cesarstvu v tem obdobju. V desetem poglavju je posebej predstavljena vzhodna Srednja Evropa in njene politične meje okrog leta 1480. Zanimive so ugotovitve, ki so predstavljene na zemljevidu ekonomskih značilnosti Evrope sredi 15. stoletja. Posebna poglavja so posvečena tudi mestom v srednjem veku ter cerkveni razdelitvi sredi 15. stoletja. Zanimive so tudi karte, ki nam predstavljajo primere načrtov mest Wroclawa, Dunaja, Prage in Dubrovnika.

Posebej je predstavljena tudi politična razdelitev vzhodne Srednje Evrope okrog leta 1570, zanimiva pa sta zlasti kartografska prikaza reformacije v 16. stoletju in katoliške protireformacije v 16. in 17. stoletju. Posebno poglavje je posvečeno predstavitvi izobraževanja in kulture v 18. stoletju, kjer so predstavljene ustanovitve univerz in tiskarn. Naslednja karta nam predstavi vzhodno Srednjo Evropo iz obdobja okrog leta 1648, dve poglavji pa predstavljata Poljsko, Litvo, Habsburžane, Ogrsko, Hrvaško, Transilvanijo ter Otomanski imperij v 16. in 17. stoletju. V okviru tega poglavja je avtor predstavil tudi etnični zemljevid Podonavja, v katerem je med drugim prikazal tudi dele slovenskega etničnega ozemlja. V naslednjem zemljevidu nam predstavi politično delitev Evrope v letu 1721, nato pa še Poljsko, Avstrijo in turški imperij v 18. stoletju. Poseben zemljevid prikazuje obdobje Napoleonovih osvajanj v vzhodni Srednji Evropi v obdobju 1795 do 1814, predstavljena je tudi vzhodna Srednja Evropa po Dunajskem kongresu leta 1815.

Tudi stoletje Habsburške monarhije od leta 1815 do leta 1914 je predočeno v tem atlasu, prav tako pa tudi razvoj dogodkov na Balkanu od leta 1817 do leta 1912 in nato še pred prvo svetovno vojno. Prikazana je tudi gradnja železnic in kanalov, ki so povezovali posamezne reke in sicer iz obdobja pred letom 1914. Zanimivo je poglavje o razvoju prebivalstva od leta 1870 do 1910 ter poglavje o etničnih razmerah v Evropi v obdobju okrog leta 1900. V tem poglavju najdemo prekmurske Slovence predstavljene leta 1910 kot Vende in glede na popis prebivalstva avtor v spremnem tekstu prizna, da so prekmurški Slovenci kasneje pridobili slovensko identiteto. Slovenske etnične meje so postavljene pravilno. Posebno poglavje predstavlja kulturne in izobraževalne institucije pred letom 1914. Nemci v vzhodni Srednji Evropi in njihove naselbine so posebej predstavljene, tako tudi Židje in Armenci. Dve poglavji se ukvarjata s cerkvami; tako se eno ukvarja s katoliškimi, drugo pa s pravoslavnimi. Vzhodna Srednja Evropa okrog leta 1910 in njena politična in upravna razdelitev je predmet posebnega poglavja, prav tako kot bojišča prve svetovne vojne in obdobje nastajanja novih držav ter oblikovanja njihovih političnih meja v obdobju 1918 do 1923.

Posamezne države v 20. stoletju so obdelane v naslednjem sklopu zemljevidov. Tako so Poljska, Gdansk in Češkoslovaška; Madžarska in Romunija; Jugoslavija, Trst in Albanija; Bolgarija in Grčija predstavljene vsaka posebej in to s posebnim zirirom na gospodarski razvoj in narodnostno sestavo. Temu sklopu sledi še predstavitev Evrope okrog leta 1930, kateremu sledita še dve poglavji, ki prikazujeta bojišča druge svetovne vojne. Vzhodna Srednja Evropa po drugi svetovni vojni in njene delitve so posebej predstavljene. V posebnem poglavju najdemo tudi preseljevanje prebivalstva med leti 1974 in 1984. Industrijski razvoj 1945–1989 je predstavljen posebej, pri čemer je osvetljen tako razvoj industrializacije kakor tudi ostalih vej gospodarstva. Zadnje poglavje nam predstavi območje vzhodne Srednje Evrope in njeno upravno ter politično razdelitev v letu 1992.

Vsekakor je historični atlas vzhodne Srednje Evrope veliko delo, ki so ga tako finančno kot tudi zgodovinsko filozofsko sposobni narediti samo kolegi iz Severne Amerike, ki niso v tolikšni meri kot zgodovinarji iz dežel vzhodne Srednje Evrope omejeni v svojem razmišljanju le na svoje etnije. Delo je sicer namenjeno predvsem proučevalcem zgodovine vzhodne Srednje Evrope iz angleško govorečega sveta, vendar pa bo prišlo prav tudi mnogim proučevalcem teh vprašanj iz ostalih dežel vzhodne Srednje Evrope.

Matjaž Klemenčič

Josef Holzer, *Zgodovina Cerkev v stotih slikah*. Ljubljana: Družina, 1995. 420 strani, 50 slik.

Ko sem pred leti iskal primerno predlogo za predavanja iz zgodovine Cerkev skupini izobražencev, ki so se zbrali pri frančiškanih v Ljubljani, mi je prišla pod roko knjiga avstrijskega teologa, novinarja in zgodovinarja Josefa Holzerja (1925–1994) z naslovom *Die Geschichte der Kirche in 100 Reportagen* (St. Pölten 1979). Knjiga me je pritegnila in sem jo na dušek prebral. Všeč mi je bil privlačen slog pisanja;

všeč mi je bila posrečena kombinacija opisov konkretnih dogodkov v preteklosti in idejnih tokov, ki so krojili človekovo pot skozi zgodovino. Všeč mi je bil avtorjev način povezovanja dogodkov in njihovih posledic. Pritegnila me je neposrednost, jasnost in odkritost avtorjevega podajanja tudi najbolj kočljivih tem iz življenja božjega ljudstva in iz včasih dvomljivega življenja uradnih predstavnikov Cerkve kot ustanove, od njenih začetkov pred skorajda 2000 leti do danes.

Dovolj razlogov torej, da sem Holzerjevo knjigo vzel za izhodišče svojih predavanj. Njena vsebina nam je nudila dovolj gradiva tudi za pogovor po predavanjih. Nudila nam je skorajda idealno priložnost za dodatno poglobitev odprtih vprašanj in predvsem za trezen in odprt odnos do preteklosti Cerkve, oziroma njenih predstavnikov. Ob teh pogovorih smo vsi skupaj zoreli v svojem presojanju bogate, a ne vedno lahke preteklosti ustanove, katere del smo tudi sami.

Naš takratni krog sogovornikov je bil seveda majhen. In v tem majhnem krogu sogovornikov se mi je v določenem trenutku porodila misel, da bi naš krog na nek način razširil, da bi čim večjemu krogu slovenskih bralcev, ne glede na njihovo svetovnonazorsko opredelitev, ponudil možnost za podobne diskusije, kot smo jih imeli mi pri frančiškanih. Pomislil sem, da bi Holzerjevo knjigo prevedel v slovenščino. Založba Družina je pobudo z veseljem sprejela in danes imamo Holzerjevo knjigo v lepem tisku in lični opremi dostopno slovenskemu bralcu. Iskrena hvala vsem, ki so pri izdaji te knjige sodelovali. Imenoma bi se rad zahvalil prof. Dušanu Maherju za opravljeno lekturo, g. Tonetu Seifertu za lično opremo (g. Seifert je k slikovni opremi knjige prispeval tudi svoj avtorski portret Primoža Trubarja). Posebna zahvala pa gre seveda glavnemu uredniku Družine, prof. dr. Janezu Grilu, ki je poskrbel, da je knjiga tudi dejansko izšla v tisku.

Takšno je bilo torej moje prvo osebno srečanje z Holzerjevo knjigo, ki jo danes predstavljamo v slovenskem prevodu, oziroma bolje rečeno v slovenski priredbi. Holzer je nedvomno želel nagovoriti kar se da širok krog bralcev, tudi tiste, ki sicer nimajo posebnega odnosa do zgodovine in še zlasti ne do zgodovine Cerkve. Zato je za svojo literarno obliko izbral reportažo. Nanizal jih je sto. Holzer ni nikjer pojasnil, zakaj si je izbral ravno sto reportaž, se mu je pa nedvomno posrečilo zaokrožiti v njih vsa temeljna poglavja iz skorajda 2000-letnega življenja Cerkve. Posrečilo se mu je dati dobro in dovolj izčrpno informacijo o zgodovini Cerkve. Posrečilo se mu je vzbuditi bralcev interes do obravnavane tematike. Ko človek knjigo prebere, bi rad o tem, kar je pravkar prebral, zvedel še kaj več.

Vsako poglavje v Holzerjevi knjigi je samostojna reportaža. Avtor jo začne z opisom nekega pomembnega dogodka v preteklosti. Opis je vzet, če je le mogoče, iz sočasnega avtentičnega poročila. Ob tem dogodku nato Holzer s skorajda detektivsko natančnostjo analizira vzroke, ki so do opisane dogodka privedli in pojasnjuje posledice, ki jih je omenjeni dogodek povzročil. Holzer je bil nedvomno dober psiholog in odličen stilist. Njegove reportaže se, preprosto rečeno, berejo. Obravnavano snov, tudi če je kdaj na prvi pogled pusta in dolgočasna, se mu je posrečilo bralcu prikazati na zanimiv in mikaven način. Enako skrbno obravnava sončne in senčne strani preteklosti Cerkve. Z enako zavzetostjo piše o Frančišku Asiškem in o Girolamu Savanaroli; o Aleksandru VI. in o sv. Karlu Boromejskem; o križarskih vojnah in o revolucijah od 18. stol. dalje; o Martinu Luthru in o Ignaciju Lojolskem; o Galileju Galilei in o Janezu Pavlu II., ki je Galileja kot znanstvenika v celoti rehabilitiral in se javno opravičil za pomoto Cerkve.

Edina pomanjkljivost Holzerjevega dela, če bi ga hoteli v celoti prevesti v slovenščino, je v tem, da v nobeni reportaži ni navzoče dogajanje iz življenja Cerkve na Slovenskem. Zato sem se pri prevajanju odločil za priredbo. Nekatera poglavja iz izrazito lokalne severnonemške tematike, sem nadomestil z izbranimi poglavji iz naše zgodovine. Knjigi sem dodal štiri takšna poglavja in sicer: o navzočnosti krščanstva na slovenskem ozemlju pred naselitvijo Slovencev (4. poglavje), o pokristjanjevanju Slovencev (21. poglavje), o svetih bratih Cirilu in Metodu (22. poglavje) in o protestantizmu v slovenskih deželah (66. poglavje). V teh poglavjih sem se skušal prilagoditi Holzerjevemu stilu. Izjema je le poglavje o protestantizmu, ki je z ozirom na ostala poglavja nekoliko daljše. Pravzaprav gre za dve poglavji, združeni v eno, da sem mogel spoštovati osnovni koncept knjige, ki je izražen že v naslovu *sto reportaž*, ali kakor smo povedali v slovenščini *Zgodovina Cerkve v stotih slikah*. Pomembnost obravnavane tematike v slovenski verski, cerkveni in kulturni zgodovini pa nedvomno opravičuje takšno izjemo.

Želim si seveda, da bi Holzerjeva zgodovina Cerkve nagovorila kar najširši krog bralcev. Želim si, da bi vsak, ki bo Holzerjevo knjigo vzel v roke, to knjigo doživljal podobno, kot sem jo doživljal sam. Prepričan sem, da bo Holzerjeva knjiga dobrodošel pripomoček zlasti dijakom in študentom in vsem tistim, ki se žele na poljuden, vendar strokovno neoporečen način seznaniti s preteklostjo ustanove, ki je bila nedvomno eden najpomembnejših dejavnikov tudi naše slovenske preteklosti.

(Predstavitev knjige na tiskovni konferenci v Arhivu Republike Slovenije 15. 6. 1995)

France M. Dolinar

Željko Demo, **Ostrogothic coinage from collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina**. Ljubljana : Narodni muzej, 1994. 323 strani. (Situla; 32)

Delo, ki je v letu 1995 (z letnico 1994) izšlo kot 32. zvezek Razprav Narodnega muzeja v Ljubljani, je doktorska naloga, ki jo je pisec zagovarjal leta 1993 na Ljubljanski univerzi na Filozofski fakulteti pod mentorstvom dr. Petra Kosa, ki je vodja Numizmatičnega kabineta v Narodnem muzeju. Željko Demo je arheolog, višji kustos za zgodnji srednji vek v Arheološkem muzeju v Zagrebu.

V knjigi je obdelanih 254 novcev vzhodnogotskih vladarjev od Teodorika do Totile, ter novci, ki so jih le ti kovali v imenu Zenona, Anastazija, Justina in Justiniana, od tega so še štiri imitacije iz tistega časa in dva sodobna falzifikata.

Ključni del knjige – kataloški del, vsebuje osnovne standardne podatke, ki si vertikalno slede po naslednjem vrstnem redu: vladar, čas vladanja, kovnica, nominal, aver, rever, literatura, tekoča številka, teža, velikost, najdišče ter podatki o provenienci in zbirki, v kateri se je novce nahajal, oziroma se nahaja, hkrati pa še sledi opis vsake tipološke skupine. Za identifikacijo skupin avtor uporablja koristen sistem, prezentiran v MIB I–III (Hahn W., Moneta Imperii Byzantini 1–3, Wien 1973–1981) z vsemi pripadajočimi številkami in oznakami. Novci, ki so bili do sedaj poznani edino iz literature, so dodatno opremljeni z izvirnim opisom njihove prve objave samo takrat, kadar je ta opis omogočal dovolj jasno identifikacijo novca in njegove kovnice. Katalogni del novcev ustreza fotografiji na pripadajoči tabli. Slabost knjige so izredno nekalitete fotografije. Vsak novce je tudi odslikan v merilu 1:1; kadar je avtor menil, da bi bilo potrebno poudariti vrednost avera, revera, ali obojega hkrati, pa so tudi povečani.

Zapisovanju, zbiranju in obdelavi vzhodnogotskih novcev v zgodovinski, arheološki in numizmatični literaturi sledimo že od prve polovice 17. stoletja, vendar pa so ti zapisi predstavljali pravo redkost.

Numizmatični material vzhodnogotske države, ki je svoje politične meje ob koncu 5. in na začetku 6. stoletja raztezala na Balkanskem polotoku (zahodnem delu bivše Jugoslavije), je edina kompaktna germanska monetarna skupina iz časa preseljevanja narodov, v celoti zastopana na tem (našem) področju. Sestava numizmatičnih zbirk na južnoslovanskem prostoru, predvsem bogatejših v Splitu, Ljubljani, Beogradu in Sarajevu, kakor tudi nekoliko manjših v Osijeku, Zadru in Reki, je omogočila, da se je v času od 1977 do 1983 leta pridobilo mnogo spoznanj o številčnosti, vrednosti in raznolikosti materiala, kateri je razen komparativne vrednosti prvič predstavil tudi nekoliko zares unikatnih primerkov. Komparacije je avtor izpeljal z gradivom Fitzwilliam Museuma v Cambridgeu, Ashmolean Museuma v Oxfordu, British Museuma v Londonu, Dumbarton Oaksa v Washingtonu, na Dunaju, Budimpešti, ter gradivom nekaterih zasebnih zbirateljev.

Največje število vzhodnogotskih novcev je v lasti šestih hrvaških muzejskih institucij (Split, Zadar, Rijeka, Pula, Zagreb, Osijek), treh v Sloveniji (Ljubljana, Maribor, Celje), dveh v Srbiji (Beograd, Sremska Mitrovica) in ene v Bosni in Hercegovini (Sarajevo), dočim se izven teh meja del vzhodnogotskih novcev nahaja v lasti tržaške Societá istriana di arheologia e storia patria. V celoti objavljene so razen tržaške edino še zbirke Arheološkega muzeja v Zadru in Zemaljskega muzeja v Sarajevu, dočim so iz ostalih muzejskih zbirk v glavnem publicirani ali omenjeni samo določeni primerki vzhodnogotskih novcev in to najpogosteje tisti s podatki o provenienci.

V knjigi bomo našli odgovore na marsikatera vprašanja, ki se zastavljajo pri odkrivanju antičnih novčnih najdb. S to knjigo in gradivom, ki je tako celovito predstavljeno, je numizmatika kot samostojna znanstvena veda, ki z najrazličnejših vidikov proučuje denarno zgodovino v različnih zgodovinskih obdobjih, obenem pa tudi kot važna pomožna zgodovinska veda pridobiva pomemben delež pri preučevanju starejše zgodovine (ne samo) na naših tleh. Prav tako je ta knjiga prava poslastica za stroko kakor tudi za privatne zbiratelje antičnih novcev.

Darko Knez

Medioevo goriziano 1001–1500. A cura di Sergio Tavano. Gorizia : Editrice Goriziana, 1994. 251 strani.

Antologija odlomkov iz različnih objav o srednjeveški Gorici in Goriški zagotovo pomeni začetek različnih spominjanj, s katerimi bo italijanska stran počastila tisočletnico prve omembe Gorice v pisanih zgodovinskih virih (28. april 1001). Znani goriški umetnostni zgodovinar, poznavalec oglejskih starožitnosti pa tudi goriškega starega veka, profesor tržaške univerze Sergio Tavano je v knjigi *Medioevo goriziano 1001–1500* povezal v pripoved dela italijanskih, avstrijskih (nemških) in slovenskih zgodovinarjev, tako da so nemški ali slovenski izvirniki v knjigi objavljeni v italijanskem prevodu. Odlomki ne govore le o politični zgodovini temveč tudi o umetnosti, o kulturi, o institucijah javnega življenja ter o družbi obravnavanega časa. Knjigi je dodana še bibliografija, ki je izredno izčrpna (Slovenci lahko pogrešamo še kako objavo Franca in Milka Kosa) in upošteva tudi najnovejše objave v slovenskem tisku (Peter Stih). Knjiga je tudi bogato ilustrirana. Njen avtor je v uvodu zagotovil, da knjiga ni objava o Gorici v srednjem veku (Gorizia nel medioevo; tak je bil tudi naslov zgodovinskega zbornika iz l. 1956) pač pa o »goriškem srednjem veku«, kar pomeni ozemeljsko mnogo več kot le mesto Gorica. Pri tem je urednik pomislil na obse-

žen dinastičen teritorij, ki se je posebejbal v goriških grofih. Na začetku antologije je urednikov uvod z naslovom »Età perduta« (izgubljeno razdobje). V njem je sicer podal bežen pregled goriške srednjeveške historiografije, obenem pa se je prav s pomočjo srednjeveške podobe mesta in dežele (»takrat je bil čas poln dogodkov in resnično evropskih projekcij«) nostalgичno razgledoval po sedanosti.

Odlomki, ki jih je urednik izbral za objavo, so porazdeljeni na poglavja o politični zgodovini (najobsežnejše), o umetnosti ter o kulturi, institucijah in družbi. Vsak odlomek uvaja urednikovo krajše besedilo, vsebuje pa v prvi vrsti problemske in bibliografske podatke. V razdelku politične zgodovine so najpogosteje objavljeni odlomki iz del C. Czörniga, P. Paschinija, P. S. Leichta, F. Cusina, G. Coronini-Cronberga, C. G. Mora, H. Wiesfleckerja, Fr. Hausmanna in J. Riedmanna.

Od slovenskih zgodovinarjev so objavljeni le odlomki iz daljše razprave Franca Kosa o Gorici v srednjem veku (GMS, 1919–1926). Ta Kosova razprava je bila za urednika Tavana pravo odkritje, zato jo je s komentarjem objavil v celoti v italijanskem prevodu v reviji *Ce fastu?* (71/1995, 93–144). V poglavju o goriški srednjeveški umetnosti je urednik objavil tudi del zapisa E. Smoleta. V tretjem so zastopani pisci, ki so prispevali gradivo za prvo poglavje. Objavljeno je več odlomkov iz razprave Franca Kosa o Brdih v srednjem veku (*Jadranski almanah*) in odlomek iz B. Otorepca knjige o srednjeveških pečatih in grbih mest in trgov na Slovenskem (1988). Delež Slovencev ni ravno velik, očitno pa je prav zaradi časovne stiske odpadel kak odlomek iz Štihove knjige o goriških grofih in njih ministerialih v Istri in na Kranjskem (1994). Urednik je svojo nalogo opravil zgledno. V bibliografskih navedbah del slovenskih avtorjev je nekaj tiskarskih napak.

Branko Marušič

Lojzka Bratuž, **Manoscritti sloveni del Settecento**. Omelie di Carlo Michele d'Attems (1711–1774), primo arcivescovo di Gorizia. Udine, 1993. 109 strani.

Kmalu bo deset let, odkar je Istituto di storia sociale e religiosa iz Gorode prišel raziskovati življenje in delo prvega goriškega nadškofa Mihaela Attemsa. Širokopotezni in nadarodni raziskovalni načrt se je pričel uresničevati leta 1988 najprej z objavo uvodnih študij *Carlo Michele d'Attems, primo arcivescovo di Gorizia (1752–1774) fra Curia romana e Stato asburgico. I. Studi introduttivi*. Zbornik je trojezičen (poleg italijanščine še slovenščina in nemščina); predstavljen je bil kmalu po izidu (pomlad 1988) tudi v Ljubljani. Še isto leto so v Gorici pripravili mednarodni simpozij (člana organizacijskega odbora sta bila tudi Slovenca France M. Dolinar in Bogo Grafenauer), gradivo tega zborovanja je izšlo v zborniku *Carlo Michele d'Attems, primo arcivescovo di Gorizia (1752–1774) fra Curia romana e Stato asburgico. II. Atti del convegno* (glej poročilo F. M. Dolinarja v ZČ 45/1991, 162–165). Zbornik ima trojezičen pravzaprav le naslovni list, uvod in povzetke člankov oziroma referatov (razprave slovenskih avtorjev so objavljene tudi v slovenščini). Velja še omeniti, da je že leta 1986 na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu goriški zgodovinar Luigi Tavano nastopil z referatom o nadškofu Attemsu in Slovencih (objavljen v ZČ 44/1990, 387–392).

Po objavi pregledov Attemsovega življenja in dobe se je goriški inštitut za cerkveno in družbeno zgodovino lotil obdelave Attemsovih vizitacijskih poročil, ohranjenih v goriškem nadškofijskem arhivu. Poročila so izredno bogat vir tudi za zgodovino Slovencev, saj je goriška nadškofija v Attemsovem času obsegala slovenska ozemlja južno od Drave (z izjemo župnij ljubljanske škofije). Kot prva objava (vendar z zaporedno številko 2) so izšli leta 1991 vizitacijski zapisniki savinjskega diakonata v redakciji Antona Ožingerja (glej poročilo F. M. Dolinarja v ZČ 45/1991, 676–678), sledila je Petra G. Troperja objava *Die Berichte der Pastoralvisitationen des Görzer Erzbischofs Karl Michael von Attems in Kärnten von 1751 bis 1762* (Wien 1993) in kot tretja (vendar z zaporedno številko 1) je izšla knjiga *Atti delle visite pastorali negli arcidiaconati di Gorizia, Tolmino e Duino dell' arcidiocesi di Gorizia 1750–1759* (Gorizia 1994) v redakciji Franca Kralja in Luigija Tavana. Z izjemo Tropperjeve knjige, ki se tudi oblikovalsko razlikuje, sta ostali objavi Attemsovih vizitacij trojezični.

V projekt boljšega raziskovanja Attemsovega časa in dela sodita tudi objavi nadškofovih slovenskih pridig, pripravila jih je Lojzka Bratuževa z univerze v Vidmu. Na Attemsove slovenske knjige so že pred časom opozarjali nekateri poznavalci goriške cerkvene zgodovine. Bratuževa je o njih poročala na Attemsovem simpoziju v Gorici leta 1988. Takrat je ugotovila, da hrani knjižnica goriškega bogoslovnega seminarija 62 Attemsovih slovenskih rokopisov (od tega 46 lastnoročnih). 28 izmed teh rokopisov (24 avtograf) je objavila v knjigi *Karel Mihael Attems, Slovenske pridige* (Trst 1993). Izdajo (predgovor Brede Pogorelec) je opremila s spremno študijo in zapisom o Attemsovem življenju. Besedila so objavljena deloma v faksimilu, v prepisu in sodobni jezikovni podobi. K objavi je še dodala popis neobjavljenega gradiva v slovenskem jeziku iz Attemsove zapuščine.

Šest izmed trinidesetih neobjavljenih besedil je Bratuževa objavila v knjigi *Manoscritti sloveni del Settecento*, knjiga je izšla pri univerzi v Vidmu (Inštitut za jezike in književnosti vzhodne Evrope). Metodologija objave je podobna objavi v predhodni knjigi, le da je samo ena pridiga objavljena v faksimilirani podobi ter da se ji prepisu pridige in predstavitvi v sodobno slovenščino pridružil še italijanski prevod.

Attemsove pridige v slovenskem jeziku so v prvi vrsti predmet slovenistične raziskave, so pa seveda tudi zgodovinski vir, v katerega se pa sodobna dogajanja vpletajo zelo posredno. Bežna omemba zelo ver-

jetno sedemletne vojne (1756–1763) v neki Attemsovi pridigi je pravzaprav kar osamljen primer, prav tako tudi vest o nalezljivih boleznih živine in o naravnih nesrečah. Prav zovoljo tega se pri obeh publikacijah Lojzke Bratužve nismo dlje zadržali. Nanje pa je bilo potrebno opozoriti kot na del v zelo kompleksni in destletja trajajoči obravnavi Attemsovega delovanja s posebnim poudarkom na njegovih vizitacijskih poročilih. Ko bodo izšla še poročila zapiskov dolenjskega in gorenjskega arhidiakonata, bo delo, vsaj kar zadeva slovensko etnično področje, končano.

Branko Marušič

Jože Maček, **Schwizzenova inštrukcija za upravnike državnih posestev iz leta 1788**. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Suplement 17 – Kmetijstvo. Ljubljana : Biotehniška fakulteta, 1992. 147 strani.

Je že lepo in prav, da vsaka veda skrbi za svojo preteklost, hujše pa je, če zgodovinarji prezremo izid tovrstnih publikacij, ker so izšle v seriji, ki je nismo navajeni redno spremljati. Dela Jožeta Mačka, danes vodilnega slovenskega agrarnega zgodovinarja, so tako pomembna za slovensko historiografijo, da moramo kljub dejstvu, da so izšla že pred časom, odpraviti malomarnost in jim dati odmev v naši osrednji strokovni reviji. Baron Sigmund von Schwizzen (Gradec 1747–Waldegg 1834), nekdanji ljubljanski okrožni glavar, se je kot državni uslužbenec in gospodar gospostva Waldegg tako uveljavil, da je 1788. leta postal upravnik notranjeavstrijskih državnih posestev. Funkcija zveni zelo imenitno, zlasti pri nas, kjer so zaradi reform Jožefa II. ostala brez pravega gospodarja tako velika gospostva kot so bila Stična, Kostanjevica, Pleterje, Klevč in še nekatera. Ker se v preteklosti državno upravljanje posestev nikoli ni izkazalo za modro, je seveda zelo zanimivo ugotavljati razlike med teorijo in prakso. Jože Maček nas v svoji knjigi seznanja predvsem z načeli, ki jih je hotel uveljavljati njihov vrhovni državni upravitelj, prihodnosti pa prepušča analizo prakse.

Baron Schwizzen ni bil le teoretik in ni pisal samo na podlagi knjig, ampak je številna posestva, tudi kranjska, obhodil in neposredno opazil pomanjkljivosti. Zato njegova inštrukcija ni zgolj zbirka želja in načel, ampak tudi delna slika naših gospodarskih razmer. Jože Maček nam v svojem delu daje prepis in prevod sicer tiskane a očitno redke inštrukcije (Kleinmayr, Celovec 1788), ki jima dodaja tudi svoj komentar. Z ozirom na dejstvo, da je ta leta v nekaterih svojih delih raziskal posebno intenzivno, njegavega besedila ne gre razumeti kot dela kritičnega aparata ampak kot samostojno študijo.

Inštrukcija je bila namenjena uradniškemu osebju notranjeavstrijskih državnih posestev. To naj bi na podlagi njegovih navodil na njih doseglo »najvišjo stopnjo fizične in moralne blaginje podložnikov« in »največji donos«. Najprej jim daje teoretična in praktična navodila glede sodstva, varstva lastninskih pravic, nato pa jih seznanja s svojimi pogledi o odnosih s podložniki, njihovih socialnih problemih, verskih in moralnih načelih, šolstvu in regrutacijah. Je nasprotnik srenjskih zemljišč, neracionalne izrabe agrarnih površin, malomarnega upravljanja financ. Glede pridobivanja denarja so mu najvišje vodilo licitacije. O vseh teh vprašanjih daje natančna navodila, katerih vodilo je največja rentabilnost veleposestva. Čeprav neprestano poudarja odnos do podložnikov, je v njegovih praktičnih navodilih zelo malo romantike. Ne dovoljuje, da bi cilj posvečeval sredstva, hkrati pa ni pripravljen poslušati opravičil za slabo gospodarjenje. Njegov ideal so bili zakupi celih ali le delov veleposestev, tam kjer to ne bi bilo mogoče, pa skrajno racionalno poslovanje. Ni dovoljeno pitanje živine (prireja loja), svinje naj bi gojili le tam, kjer se hranijo same, konjereje ne dopušča (je stvar posebnih kobilarn). Posebno skrb nalaga upravljalcem gozdov. Lov kot ribolov naj bi tudi dajali v najem, ribnike pa opustili. Ne prezre tudi pomena raznih obrti (mlini, apnenice, opekarne, fužine, topilnice) in manufaktur. Zelo podrobna so navodila o računovodstvu in odnosih med uslužbenci. Ob branju navodil vzemo, da je našel številne pomanjkljivosti zlasti na Kranjskem: »Čistočo moram predvsem priporočiti gospodom uradnikom na Kranjskem. V njihovih hlevih nisem našel niti na česalo, niti na krtačo, ko je vendar potrebno, da so rogata živina in konji čisti.« Tudi kranjsko vinogradništvo ni bilo primerljivo s štajerskim.

Poleg spoznavanja načel kratkega vodenja veleposestev pritegne Schwizzenova inštrukcija zgodovinarja tudi zaradi podrobnih navodil o odnosih s podložniki. Tako so bili upravitelji pogorelcu v najkrajšem možnem času dolžni izplačati 10% vrednosti kmetije, nadzirati so jih morali pri gradnji stavb, jim pomagati izboljšati kmetovanje, izboljševati živinske pasme kot tudi olajšati finančne razmere, zlasti dolgove oziroma zaostale obveznosti do gospostev. Zanimivo je navodilo, naj dolžniki te povrnejo z delom, zlasti pri kulturah, kjer je potrebno veliko fizičnega dela, vendar vselej dobijo del zaslužka tudi v gotovini, ker je zgolj zmanjševanje dolga napačno. Tisti, ki se bo želel podrobneje lotiti problematike našega podeželja v tem času, pa bo v knjigi Jožeta Mačka iz inštrukcije barona Schwizzena razbral, kakšna dokumentacija je takrat nasatajala in kakšne vire velja iskati. Če bomo našli za katero naših gospostev v državi upravi ohranjene dokumente, ki jih je zahteval upravnik notranjeavstrijskih državnih posestev, smo na sledi gradivu, ki lahko naše delo temeljito poplača. Že ob prevzemu uprave je bilo namreč potrebno za vsako gospostvo izdelati temeljni urbar, kjer so morale biti popisane vse pripadajoče stavbe, zemljiša, pravice, regali, dohodki od industrijske dejavnosti, zbrati natančne podatke o podložniških realitetah in njihovem ekonomskem pomenu za gospodarstvo, ugotoviti je bilo treba premoženjsko stanje podložnikov,

sestaviti seznam ljudi po hišah, družinah, opisati stanje živine in označiti njegovo gibanje, izdelati poročilo o cenah kmetijskih pridelkov, stavbnega materiala, plačevanju obrtnikov in dinarjev, sestaviti preglednik obrtnikov in manufakturstov s podatki o izdelkih... Tu je seveda še natančna knjigovodska in finančna dokumentacija iz tekočega poslovanja. Skratka, knjiga Jožeta Mačka je nekaj posebnega v tem, ker ne prinaša le slike neke dobe ali novega znanja, ampak nas naravnost vabi k delu v arhivih.

Stane Granda

Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940.
Strasbourg : European Science Foundation; Dartmouth : New York University Press, 1991-1993, 8 knjig.

Serijski osmih knjig predstavlja prvi večji zgodovinski projekt, ki ga je vodil ESF (Evropski znanstveni sklad). Pri njem je sodelovalo nad 90 strokovnjakov z različnih področij (zgodovine, sociologije, geografije, antropologije, prava, izobraževanja in teologije) iz 18 držav, tudi iz Slovenije. Predlog, da bi Evropski znanstveni sklad izdal obsežno študijo manjšin oziroma natančneje, vlad in ne-gospodujočih etničnih skupin, je dal norveški zgodovinar John Herstad. Predlog se je razvil v raziskovalni program v odboru, ki ga je vodil Gerald Stourzh z Dunaja, program pa je nato tekkel pet let (1984-1988) pod vodstvom organizacijskega odbora, ki mu je bil na čelu F.M.L. Thompson s londonske univerze. Na jugoslovanski ravni je bil za sodelovanje ustanovljen Medakademski odbor za raziskavo o vladah in nevladajočih etničnih skupinah v Evropi (s sedežem pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti). Predsednik je bil Sergij Vilfan, tajnik Janez Stergar. Pisci so bili nazadnje samo iz Slovenije.

Izbranih je bilo osem tematskih sklopov, ki jih posamezne knjige predstavljajo kot zaokrožene celote: šolstvo, veroizpoved, jezikovne pravice, politična predstavništva, mednarodni odnosi, nacionalne elite, ruralni in urbanski element. Vsaka posamezna knjiga je samostojno delo z lastnim strukturnim prikazom projekta (le-ta je bil prepuščen uredniški ekipi) in obširno sintezo dejstev, relevantnih za določeno vprašanje; pri tem pa ne obsega celotne etnične problematike, ampak le primere, ki so časovno in tematsko najbolj značilni. Izbira primerov, ki je pogojena tudi s teritorialno omejitvijo preučevanja, izraža pestrost različnih situacij, stopenj ekonomskega, socialnega, kulturnega, jezikovnega in nacionalnega razvoja ter različnih oblik vladavin v Evropi. Vseh osem knjig je urejenih na enak način, tako da je v vsaki knjigi objavljen skupni predgovor, ki ga je napisal F.M.L. Thompson. Vsako knjigo pa začnejo seznam tabel in zemljevidov ter kratki življenjepisi sodelavcev, na koncu pa je imenski-krajevni-stvarni indeks. Vsako razpravo spremljajo opombe in bibliografija. Vse knjige imajo posebno uvodno razpravo, skoraj vse tudi zaključno primerjalno študijo (ena celo dve); pisci so uredniki ali uredniki in sodelavci. Dve knjigi objavljata dve vrsti razprav - najprej t.i. »case studies«, nato pa razprave, ki so »komparativna poglavja« ali »izbrani problemi v komparativni perspektivi«.

Prva knjiga je »**Schooling, Educational Policy and Ethnic Identity**« (1991, 20 + 427 strani) in jo je uredil Janusz Tomiak, rojen 1924 na Poljskem, zdaj profesor na londonski univerzi, s sodelavci (Knut Eriksen, Andreas Kazamias in Robin Okey). Knjiga obsega 15 študij: Richard Vincent Comerford (Maynooth, Irsko), Britanska država in vzgoja irskih katolikov 1850-1921; Robin Okey (Warwick), Vzgoja in narod v Walesu 1850-1940; Knut Eriksen (Oslo), Norveška in švedska vzgojna politika do negospodujočih etničnih skupin 1850-1940; Martti Kuikka (Helsinki), Vzgojna politika na Finskem pod rusko dominacijo 1850-1917; Maurits de Vroede (Leuven), Jezik v vzgoji v Belgiji do 1940; Manfred Heinemann (Hannover), Država, šola in etnične manjšine v Prusiji 1860-1914; Jozef Miaso (Varšava), Vzgojna politika in razvoj vzgoje na poljskih ozemljih pod avstrijsko, rusko in nemško oblastjo 1850-1918; Janusz Tomiak, Vzgoja negospodujočih etničnih skupin v poljski republiki 1918-1939; Wolfgang Mitter (Frankfurt am Main), Nemške šole na Češkoslovaškem 1918-1938; Jan Havránek (Praga), Vzgoja Čehov in Slovakov pod tujo dominacijo 1850-1918; Angelo Ara (Pavia), Italijanska vzgojna politika do narodnih manjšin 1860-1940; José Luís García Garrido (Madrid), Španska vzgojna politika do negospodujočih jezikovnih skupin 1850-1940; Robin Okey, Vzgoja in modernizacija v večetnični družbi: Bosna 1850-1918; Andreas Kazamias (Madison, ZDA in Kreta), Vzgoja Grkov v osmanskem cesarstvu 1856-1923: analiza (case study) kontrolirane tolerance; Costas Kyrris (Ciper), Vzgoja muslimanskih Turkov in krščanskih Grkov na Cipru 1850-1905.

Jan Havránek navaja v svoji razpravi nekaj primerjalnih informacij o nepismenosti pripadnikov različnih narodnosti v avstrijski polovici habsburške monarhije v letu 1910. Iste podatke so večkrat navajali tudi Slovenci, ponosni, da so po pismenosti zaostajali samo za Čehi, Nemci in Italijani (glej Milčinović-Krek, Kroaten und Slowenen, Jena 1916, str. 103). Nepismenost je namreč znašala pri Srbohrvatih 64%, pri Rusinih 61%, pri Romunih 60%, pri Madžarih 36%, pri Poljaki 27%, pri Slovencih 14%, pri Italijanih 10%, pri Nemcih 3% in pri Čehih 2% (Havránek ne navaja vseh teh števil). Nizek odstotek nepismenosti pri Čehih avtor pripisuje ugodnemu ekonomskemu, socialnemu in političnemu razvoju čeških dežel, v katerih je bilo kmečkega prebivalstva le tretjina (str. 237). Na češki univerzi in politihniki v Pragi je bilo med študenti leta 1908 92% Čehov, 8% Hrvatov, Slovencev, Srbov in Poljakov (str. 247). Čehov je študiralo več na Dunaju kot na nemški univerzi v Pragi, kjer jih je bilo med vpisanimi le 6% (str. 247).

Obširno govori o Slovencih *Angelo Ara*. Že za čas pred prvo svetovno vojno omenja asimilacijsko politiko italijanskih oblasti do Beneške Slovenije (Slavia Veneta), čeprav je šlo za etnično skupino, ki je bila popolnoma lojalna do države (str. 266). V habsburški monarhiji se na tržaško-goriško-istrski ravni srečamo s slovensko oz. hrvaško-italijanskim nacionalnim konfliktom. Italijani so imeli kot »zgodovinski narod« zelo dobro razvit šolski sistem. Agresivno so nastopili proti narodnemu prebujenju Slovencev in Hrvatov. Na Tržaškem so bile slovenske šole le v mestni okolici, razen nekaj privatnih šol, ki jih je financirala *Družba sv. Cirila in Metoda*. V Trstu je nastala 1910 triletna privatna komercialna šola kot edina slovenska srednja šola. Veliko slovenskih otrok je obiskovalo nemške šole, kar avtor povezuje s pomanjkanjem slovenskih šol in z dejstvom, da se je v nekaterih razredih poučevala slovenščina. 1910 je bilo v nemški osnovni šoli v Trstu 829 Nemcev, 845 Italijanov in 668 Slovencev, v gimnaziji pa 171 Nemcev, 142 Italijanov in 197 Slovencev (str. 269). Težišče Arove študije pa je na dobi po prvi svetovni vojni. Kljub deklarativni pripravljenosti Italije, da bo spoštovala pravice manjšin, so 1918/19 149 Slovencev in hrvaških šol zaprli, 392 pa jih je ostalo. Od slovenskih srednjih šol je ostala le tehnična šola v Idriji, v Tolminu pa so kot nadomestek ustanovili nižjo gimnazijo in učiteljsiše. Manjšinsko izobraževanje je bilo fundamentalno uničeno s fašizmom in Gentilejevo reformo 1923, ki je uvedla italijanščino kot edini jezik poučevanja in zapečatila usodo 444 slovenskih in hrvaških šol (52.000 učencev). Ara omenja tudi vlogo duhovščine, zlasti nižje, v obrambnem boju manjšin zoper fašistično šolsko politiko.

Drugo knjigo »**Religion, State and Ethnic Groups**« (1992, 19 + 323 strani) je uredil Donal A. Kerr, rojen 1927 v Dublinu, zdaj profesor cerkvene zgodovine (Maynooth, Irska), s sodelavci (Mordechai Breuer, Sheridan Gilley in Ernst Christoph Suttner). Predstavlja pomen religije v razmerju med vladami in podrejenimi etnijami. V njej je 11 študij: Boleslaw Stanislaw Kumor (Lublin), Imenovanja rimsko-katoliških škofov na Poljskem v obdobju nacionalnega zatiranja 1795–1918; Robin Okey, Država, cerkev in narod v srbohrvaško govorečih deželah habsburške monarhije 1850–1914; Mordechai Breuer (Izrael), Ortodoksno židovstvo v vzhodni in zahodni Evropi; Ernst Christoph Suttner (Dunaj), Armenci in druge etnične verske manjšine v habsburški monarhiji; Max Demeter Peyfuss (Dunaj), Veroizpoved in narodnost v primeru Albancev; Vittorio Peri (Rim), Dve etnični skupini v moderni italijanski državi 1860–1945; Santiago Petschen (Madrid), Španski kraljevski privilegij patronata – politično orožje nadzora nad katalonsko manjšino; Einar-Arne Drivenes (Tromsø, Norveška), Religija, cerkev in etnične manjšine na Norveškem 1850–1940; Sheridan Wayne Gilley (Durham, Anglija), Irski katolicizem v Britaniji; Robert Tudur Jones (Bangor, Wales), Religija, narodnost in država v Walesu 1840–1890; Donal A. Kerr, Vlada in rimski katoliki na Irskem, 1850–1940.

Vittorio Peri obravnava Albance v Kalabriji in na Siciliji ter Slovence v Videmski pokrajini. Govori o zgodovinskem položaju, razvoju in območju naselitve, demografiji in poimenovanju beneških Slovencev, ki svojo nacionalno identiteto ohranjajo že 12 stoletij v glavnem skozi osebno in javno versko življenje. Od 8. stoletja, ko jih omenja Pavel Diakon, jih lahko najdemo pod različnimi oblastmi (od langobardske do italijanske). Njihova naselitev skupaj z Rezijo obsega 12 skupnosti v porečju reke Nadiže in njenih pritokov. Obravnava področje lahko v posameznih virih in obdobjih najdemo pod različnimi imeni: v karolinških virih kot del dežele *Sclavonia*, v italijanskih kulturnih tekstih pa se je tradicionalno imenovalo *Schiavonia*. Slovensko ime je *Benečija*, *Slovenska Benečija* ali *Beneška Slovenija*, italijansko *Furlanska*, *Italijanska* ali *Beneška Slavia*. Beneškim Slovencem ni priznana (kljub ustavni prepovedi jezikovne diskriminacije in zagotovitvi enakopravnosti ne glede na jezikovno pripadnost in deželnem statusu) njihova nacionalna identiteta, niti njihove jezikovne in kulturne pravice. Glede na štetja (podatke najdemo tudi pri Podrecci 1884 in Musoniju 1912) je bilo v Videmski pokrajini na začetku 19. stoletja 20.000 Slovencev, na prehodu v 20. stoletje 32.000; v naslednjih desetletjih se je njihovo število močno zmanjšalo: s 30.054 leta 1961 na 15.742 leta 1979. V zvezi z ohranitvijo slovenskega jezika in kulture je pomembno vlogo odigralo slovensko duhovništvo. Nastajale so antologije slovenskih molitev in pesmi od 16. stoletja naprej, zlasti pa v 19. stoletju, ko sta jih začeli podpirati 1849 ustanovljeni slovenski društvi v Trstu in Gorici. Po 1866 je prek koledarjev in drugih publikacij vidno delo opravila *Družba sv. Mohorja* iz Celovca. 1869 je imela 200 članov iz Poadižja, med njimi precej duhovnikov. Po 1933, ko je bila slovenščina prepovedana tudi v cerkvah, najvišji cerkveni dostojanstveniki niso hoteli tvegati resnejšega konflikta z oblastmi. Po 1945 se je negativni odnos do slovenščine nadaljeval oz. se sprevrgel v odkrit odpor (npr. videmska nadškofa Nogara in Zaffonato). Izjema je nadškof Alfredo Battisti, ki je 1976 po 2. vatikanskem koncilu podprl uporabo slovenskega jezika v liturgiji in pastoralnem delu. Perijeva razprava navaja bogato bibliografijo slovenskih, italijanskih, nemških in drugih del o Beneških Slovencih. Avtor sam je rojen v Gorici 1932, doktoriral je iz klasične filologije na katoliški univerzi v Milanu, je *Scriptor Graecus* v vatikanski knjižnici in profesor cerkvene zgodovine na univerzi *La Sapienza* v Rimu.

Sergij Vilfan (rojen 1919 v Trstu), akademik, upokojeni profesor pravne zgodovine v Ljubljani, je s sodelavcema (Gudmund Sandvik in Lode Wils) urednik tretje knjige »**Ethnic Groups and Language Rights**« (1993, 20 + 321 strani) in hkrati avtor razprave »Etnični mozaik – Avstrija pred 1918«, v kateri kot dober poznavalec pravne, socialne in gospodarske zgodovine ob predstavitvi politične in nacionalne strukture monarhije obdela pravni status posameznih jezikov v monarhiji na različnih nivojih in institucijah (v ustavi, uradnih listih, v državnem in deželnih zborih, v javni upravi, v pravnih in sodnih postopkih, pri avtonomnih oblasteh itd.). Jezikovne pravice so bile v avstrijski monarhiji del splošnih načel, predvsem pa neštetih pravil, instrukcij, odločitev, navad itd. Ustavna norma o enakopravnosti jezikov in

narodnosti, deklarirana v ustavi 1849 in 1867, ni bila do razpada države nikoli popolnoma uveljavljena. V Cislajtaniji noben ukrep ni uzakonil uradnega jezika (Staatssprache). Državni uradni list (Reichgesetzblatt) je od 1849 do decembra 1852 izhajal v desetih jezikih – vsi teksti so veljali za avtentične. Po 1870 je bila avtentična le nemška verzija. Deželni uradni listi so izhajali v deželnih jezikih, npr. na Kranjskem (po deželnem zakonu 1869) dvojezično, v Trstu trojezično, na Koroškem pa je bila 1863 slovenščina ukinjena. V državnem zboru so poslanci lahko govorili v svojem jeziku, vendar so bila besedila objavljena v stenografskih zapisnikih le, če so zagotovili nemški prevod. V letih 1882–84 je pravosodni minister Prazak uvedel slovenščino tudi v pravne postopke na prvostopenjskem sodišču na Kranjskem, deloma na Koroškem in Štajerskem. Ti odloki so imeli značaj navodil, praksa je bila odvisna od znanja slovenščine pri sodnikih in od vladne politike. Na tržaškem drugostopenjskem sodišču je bila slovenščina uspešneje vključena v sodno prakso kot v Gradcu. Vrhovno sodišče na Dunaju je upoštevalo vse jezike, priznane na prvostopenjskem sodišču, razen slovenščine. 1907 je sicer pripravilo pozitivni ukrep v smeri t. i. dvojezične enakopravnosti, vendar praksa tega ni potrdila. Uporaba slovenščine v avtonomnih organih oblasti se je razlikovala od primera do primera: glede tržaškega in štajerskega deželnega zbora ni zaslediti nobenih zapisov govorov v slovenskem jeziku. Na lokalni ravni so bile te razlike še bolj očitne. 1882 je ljubljanski mestni svet uvedel slovenščino kot uradni jezik, 1892 pa je določil, naj bodo ulične table slovenske in nemške. V polemike glede jezikovnih pravic se je vključevalo tudi ustavno sodišče, na kar kaže primer iz 1906, ko je nemška večina v občinskem svetu v Celju prepovedala slovenske napise na trgovinah, ustavno sodišče pa je ugotovilo, da je to v nasprotju z ustavo.

Ostalih 11 razprav tretje knjige so napisali: Lode Wils (Leuven), Belgija na poti do jezikovne enakopravnosti do 1939; Frédéric Hartweg (Pariz), Negotove jezikovne pravice ob menjavanju vlad: primer Alzacije 1850–1940; Antoni Milián i Massana (Barcelona), Katalonski jezik v spopadu med centralizmom in avtonomijo 1850–1940; Bernard Cathomas (Chur), Retoromanshina v Švici do 1940; Jozef Karpat (Bratislava, umrl 1989), Prehod Slovkov iz negospodujoče etnične skupine v gospodujoči narod; Ludwig Walther Regele (Bozen/Bolzano), Zmanjšanje manjšinskih jezikovnih pravic na Južnem Tirolskem 1918–1940; Helmut Slapnicka (Gradec), Večine in manjšine v obrnjenem položaju: Češkoslovaška 1918–1939; Pawel Korzec (Pariz); Problem manjšin na Poljskem 1918–1939; Dietrich André Loeber (Kiel, Hamburg), Jezikovne pravice v neodvisni Estoniji, Latviji in Litvi 1918–1940; Tore Mødeén (Helsinki), Primer švedske etnične skupine na Finskem 1850–1940; Gudmund Sandvik (Oslo), Neobstoječe jezikovne pravice Samijev na Norveškem 1850–1940. Knjigo zaključujeta prispevka o zgodovinski in pravni perspektivi obravnavane tematike (Lode Wils in Bruno de Witte, Maastricht).

»**Governments, Ethnic Groups and Political Representation**« (1993, 20 + 300 strani) je naslov četrte knjige. Skupino sodelavcev je sprva vodil profesor Kevin B. Nowlan iz Dublina, ki pa zaradi bolezni ni mogel napisati prispevka niti urediti celote. Nalogo urednika je nato prevzel Geoffrey Alderman (rojen 1944, profesor v Londonu), sodelovala pa sta John Leslie in Klaus Erich Pollmann. Knjiga ima 7 razprav: Geoffrey Alderman, Londonsko židovstvo in londonska politika 1889–1934; Alan O'Day (London), Politično zastopstvo Ircev v Veliki Britaniji 1850–1940; Jiří Kofalka (Praga), Zastopstvo narodnosti na Češkem, Moravskem in v avstrijski Šleziji 1848–1914; Vasilij Melik, Zastopstvo Nemcev, Italijanov in Slovencev v Ljubljani, Trstu, Mariboru ter drugih sosednih mestih od 1848 do druge svetovne vojne; Osmo Jussila (Helsinki), Ruska vlada in finski državni zbor: študija o razvoju političnega zastopstva 1863–1914; Michael Garleff (Kiel), Odnosi med političnim zastopstvom baltskih provinc in rusko vlado 1850–1917; Klaus Erich Pollmann (Braunschweig), Parlamentarno zastopstvo narodnih manjšin v nemškem cesarstvu 1867–1918.

Študija *Vasilija Melika* je glede na njegovo poznavanje obravnavane tematike sumarna analiza avstrijskega volilnega sistema, volilnih razmerij med Nemci in Slovenci na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, med Slovenci in Italijani na Goriško-Gradiščanskem, v Trstu in Istri. Prispevek z uvodnim orisom slovenskega nacionalnega razvoja je obogaten s tabelarično obdelanimi natančnimi podatki, ki ilustrirajo položaj Slovencev v državnem zboru in deželnih zborih glede na njihov populacijski delež po posameznih deželah in mestih ter njihovo politično angažiranost. Po popisu 1880 je bilo slovensko govorečih na Kranjskem 94%, na Spodnjem Štajerskem 90% (na celotnem Štajerskem 33%), Koroškem 30%, Goriškem 63%, v Istri 15% in Trstu 22%; 1910 se je njihov delež povsod zmanjšal, razen na Kranjskem, kjer je ostal enak, in v Trstu, kjer se je celo povečal. Leto 1867 je prineslo pomembne politične spremembe. Na deželnozbornih volitvah je slovenska stranka zmagala v 19 od 21 kmečkih volilnih okrajev s slovensko večino prebivalstva. Valentin Zarnik je ob tem dejal, da je s temi volitvami slovenska etnija postala narod. Kmečko prebivalstvo je od 1867 do 1914 predstavljalo 2/3 slovenske populacije; v urbanih naseljih Kranjske in Spodnje Štajerske pa je le 60% mestnega prebivalstva sprejelo slovenstvo za svoje. Politično zastopstvo Slovencev je sicer naraščalo, vendar nikoli ni doseglo ustreznega razmerja glede na njihovo številčno prisotnost. Slovenske poslance najdemo večinoma v kmečki in splošni kuriji, na Kranjskem tudi v mestni. 1910 so v deželnih zborih zasedli naslednje deleže sedežev: v kranjskem 78%, štajerskem 15%, goriškem 48%, koroškem 5%, tržaškem 15% in istrskem 7%; v državnem zboru pa so predstavljali 4,6% (kranjski poslanci so bili 92% slovenski). Volilno pravico je določal davčni sistem treh volilnih razredov. Deželni zbori in državni zbor so bili razdeljeni v štiri kurije (veleposestniki, trgovska zbornica, mestna in kmečka), 1896 se jim je v državnem zboru pridružila še splošna kurija. 1907 pa so bili tu volilni razredi ukinjeni in uvedena splošna volilna pravica. Slovensko politično sceno sta po 1861 obvla-

dovali slovenska stranka in njej nasprotna, vedno bolj nemška konstitucionalna stranka. Slovenska stranka je imela največ uspeha 1867, potem pa šele po 1879, ko je nastopila Taaffejeva vlada, ki je Kranjsko priznala kot slovensko deželo. 1891 je slovenska stranka razpadla na liberalni in klerikalni del. *Narodno napredna stranka* je imela večino v mestih, *Slovenska ljudska stranka* pa na deželi. Na prvih proporcionalnih volitvah 1911 v Ljubljani so kandidirale štiri stranke: *NNS*, *SLS*, *Nemška stranka* in *Socialnodemokratska stranka*. Zanimive so bile volitve v Trstu. Četrti razred v mestu ter okolica in predmestja so imeli enega parlamentarnega predstavnika, od 1873 do 1897 je bil to Slovenec. Slovenska stranka je imela tudi v državnem zboru 1907 in 1911 enega od 5 tržaških poslancev. Prva svetovna vojna pa je popolnoma spremenila položaj. Delež slovenskih volilcev je padel v Trstu z 21% (1913) na 6% (1921).

Peto knjigo »*Ethnic Groups in International Relations*« (1991, 22 + 352 strani) je uredil Paul Smith (rojen 1937, profesor v Southamptonu), sodelovala pa sta v urejanju Kalliopi Koufa in Arnold Suppan. Knjiga obsega 12 razprav: Stanislaw Sierpowski (Poznań), Manjšine v sistemu Društva narodov; David Vital (Izrael), Evropsko židovstvo 1860–1919: politična organizacija in prekodržavna politična akcija; Paul Smith, Alzačani in alzaško-lorensko vprašanje v evropski politiki okoli 1900–1925; Lorenz Rerup (Roskilde, Danska) in Immo Doege (Aabenraa, Danska), Vprašanje Schleswig-Holsteina do 1933; Thomas Steensen (Bräist/Bredstedt, Nemčija), Frizijci (posebno severni Frizijci) v meddržavnih in prekdržavnih odnosih do 1940; Tone Modeen (Helsinki), Vprašanje Ålandskih otokov; Rudolf Jaworski (Kiel), Nemški manjšini na Poljskem in na Češkoslovaškem v obdobju med vojnama; Pawel Korzec (Pariz), Problem Ukrajincev na Poljskem v obdobju med vojnama; Bogdan Koszel (Poznań), Narodnostni problemi v Zgornji Šleziji 1918–1922; Arnold Suppan (Dunaj), Po načelu recipročnosti: manjšine v avstrijsko-jugoslovanskih odnosih 1918–1938; Kalliopi K. Koufa (Solun) in Constantinos Svolopoulos, Prisilna izmenjava prebivalstva med Grčijo in Turčijo: ureditev manjšinskega vprašanja na konferenci v Lausanni 1923 in njen vpliv na grško-turške odnose; Antonio Marquina Barrio (Madrid), Španska politika in sefardski Židje 1918–1940.

Stanislaw Sierpowski je v svoji razpravi poudaril pomembnost »dveh posebno važnih dokumentov«, ki sta bila podpisana v Versaillesu 28. junija 1919, mirovne pogodbe z Nemčijo ter t.i. »male versajske pogodbe« med zavezniki in Poljsko. V tej je Poljska sprejela poseben postopek za zaščito manjšin, povezan z *Društvom narodov* in pod njegovo garancijo. Določbe v tej pogodbi so dale osnovo za sistem mednarodne zaščite manjšin. Med drugimi pogodbami, dogovori in izjavami o manjšinah opozarja Sierpowski na ženevsko konvencijo z dne 15. maja 1922 med Poljsko in Nemčijo, ki se je nanašala na Zgornjo Šlezijo in tamkajšnjo poljsko in nemško manjšino ter je imela izredno obsežne in podrobne določbe. Od 1250 manjšinskih primerov, s katerimi se je ukvarjalo *Društvo narodov* med obema vojnama, se jih je več kot 300 nanašalo na Poljsko, okrog 200 na Grčijo in Romunijo, okrog 120 na Turčijo, okrog 70 na Albanijo, Češkoslovaško in Jugoslavijo, 40 na Litvo, ter 20–30 na Avstrijo, Bolgarijo, Estonsko, Madžarsko, Latvijo in Irak. Večina peticij, ki jih je sprejel sekretariat, je prišla pred *Odbor treh*, ki je postal glavno telo *Društva narodov* za zaščito manjšin. Sestal se je okrog 1000 krat in obravnaval okrog 400 peticij.

Arnold Suppan pravi v začetku svoje študije, da so bili za odnose med Avstrijo in Jugoslavijo v letih 1918–1938 bolj značilni spori kot sodelovanje, tako zaradi vprašanj razmejnitve (1918–1920), zaplem lastnine Avstrijcev v Jugoslaviji in Jugoslovanov v Avstriji (1918–1923), toleriranja hrvaških emigrantov v Avstriji in avstrijskih nacistov v Jugoslaviji, različnega povezovanja z drugimi državami itd. Po popisu 1910 je bilo v Sloveniji 106.000 nemško govorečih, leta 1921 41.500, leta 1931 pa le še 29.000; slovensko govorečih je bilo leta 1910 na Koroškem 66.500, leta 1923 34.600, leta 1934 pa le še 25.000. Kot je razvidno, so politične spremembe 1918–1920 in obojestranska državna politika vplivale na narodnostne spremembe, ki so bile rezultat asimilacij in migracij, v veliki meri prisilnih procesov. Avtor posebej opozarja na to, da je nižji slovenski ekonomsko-socialni status na Koroškem in višji nemški na Štajerskem igral pomembno vlogo. Najbolj pozitivno v obeh državah je bilo dovoljenje za nadaljnje delo manjšinskih političnih društev: *Švabsko-nemške kulturne zveze* v Novem Sadu (1920), *Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem* v Celovcu (obnovljenega 1921), *Politične in gospodarske zveze Nemcev v Sloveniji* v Mariboru (1922). V zvezi s temi organizacijami je izhajalo tudi časopisje: *Deutsches Volksblatt* v Novem Sadu, *Koroški Slovenec* na Dunaju in *Marburger Zeitung* v Mariboru. Največ težav v bilateralnih odnosih je izviralo iz manjšinskega šolstva, tako je bilo vprašanje kontinuitete dvojezičnih šol, preprečitev ustanavljanja slovenskih privatnih šol na južnem Koroškem, ukinitve vseh nemških privatnih šol na južnem Štajerskem in omejitve delovanja nemških srednjih šol v Vojvodini. Dejstvo, da sta Avstrija in Jugoslavija po 1923 sprejeli manjšinsko šolsko vprašanje kot del meddržavnih konsultacij, dejansko kaže na izmikavanje vsaj minimalnemu mednarodnemu nadzoru. Že od vsega začetka je bilo jasno, da do kakršnih bistvenih rešitev ne bosta prišli, ker sta se obe državi zanašali na reciproцитeto; različna meddržavna srečanja in najvišji ravni pa so bila nekako v slogu »informiranja« o položaju slovenskega oz. nemškega šolstva. Leta 1926 se je odprla diskusija okrog slovenske kulturne avtonomije na Koroškem. Ustanovili naj bi *Slovensko narodno skupnost* kot javno korporacijo. Sestavljena bi bila iz *ljudskega sveta*, ki bi ga volili vsi, vpisani v »slovenski narodni kataster«, in *slovenskih šolskih skupnosti*. *Slovenski ljudski svet* bi lahko zbiral pristojbine, ustanavljal kulturne in socialne ustanove ter šole. Po modelu za Nemce v Estoniji, po katerem so se zgledovali, bi koroški Slovenci imeli možnost avtonomnega razvoja. Pri izvedbi tega projekta je zaplet povzročila zahteva, da bi slovenska nacionalna skupnost prevzela vse utrakvistične šole; koroški Nemci bi to dovolili le šolam z več kot 2/3 slovenske večine. Ta

model bi ustrezal tudi južnoštajerskim in podonavskim Nemcem, za kar pa srbsko-slovenske oblasti niso izkazale posluha. Suppan kot izjemo navaja ljubljanskega *Slovenca* 22. 3. 1928, ki se je zavzel za reciprociteto v reševanju manjšinskih vprašanj. Navedba tega primera pravzaprav da slutiti različno strankarsko razpoloženje do teh vprašanj, kar avtor pušča ob strani. Državna politika Dunaja in Beograda in še bolj deželna v Celovcu, Ljubljani in Gradcu, slovenski in nemški (Spodnja Štajerska) iredentizem in revizionizem, eskalirana v obojestranskih časopisnih polemikah, so bili dodaten moteč dejavnik v meddržavnih odnosih.

Šesti knjigi »**The Formation of National Elites**« (1992, 22 + 351 strani) je urednik Andreas Kappler (rojen 1943, profesor v Kölnu), sourednika Fikret Adanir in Alan O'Day. Knjiga ima 13 razprav – prvih osem govori o posameznih etnijah, zadnjih pet pa o izbranih problemih v komparativni perspektivi; s Slovenci se žal ne ukvarja nobena razprava. Razprave so: Witold Molik (Poznań), Poljaki v veliki vojvodini Poznań 1850–1914; Alan O'Day, Irski katoliki v britanski državi 1850–1922; Jiří Kořalka (Tabor), Čehi 1840–1900; Andreas Kappeler, Ukrajinci v ruskem carstvu 1860–1914; Gerhard Brunn (Köln), Katalonci v španski monarhiji od srede 19. do začetka 20. stoletja; Fikret Adanir (Bochum, Nemčija), Makedonci v otomanskemu cesarstvu 1878–1912; Erich Hoffmann (Kiel), Nemci v vojvodini Schleswig pred 1864; nemška manjšina v severnem Schleswigu 1920–33; Lorenz Rerup (Roskilde, Danska), Danci v Schleswigu od narodne prebuje do 1933.

Sedmo knjigo »**Roots of Rural Ethnic Mobilisation**« (1993, 22 + 327 strani) je uredil David Howell (rojen 1940, profesor v Swansea, Wales), sourednika Gert von Pistohlkors in Ellen Wiegandt. Ima devet študij: Alan O'Day, Ruralna katoliška mobilizacija na Irskem 1850–1922; David Howell, »Manj vsiljiva in zahtevna« narodnost: vališanska etnična mobilizacija v kmečkih skupnostih 1850–1920; Andreas Moritsch (Dunaj in Celovec) in Gerhard Baumgartner (Celovec in Salzburg), Proces narodnostne diferenciacije znotraj vaških skupnosti na južnem Koroškem in južnem Gradiščanskem 1850–1940; Risto Alapuro (Helsinki); Kmetje ob utrditvi finske države: vzpon negospodujoče etnične skupine; Gert von Pistohlkors (Göttingen), Inverzija položaja etnične skupine v baltičkem območju: vlade in kmečki etnični konflikti v ruskih baltičkih pokrajinah ter v neodvisnih državah Estoniji in Latviji 1850–1940; Ellen Wiegandt (Michigan, ZDA), Vprašanje Jure: Izziv švicarskemu etničnemu miru; Pierre Guillaume (Bordeaux), Asimilacija Italijanov v Akvitaniji 1925–1950; Tom Winnifrith (Warwick, Anglija), Balkanski Vlahi: kmečka manjšina, ki nikoli ni dosegla etnične identitete; Ellen Wiegandt, K razumevanju kmečke etnične mobilizacije 1850–1940.

Andreas Moritsch je prikazal nacionalno diferenciacijo znotraj kmečkih skupnosti na južnem Koroškem na primeru petih vasi: Blače, Tinje, Medborovnica, Obirsko in Štefan na Zilji. Slovenski dialekt je bil prevladujoči jezik sporazumevanja v vseh obravnavanih vaseh. Število samo nemško govorečih je bilo minimalno. To sproža vprašanje, odkod konstantna rast deleža tistih, ki so se po 1920 izrekli za nemško govoreče. Do 1900 popisi kažejo stabilen jezikovni položaj, tudi v tistih vaseh, ki so bile politično pronesmo usmerjene in kjer je bila *Koroška kmečka zveza (Kärntner Bauernbund)* vodilna politična sila. Izjemo predstavlja Medborovnica, kjer popis 1890 kaže močan porast nemško govorečih, ki pa po popisu 1900 in 1910 izginejo v še ne zadovoljivo pojasnjenih okoliščinah. Popis 1910 kaže prvi splošni porast nemško govorečih med slovensko govorečim prebivalstvom na južnem Koroškem, ne glede na politično situacijo v različnih vaseh. Veliko bolj opazna je sprememba v jezikovnih podatkih med popisoma 1910 in 1923, ko se deleža nenadoma obrneta. Med obema popisoma je prva svetovna vojna, boj za meje 1918–1920 in plebiscit 1920. Ti dogodki so odločilno spremenili politično situacijo, v kateri so se le osebe z močno slovensko narodnostno identiteto še naprej izrekale za slovensko govoreče. Največji delež slovensko govorečega prebivalstva, ki je podlegel nemškemu nacionalističnemu pritisku, je najti v Štefanu n.Z. z velikim odstotkom bajtarjev in delavcev. Slovenska stranka in njeni monarhistični, avstroslovenski duhovniki niso nikoli uspeli vcepiti močne slovenske narodnostne identitete delavcem in bajtarjem, ker strankina ideologija nikoli ni vsebovala socialnih vprašanj. Utravistična šola je prebivalstvo naučila sporazumevanja v nemščini. Ko so se 1918 duhovniki umaknili iz politike, nemškimi nacionalistom in socialdemokratom ni bilo težko znižati uradno ugotovljenega deleža slovensko govorečih s 93 na 12 odstotkov.

V vaseh z višjim odstotkom premožnih kmetov, v Blačah in Tinjah, je bil delež ljudi, ki bi lahko bili podvrženi manipulaciji, veliko manjši. Število slovensko govorečih, ki so deklarirali za nemško govoreče, je posebej poraslo med 1910 in 1923, medtem ko je bila sprememba »vindiš« govorečih v nemško govoreče veliko počasnejša. Delež slovensko govorečih med prebivalci kmečkih zaselkov Medborovnice v popisu ni bil nikoli nižji od tretjine, in se je celo povečal v popisu 1934; medtem ko se je v treh zgoraj omenjenih vaseh zmanjšal do med 5 in 11 odstotkov. Delež ljudi, ki so navidezno prestali jezikovni preskok je v Medborovnici znašal samo 25 odstotkov, z liberalno slovensko ideologijo so se bolje znašli v obdobju nasprotnega nacionalizma. Na gorskem in izoliranem Obirskem je versko spodbujena različna slovenske narodne zavesti lahko preživela. Partizanski odpor proti nacizmu jo je okrepil še z laičnimi prvinami.

Na splošno za Koroško Moritsch ugotavlja, da je cerkev po šolski reformi 1869 izgubila nadzor nad izobraževanjem. Učitelji so postali državni uslužbenci, politični nasprotniki duhovščine in propagatorji liberalnih idej, potem tudi nemškega nacionalizma. V vseh petih vaških skupnostih je opaziti skrajni oportunitizem učiteljev. Po 1920 so prestopili iz nemškega nacionalizma k socialnim demokratom, se kasneje priključili ilegalni nacistični stranki in se po 1934 pretvarjali za avstrijske patriote. Po anšlusu so

postali vodilni člani NSDAP. Največ uspeha med organizacijami je imela nemško-nacionalistična organizacija *Deutscher Schulverein*, ki je financirala nove šole in nemške knjige. Slovenska *Družba sv. Cirila in Metoda* na Koroškem ni imela širše podpore. Rivalstvo med liberalnim učitelstvom in slovenskim konservativnim duhovništvom je določalo značaj kulturnih in političnih organizacij znotraj podeželskih skupnosti. Vendar to politično tekmovanje ni imelo odločilnega vpliva na prebivalstvo, dvojno članstvo je bilo do 1918 kar pogosto. Šele po 1920 je prišlo do dokončne nacionalne diferenciacije. Na eni strani se je aktiviral *Kärntner Heimatdienst*, na slovenski strani pa je cerkev zapustila politično sceno in nemški nacionalizem je postal povsem dominanten.

Osmo in zadnjo knjigo zbirke ESF je pod naslovom »*Ethnic Identity in Urban Europe*« (1992, 28 + 440 strani) uredil Max Engman (rojen 1945, profesor v Åbo) in sodelavci Francis W. Carter, Anthony C. Hepburn in Colin G. Pooley. Knjiga ima 17 problemskih razprav: Els Witte in Machteld De Metsenaere (oba iz Bruslja), Flamci v Bruslju; Anthony C. Hepburn (Sunderland, Anglija), Katoliška skupnost v Belfastu 1850–1940; Colin G. Pooley (Lancaster, Anglija), Irci v Liverpoolu okrog 1850–1940; Max Engman, Finci v Sankt Peterburgu; Einar Niemi (Tromsø, Norveška), Kveni v Vadstvu na severnem Norveškem 1850–1940; Andreas Moritsch, »Slovenci« in »Nemci« v Celovcu in Borovljah na južnem Koroškem 1850–1940; Marina Cattaruzza (Trst), Slovenci in Italijani v Trstu 1850–1914; Angelo Ara (Pavia), Židje v Trstu; Francis W. Carter, Etnične skupine v Krakovu; Gary B. Cohen (Oklahoma), Nemška manjšina v Pragi 1850–1918; Monika Glettler (München), Slovaki v Budimpešti in Bratislavi 1850–1914; Constantinos Svolopoulos (Atene), Grki v Carigradu 1856–1908. Ostalih pet razprav je komparativnega značaja in so jih prispevali že omenjeni Pooley, Carter, Engman, Cohen, Cattaruzza in Niemi. O Moritschevi razpravi tu ne bomo posebej poročali, saj je v slovenščini izšla leta 1992 v prvi številki *Zgodovinskega časopisa* (str. 13–31). Opozoriti pa moramo na to, da dajeta obe Moritschevi študiji v naši seriji, ona v sedmi knjigi o ruralni problematiki ter ta v osmi knjigi o urbanski problematiki, dragoceno in novo analizo narodnostnega razvoja na Koroškem; z njo se bo moral seznaniti vsakdo, ki ga zanimajo slovenski nacionalni problemi.

Marina Cattaruzza spremlja Slovence in Italijane v Trstu v obdobju 1850–1914, opisuje formiranje nacionalne identitete, etnično-demografsko-socialno strukturo, mrežo organizacij in društev, italijanske težnje po hegemoniji itd. Cattaruzza opisuje dva vala naseljevanja v Trstu, prvega v letih 1860–1900, ko se naseljuje slovensko agrarno prebivalstvo iz Kranjske in goriške okolice, in drugega v letih 1900–1914, ko prihajajo migranti iz kraljevine Italije in z etnično mešanih ozemelj, zlasti iz Istre. Po letu 1900 se je med Slovenci ustavila asimilacija, v Trstu je rasla slovenska buržoazija. Leta 1910 je delež Slovencev v najbogatejšem okraju, v Novem mestu, znašal 23%, prav toliko kot v delavskem okraju Sv. Jakob.

Posebej moramo opozoriti še na odlično študijo, ki jo je napisal Angelo Ara o Židih v Trstu, njihovi zgodovini, razvoju prebivalstva, nacionalnem in političnem zadržanju, socialni strukturi itd.

Damijana Zelink

Feliks J. Bister, **Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918.** Ljubljana : Slovenska matica, 1992. 295 + XXXVIII strani.

Feliks J. Bister, »**Majestät, es ist zu spät...**«. **Anton Korošec und die slovenische Politik im Wiener Reichsrat bis 1918.** Wien : Böhlau, 1995. 393 strani.

Feliks J. Bister, rojen dva in pol meseca pred začetkom druge svetovne vojne (12. 6. 1939), koroški Slovenec iz Svetne vasi v Rožu, študent klasične gimnazije v malem semenišču na Plešivcu in zgodovine na dunajski univerzi, je postal potem tudi po svojem stalnem bivališču dunajski Slovenec. V letih 1990–95 vodi ljubljansko izpostavo Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo.

Pri študiju zgodovine si je že zgodaj izbral za disertacijo opis Antona Korošca. Korošec je bil najprej voditelj štajerskih Slovencev, potem predsednik hrvaško-slovenskega kluba v državnem zboru in njegovega naslednika jugoslovenskega kluba. 30. maja 1917 je prebral znamenito majniško deklaracijo. Ko je še istega leta Krek umrl, Šušteršič pa se je izločil iz stranke in gibanja, je postal Korošec nesporni voditelj največje slovenske stranke in je to ostal vse do svoje smrti 14. decembra 1940. Leta 1918 je bil predsednik slovenskega Narodnega sveta in predsednik Narodnega sveta v Zagrebu ter šef kratkotrajne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Kot tak je postal podpredsednik prve vlade Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Odtlej je bil, na vladi ali v opoziciji, v ospredju jugoslovenskega političnega življenja. Skoraj 8 let in pol je bil (z večjimi in krajšimi presledki) minister, vmes pa je bil skoraj dve leti konfiniran. Bil je minister za promet, gozdove in rudnike, prosveto in kot edini nesrb v vsem tem času tudi minister za notranje zadeve (1928, 1935–38) ter predsednik vlade (27. 7. 1928–6. 1. 1929). Kakorkoli presojava njegovo politiko, je gotovo, da je bil edini slovenski politik, katerega format je presegal slovenski okvir in ki je mogel v določeni meri vplivati na državno politiko.

Bistrov izbor disertacije je naletel na razumevanje pri profesorju dr. Erichu Zöllnerju, ki mu je tudi pomagal, da je dobil stipendijo za študij v Jugoslaviji, kjer si je v arhivih, knjižnicah in pri ljudeh v Ljubljani, Beogradu, Zagrebu, Dubrovniku in drugod nabral zelo veliko gradiva, spoznal pa tudi, da v disertacijo vsega tega gigantskega blaga ne bo mogoče zajeti. Zato jo je omejil na čas do konca prve vojne.

Tako je leta 1990 predložil profesorjema Andreju Moritschu in Arnoldu Suppanu tekst z naslovom »Anton Korošec und die slovenische Politik im Wiener Reichsrat« ter z njim doktoriral na dunajski univerzi.

Da je disertacija takoj zbudila veliko zanimanje pri nas, se bo zdelo vsakomur razumljivo. Tako je že 1992. leta pri Slovenski matici izšla knjiga, ki jo je mojstrsko ponašil Janko Moder. Res je tudi, kar je bilo rečeno v šali, da zlepa ne bo knjige, ki bi pri nji sodelovala bister in moder pisec. Moder je v svoji »opombi prevajalca« zapisal tehtno misel, »da bi bila ena od hvaležnih nalog slovenistov raziskati« slovenski parlamentarni jezik, »to vejo slovenskega nenabožnega govorništva v času še pred slovensko univerzo«.

Če se zdi izid monografije o Korošču v slovenščini razumljiv, pa nas mora njen izid v nemščini po svoje presenetiti in prav posebej razveseliti. Globoko smo hvaležni založbi Böhlau, da se je odločila za objavo. Knjiga je dobila v nemščini tudi zelo privlačen naslov: »Majestät, es ist zu spät...« (Veličanstvo – prekasno), po besedah, ki naj bi jih Korošec po lastnem pričevanju izgovoril cesarju na zadnjem sprejemu 12. oktobra 1918, ko ga je ta s solzami v očeh rotil, naj vendar Slovenci ostanejo zvesti Avstriji (str. 258 slov. izd., str. 312 nem. izd.). Z nemško izdajo se je avstrijskim in drugim nemščine večšim bralcem odprl del slovenske zgodovine in življenja enega naših najpomembnejših politikov.

Prvi del, ki popisuje Koroščevo izvor, študij in delo pred izvolitvijo v dunajski parlament 29. maja 1906, je dokaj kratek, drugi in tretji del pa sta približno enako obširna. Pri opisu državnozbornske volilne reforme leta 1907 Bister pravilno omenja, da so dobili Slovenci 24 poslanskih mest, vendar pa se moti, ko pravi, da je bilo pri tem 23 čistih slovenskih mandator, štiriindvajseti pa je bil »hrvaško-slovenski mandat v Istri« (str. 52 slov. izd., str. 63 nem. izd.). Po Milku Kosu navaja zato le 23 slovenskih poslancev (str. 96 slov. izd., str. 117 nem. izd.). Vendar v Istri ni bilo nobenega hrvaško-slovenskega mandata. Slovenski mandat v Istri je bil čist slovenski mandat, prvi, ki so ga istrski Slovenci kdaj dobili v državnem zboru, in je obsegal občine Dekani, Dolina, Marezige, Očisla-Klanec in Pomjan iz koprškega sodnega okraja ter ves sodni okraj Podgrad. Vendar so tako leta 1907 kot 1911 Slovenci za poslanca v tem vol. okraju kandidirali in izvolili Matka Mandiča, Hrvat iz Kastavščine, duhovnika in urednika, ki je živel v Trstu in tu tudi umrl 13. 5. 1915. Mandič je bil Hrvat, toda glasovi zanj so bili slovenski. Podobno je bilo s Hohenwartom od sedemdesetih do devetdesetih let: grof Hohenwart je bil Nемеc, toda bil je slovenski kandidat in glasovi zanj so bili slovenski.

Drugi del Bistrove monografije govori o Koroščevem delu v parlamentu od prve izvolitve do prve svetovne vojne, zajema pri tem tudi dobršen del celotne slovenske politike tega časa, ne ukvarja pa se s štajerskim deželnim zborom in Koroščevim delom v njem, saj je študija omejena že po naslovu na državni zbor. Tretji del je najboljše in govori o času prve svetovne vojne. Lahko bi rekli, da se pripoved konča s Koroščevim odhodom 27. oktobra 1918 z Dunaja v Švico, čeprav navaja še nekaj poznejših dejstev.

Knjiga se zelo prijetno bere, slog nam kaže, kako se je znal Bister dvigniti nad bedne dogodke in konflikte tistih dni in gleda nanje s sočustvovanjem in razumevanjem, obenem pa z določene višine in oddaljenosti.

Četrty del daje na pičlih šestih straneh zaključke. Velja jih brati natančno in s premislekom. Temu delu je dal Bister v slovenski knjigi naslov »Človek in politik Korošec v habsburški monarhiji«, v nemški knjigi pa malo drugačnega: »Anton Korošec als Politiker und Staatsmann in der Endzeit der Habsburgermonarchie – Versuch einer Beurteilung«.

Naj navedem nekaj misli iz teh zaključkov:

Prva svetovna vojna z nacionalistično klimo tople grede je bila gotovo ugodna za razjedajoče moči: Nemci in Ogrska so »v svojem šovinizmu pokopali monarhijo kot večnarodno državo in pripravili pot letu 1918« (Hermann Baltl)... Če se je torej narodnostni boj stopnjeval do vrelišča, so tega daleč najmanj krivi Korošec in južnoslovanski parlamentarci. Tako avstrijsko in tako habsburško kakor Slovenci, ki so v svoji držbi bolj ali manj videli zapoved katoliške vere, najbrž ni bilo nobeno drugo ljudstvo donavske monarhije (str. 269). Korošču se je posrečilo zbrati južne Slovence vseh odločujočih političnih skupin na novi državni podlagi. Ni pa mu bil usojen uspeh pri iskanju avstrijskih zaveznikov, ki bi bili pri volji in zadosti močni, da bi zavezili sredobežne družbene težnje in jih premagali v novi državni zvezi, ki je nastajala ob Donavi – zadnji del tega stavka je v slovenščini nekoliko nejasen, pa naj mu zato dodam nemško besedilo: »...die zentrifugalen gesellschaftlichen Tendenzen einzudämmen und einen modernen habsburgischen Staatenbund an der Donau zu errichten« (str. 324). Bister domneva, da je Korošec »že januarja 1918 pokopal svoje upanje na rešitev južnoslovanskega vprašanja v okviru monarhije« (str. 268), in je mnenja, da Slovenci oktobra 1918 niso imeli več nobenih drugih alternativ (nemško str. 321, slovensko malo drugače str. 266). Navedel sem le nekaj misli, lahko bi jih seveda še veliko več – temu bralcu bi se zdele najpomembnejše ene misli, drugemu druge – dovolj jih je za premišljevanje o teh usodnih dneh naše zgodovine.

Peti del in dodatek obsegata slike, dokumente, faksimile, vire ter imensko kazalo. Dr. Feliks J. Bistru moramo biti res hvaležni za obe lepi knjigi: zapolnil je veliko vrzel v našem zgodovinsko pomagal naši zgodovini v veliki svet.

Dušan Moravec, **Novi tokovi v slovenskem založništvu: od Schwentnerja do prvih publikacij Akademije**. Ljubljana : DZS, 1994. 296 strani, ilustr. (Zbirka Knjiga o knjigi).

Akademika Dušana Moravca je v Intervjuju Sodobnosti Ciril Zlobec predstavil kot znanstvenika, ki deluje na dveh področjih. Ukvarja se z gledališčem in njegovo problematiko, poleg tega je uredil največ zvezkov Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev. Leta 1991 pa je pri SAZU izdal obširno razpravo o Lavoslavju Schwentnerju (Razprave II. razreda SAZU, zv. 14, Ljubljana 1991, 139–164), v kateri se je spoprijel s širšo kulturno-zgodovinsko problematiko. Sprašuje se namreč, kakšno bi bilo brez tega prezasluznega (pogosto prezrtega) založnika slovensko založništvo na prehodu iz prejšnjega v naše stoletje (Sodobnost 40, št. 5, Ljubljana 1992, 473 ss.). Temo je nato razširil in tako smo dobili odličen pregled slovenskega založništva in njegove politike od konca 19. stoletja pa do druge vojne. Študija je pomembna tudi zato, ker je to uvodni zvezek nove serije »Knjiga o knjigi«, katere pobudnik in urednik je Martin Žnidaršič.

V drugi polovici 19. stoletja je delovalo na Slovenskem več založnikov, med katerimi velja omeniti ljubljanskega Jožefa Blaznika, goriškega Andreja Gaberščka, novomeškega Janeza Krajca, pa hišo Kleinmayer & Bamberg z izpostavamama v Celovcu in Ljubljani. Poleg tega sta bili tu še dve nacionalni družbi Matica in Mohorjeva. Tako Lavoslav Schwentner, ki se je leta 1898 preselil iz Brežic v Ljubljano ni prišel v prazen prostor, vendar je njegov pomen za razvoj slovenske literature izredno velik. Postal je založnik predstavnikov moderne, o sodelovanju s Cankarjem je ohranjeno obsežno rokopisno gradivo – korespondenca, pogodbe, drugi dokumenti, ki jih je Moravec upošteval že ob izdaji Cankarjevih zbranih del, zdaj pa je z njimi osvetlil še drug aspekt – namreč delovanje in vlogo založnika. Schwentner je prvi, ki je sprejel pobudo za izdajanje zbranih spisov slovenskih pisateljev – pri njem so izšla Kersnikova dela. Skoraj vso svojo dejavnost je posvečal domači knjigi. Prav ponosen je bil na to, da ni izdal množice prevodnih del. Že v brežiškem obdobju je posegal tudi na področje glasbe, po prihodu v Ljubljano je to dopolnil še s sodobno glasbeno revijo *Novi akordi*. Novost je bila tudi oprema publikacij, ki ji je posvečal veliko pozornost, k sodelovanju je pritegnil arhitekta in slikarje.

Med obema vojnama je Schwentner sicer še delal, vendar so ob njem v Ljubljani nastale druge družbe, ki so prevzele glavno iniciativo na področju založništva. Tako je delovala v tem času liberalno usmerjena Tiskovna zadruga, kjer velja med uredniki omeniti predvsem dr. Prijatelja. Poleg sistematičnega publiciranja zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev je izdajala kvalitetne prevode iz svetovne književnosti (Shakespeare, Cervantes, Gide, Maupassant, Anatole France). Skrbela je tudi za sodobne slovenske avtorje in končno moramo poudariti, da je sprejela v svoj program zbirko *Monumenta artis slovenicae*, ki jo je zasnoval Izidor Cankar.

Kot antipod je dal J. E. Krek pobudo za ustanovitev katoliško usmerjene Nove založbe. Zaživela je šele po njegovi smrti leta 1917, vodil pa jo je F. S. Finžgar. Poleg prevodov so med edicijami tudi Cankarjeva dela v dvasetih knjigah, ki jih je pripravil Izidor Cankar, med znanstvenimi publikacijami pa Steletov Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih in Keleminovo delo *Literarna veda*.

Jugoslovanska knjigarna, ki se je tako preimenovala v novo nastali državi iz nekdanje Katoliške bukvarne, je delovala v Ljubljani že koncem 19. stoletja. V njeni Leposlovni knjižnici smo dobili prevode iz dotlej malo prevajanih jezikov – npr. norveščine, flamsčine. Stele je tu izdal Umetnost zapadne Evrope, Milko Kos Zgodovino Slovencev, Franc Grivec pa delo *Slovenski knez Kocelj*. Moravec se je dotaknil tudi manjših založniških hiš, katerih izdaj pa ne gre prezreti. Tako je Čeh H. Uhlir v *Loki* pri Zidanem mostu ustanovil Umetniško propagando, v Ljubljani je delovala Belo-modra knjižnica (ženska založniška hiša), pa Vodnikova družba in Bibliofilska založba, izdajateljica umetniških knjig in revije *Umetnost*. V Mariboru pa so pri Tiskarni sv. Cirila izdajali Cirilovo zbirko, kjer je izšlo nekaj pomembnih del o zgodovini tega mesta.

Zgled moderno organiziranega in usmerjenega založništva s široko mrežo naročnikov pa je v letu 1929 ustanovljena Modra ptica. Sodelavce je vezala ideja, da bi »dostojno služili svoji domači zemlji in kulturi, iz katere so zrastle«. Tu so izdajali temeljna dela svetovne književnosti, romansirane biografije, domače izbrane tekste, tudi strokovne publikacije, kakršna je obširna Svetovna zgodovina H. G. Wellsa, poleg tega pa revijo *Modra ptica*. Takemu zgledu organiziranosti je sledil tudi Ciril Vidmar, sicer soustanovitelj *Modre ptice*, ki pa je v letu 1931 ustanovil svojo založbo Hram. Vzporedno je začela delovati leta 1936 še Naša založba. Drugače je bila usmerjena Akademsko založba, ki je nastala ob sodelovanju najodličnejših slovenskih znanstvenikov v letu 1934. V svoj program je vključila predvsem znanstvene in esejistične publikacije, poskrbela pa je tudi za prve faksimilirane izdaje pri nas (Brižinski spomeniki), poglavja iz Valvasorjeve *Slave Vojvodine Kranjske* itd. Prve publikacije Akademije znanosti in umetnosti so izšle z letnico 1939. S pregledom založniških začetkov te znanstvene ustanove Moravec zaključuje temeljno delo o zgodovini te dejavnosti na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja.

Poskušali smo le v kratkem povzeti Moravčeva dognanja, kar pa je spričo obilice podatkov težko. Založniška dejavnost na Slovenskem med obema vojnoma je bila namreč zelo razvejana. Skoraj vsem založnikom bi lahko pripisali moto, ki ga je v svoje naznanilo zapisal urednik *Modre ptice*: »Umetniško visoka knjiga mora med ljudi, ker ona je dokument kulturne sile celote in posameznika, je stopnica do izobrazbe in pot do razumevanja življenja in dojemanja resnične lepote. Knjiga je orjaška sila, ki more preoblikovati svetove.«

Na koncu moramo žal izreči še nekaj kritičnih pripomb. Knjigi je namreč dodan povzetek v angleščini, kar je spriču dejstva, da se slovenska znanstvena knjiga nikakor ne more in ne sme zapirati in biti namenjena ozkemu krogu domačih strokovnjakov, spodbudno. Kako povzeti skoraj tristo strani teksta na borih štirih, je vprašanje zase. A resnici na ljubo moramo zapisati, da bi bilo bolje, če takega povzetka ne bi bilo. Prevajalec (ni podpisan) se je namreč potrudil in prevedel imena založb in revij v angleščino in niti v oklepajih ne navaja originalnih naslovov. Tako govori npr. o založniških hišah Bluebird, New Publishing House, Our Publishing House, o revijah New Harmonies (Novi Akordi) in Slovene Bookshop (Slovenska knjigarna) pa Slovene Biographical Encyclopedia, ki ga je izdajala Cooperative Business Bank in podobno. Le Hram se je zdel neprevedljiv in je ostal v navednicah zapisan v originalu. Med manjše napake lahko uvrstimo to, da piše o Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, ki pa pred vojno še ni imela tega naziva. In kaj si bo mislil nekdo, če prebere, da je Academic Library poskrbela tudi za faksimilirane izdaje starih tekstov npr. »Valvasor's Splendours of the Carinthian(?) Dukedom« ali »Brežice Memorials« (Brižinski spomeniki = Freising Manuscripts)?

Anja Dular

Marko Kravos, Marko Pozzetto, Milan Pahor, Sandi Volk, Bogomila Kravos, Pavle Merku, **Narodni dom v Trstu 1904-1920**. Trst : Narodna in študijska knjižnica, Založba Devin, 1995. 134 strani.

Monografsko delo o Narodnem domu v Trstu je simbolično izšlo ob 75. obletnici požiga te prekrasne reprezentančne zgradbe sredi Trsta 13. julija 1920, ko je postalo v Primorju vsem jasno, da nova okupacijska oblast ne bo spoštovala sprejetih obvez do ogromnega števila anektiranih Slovencev in Hrvatov ter da bo njihovo kulturno, finančno, izobraževalno ter jezikovno prisotnost v krajih, ki so bili razen nekaterih mest kompaktno slovenska in hrvatska, doletela enaka usoda, kot so jo namenili Narodnemu domu Balkan.

Italija je z vstopom v vojno leta 1915 na strani Antante izbrala svojo strateško pot osvajanja balkansko - podonavskega prostora. V to podjetje, ki je le navidezno služilo mazzinijanstvu dobrega spomina, torej odrešitvi bratov, ki so ječali pod habsburškim žezlom, je bilo vložena veliko denarja, naporov in nekaj stotisoč mrtvih na frontah, ki so sekale slovensko etnično mejo, ki se je prav v teh krajih najdlje obdržala (približno 1.300 let) kot nespremenjena ločnica med slovenskim in latinskim svetom. Žal je Kraljevina Italija v te kraje prišla kot osvajaalka, prepričana, da so naravne meje, ki jih je dosegla s kupčijo v Londonu, dane od boga. Ta imperialistični credo, ki ga je sabaudska hiša preizkusila že v severni Afriki (Tripoli, tu sei italiana), so obogatili tudi iredentisti iz domačih logov, ki so nekatere oblike segregacije preizkušali in izvajali ob prelomu stoletij, še več, fašizem je ozek sloj tržaškega, istrskega in goriškega iredentizma in nacionalizma razumel kot bitko za prevlado nad teritorijem in nad ljudmi drugačne kulture v smislu izničenja manjvredne rase s strani nosilcev večtisočletne kulture. Šlo je torej za bitko na življenje in smrt, kjer je ena stran imela vse pogoje za realizacijo genocidne politike, medtem ko je druga stran lahko le nemo (na začetku) spremljala uničevanje narodnega substrata, ki ga je ustvarjala od začetkov 19. stoletja dalje v neenakih razmerah nezgodovinskega naroda.

Ob obnovljenih neoiredentističnih poskusih sodobne italijanske politike, ki si kot kategorijo postmodernega vladanja in upravljanja z državo postavlja historične krivice, ki jih je italijanska narodnostna skupnost utrpela pred 50 leti v Istri, in skuša na ta način revidirati že dve desetletji uveljavljene Osimske sporazume, pomeni izid publikacije *Narodni dom v Trstu* tisti ekstravaganтни način stroke, da povsem zamori politiko izvršenih dejstev in enkrat za vselej veljavnih resnic. Pri mobilizaciji javnega mnenja v korist desničarske politike so se namreč pri sosedih spet vključile v igro vse tiste obsoletne psevdoznanstvene skupnosti, ki so desetletja z državnim denarjem ohranjale pri življenju teorije o italijanstvu Istre in Dalmacije ter o historičnih krivicah do tamkajšnjega italijanskega prebivalstva, ki je moralo po slavokomunističnih teorijah etničnega čiščenja, od fojb do brezpravne države po letu 1945, zapustiti svoja ognjišča v objem matere domovine. Ta je svojim sinovom pustila ali na novo dodelila volilno pravico, ki so jo desne stranke vedno s pridom kapitalizirale v tej privilegirani obmejni Juljski "krajini", kjer je opcija ponovnega petelinjenja ostajala prižgana kot žerjavica pod pepelom vsa dolga povojna leta od pariške mirovne konference, do londonskega memoranduma, pa tja od Osima in Rima do današnjih dni. Teorije omejene kredibilnosti Pariške mirovne konference in nato posledično vseh drugih meddržavnih in mednarodnih sporazumov med Italijo in Jugoslavijo oz. Slovenijo imajo svojo domovinsko pravico v samem vrhu italijanske diplomatske šole, ki ni nikdar skrivala svojih ambicij na skrajni desnici italijanskega političnega življenja.

V tem smislu si, kljub objektivnosti nekaterih vej italijanske historične šole, lahko zamišljamo, da sta vlogi žrtve in krvnika zamenjani ter da je zgodovinska posledičnost le fantazija neukega ali eksasperiranega slovenskega zgodovinoписja, ki postaja po realizaciji nacionalne države leta 1991 vse bolj nacionalistično in neobjektivno, kar je seveda lastnost novih držav in miopije njihovega intelektualnega potenciala. Povsem jasno postaja, da so se pri nekaterih, ki so dolga leta z upanjem čakali na razpad Jugoslavije, spet zbudile skomine osvajalskih avantur. Predvsem za tržaško zgodovinoписje, ki je tako

briljantno demitiziralo nekatere ustaljene in zakoreninjene tržaške mite, moramo še enkrat izjaviti, da ne pozna zgodovine sosedja, someščana, s katerim se srečuje vsak dan na ulici, na delovnem mestu, v kavarni in v politični stranki. Pri vsem tem prihaja do izraza neka meja, ki je v Tržačanih samih močno zakoreninjena in ki je zavestno ne opaziš. Gre za mejo, do kod lahko segajo slovenske pravice v javnem izražanju danes in v odkrivanju zgodovinskih dejstev za preteklost. Meja med priznanjem demokratičnosti manjšinskih zahtev teče po tistem razpotju, ko Slovenci nimajo pravice povedati, da je Trst bil in da je še tudi slovenski v vseh izrazih tukajšnjega življenja. Dejstvo, da je le prva svetovna vojna odvrnila nevarnost slovenskega prevzema oblasti v velikih primorskih mestih, v Trstu pa še posebej, še danes pri največjih italijanskih demokracijah povzroči kurjo polt. Izraz te pošastne narodnostne moči je prav slovenski narodni dom Balkan, zgrajen brez državnih ali občinskih sredstev, simbol slovenske prisotnosti v Trstu, njihove kulturne in gospodarske moči, njihovega prepričanja, da se bodo desetisoči, ki so v preteklosti opustili svoj materin jezik, spet odločili za svojo narodnost, ki so jo morali nasilno zapustiti ob prihodu v Trst.

Avtorji tega dragocenega dela so podali historičen pregled vseh pogojev, ki so pripeljali do izgradnje dragocenega multimedialnega objekta, ki ga je projektiral arhitekt Maks Fabiani iz Kobdilja na Krasu. Urednik in pesnik Marko Kravos nas v svojem tekstu popelje v zakulisje takratnih političnih struktur v Trstu, ki se vedno bolj zavedajo, da lahko Trst postane vodilno slovensko središče, uprto naprej v nove gospodarske tokove, ki so bili do takrat monopol velikih evropskih narodov. O ideji polifunkcionalnega Narodnega doma je v knjigi spregovoril z vsem svojim znanjem arhitekt Marko Pozzetto, medtem ko je gradnjo in program Narodnega doma postavil v čas zgodovinar Milan Pahor, ki je historično obdelal čas druge polovice 19. stoletja. Sandi Volk je v več prispevkih ovrednotil narodnjaško gibanje v Trstu in to prav na deficitnih temah, ki so bile v preteklosti slabše obdelane. Bogomila Kravos je preučila gledališko življenje v Trstu pred prvo svetovno vojno, Pavle Merku pa je analiziral glasbeno življenje tržaških Slovencev v tako razvitem ambientu, ki je vsakodnevno iskal stik z najvišjo evropsko kulturo.

Knjiga *Narodni dom v Trstu 1904-1920* je bogato opremljena s fotografijami, dokumenti, plakati in drugim najrazličnejšim materialom iz takratnega časa. Objavljena je tudi vsakoletna kulturna kronika dogodkov, ki so se odvijali v Trstu, kar nam pokaže vitalnost tamkajšnjih Slovencev, ki so v marsičem bili celo pred Ljubljano, saj je bil Trst po gospodarskem in političnem ter po kulturnem pomenu tik za Dunajem in Prago.

Požar Narodnega doma s knjižnicami, z bogatim secesijskim razkošjem dvoran in gostinskih lokalov ter z dvema bankama, ki sta bili v stavbi, je pomenil, da je nekega obdobja za zmeraj konec. Stavbo so likvidirali, slovenska društva so ukini, šole so zaprli ter v izgnanstvo je šlo na desetisoče primorskih Slovencev. Zadeva je postala ireverzibilna. Genocid ni deloval le na kulturni, ampak na eksistenčni ravni. Konsenz ni prišel le s strani fašizma, ampak je bil širši. Še danes je Narodni dom last italijanske države, ki ga Slovincem ne priznava, kot jim ne priznava enakovrednosti pri življenju in vsakodnevnem ustvarjanju mestnega vsakdana. Vse resnice, ki jih čas ne zabriše, so le dokumentirane resnice. Narodni dom še stoji sredi Trsta, tam kjer gre openski tramvaj kot žila dovodnica na Kras in v kompaktno slovensko naseljeno ozemlje. Dokler bo stal, bo spominjal na to, da so bili Slovenci v teh krajih povsem enakovredni sosednji narodnosti. Publicirano delo nas bo spominjalo na to. Vsem, ki so prispevali k njegovemu izidu, gre naša velika hvaležnost in naše neobremenjene čestitke.

Boris M. Gombač

Marta Verginella, Alessandro Volk, Katja Colja, **Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem.** Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1995. 178 strani. (Knjižnica Annales ; 9)

Razprave zgoraj omenjenih avtorjev M. Verginelle, A. Volka in K. Colja, ki jih je v knjižni obliki izdalo tako zelo dejavno in marljivo Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, so bile del projekta *Trst v vojni*, ki se je odvijal na Deželnem inštitutu za odporništvo iz Trsta zadnjih par let (1990-1995). Projekt je doživel svojo realizacijo v knjigi, ki jo je izdal omenjeni inštitut (*Trieste in guerra*, Trst 1992), ostajale pa so še sive lise, ki jih ta raziskava ni uspela pokriti, predvsem zato, ker je privilegirala vojaškopolično in institucionalno zgodovinopisje. Ti dve polji preučevanja sta po mnenju avtorjev zelo pomembni gledišči vojnega dogajanja, vendar še zdaleč ne edini in vseobsegajoči. Preštudirati je treba tudi gospodarske, socialne in kulturne okoliščine življenja ljudi v vojni in zato so se avtorji, ki so na izdajo svojih prispevkov v italijanščini čakali že nekaj časa, odločili, da ta novi pogled na stereotipne poglede druge svetovne vojne objavijo v slovenščini v 9. zvezku *Knjižnice Annales*, ki izhaja v Kopru v okviru Zgodovinskega društva za južno Primorsko. Knjiga je bila predstavljena na mednarodnem simpoziju "Primorska in Trst od Rapalla do londonskega memoranduma (1920-1954)", ki se je odvijal v Kopru 26. maja 1995 v počastitev 50-letnice konca druge svetovne vojne in zmage nad nacifašizmom.

V času vse bolj razvejanih in nelogičnih revizijskih poskusov ocenjevanja dogodkov iz druge svetovne vojne, kjer se večkrat politika skuša identificirati s stroko in ji s tem obupnim in nepotrebnim

poenostavljanjem povzročča veliko škodo, je delo zgoraj omenjenih treh avtorjev zelo solidno opravljeno. Čeprav se prispevki omejujejo le na Primorsko oz. na Trst z bližnjo in daljno okolico in jih zato lahko ocenjujemo le v okviru lokalnih razsežnosti, pomenijo nek nov veter v obravnavanju dogodkov, ki spet polarizirajo slovensko javno mnenje.

V ospredju raziskave, ki so jo vodili Verginella, Volk in Coljeva, je obdobje fašizma in druge svetovne vojne. S pomočjo novih strokovnih prijemov, zlasti z analizo ustnih virov, odkrivajo specifičnost in kompleksnost dogajanj ter izkušenj primorskih ljudi v medvojnem in vojnem času in hkrati opozarjajo na poenostavljena dognanja stereotipnega branja in osvetljevanja primorske polpretekle zgodovine. S historično distanco in zgodovinopisno rabo ustnih virov se jim je ponudila objektivna možnost zapolnjevanja arhivskih vakuumov in ovrednotenja subjektivnih izkušenj, ki so jih pogojevale raznovrstne socialne, gospodarske, kulturne in politične spremenljivke v obravnavanem obdobju.

Stereotipu, da je bila protifašistična borba vedno in povsod enako močna in vsesplošna tam od leta 1918 do leta 1945, postavljajo avtorji v razmislek reakcije slovenskih ljudi na raznorodovalno politiko fašističnih oblasti, v ospredje postavljajo vprašanja odnosov med slovenskimi in italijanskimi antifašisti, zanima jih doživljanje nacionalne in politične pripadnosti, raziskujejo medetnične odnose v mestu in na podeželju ter analizirajo odločitve, ki so privedle posameznike k aktivni udeležbi v vrstah partizanskega gibanja, ter vzroke neuspeha, ki ga je slovenski kolaboracionizem doživel na Primorskem.

Če bi želeli dati neko splošno oceno trem prispevkom, ki so se tako dobro vklopili v ta zbornik z naslovom *Ljudje v vojni*, potem bi morali povedati, da je metodološko razpravljanje Verginellove z naslovom "Porazeni zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem" neobremenjena revizitacija intervjujev udeležencev NOB ter ponovno razmišljanje oz. interpretacija stališč zavestnih in podzavestnih otenkov pričevalčevih pripovedi. Čeprav so se študije o obdobju 1941-1945 tako na slovenski kot na italijanski strani večkrat izpopolnjevale in dopolnjevale, ne moremo mimo polemike, ki na novo odpira nekatera vprašanja neke skupne preteklosti, ki je bila večkrat prediskutirana. Gre za dognanja, ki so se v italijanskem zgodovinopisju razrastla po Pavonejevi knjigi o osvobodilni vojni kot državljanski vojni, ter za nekatera nova vrednotenja slovenskega NOB. Sodelovanje obeh rezistenc na prostoru, ki ga eni imajo za Primorje, drugi pa za Julijsko Krajino, je prava svetla točka v nelahkih odnosih med Italijani in Slovenci na geostrateškem koridorju, ki pelje na balkansko-podonavski prostor, ki je vedno tako zelo privlačil naše latinske sosedje. Ponovno vračanje na ta vprašanja, ki so bila vedno v razponu med nacionalnim in razrednim, nedvomno svetli sence, ki so bile že takrat napoti vsakršnemu sodelovanju. Prav tako pa razpihujejo megle, ki bi jih novi in stari revizionisti radi postavili na pot kapitaliziranju zgodovine v pozitivnem smislu boljšega sodelovanja na meji in logične integracije novih držav v Evropsko unijo. Večkrat izrečena misel o ekstremnem nacionalizmu novih držav, ki so nastale na ozemlju nekdanje Jugoslavije, ter o posledičnem "novem" zgodovinopisju, so ob prebiranju predstavljenega dela, pa tudi ob pobudah, ki so se vrstile v zadnjih letih po osamosvojitvi Slovenije, povsem deplasirane in kažejo na nepoznanje razmer v slovenskem zgodovinopisju, kjer je stanje dokaj kaotično in pod močnim pritiskom politizacije oz. "pohoda novega enoumja", ni pa nacionalistično in šovinistično, kot bi ga nekateri radi predstavili v opravičilo lastnih aspiracij na "izgubljena ozemlja".

Najbolj obširen in najbolj zanimiv tekst je za pričujočo publikacijo prispeval Sandi Volk. Besedilo z naslovom "Raznolikost vojnih izkušenj v spominih tržaških Slovencev" je izredno berljivo, zelo povedno in pomembno za razumevanje tržaške zgodovine, pri kateri nastopa vedno problem historizacije, oz. vedno moramo pomisliti na to, da se je asimilacija pošastno zarezala v narodno telo v zadnjih desetletjih, ter da pomeni diskusija o Trstu leta 1915 nekaj, da pomeni pregled nacionalnega telesa v Trstu leta 1945 nekaj drugega in da je Trst s teh stališč leta 1995 nekaj povsem tretjega. Udeležba slovenskega dela prebivalstva pri antifašističnem delovanju v Trstu od leta 1920 do leta 1945 je glavna tema Volkovega razmišljanja. Njegov vir so ustna pričevanja udeležencev teh dogodkov. Ob izredno zanimivih konkretnih podatkih več pričevalcev, ki dopolnjujejo klasično paletto virov, prihaja pri ustnih izjavah še do nove dimenzije vpogleda v tisti zastrti svet odkrivanja medčloveških odnosov, ki ustvarjajo substrat neke družbe, nekega socialnega tkiva, tudi v večnarodnostnem mestu. Ob prebiranju Volkovega teksta se kot iskre pojavljajo sklopi vprašanj, ki gredo od dejstva, da slovenska mladina v Trstu in v Primorju 20 let ni imela možnosti izobraževanja v slovenskem jeziku in da so torej bili slovensko nepismeni, kar so kasneje po osvoboditvi leta 1945 tržaškim srednješolcem in višješolcem tako radi očitali od zaveznikov privilegirani "Baragovi emigrantski profesorji", pa do ugotovitve, da je bila italijanska rezistenca prepričana, da so rapalske "naravne" meje enkrat za vselej dane in postavljene. Sožitje prebivalstva z osvobodilnim bojem je drugačno v mestu ali v neposrednem zaledju in različna je njegova moč v letih osvobodilnega boja 1941-1945.

Katja Colja se je soočila z vprašanjem "Kolaboracionizem v Jadranskem Primorju: Domobranci (1943-1945)". Mlada raziskovalka, ki je do potankosti preštudirala fond slovenskega kolaboracionizma v Arhivu Republike Slovenije, je ob objavi zanimivega slikovnega gradiva ugotovila, da je to gibanje kljub močni podpori fašističnih in nacističnih oblasti doživljalo neuspeh za neuspehom še posebej na Tržaškem. Slovenski kolaboracionizem je bil sem prinešen in ni imel avtohtonih korenin, predvsem pa ga ne moremo primerjati z vlogo italijanske desnice, ki je bila v smislu kolaboracionizma integralni del nacističnih prizadevanj v Jadranskem Primorju. Likvidacija nekaterih članov nerazrednih organizacij, ki so se

odločali za pristop k partizanskemu gibanju, ter striktna navezanost na tržaški gestapo vseeno označujejo njihovo pripadnost.

Če bi na koncu strnili povedano v neko splošno oceno, potem lahko rečemo, da se je s to knjigo slovensko tržaško zgodovinske postavilo ob bok sosednjemu, kar je razvidno iz že objavljenih del sodelavcev zgodovinskega odseka Narodne in študijske knjižnice. V tem smislu smo veseli, da je Zgodovinsko društvo za južno Primorsko razumelo stisko tržaških kolegov in objavilo pričujočo publikacijo, ki nekako ni mogla do tiska v italijanščini. S tem so se pozicije obeh zgodovinskejših šol, ki delujeta v istem mestu, v nekem smislu izenačile in obsoletna postaja trditev, ki smo jo imeli priliko slišati, da zaostaja slovensko zgodovinske za italijanskim za dobrih trideset let. Obe šoli, ki se tam srečujeta, imata svoje specifičnosti, svoje poglede in svoj pristop k materiji, ki je zelo zahtevna in potrebuje veliko širine in razumevanja do sosednjega naroda. Vse to je bilo s tem delom tudi doseženo, zaenkrat le v slovenščini. Italijansko verzijo še pričakujemo.

Boris M. Gombač

Bogdan Žolnir, Mile Pavlin, Protifašistični odpor : Koroška - od začetkov vstaje do konca leta 1943. Celovec : Drava, 1994. 311 strani.

Delo z zgornjim naslovom sta na predvečer petdesetletnice zmage nad fašizmom skupaj izdala Osrednji odbor Skupnosti koroških partizanov v Ljubljani in Slovenska prosvetna zveza v Celovcu, ki je knjigo vključila tudi v svoj knjižni dar za leto 1995.

Knjiga, napisana kronološko, ima sama svojo dolgo zgodovino. Zamisel se je porodila pred več kot dvajsetimi leti v vodstvu Osrednjega odbora Skupnosti koroških partizanov, osrednje organizacije nekdanj na Koroškem se bojujočih partizanov v Sloveniji, ki je sama po sebi zmeraj, tako v vojnem času, kot tudi po njem, predstavljala nekaj posebnega. Med pobudniki velja omeniti pokojnega *Pavla Žaucerja Matjaža* in predsednico zgodovinske komisije Skupnosti koroških partizanov *Olgo Kastelic Marjetko*; oba sta večji del svojih partizanskih let preživela prav na Koroškem. Zakaj je knjiga, v bistvenih sestavinah končana že pred leti, tako dolgo čakala na svoj izid, je verjetno posebna zgodba, ki bi jo tudi kdaj kazalo raziskati. Vendar slej ko prej ostaja dejstvo, da je monografija končno zagledala luč sveta in da je dostopna bralcem, še posebej slovenskim in avstrijskim zgodovinarjem kot pomemben pripomoček za njihove nove raziskave. Delo bo mogoče tokrat deležno natančnejše pozornosti, drugače kot takrat, ko so tovrstne knjige izhajale po tekočem traku. Sicer pa je poljudna ali znanstvena literatura, ki govori o Koroški in koroških Slovencih, v matični Sloveniji naletela na izreden sprejem, dostikrat tudi premalo kritičen. Koroški partizani so tako, kot so se med vojno bojevali v posebnih razmerah (šlo je za edini omembe vredni oboroženi protifašistični odpor na ozemlju rajha), tudi po vojni ostali povezani in na svojevrsten način skrbeli tako za prenašanje tradicije (omenimo samo *Gašperjevo bralno značko* in planinsko transverzalo *Javke brez hajke*), kot tudi za načrtno zbiranje zgodovinskih virov, njihovo publiciranje že v petdesetih letih (mdr. v *Vestniku koroških partizanov*) in pa tudi vzpodbujanje pisanja zgodovine NOB na Koroškem. V tem smislu pričujoča knjiga vsekakor ni prva. Čeprav je bil osnovni namen, da bi v knjigi obdelali predvsem dogajanja onstran današnje državne meje, se zaradi povezanosti v geografskem in tudi političnem smislu dotika tudi mnogo dogodkov tostran meje.

Knjiga je vsebinsko razdeljena v dva dela. *Bogdan Žolnir*, dolgoletni ravnatelj slovenjegraškega Muzeja revolucije (sedaj Koroški pokrajinski muzej), vseskozi zelo ploden publicist, med drugim avtor razprave o koroških partizanskih tehnikah (edina iz serije o partizanskih tehnikah, ki je sploh izšla, vse ostale, tudi napisane, še vedno čakajo na izid), je prispeval prvi obsežnejši del: *Narodnoosvobodilni boj na vzhodnem Koroškem*. Drugi del z naslovom *Vplivi vodstva Osvobodilne fronte na razvoj vstaje proti nacizmu na slovenskem Koroškem* pa je napisal znani slovenski publicist in pisec zgodovine NOB *Mile Pavlin*.

Žolnir se v svojem delu omejuje predvsem na področje Mežiške doline ter deloma tudi na ti. vzhodni del Južne Koroške. Besedilo je kronološko razdelil na pet večjih poglavij. Prvo obravnava nemško zasedbo Mežiške doline, Dravograda in Jezerskega ter opisuje nemški upravni in politični aparat. Če je avstrijski del Koroške občutil nemško zasedbo že z anšlusom, se je pritisk na slovensko manjšino povečal prav z aprilsko zasedbo Jugoslavije 1941. Žolnir je pravilno povezal zasedbo slovenskega dela Koroške in odpor slovenskih partizanov v Mežiški dolini že v letu 1941, kar je nedvomno vplivalo tudi na poznejši odpor na avstrijski strani Koroške. Ne smemo pozabiti, da sta bili tako Mežiška dolina kot Gorenjska sestavni del "Gau Kärnten". Nemci so imeli ob prihodu cilj, ki je bil vsekakor, kot so govorili: "Kärntner Miesstal muss wieder deutsch werden". Temu je bilo namenjeno tudi politično organiziranje prebivalstva in drugi pomembni ukrepi, kot je bila ukinitve slovenskih šol in vrtcev. Mežiška dolina je bila zaradi svojih naravnih bogastev in gospodarskih zmogljivosti tudi ekonomsko zanimiva za rajh.

V drugem poglavju Žolnir opisuje začetek narodnoosvobodilnega gibanja v Mežiški dolini. Kmalu so se začele tudi množične deportacije Slovencev, ki so prav tako vplivale na okrepljeni odpor. Avtor nam posebej prikaže delovanje uporniške skupine na območju Prevalj, dejavnost mladine na območju Črne, rudarjev mežiškega rudnika ter posebej skupino v Dravogradu. Po uničenju uporniških skupin na Prevaljah in v Dravogradu, ko je upor navidezno zamrl, se je narodnoosvobodilno gibanje med oktobrom 1941 in februarjem 1942 poskušalo obnoviti. Od avgusta 1942 do aprila 1943 je vse bolj prihajala do izraza prisotnost partizanskih enot z drugih območij Slovenije v Mežiški dolini. V tem oziru je pomemben predvsem pohod II. grupe odredov avgusta 1942 prek Gorenjske na Štajersko in pa prihod I. štajerskega bataljona v okolico Mozirja.

V četrtem poglavju Žolnir opisuje obdobje od aprila do septembra 1943 in poleg Mežiške doline vključí še ti. vzhodni del "južne Koroške". Izrednega pomena v tem obdobju je bila ustanovitev Koroškega bataljona in njegov napad na Mežico 3. aprila 1943. Vzporedno z vojaškim delovanjem se je na Koroškem okrepilo tudi politično delo. Žolnir izpostavlja pomen prve konference OK KPS za vzhodno Koroško 12. in 13. maja 1943, ki je bolj znana pod imenom *Belopeška konferenca* in je bila pomemben impulz za nadaljnje politične aktivnosti in propagando. Prav za slednjo je bilo izrednega pomena tudi delovanje prve tehnike okrožnega komiteja KPS za Koroško, ki je sprva delovala v taboru Koroške čete pozneje pa na Ludranskem vrhu. Koroški bataljon, (oziroma njegove tri čete) je bil na Koroškem aktiven do septembra 1943, ko je imel ob svojem odhodu na Dolenjsko okoli 300 borcev.

Zadnje obdobje, ki ga Žolnir opisuje, sega od septembra 1943 do februarja 1944 (v tem poglavju rahlo že presega v naslovu knjige zastavljeni čas), ko je partizanstvo na Koroškem praktično začelo nanovo. Iz nahitro oblikovane terenske čete je kmalu zrastel (drugi) Koroški bataljon, ki je postal zelo aktiven. Svoj del knjige Žolnir zaključuje z opisom političnega delovanja Okrožja KPS Mežica in Podjuna, z začetki delovanja VOS in narodnoosvobodilnim tiskom, predvsem v jeseni 1943.

Če se je Žolnir v svojem besedilu zamejskega dela Koroške le dotaknil, je avtor drugega dela Mile Pavlin svoj del v celoti posvetil prav slednjemu. Slovenski partizani predvsem iz Gorenjske in Primorske so že v začetku vstaje imeli vpliv tudi na Koroško. Iz tega začetnega obdobja je vsekakor najbolj pomemben pohod Kranjčevega bataljona, ki je z legendarno bitko pri Robežu 25. avgusta 1942 pokazal, da so partizani na Koroškem nacistom lahko še kako nevaren sovražnik.

Začetki organiziranega odpora so bili povezani z ustanavljanjem prvih odborov OF na avstrijskem Koroškem. Ledino sta orala Ivan Županc in Stane Mrhar, ki sta že jeseni 1942 vzpostavila mrežo odborov OF na Obirskem, vzporedno pa sta delovala tudi za ustanovitev partizanske čete, ki bi kasneje prerasla v bataljon in odred. Obe koroški partizanski četi sta zrastle organizacijsko iz Gorenjskega odreda leta 1943. Že prve akcije partizanov na Koroškem so pokazale, da orožniki krajevnih koroških policijskih postaj partizanom ne bodo kos, zato so kmalu začeli ustanavljati še pomožne orožniške postaje. Na spomlad 1943, po uspešni partizanski akciji v Bistrici v Rožu (17., 18. maj), ko sta tretja četa 2. bataljona Gorenjskega odreda in Koroški vod uničila tovarno akumulatorjev, elektrarno, zažgala žago in iz delovnega taborišča osvobodila 41 ruskih vojnih ujetnikov, pa so poslali v južni del Koroške tudi esesovsko policijo, ki je od tedaj izvajala večje akcije proti partizanom. Koroški partizani so tako po ocenah samo v Rožu in vzhodnem delu Zilje vezali čez 2000 vojakov.

Tudi Pavlin zaključuje svoj oris z jesenjo 1943, torej takrat, ko se je narodnoosvobodilni boj v obeh delih Koroške razmahnil. S tega vidika sta oba avtorja opravila šele začetno delo, ki nedvomno kliče po nadaljevanju, ki ga bo verjetno moral opraviti mlajši rod slovenskih zgodovinarjev. Pri tem bo seveda nujno potrebno upoštevati tudi vse tisto, kar avtorjema te knjige ni bilo mogoče; mislimo predvsem na pregled tujega arhivskega gradiva in upoštevanje raziskav tujih avtorjev. Pa tudi nekatera domača objavljena dela bi bila lahko v večji meri upoštevana; posebej moramo omeniti predvsem obilico memoarskega gradiva, ki ga že skoraj tri desetletja objavlja *Vestnik koroških partizanov*, danes *Koroški vestnik*.

"O usodi slovenskega naroda v času nacizma imamo", kot je zapisal uvodničar dr. Avguštin Malle, "vrsto raziskav, pričevanj in memoarske literature. Pričujoča knjiga je dragocen prispevek k naši sodobni zgodovini, saj zapolnjuje vrzel, ki je že dolgo časa obstajala, kljub svoji časovni določenosti". Temu mnenju dodajmo še našo splošno oceno njunega dela: z veliko zavzetostjo in vztrajnostjo sta ga dobro opravila, še posebej, če vemo, da nista šolana zgodovinarja. Lahko rečemo, da mimo njunega dela ne bo mogel nihče, ki se bo kolikor tolikor resno hotel ukvarjati s koroško zgodovino tega obdobja. Škoda je, da je pri snovanju knjige prišlo do toliko nepotrebnih zapletov (organizacijskih in finančnih), da ni bilo mogoče v delo uvrstiti vsaj še krajevnega in imenskega kazala, kar bi imeli za največjo pomanjkljivost predstavljene knjige.

Boris Jesih

Jože Gregorič, *Rast, revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja*. 1. izredna številka. Novo mesto, december 1994. 262 strani.

»Laška kapitulacija. 3. oktober. Gregorič je omahnil v božje naročje. S kakšno žalostjo smo kolegi, skupaj s prof. Steletom, sprejeli sporočilo o smrti. Umtnostnozgodovinska stroka je izgubila odličnega strokovnjaka, mi nadvse poštenega in spoštovanega kolega, Novo mesto kulturnega glasnika, zaljubljenega v njegovo zgodovinsko in estetsko pričevalnost. [...] Iz revščine je zrasel, bil pa je bogat v srcu. Izžareval je skoraj plemiško nobleso duha in človečnosti. [...] Pravi Dolenjec po božji volji. [...] Novomeška »katedrala«, dolga stoletja veličastna krona Novega mesta, ga je vabila s skrivnostjo zgodovine. [...] Gregorič nam je zapustil zgled izredno delavnega in kritičnega raziskovalca, odgovornega za sleherni besedo. Umtnostno zgodovino je pojmoval zares kot znanost, kot zgodovinsko vedo, ki porablja zato tudi zgodovinsko metodo. Spomeniki in njihovi pisani viri so mu bili prvo izhodišče, njihova slogovna analiza glavni namen, podprt z vso historično dokumentacijo. Kulturna – geografska vključitev je bila tista življenjsko odločujoča silnica, ki je navsezadnje določala tudi njihovo vključitev v lokalno in etnično pričevalnost. [...] Gregorič je nakazal umetnostno življenje Dolenjske od antike do 19. stoletja, dežele, kulturnogeografsko in po naravnih danostih razdeljene v tri velike regije, ki jih je avtor določil z bistrim očesom za subtilne variante umetnostne govorice in slogovnih razločkov, predvsem pa je poudaril kulturno mejo, ki poteka čez Dolenjsko med kraško primorskim in severnim kulturnem območjem... [...] Vendar

pa je njegov interes v sami umetnostnozgodovinski stroki segal daleč čez obzorje mesta, kajti bil je razgledan čez domače geografske in časovne meje. Pač neke meje ni prestopil. Po zdravem instinktu in razumsko je slutil nevarnost od juga. Bizantinizem mu je skrival nevaren naboj balkanske hegemonije. [...] Jože Gregorič, vodja reševalne skupine, se je že vrnil v rodni dom po koncu alarma. – In nov napad. Sveta zavest dolžnosti ga je klicala vnovič na pomoč. Še sedem pomočnikov zraven. Zavarovati bolnice v ženski bolnišnici pod Kaptljem. Tudi v strahu smrtno nevarnosti, a reševati je bilo treba ljudi. Izpod oboka sesutega stopnišča so rešili le, kar je od njihovega samodarovanja ostalo zemskega. 3. oktober 1943.«

Ob besedah, ki jih je zapisal Gregoričev prijatelj in kolega, mojster materinega jezika Emilijan Cevc in ki smo jih navedli iz obširnejšega uvoda, nam ostajajo le solze.

Ob nedavnih spominskih svečanostih in prireditvah ob 50-letnici konca II. svetovne vojne, smo lahko z grozo spoznali, kako malo se je od tistih časov spremenilo. Dovoljevali so nam le čutiti z zmagovalci ali poraženci. Za spomin na padle in pobite kot ljudi in civilne žrtve vojne ni bilo prostora. Takrat, ko je Jože Gregorič reševal bolnice iz ženske bolnišnice, sta bili v njej tudi gospa Kukovčeva in njena hči. Pokojni njun in moj sosed se je žrtvoval za njiju. Zaman. Tudi od njiju so prenesli na pokopališče v Ločni le zemске ostanke. Možu in očetu, odličnemu novomeškemu zvonarju, je ostal le sin. Ta je smrtno zbolel na povojni akciji v pohorskih gozdovih. Blizu pokojnega nesrečnega soseda so Kukovčevi našli svoj poslednji dom. Oče in mož jih je vsakodnevno obiskoval. Ob praznikih je v družinski spalnici po posteljah razgrnil njihove obleke in se skušal živjeti v družino, ki mu jo je vzela vojna in povojna norija. Pred nekaj leti se jim je pridružil. Kje v naših historičnih publikacijah je prostor za take in podobne usode? Kdaj bo raziskovanje »vsakdanjega življenja« nadomestilo razpihovanje anomalij in obračunov z nerazumljeno sodobnostjo?

Umetnostni zgodovinarji so se spomnili Jožeta Gregoriča. Preveliko samoljubje med nami ni našlo prostora za Stanka Juga. In koliko je še njunima podobnih usod? Kdaj bomo trezno pristopili k proučevanju nedavne preteklosti? Kdaj bomo videli ljudi, ne pa le heroje in izdajalce?

Sestavni del zgodovinoписа ni samo preteklost sama, ampak tudi ljudje, ki so jo raziskovali. Na njihovih rezultatih gradimo, čeprav bi pogosto to najraje zamoščali. Ni jih malo, ki to tudi naredijo.

Umetnostni zgodovinar Jože Gregorič zaradi prevelike samokritičnosti in tragičnega konca življenja ni zapustil monografije. Na njegove talente in bogato znanje nas spominjajo le v strokovnem tisku in ostalem časopisju raztrešene razprave, poročila in ocene. Sodelavci obetavne novomeške revije *Rast* so zbrali njegova dela in jih izdali v posebnem zborniku. Razdeljen je v tri večje sklope: Razprave in študije, Poročila o kapiteljski cerkvi, Ocene in poročila, Predavanja. Uredništvo je dodalo poleg uvodnika ter Cevčevega in Trstenjakovega zapisa še bibliografijo, ki jo je sestavila Marinka Dražumerič ter krajevno in imensko kazalo. Tematika je umetnostnozgodovinska, Gregoričev pristop k njej pa je tak, da morajo njegove rezultate poznati tudi zgodovinarji. Avtor ni bil le esteta ampak znanstvenik, historik v najširšem smislu besede. V središču njegovega zanimanja je bila res novomeška kapiteljska cerkev, vendar mu je njeno raziskovanje pomagalo, da je neprestano širil problematiko tako časovno kot krajevno in predmetno in nakazal svoje prihodnje delo v smereh »Umetnost Dolenjske«, »Slovenska mesta in trgi« in »Srednjeveška cerkvena arhitektura do leta 1430.« Ti poizkusi kažejo, da nimamo opravka s človekom lokalnih ambicij, ampak z znanstvenikom, ki je imel široko zastavljene koncepte, ki je dejansko veliko obetal, ki je vedel, kaj hoče, kot »naš« Stanko Jug. Vrsta njegovih takratnih dognanj je odtlej presežena, zlasti v sintetičnih poizkusih, v nekaterih podrobnostih pa ni mogoče mimo njega. Poleg faktografskih dejstev priteguje njegovo delo še posebej metodološko. Umetnostno zgodovino je dejansko pojmoval kot historično vedo in ni nenavadno, da se je lotil tudi diplomatarija novomeškega kapitlja. Imel je velik posluš za razumevanje problemov časa. Priteguje nas z ljubeznijo do obravnavanega predmeta, ki pa ni slepa, ampak vidi tudi napake; navdušuje nas z lepoto, preprostostjo in polnostjo izražanja, ki je skladno z estetsko vrednostjo obravnavane tematike, vendar daleč od danes tako modernih fraz in leporečja.

Jože Gregorič je svoje mlado življenje posvetil »katedrali« in njeni notranji opremi, zlasti Tintoretovu sv. Nikolaju. Prevzela ga je kot vse, ki so in še rastejo v njeni senci. Bila je alfa njegovega zanimanja, nakazal pa je lahko le, kje smemo slutiti omega. Čeprav obsega bibliografija le nekaj nad 60 enot, raziskovalec Dolenjske in Slovenije ne more mimo njih. Redki so še Novomeščani, ki jim v ušesih še odzvanja nebeško lep Gregoričev tenor, ki se je izgubljal v gotskih višinah prezbiterija njemu tako drage cerkve. Nedokojana restavracija njene zunanjsčine in notranjsčine, s katero je začel, pa še danes kliče po nadaljevanju njegovega dela.

Stane Granda

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 12-63-190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije **po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.**

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla):

Slovenska matica 1864–1964 (zbornik razprav in člankov)

Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)

Vojeslav Molè: Iz knjige spominov

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom

Francè Koblar: Moj obračun

Franc Petek – Janko Pleterski: Spomini koroškega politika

Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940–1980

Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja

Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)

Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)

Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)

Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)

Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)

Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)

Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946–1949)

Boris Pahor: Ta ocean strašno odprto (korespondenca z E. Kocbekom)

Anton Novačan: Jeruzalem–Kairo. Spomini 1942–1945 (uredil Bruno Hartman)

Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta

Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (uredil, spremno besedo in opombe napisal Janko Prunk)

Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih

Fran Šuklje: Iz mojih spominov I. (izbral in uredil Vasilij Melik)

James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev (o Žužkovih iz Slivnega oz. Vižovelj pri Devinu)

Janez Strnad: Zgodbe iz fizike (o zgodovini velikih odkritij)

Niccolò Machiavelli: Politika in morala (prevedel in z opombami opremil Niko Košir; knjiga vsebuje tudi znamenito besedilo »Vladar«)

Fran Zwitter: O slovenskem narodnem vprašanju

Ferdo Gestrin: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem

Vasko Simoniti: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju

Dragotin Cvetko: Slovenska glasba v evropskem prostoru

Dnevnik cesarja Marka Avrelija

Izidor Cankar: Razvoj stila v starokrščanski dobi in zgodnjem srednjem veku

Izidor Cankar: Razvoj stila v visokem in poznem srednjem veku

Izidor Cankar: Razvoj stila v dobi renesanse

Radoslava Premrl: Moj brat Janko – Vojko

Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja (zbornik)

Cerkev, kultura in politika 1890–1941 (zbornik)

Feliks J. Bister: Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju: Življenje in delo 1872–1918

Janja Žitnik: Pero in politika, Zadnja leta Louisa Adamiča

Fedja Košir: Zamisel mesta (zgodovina urbanizma)

Vladimir Ribarič: Potresi v Sloveniji. Ob stoti obletnici Ljubljanskega potresa.

Andrej Vovko: Mal položaj dar domu na altar. Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1895–1918

Lojze Ude: Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944 (uredil Boris Mlakar)

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Prav je, da obvestila v jubilejnem zvezku ZČ pričnemo z nekaj jubilejne statistike. Oglejmo si zatorej, kakšna je bila dinamika izhajanja in kakšen je bil obseg dosedanjih stotih zvezkov naše revije. Obseg merimo v straneh in v številu objavljenih avtorskih pol znanstveno-strokovnih besedil, bibliografij in ostalih tekstov.

šte- vilka	zvezek	strani	avt. pol znan.-strok.	avt. pol bibl.	avt. pol ostalo	avt. pol skupaj	številka ponatisa
1.	1/1947	240	24	2	0,5	26,5	1/1977
2.	2-3/1948-49	352+8	32	12	1	45	14/1988
3.	4/1950	320	34	6,5	2,5	43	12/1987
4.	5/1951	512	60	8	1	69	13/1987
5.	6-7/1952-53	826	89	1	1	91	11/1986
6.	8/1954	428	52	0	0,5	52,5	24/1990
7.	9/1955	348	36	8,5	0,5	45	21/1989
8.	10-11/1956-57	412	45	11,5	0,5	57	23/1990
9.	12-13/1958-59	422+6	44	7	1	52	25/1991
10.	14/1960	346	44,5	0	0,5	45	28/1993
11.	15/1961	256	32	2,5	0,5	35	18/1989
12.	16/1962	282+2	37	0,5	1	38,5	26/1991
13.	17/1963	350	19,5	3,5	0,5	23,5	2/1978
14.	18/1964	330	39	0	0,5	39,5	3/1980
15.	19-20/1965-66	428	48	1	0	49	9/1985
16.	21/1967	324	42,5	1,5	1	45	27/1992
17.	22/1968, 1-2	166	20	0,5	0,5	21	6/1983
18.	22/1968, 3-4	178+2	21,5	0	0,5	22	30/1994
19.	23/1969, 1-2	196	19	3,5	2,5	25	19/1989
20.	23/1969, 3-4	152	15,5	3,5	1	20	20/1989
21.	24/1970, 1-2	154	18	2	0,5	20,5	5/1981
22.	24/1970, 3-4	188	22	0	0,5	22,5	16/1988
23.	25/1971, 1-2	200	20	4	1	25	8/1985
24.	25/1971, 3-4	186	18	5	1	24	10/1986
25.	26/1972, 1-2	248	23,5	7,5	0,5	31,5	4/1980
26.	26/1972, 3-4	224	20,5	6	1,5	28	7/1984
27.	27/1973, 1-2	202	23,5	4	0,5	28	22/1989
28.	27/1973, 3-4	216	25,5	1,5	1	28	15/1988
29.	28/1974, 1-2	212	24,5	4,5	0,5	29,5	17/1988
30.	28/1974, 3-4	220+4	24	1,5	1	26,5	29/1993
31.	29/1975, 1-2	208+4+2 pon.	22,5	5,5	1	29	31/1994
32.	29/1975, 3-4	178+2 pon.	16	9,5	1,5	27	32/1995
33.	30/1976, 1-2	220+6	28	4,5	0,5	33	
34.	30/1976, 3-4	190+6	24,5	2,5	2	29	
35.	31/1977, 1-2	252+8+8	33	0	1,5	34,5	
36.	31/1977, 3	192+4	22,5	4	0,5	27	33/1995
37.	31/1977, 4	152+4	17,5	1	1	19,5	
38.	32/1978, 1-2	218+6	26,5	5,5	1	33	
39.	32/1978, 3	152+4+4	19,5	2	1,5	23	
40.	32/1978, 4	160+8+4	19	21,5	2,5	43	
41.	33/1979, 1	200+6	25	0	1,5	26,5	
42.	33/1979, 2	172+4	19,5	4,5	1,5	25,5	
43.	33/1979, 3	156+4	18,5	3,5	2	24	
44.	33/1979, 4	124+4	15,5	0,5	2	18	
45.	34/1980, 1-2	276+4	36	3,5	1,5	41	
46.	34/1980, 3	112	13,5	2,5	1	17	
47.	34/1980, 4	106+6	13,5	1	2	16,5	
48.	35/1981, 1-2	202+6	25,5	3	2	30,5	

številka	zvezek	strani	avt. pol znan.-strok.	avt. pol bibl.	avt. pol ostalo	avt. pol skupaj	številka ponatisa
49.	35/1981, 3	120	17,5	0	1	18,5	
50.	35/1981, 4	90+6	11	3	2	16	
51.	36/1982, 1-2	180+4	25,5	3	2	30,5	
52.	36/1982, 3	112	13	4,5	2	19,5	
53.	36/1982, 4	94+6	14,5	0,5	2	17	
54.	37/1983, 1-2	156+4	25	1,5	1,5	28	
55.	37/1983, 3	100	14	2	1,5	17,5	
56.	37/1983, 4	104+4	16,5	0	2	18,5	
57.	38/1984, 1-2	158+2	14,5	10,5	2	27	
58.	38/1984, 3	92+4	15,5	0	1,5	17	
59.	38/1984, 4	102+2	16,5	0	2	18,5	
60.	39/1985, 1-2	170+6	24	1	2,5	27,5	
61.	39/1985, 3	140(+2)+4	24,5	0	2,5	27	
62.	39/1985, 4	110+2	17,5	0	2,5	20	
63.	40/1986, 1-2	212+4	26,5	9,5	2,5	38,5	
64.	40/1986, 3	148+4	23,5	0	1,5	25	
65.	40/1986, 4	174+6	25,5	0,5	3,5	29,5	
66.	41/1987, 1	202+10	32	1	3,5	36,5	
67.	41/1987, 2	188+8	29,5	0	2,5	32	
68.	41/1987, 3	180+4	29	0	1	30	
69.	41/1987, 4	184+8	27,5	0	2	29,5	
70.	42/1988, 1	156+4	25	0,5	1	26,5	
71.	42/1988, 2	156+4	18,5	9	1,5	29	
72.	42/1988, 3	172+4	25,5	0,5	2	28	
73.	42/1988, 4	146+6	22	0	3	25	
74.	43/1989, 1	154+6	20	2	1,5	23,5	
75.	43/1989, 2	154+6	22,5	0	1	23,5	
76.	43/1989, 3	162+6	24	0	1,5	25,5	
77.	43/1989, 4	172+4	24,5	0	2,5	27	
78.	44/1990, 1	156+4	24	0	1	25	
79.	44/1990, 2	172+4	25,5	0	1	26,5	
80.	44/1990, 3	158+4+6	25,5	0	1	26,5	
81.	44/1990, 4	174+6	27,5	0	2	29,5	
82.	45/1991, 1	174+6	25,5	0	1,5	27	
83.	45/1991, 2	180+4	26	0	1,5	27,5	
84.	45/1991, 3	160+4	23	0,5	1	24,5	
85.	45/1991, 4	174+6	23,5	0,5	2	26	
86.	46/1992, 1	148+4	25	0	2	27	
87.	46/1992, 2	146+6	25	0,5	2	27,5	
88.	46/1992, 3	132+4	23	0	2	25	
89.	46/1992, 4	154+6	25	0	4	29	
90.	47/1993, 1	178+6	31	0	2,5	33,5	
91.	47/1993, 2	164+4	28	0	2,5	30,5	
92.	47/1993, 3	140+4+4b	24,5	0	2	26,5	
93.	47/1993, 4	136+8	20,5	0,5	2,5	23,5	
94.	48/1994, 1	134+2	24	0	2	26	
95.	48/1994, 2	148+4	25,5	0	2	27,5	
96.	48/1994, 3	148+4	28	0	1,5	29,5	
97.	48/1994, 4	170+6	26,5	0,5	1,5	28,5	
98.	49/1995, 1	156+4	22,5	0	2	24,5	
99.	49/1995, 2	180+4	26	1,5	1,5	29	
100.	49/1995, 3	178+6	25,5	0	4	29,5	

opomba: obsegi v avtorskih polah so zaokroženi na 0,5; obsegi ponatisov so lahko za 2 ali 4 strani večji od originalov.

Primerjava obsegov po posameznih desetletjih pokaže, da je ZČ v prvem desetletju objavil 3446 strani ali 429 avtorskih pol besedila, v drugem 2422 strani ali 282,5 avt. pol, v tretjem 3888 strani ali 514,5 avt. pol, v četrtem 4880 strani ali 774,5 avt. pol in v še nedokončanem petem desetletju doslej že 5876 strani ali 965,5 avtorskih pol besedila; skupaj v stotih zvezkih ZČ je to kar 20.512 strani ali 2966 avtorskih pol besedila. Podobne seštevke si lahko izračunamo tudi za obdobja dosedanjih (glavnih in) odgovornih

urednikov, ki so bili dr. Bogo Grafenauer od 1. do 18. zvezka (22 letnikov), dr. Ferdo Gestrin od 19. do 26. zvezka (4 letniki) in dr. Vasilij Melik od 27. zvezka dalje (doslej 23 letnikov). Prihodnji 101. zvezek ZČ bo torej že 75. pod uredništvom slednjega.

2. V slavnostnem vzdušju ob pripravah stotega zvezka in ob pričakovanju petdesetega letnika ZČ nas je sredi maja toliko bolj presenetila in pretresla smrt akademika prof. dr. Boga Grafenauerja, ki ni bil le prvi dolgoletni odgovorni urednik naše revije, ampak tudi edini član uredniškega odbora ves čas izhajanja ZČ. Njegov naslednik na oddelku za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete in član uredniškega odbora ZČ dr. Peter Štih je za prihodnji zvezek naše revije pripravil obsežnejši prikaz življenja in dela profesorja Grafenauerja, Drago Samec pa je za ZČ zbral Grafenauerjevo bibliografijo zadnjih dveh desetletij (nadaljevanje bibliografije iz ZČ 30/1976, št. 3–4).

3. Za prihodnji zvezek ZČ sta v tiskarni že postavljena tudi zaključka razprav Staneta Okoliša o zgodovini Loža in okolice ter Marjete Keršič-Svetel o češko-slovenskih stikih med obema vojnama ter razpravi Ludvika Steindorffa o samostanih kot središčih skrbi za pokojne v stari Rusiji in Avgusta Lešnika o novih moskovskih dokumentih o Informbiroju.

4. S pričujočim zvezkom ZČ bomo razpošiljali tudi položnice tistim naročnikom, ki še niso poravnali letošnje naročnine.

5. Vse naročnike in bralce ZČ obveščamo, da smo pričeli priprave za izdajo CD ROM s petdesetimi letniki naše revije. Če bomo uspeli zbrati dovolj subvencij in primerno veliko število naročnikov na ta zelo uporabni, razmeroma ceneni in v svetu že močno razširjeni elektronski nosilec baze podatkov, bo »zgoščanka« z ZČ izšla ob koncu prihodnjega letnika, torej čez dobro leto. Dogovarjamo se tudi o možnosti, da bi isti CD ROM vseboval tudi nekaj druge starejše zgodovinske periodike.

Janez Stergar

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena revija, polna zanimivih in kratkočasnih zgodb, ki jih piše življenje.

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu **Zgodovinskega društva Celje**
(Muzej novejšje zgodovine Celje) Prešernova 17, 63000 Celje
tel.: (063) 442-501, fax: (063) 443-490

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.

STATISTIKA PREJEMNIKOV ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Spodnja preglednica prikazuje stanje prejemnikov ZČ dne 5. oktobra 1995. Urejena je po različnih kategorijah prejemnikov in po državah. Skupno število prejemnikov je 1411 v 24 državah.

Prejemki ZČ	Individualni naročniki	Ustanove	Osnovne in sred. šole	Izmenjava	Dar	Recenzijski izvodi	Skupaj
Slovenija	833	111	106	15	1	26	1092 ¹
Avstrija	21	7		8	17	5	58
Belgija	1						1
Bosna in Hercegovina ²	1	10					11
Češka		1		5			6
Francija	1	1		3			5
Grčija				1			1
Hrvaška	9	11		24	3		47
Italija	16	7		5	10	5	43
Japonska	1						1
Kanada				1			1
Madžarska		3		2	1		6
Makedonija				3			3
Nemčija		8		7			15
Nizozemska	1				1		2
Poljska		5		7			12
Romunija		2					2
Rusija				4			4
Slovaška				3			3
Srbija/Črna gora ³	4	15		1			20
Švedska		1		1			2
Švica		2					2
Velika Britanija	1	1		2			4
ZDA		12		3			15
Skupaj tujina	56	86 ⁵		80 ⁶	32	10	(264 + 9) 273
Skupaj	889 ⁴	197 ⁵	106	95 ⁶	33	36	(1356 + 55 nerazporejenih – glej opombe) 1411

Opombe k preglednici:

¹ Dodatno pošiljamo še 12 obveznih izvodov v NUK, štiri izvode sofinancerjem in 30 izvodov kot separate avtorjem.

² Zaradi vojne ZČ od 1991 v BiH ne pošiljamo.

³ Zaradi sankcij ZN od 1991 ZČ ne pošiljamo v Srbijo in Črno goro.

⁴ Od tega je 181 študentov in 96 upokojencev.

⁵ Prek DZS gre k tujim ustanovam še 6 izvodov.

⁶ Dodatno gredo v izmenjavo v tujino še trije izvodi prek NUK.

ANNALES

ANNALES: Anali za istrske in mediteranske študije - Annali per Studi sull'Istria e il Mediterraneo / Annals for Istrian and Mediterranean studies

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper/Societa storica del Litorale - Capodistria

1. **Annales 1/'91.** Naklada 700 izv. je že kmalu po izidu pošla, pripravljamo ponatis, tako da sprejemamo prednaročila. 300 strani. Predvidena cena ponatisa: 3.000 SIT.
2. **Annales 2/'92.** 400 strani. 1.900 SIT.
3. **Annales 3/'93.** 440 strani. 3.300 SIT.
4. **Annales 4/'94.** Series historia naturalis 1. 256 strani. 3.000 SIT.
5. **Annales 5/'94.** Series historia et sociologia 1. 336 strani. 3.500 SIT.
6. **Acta Histriae I.** Koper-Milje, 1993. 134 strani. 1.200 SIT.
7. **Acta Histriae II.** Koper, 1994. 152 strani. 1.800 SIT.
8. **Acta Histriae III.** Koper 1994. 240 strani. 2.200 SIT.

Monografske publikacije, ki jih izdaja Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, nudijo naslednje vsebine:

9. **Darko Darovec: Pregled zgodovine Istre.** Knjižnica Annales 1, 1992. Delo je naletelo na velik odmev in številne ocene; doživelo je že dva ponatisa. 88 strani. 1.200 SIT.
10. **Duška Žitko: Ex voto: votivne podobe pomorcev - Immagini votive della gente di mare.** Knjižnica Annales 2, 1992. 64 strani. 800 SIT.
11. **Darja Mihelič: Hazard. Sladko-grenka slast hazarda nekoč in danes.** Knjižnica Annales 3, 1993. Razburljiva trojezična (slov.-it.-nem.) publikacija o zgodovini iger na srečo, zlasti na Slovenskem in Primorskem. 250 strani. 1.500 SIT.
12. **Goran Filipi: Lexicon ornithologicum Histriae Slovenicae.** Knjižnica Annales 4, 1993. 106 strani. 1.000 SIT.
13. **Darko Darovec: Rassegna di storia istriana.** Biblioteca Annales 5, 1993. 96 strani. 1.500 SIT.
14. **Avzug Lešnik: Razcep v mednarodnem socializmu (1914-1923).** Knjižnica Annales 6, Koper, 1994. 380 strani. 3.400 SIT.
15. **Darko Darovec: Notarjeva javna vera. Notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike.** Knjižnica Annales 7, Koper, 1994. 280 strani. 2.400 SIT.
16. **Nada Morato: Ravnikova dediščina v Kortah. Kulturna podoba Kort v zadnjih dvesto letih.** Knjižnica Annales 8, Koper, 1995. 176 strani. 2.000 SIT.
17. **Marta Verginella, Alessandro Volk & Katja Colja: Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem.** Knjižnica Annales 9, Koper, 1995. 178 strani. 2.400 SIT.

V letošnjem letu (1995) so v načrtu še naslednje izdaje, na katere se lahko po ugodnih cenah naročite v prednaročilu (v prednaročilu je popust za naštetá dela najmanj 30%, ki velja tudi za zgoraj navedene knjige za člane zgodovinskih društev in študente):

18. **Annales 6/'95.** Series historia et sociologia 2. 264 strani. 2.500 SIT.
19. **Annales 7/'95.** Series historia naturalis 2. 280 strani. 3.000 SIT.
20. **Acta Histriae IV.** Referati s simpozija *Vidiki pravosodja v Istri (14.-18. stoletje)*. 150 strani. 1.600 SIT
21. **Darja Mihelič, Franc Mihelič & Jasna Pocajt: Piran, mesto in ljudje pred sto leti.** Knjižnica Annales 10. 150 strani. 1.800 SIT.
22. **Darko Ogrin: Podnebje slovenske Istre.** Knjižnica Annales 11. 320 strani. 3.000 SIT.
23. **Radovan Cunja: Poznorimski in zgodnjerednjeveški Koper.** Knjižnica Annales 12. 320 strani. 3.000 SIT.
24. **Dežela refoška. Vinogradništvo in vinarstvo v slovenski Istri (zbornik).** Knjižnica Annales 13. 256 strani. 2.600 SIT.

POSEBNO OBVESTILO

Do decembra 1995 pričakujemo izid prvih sedmih števil revije **Annales**, treh zvezkov zbornika **Acta Histriae** ter povzetkov v slovenskem, italijanskem, nemškem in angleškem jeziku prvih devetih knjig iz zbirke **Knjižnica Annales** v multimedialnem zapisu na CD ROM disku za PC računalnike. Poleg tekstov in slikovnega gradiva bodo na disku tudi audiovizuelni posnetki. Tudi na ta izdelek se lahko naročite s priloženo naročilnico. predvidena cena: 15.000,00 SIT.

Na našeta dela se lahko naročite na naslov: **Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Goriška 6, 66000 Koper, Slovenija**, tako da navedete številko pred posamezno publikacijo. Knjige boste prejeli po pošti.

NAROČILNICA

ime in priimek _____

naslov _____

naročam(o) knjige pod št.: _____

pripis za več izvodov (pod št.) _____

naročam(o) CD ROM z Annales (1-7) in Acta Histriae (1-3) _____

datum:

podpis:

Srečanje znanstvenikov in ljubiteljev Svetega pisma z Vzhoda in Zahoda

18.–20. september 1996, Ljubljana

Mnoge meje delijo ljudstva in narode: morja in puščave, jeziki in kulture, ideologije in religije. Posebno boleče so meje, ki se vzdržujejo znotraj narodov, kontinentov ali skupin iste kulture. Klasičen primer takšne razdelitve je meja, ki obstaja med vzhodno in zahodno Evropo. Komunistični zid je padel, toda ostala je meja, ki temelji na dolgi zgodovini predsodkov.

Toliko bolj razveseljivo je, da se Združene biblične družbe, ki pospešujejo prevajanje Svetega pisma po vsem svetu, Katoliška svetopisemska zveza, ki skrbi za svetopisemsko pastoralo v katoliški Cerkvi in pogodbeno sodeluje z Združenimi svetopisemskimi družbami, in Družba za svetopisemsko slovstvo (Society of Biblical Literature), največje svetovno znanstveno svetopisemsko združenje, zelo trudijo, da bi odpravili takšne razkole. Njihova občudovanja vredna dejavnost je spodbudila koordinacijski odbor za nov slovenski prevod Svetega pisma, da ob izidu tega prevoda zberemo znanstvenike in ljubitelje Svetega pisma z Vzhoda in Zahoda in tako omogočimo znanstveno in kulturno izmenjavo spoznanj. Predsednik koordinacijskega odbora akad. prof. dr. Jože Krašovec je predlagal, naj Slovenska akademija znanosti in umetnosti organizira **mednarodni simpozij o interpretaciji Svetega pisma**. SAZU je predlog sprejela in njeno predsedstvo je 31. januarja 1995 Krašovca imenovalo za predsednika organizacijskega odbora. V naslednjih mesecih je Krašovec pridobil k sodelovanju še Izraelsko akademijo znanosti in humanističnih ved (Jeruzalem), Univerzo v Ljubljani, Teološko fakulteto Univerze v Ljubljani, Združene svetopisemske družbe (London), Katoliško svetopisemsko zvezo (Stuttgart), Družbo za svetopisemsko slovstvo (Decatur, GA) in Orientalski inštitut v Rimu. Odziv vodilnih svetovnih specialistov v hermenevtiki in v različnih starih in slovanskih prevodih Svetega pisma je bil zelo spodbuden. Zdi se, da bo na simpoziju nastopilo okoli petdeset uglednih predavateljev iz inozemstva: orientalisti, biblicisti, slavisti, literarni kritiki, teologi in filozofi. Toliko bolj je primerno, da bo med simpozijem v Narodni galeriji odprta razstava svetopisemskih rokopisov in tiskov (pripravila jo bosta Narodna in univerzitetna knjižnica in Narodna galerija v Ljubljani), v Cankarjevem domu bosta razstavljeni dve potujoči razstavi, ob večerih pa bosta v Cankarjevem domu dva koncerta in slovesna predstavitev novega slovenskega prevoda Svetega pisma. Višek vseh slovesnosti bo krstna izvedba skladbe češkega skladatelja Petra Ebna.

Kakor je razvidno iz programa, je namen prireditve večstranski: na najvišji znanstveni ravni in ob upoštevanju enakosti med jeziki in kulturami predstaviti značilnosti hermenevtike, kot se kaže v starih in slovanskih prevodih Svetega pisma; presojati vlogo Svetega pisma v sodobni hermenevtiki na splošno in posebej v narodnih kulturah; vzpostaviti tesnejše povezave med Vzhodom in Zahodom in spodbuditi ekumensko razsežnost v svetopisemski interpretaciji. Izid knjige knjig v novem slovenskem prevodu predstavlja edinstveno priložnost za takšno srečanje. Ker slovenščina ne spada med velike svetovne jezike, bo srečanje na osnovi svetopisemskih idej in vrednot simboliziralo zavest o pomembnosti vsakega jezika kot glavnega znamenja identitete. Veseli nas, da bomo gostitelji večjega števila uglednih izraelskih znanstvenikov in bomo sodelovali z Izraelsko akademijo znanosti in humanističnih ved. To sodelovanje bi naj izražalo skupna prizadevanja narodov, ki niso veliki po številu, a so močni v odločenosti, da preživijo in ohranijo svojo narodno in kulturno identiteto.

Nastop najodličnejših strokovnjakov interpretacije Svetega pisma na simpoziju in delno na slavnostni akademiji, bogastvo drugih prireditvev in simboličen pomen izida novega kometiranega prevoda celotnega Svetega pisma so veliki razlogi za vabilo slovenski kulturni in religiozni javnosti, naj se ljubitelji Svetega pisma in splošne kulture pridružijo gostom z Vzhoda in Zahoda in delijo veselje nad dokončanjem velikega narodnega projekta.

Ker bomo gostitelji velikega števila tujih predavateljev in bodo skoraj vse prireditve potekale v Cankarjevem domu, kjer bo po predračunu samo najem prostorov znašal skoraj 5 milijonov SIT, smo v finančnem pogledu odvisni od prispevkov udeležencev in sponzorjev. Večina značilnih velikih slovenskih podjetij se na izrecno prošnjo ni odzvala. Čast Slovenije bodo torej zopet reševali »majhni«. Če kdo želi sodelovati kot sponzor, naj o tem obvesti organizacijski odbor in prispevek pošlje na račun SAZU pod šifro »Biblija«: 50100-678-41661.

Prispevek za vse prireditve štirih dni bo znašal 15.000 SIT in ga bo potrebno plačati do dokončnega vpisa. Delna udeležba je mogoča za ustrezno nižjo ceno. Študentje lahko dobijo popust na pisno prošnjo do konca avgusta 1996. Organizacijski odbor priporoča komunikacijo predvsem po faksu in po pošti.

Pogodbeno s Cankarjevim domom tajniške posle organizacijskega odbora pod vodstvom J. Krašovca opravlja ga. Tanja Benedik; glavna sodelavca sta g. Zoran Mezeg, upravni direktor SAZU, in g. Marko Urbanija, vodja knjižnice Teološke fakultete v Ljubljani in tajnik odbora.

Predstavitev Svetega pisma
Organizacijski odbor
Dolničarjeva 1
SI-1000 Ljubljana
Tel.: 061/313-329
Faks: 061/133-04-05

× .....

Preliminarna prijava za simpozij

Nameravam se udeležiti mednarodnega simpozija o interpretaciji Svetega pisma in želim prejemati vse nadaljnje informacije o tem dogodku.

Priimek: _____ Ime: _____

Položaj: _____ Ustanova: _____

Naslov: _____

Mesto: _____ Poštna št.: _____

Telefon: _____ Faks: _____

Prosimo, da prijavnico vrnete organizacijskemu odboru.

UDK 929 Milinarić J.

GRANDA Stane, dr., višji znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

Jože Milinarić — šestdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 2, str. 289—290

Sn. (En., Sn.)

Jože Minarić se je rodil 13. marca 1935 v Mariboru. Studiral je klasično filologijo in pozneje tudi zgodovino ter svojo poklicno pot začel kot gimnazijski profesor. Služboval je v arhivu v Novem mestu in (1971—90) v Mariboru. Raziskovalno se je ukvarjal s svojo glavno temo — zgodovino samostanov in cerkveno zgodovino. Ob številnih drugih člankih je izdal tri pomembne monografije o samostanih Pleterje, Kostanjevica in Stična. Doktoriral je 1977 v Ljubljani. Jože Milinarić je redni profesor za obdobje feudalizma in pomožne zgodovinske vede na mariborski univerzi, od 1995 pa tudi izredni član SAZU.

R. Stergar

UDK 929 Stiplošek M.

NEČAK Dušan, dr., redni univ. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

STERGAR Nataša, višji bibliotekar specialist, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Miroslav Stiplošek — šestdesetletnik
Bibliografija prof. dr. Miroslava Stiploška

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 2, str. 291—301

Sn. (En., Sn.)

Miroslav Stiplošek se je rodil 18. julija 1935 v Ljubljani. Leta 1960 je na ljubljanski univerzi diplomiral iz zgodovine in se že naslednje leto tam zaposlil kot asistent. Doktoriral je leta 1966. Od leta 1981 je redni profesor za novojšo zgodovino. Njegovo raziskovalno delo je posvečeno razvoju delavskega — predvsem strokovnega in sindikalnega — gibanja, zgodovini časa med obema vojnama in obravnavi odporniškega gibanja med drugo svetovno vojno. Njegove objave so zbrane v dodani bibliografiji.

R. Stergar

UDK 929 Đurđev B.

VOJE Ignacij, dr., redni univ. prof. v pok., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Akademik prof. dr. Branislav Đurđev (1908—1993)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 2, str. 303—304

Sn. (En., Sn.)

Branislav Đurđev se je rodil 4. avgusta 1908 v Sremskih Karlovcih. Leta 1934 je na beograjski univerzi diplomiral iz zgodovine in orientalne filologije. Po študiju se je vključil v ekipo orientalistov, ki je zbirala gradivo v turskih arhivih. Zbrano mikrofilmno gradivo je postalo temelj za nove raziskave zgodovine južnoslovenskih narodov pod turško oblastjo. Leta 1950 je bil med ustanovitelji Orientalnega inštituta v Sarajevu, katerega prvi direktor je postal. Od njene ustanovitve pa je na sarajevski univerzi predaval zgodovino južnoslovenskih narodov v turskem obdobju, ki je bilo tudi njegovo glavno raziskovalno področje. Branislav Đurđev je umrl aprila 1993 v Novem Sadu, kamor se je bolan umaknil iz obleganega Sarajeva.

R. Stergar

UDK 929 Lucić J.

VOJE Ignacij, dr., redni univ. prof. v pok., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Prof. dr. Josip Lucić (1924—1994)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 2, str. 304—306

Sn. (En., Sn.)

Josip Lucić se je rodil 1. julija 1924 v Poličniku pri Zadru. Leta 1952 je diplomiral na zagrebški Filozofski fakulteti, kjer je bil nekaj let asistent za hrvaško srednjeveško zgodovino. Pozneje je bil sodelavec Centra za zgodovinske znanosti zagrebške univerze in predavatelj v Zadru in Dubrovniku. V svojem delu se je ukvarjal s srednjeveško zgodovino Dubrovnika in ob mnogih študijah in razpravah skrbel tudi za izdajanje virov v seriji *Monumenta historica Ragusina*. Prof. dr. Josip Lucić je umrl 3. decembra 1994 v se vedno obleganem Dubrovniku, od koder je izviral njegov rod in kateremu je posvetil svoje znanstveno delo.

R. Stergar

NEČAK Džanan, Ph.D., Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
STERGAR Nataša, Superior Librarian Specialist, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

**Miroslav Šuplošek — Sexagenarian
 Bibliography of Prof. Dr. Miroslav Šuplošek**

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2, pp. 291–301

Sn. (En., Sn.)

Miroslav Šuplošek was born on July 18th, 1935, in Ljubljana. In 1960, he took a degree in history at Ljubljana University and started to work there as an assistant a year later. He took his doctor's degree in 1966. Since 1981 he has been a full professor for modern history. His research work is focused on the development of workers — mostly professional and trade union — movement, on the history of the period between the Wars and on the research of resistance movement during the Second World War. His publications are listed in the enclosed bibliography.

R. Stergar

VOJE Ignacij, Ph.D., Retired Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Prof. dr. Josip Lutić (1924–1994)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2, pp. 304–306

Sn. (En., Sn.)

Josip Lutić was born on July 1st, 1924, in Poljčnik by Zadar. In 1952 he graduated at Zagreb Faculty of Arts, where he worked as an assistant for Croatian medieval history for some years. Later on, he became a collaborator of the Centre for Historical Sciences at Zagreb University and a lecturer in Zadar and Dubrovnik. In his work, he dealt with the medieval history of Dubrovnik, published many studies and treatises and took care of sources publishing in a series *Monumenta historica Ragusina*.
 Prof. Dr. Josip Lutić died on December 3rd, 1994, in still besieged Dubrovnik, from where his family came and to which he dedicated his scientific work.

R. Stergar

GRANDA Štame, Ph.D., Superior Scientific Fellow, Scientific-Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

Jože Milnarč — Sexagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2, pp. 289–290

Sn. (En., Sn.)

Jože Milnarč was born on March 13th, 1935, in Maribor. He studied classical philology and later on history as well. He started his career as a gymnasium teacher. He worked in the Archives in Novo mesto and (1971–90) in Maribor. In his research work he dealt with his main sphere of interest — the history of monasteries and ecclesiastic history. Many of his articles dealing with other themes have been published, however, his most important works are three monographs on the monasteries Pieterje, Kostanjevica and Stična.
 He took his doctor's degree at Ljubljana University in 1977. He is a full professor for feudal times and auxiliary historical sciences at Maribor University, since 1995, however, he has been also an associate member of the Slovene Academy of Sciences and Arts.

R. Stergar

VOJE Ignacij, Ph.D., Retired Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Academician Prof. Branislav Durdev, Ph.D.

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2, pp. 303–304

Sn. (En., Sn.)

Branislav Durdev was born on August 4th, 1908 in Sremski Karlovci. In 1934, he took a degree in history and oriental philology at Belgrade University. After having finished his studies, he became a member of a group of orientalis who were collecting materials in Turkish archives. Thus collected microfilm materials became the basis of new researchers of the Oriental Institute in Sarajevo and its first director. In 1950, he was one of the founders of the Oriental Institute in Sarajevo and its first director. When the Sarajevo University was founded, he started lecturing history of South Slavic nations in Turkish times there, what was also his main research sphere.
 Branislav Durdev died in April 1993 in Novi Sad, where he withdrew, ill as he was, from besieged Sarajevo.

R. Stergar

UDK 929 Očak J.

LEŠNIK Avgust, dr., redni univ. prof. v pok., akademik, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Ivan Očak (1920–1994)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 2, str. 306

Sn. (En., Sn.)

Hrvaški zgodovinar prof. dr. Ivan Očak (1920–1994) je diplomiral na Zgodovinski fakulteti Univerze »Lomonosov« v Moskvi. Tu je odbranil doktorsko disertacijo in več kot dvajset let predaval »zgodovino Jugoslavije«, po vrtnitvi v Zagreb v 70. letih je delal kot znanstveni svetnik na Zavodu za hrvaško zgodovino pri Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu. Njegovo znanstveno-raziskovalno delo je bilo osredotočeno predvsem na proučevanje jugoslovanskega delavsko in komunističnega gibanja med obema vojnama ter stalinskih čistk med jugoslovansko (komunistično) emigracijo v Sovjetski zvezi. Njegov opus obsega prek dvesto znanstvenih del (od teh je dvajset knjig), ki so bila objavljena doma in v tujini.

Avtorski izveček

UDK 05:93 (497.12 Ljubljana) "18/19"

MELJK Vasilij, dr., redni univ. prof. v pok., akademik, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Ob stotem zvezku Zgodovinskega časopisa

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 3, str. 339–340, 4 cit.

Sn. (Sn., En.)

Tretja številka 49. letnika *Zgodovinskega časopisa (ZČ)* je že stoti zvezek te osrednje slovenske historične revije, ki v Ljubljani izhaja od leta 1947. Najstarejši predhodnik ZČ v Ljubljani so bile *Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain*, ki so pričele izhajati pred pokrdnim stoletjem 1. januarja 1846; do 1868 je izšlo 215 drobnih zvezkov. Ostala zgodovinska periodika v Ljubljani je bila: *Jahreshefte* (1856, 1858, 1862), *Mitteilungen des Musealvereins für Krain* (1866, 1889–1907), *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* (1891–1909), *Carniola* (1908–19) ter *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* (1919–1945).

Prvih 17 letnikov ZČ je imelo le 16 zvezkov, od 1968 je revija izhajala dvakrat letno, od 1977 trikrat, 1979 so prvič izšli širje zvezki, z letom 1987 pa je to postala stalna praksa.

J. Stergar

UDK 9 (450.57=8) "14/16"

GESTRIN Ferdo, dr., redni univ. prof. v pok., akademik, SI-1000 Ljubljana, Gestrinova 1

Slovani v Pesaru od 15. do 17. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 3, str. 341–351, 65 cit.

Sn (De., Sn., En.)

Na osnovi arhivskega gradiva (notarskih knjig v Archivio di Stato di Pesaro, raznih serij mestne administracije iz starega Archivio comunale di Pesaro, ki jih brani Biblioteca Oliveriana) prikazuje razprava slovanstvo migracijo v mestu. Vrhunec je dosegla na prehodu iz srednjega v novi vek, ko je slovanški živel predstavljaj nad 15% mestnega prebivalstva. Podana je publikacija poselitve po mestnih četrtih, družbena in gospodarska struktura priseljencev, njihove verske institucije, proces asimilacije in konec migracij.

Avtorski izveček

UDK 808.63 Trubar P.

GRDINA Igor, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Nekaj opazk Primoža Trubarja v začetkih slovenskega knjižnega jezika

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 3, str. 379–398, 111 cit.

Sn (De., Sn., En.)

Slovensčina, ki se je do Trubarja (1508–1586) zapisovala, po njem pa pisala, je postala knjižni jezik leta 1550. Pri tem ni šlo za preprost povzdig te ali one narečne ali mestne govorice v knjižni jezik, kakor se je mislilo doslej, temveč za globoko premišljeno konstrukcijo, ustvarjano na podlagi Trubarjeve praktične izkušnje s stanovsko in prostorsko različnimi govorticami Slovencev 16. stoletja, reformacijske ideje o čim širši razumljivosti knjižnega jezika in na podlagi poznavanja več knjižnih tradicij na evropskem Zahodu.

Avtorski izveček

MELIJK Vastli, Ph. D., Retired Full Professor, Academician, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

On Occasion of the 100th Number of Zgodovinski časopis – Historical Review

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 3, pp. 339–340, 4 notes

Sn. (Sn., En.)

The third number of the 49th yearbook of *Zgodovinski časopis – Historical Review (ZC)* is the hundredth volume of this central Slovene historical review, coming out in Ljubljana since 1947. The oldest ZC predecessors in Ljubljana were *Mitteilungen des Historischen Vereines für Krain*, which started to be published on January 1st, 1846, almost a century and a half ago, up to 1868, 215 small volumes came out. Other historical periodicals in Ljubljana were: *Jahreshefte* (1856, 1858, 1862), *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* (1866, 1889–1907), *Iluzistia Muzejskega društva za Kranjsko* (1891–1909), *Carniola* (1908–1919) and *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* (1919–1945).

The first 21 yearbooks of ZC had only 16 volumes, since 1968 the review came out twice a year, since 1977 three times, in 1979, however, for the first time, 4 volumes were published, since 1987 this has become constant practice.

J. Stergar

UDC 808.63 Trubar P.

GRDINA Igor, Ph. D., Assistant Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Some Observations considering the Role of Primoz Trubar in First Stages of Slovene Literary Language Development

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 3, pp. 379–398, 111 notes

Sn (De., Sn., En.)

The Slovene language, up to Trubar (1508–1586) just registered and from then on also written down, was made a literary language in 1550. The point was not a simple giving more importance to one or another dialect or language spoken in a town, as thought up till now, but a well considered construction, made on the basis of Trubar's practical experience with spoken languages of Slovenes in the 16th century, different as to the walks of life and area, on the basis of reformation ideas about a writer comprehension of the literary language, as well as on the basis of knowledge of several literary traditions in Western Europe.

Author's Abstract

LEŠNIK Avgust, Ph. D., Assistant Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Ivan Očak

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2, pp. 306

Sn. (En., Sn.)

Croatian historian Prof. Dr. Ivan Očak (1920–1994) graduated from the History Faculty at Moscow University "Lomonosov". He also took his doctor's degree there and lectured "history of Yugoslavia" for twenty years. After his return to Zagreb in the seventies, he was active as a scientific councilor at the Institute for Croatian History at the Faculty of Arts, Zagreb University. His scientific-research work was focused mostly on researching the Yugoslav workers' and communist movement between the Wars, as well as on Stalin's purges among Yugoslav (communist) emigrants in the Soviet Union. His opus consists of over two hundred scientific works (among them twenty books), published both at home and abroad.

Author's Abstract

UDC 9 (450.57=8) "14/16"

GESTRIN Ferdo, Ph. D., Retired Full Professor, Academician, SI-1000 Ljubljana, Gestri-nova 1

Slavs in Pesaro in the 15th–17th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 3, pp. 341–351, 65 notes

Sn (De., Sn., En.)

On the basis of archives (notarial books in Archivio di Stato di Pesaro, various series of municipal administration from the old Archivio comunale di Pesaro, kept by Biblioteca Oliveriana) the treatise deals with the Slav migration in the town. It was strongest in the transition period from the Middle Ages to modern times, when Slavs represented over 15% of town population. The author gives data on settlement thereby in residential quarters, social and economic structure of immigrants, their religious institutions, assimilation process, as well as the end of migrations.

Author's Abstract

UDK 311.313 + 347.236:949.712 Kranjsko "17

VALENCIČ Vlado, dr., znanstveni sodelavec v pokoju, SI-1000 Ljubljana, Tabor 10

Statistični prikaz zemljiških gospodarstev na Kranjskem ob koncu 18. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 3, str. 399–409, 8 cit.

Sn (De., Sn., En.)

Prikazano je stanje zemljiških gospodarstev na osnovi seznama s konca 18. stoletja, ki vsebuje tudi podatke za spoznavanje gospodarskih značilnosti in obsega teh ustanov. Ti podatki, so v denarju izraženi užitek, ki so ga dajali lastnikom, zneski davščine, ki je bremenila dominikalno in rustikalno (kmečko) posest, vrednost gospodarstev in število hub (celih kmetij). Nekaten teh podatkov so navedeni za večja gospodarstva, v glavnem pa dajejo splošen pregled po okrožjih in za vsa dežela zlasti glede strukture lastništva (cerkvene institucije, plemstvo, navadne stranke), glede obsega po vrednosti in po številu pripadajočih hub ter obremenitve z davščinami.

Avtorski izvleček

UDK 808 + 881 (436.1) (091)

STURM-SCHNABL Kadja, dr., docent, Institut für Slavistik, Universität Wien, A-1010 Wien, Dr. Karl-Lueger Ring 1

Dunajska slavistika in njen prispevek k slovenski kulturi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 3, str. 411–420, 37 cit.

Sn (De., Sn., En.)

Študij slovenskih jezikov je bil na dunajski univerzi prvič institucionaliziran z ustanovitvijo stolice za slovensko filologijo v letu 1848. Prvi redni profesor na taj katedri Fran Miklošič je stolico izgradil v dunajsko slavistično šolo, ki se je odlikovala po družbenopolitični pomembnosti in znanstvenem pozitivizmu. Od tega so imeli nenazadnje korist Slovenci, katerih srednješolski učitelji in slovenski filologi so vse do 1. svetovne vojne v glavnem študirali na Dunaju. Nove velike priložnosti institucionalizacije študija slovenskine (zakonodajalec jo je kot jezik ene izmed avstrijskih manjšin leta 1973 določil za samostojno študijsko smer poleg ostalih slovenskih jezikov) pa vsakokratni za to pristojni predstojnik Inštituta za slavistiko doslej še ni izkoristil.

Avtorski izvleček

UDK 336.2:949.712 "1896/1928"

KRESAL France, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Davki na Slovenskem od avstrijske davčne reforme 1896 do jugoslovanske 1928

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 3, str. 421–425, 17 cit.

Sn (De., Sn., En.)

Razprava prikazuje davčni sistem in davčno obremenjenost posameznih socialnih slojev prebivalstva v Sloveniji od avstrijske davčne reforme 1896 do jugoslovanske 1928. Do 1928 je v Sloveniji veljal stari avstrijski davčni sistem z razmeroma visoko odmerjeno osebnodohodno in posledicnim izvajanjem progresivne obdavčitve vseh dohodkov in katastrskih donosov. Razen tega so bili uvedeni vsi novi specialni davki, ki jih prej ni bilo. Slovenija je bila zato davčno bolj obremenjena zlasti z uslužbenskim davkom, davkom na poslovni promet in posebnimi doliadami.

Avtorski izvleček

UDK 329 (450.36 Cona A) "1945/7"

TROHA Nevenka, mag., arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Zvezdar-ska 1

Politične usmeritve med primorskimi Slovenci v coni A Julijske krajine

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 3, str. 455–469, 93 cit.

Sn (It., Sn., En.)

Članek govori o političnih usmeritvah med primorskimi Slovenci v coni A Julijske krajine v času odbojcev o novih mejah. Ostajali so sicer ideološko razcepljeni, vendar pa je zaradi časa, ko so se sprejemale usodne odločitve, prevladal predvsem nacionalni interes, ki jih je združeval v prizadevanjih za priključitev k matični Sloveniji oz. tedanji Jugoslaviji.

Avtorski izvleček

UDC 808 + 881 (436.1) (091)

STURM-SCHNABL Katja, Ph.D., Assistant Professor, Institut für Slavistik, Universität Wien, A-1010 Wien, Dr. Karl-Lueger Ring 1

Yemenese Slavic Philology and Its Contribution to Slovene Culture

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 3, pp. 411–420, 37 notes

Sn (De., Sn., En.)

With establishment of the chair of Slavic philology in 1848, the study of Slav languages was institutionalised at Vienna University for the first time. The first full professor holding this chair was Fran Miklošič, who developed it to a Yemenese Slavistic school, distinguishing itself for socio-political importance and scientific positivism. Not least, Slovenes benefited by this, because their grammar school teachers and Slavic philologists studied mostly in Vienna up to the 1st World War. However, a new big chance to institutionalise the study of Slovene (as language of one of Austrian minorities it was provided by the legislator in 1973, to be an independent study along with other Slavic languages) hasn't been taken advantage of by any head of the Institute for Slavic Philology yet.

Author's Abstract

UDC 329 (450.36 Cona A) "1945/7"

TROHA Nerevka, M.A., Archivist, Archives of the Republic of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Political Views of Slovenes Living in Coastland in the Zone A of Julian March (1945–1947)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 3, pp. 455–469, 93 notes

Sn (It., Sn., En.)

The article deals with political views of Slovenes living in Coastland in the Zone A of Julian March in the time of decisions concerning new borders. Ideological differences among them remained, however, due to the time when life decisions were being taken, national interest prevailed above all, uniting them in their efforts to be annexed to their mother country Slovenia respectively the former Yugoslavia.

Author's Abstract

UDC 311.313 + 347.236:949.712 Kranjska "17

VALENCIČ Vlado, Ph.D., Retired Scientific Fellow, SI-1000 Ljubljana, Tabor 10

Statistical Survey of Seigneuries in Carniola at the End of the 18th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 3, pp. 399–409, 8 notes

Sn (De., Sn., En.)

The state of seigniories is described on the basis of a register dating back to the end of the 18th century, containing also data from which economic characteristics and dimensions of those institutions could be gathered. Actually, those data refer to the usufruct expressed in money sums, the owners obtained, tax amounts burdening dominical and rustic estates (farms), the value of seigniories and the number of so-called »hubas« (farms as a whole). Some of those data are quoted for larger seigniories, mostly, however, they give a general survey both through districts and for the province as a whole, especially referring to the structure of ownership (church institutions, nobility, ordinary customers), to the extent as to the value and the number of belonging »hubas«, as well as tax burdens.

Author's Abstract

UDC 336.2:949.712 "1896/1928"

KRESAL France, Ph.D., Scientific Counsellor, Institute for Modern History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Taxes in Slovenia in the Time from the Austrian Tax Reform 1896 up to the Yugoslav One 1928

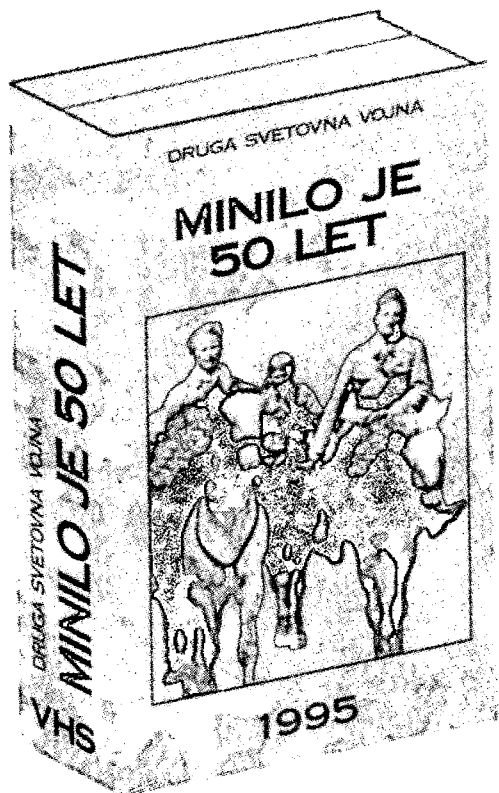
Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 3, pp. 421–425, 17 notes

Sn (De., Sn., En.)

The treatise deals with the tax system and tax burden of individual social population strata in Slovenia in the time from the Austrian tax reform 1826 up to the Yugoslav one 1928. Up to the year 1928, the old Austrian tax system with relatively high assessed income tax and consistent progressive assessment of all incomes and cadastral harvest was in force. Furthermore, all new special taxes were introduced which had not existed before. The reform, Slovenia was more burdened in taxation, especially with the employees tax, turnover tax and special allowances.

Author's Abstract

VIDEOKASETA ZA VAS IN VAŠE POTOMCE

ČAS SE ODMIKA V JESEN IN 50. OBLETNICA KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE BO POČASI UTONILA V POZABO. ZA OHRANITEV ZGODOVINSKEGA SPOMINA NA TO, KAKO SMO V LETU 1995 GLEDALI NA TO OBLETNICO IN TUDI SPORE OKROG NJENEGA PROSLAVLJANJA, PA BO POSKRBELE VIDEOKASETA **MINILO JE 50 LET**, KI PONUJA 55 MINUT DOLG FILM, V KATEREM S SVOJIM STROKOVNIM PRISPEVKOM SODELUJE ZGODOVINAR DR. TONE FERENC, V INTERVJUJIH PA ZVEČINE LJUDJE PO VOJNI ODRASLIH GENERACIJ: **DR. MILICA KACIN-WOHINZ,** **DR. NATAŠA GOLOB,**

DR. DARKO ŠTRAJN, SPOMENKA HRIBAR, JERNEJ VILFAN, JANI KOVAČIČ IN **BORIS A. NOVAK.** DOKUMENTARNI ODLOMKI VOJNIH FILMOV DOPOLNJUJEJO CELOTO.

KASETO LAHKO NAROČITE PO TELEFONU (061) 327-780 ALI NA NASLOV SVOBODNA MISEL, DVORŽAKOVA 12, 61000 LJUBLJANA, ALI PO FAKSU (061) 327-780. CENA VIDEOKASETE "MINILO JE 50 LET": 1600 SIT.

NA VOLJO BO TUDI V VSEH VEČJIH KNJIGARNAH PO SLOVENIJI, VENDAR BO DRAŽJA.

PRIPOROČAMO JO VAM, VAŠIM OTROKOM IN VNUKOM.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1995

941/949

120030122,3

COBISS •